

ACTA CARPATHO-GERMANICA XII.

Soňa Gabzdilová-Olejníková
Milan Olejník

KARPATSKÍ NEMCI NA SLOVENSKU
OD DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY
DO ROKU 1953

Spoločenskovedný ústav SAV
Slovenské národné múzeum
Múzeum kultúry karpatských Nemcov

Bratislava 2004

Soňa Gabzdilová-Olejníková
Milan Olejník

KARPATSKÍ NEMCI NA SLOVENSKU OD DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY DO ROKU 1953

Recenzent: Doc. PhDr. Jan Pešek, DrSc.

Publikácia vychádza ako expertízny materiál v rámci riešenia projektu štátneho programu 028 „Národ, národnosti a etnické skupiny v procese transformácie spoločnosti“.

©Soňa Gabzdilová-Olejníková

Milan Olejník

ISBN 80-967621-9-2

OBSAH

Predslov	5
Úvod	6
I. Nemci na Slovensku do roku 1939	8
II. Nemecká menšina v slovenskej spoločnosti v období druhej svetovej vojny	18
<i>Činnosť Deutsche Partei</i>	18
<i>Formovanie postojov československej politickej reprezentácie k nemeckej otázke</i>	23
<i>Slovenské národné povstanie a nemecká minorita</i>	27
<i>Evakuácia</i>	35
<i>Protiprávne privlastňovanie nemeckého hnutel'ného majetku</i>	44
<i>Osídľovanie nemeckých majetkov</i>	50
<i>Košický vládny program</i>	57
III. Ako ďalej na oslobodenom Slovensku?	60
<i>Návrat Nemcov</i>	60
<i>Internácia nemeckého obyvateľstva</i>	64
<i>Prezidentské dekréty a nariadenia Slovenskej národnej rady</i>	74
<i>Konfiškácie nemeckého majetku</i>	79
<i>Postoj slovenských politických strán k nemeckej menšine</i>	84
<i>Činnosť ľudových súdov</i>	87
<i>Prístup cirkví</i>	89
IV. Od Postupimskej konferencie k vysídleniu Nemcov zo Slovenska	93
<i>Postupimská konferencia</i>	93
<i>Zrušenie občianstva</i>	95
<i>Príprava odsunu. Súpis príslušníkov nemeckej menšiny</i>	99
<i>Hlavná fáza vysídlenia</i>	108
<i>Nemecké pracovné sily. Nepostrádateľní odborníci</i>	124

<i>Nemeckí antifašisti</i>	128
<i>Postoj slovenskej verejnosti</i>	129
V. Po skončení hlavnej fázy odsunu	133
<i>Situácia Nemcov začiatkom roka 1947</i>	133
<i>Dodatočné vysídlenie</i>	137
<i>Presuny nemeckého obyvateľstva na Slovensku</i>	140
VI. Nemecká menšina v totalitnom systéme	148
<i>Dôsledky februárového prevratu 1948</i>	148
<i>Sčítanie obyvateľstva</i>	153
<i>Dobrovoľné vysídľovanie Nemcov v rokoch 1950 – 1951</i>	154
<i>Postavenie nemeckej komunity začiatkom päťdesiatych rokov</i>	156
<i>Udelenie občianstva</i>	159
Záver	164
Summary	166
Susammengfassung	171
Pramene a literatúra	176
Zoznam používaných skratiek	179
Menný register	180
Zoznam miest a obcí v nemeckom jazyku	182
Prílohy	185

PREDSLOV

Obdobie rokov 1938 – 1953 vyvolávalo a stále vyvoláva nielen v dejinách karpatských Nemcov, ale aj v komplexných dejinách Slovenska, najviac protichodných pohľadov. Do roku 1989 bola vzájomná komunikácia karpatskonemeckých a slovenských historikov zo známych dôvodov prakticky znemožnená, až od začiatku 90. rokov 20. storočia dochádza k zintenzívneniu ich kontaktov. V ich spoločnom prehlásení zo 14. februára 1992 sa hovorí aj o „úsilí odstrániť kliše a predsudky a dosiahnuť kritické zhodnotenie historických udalostí medzivojnového a následného obdobia.“

Je pochopiteľné, že naplnenie tohto úsilia nie je jednorazovým aktom, je to proces. Jeho súčasťou boli viaceré politické akty, ako napríklad vyhlásenie Slovenskej národnej rady z 13. februára 1991 k „osudu našich bývalých nemeckých spoluobčanov“, alebo aj rečnícka otázka predsedu Národnej rady Slovenskej republiky Pavla Hrušovského v jeho slávnostnom prejave k vstupu Slovenska do Európskej únie zo dňa 30. apríla 1994: „Čím by bolo Slovensko bez karpatských Nemcov?“.

Obzvlášť dôležitou v tomto procese je vzájomná empatia ako úsilie o pochopenie stanoviska, či postoje druhého. Empatii medzi karpatskými Nemcami a občanmi Slovenska v uplynulých 15 rokoch výrazne napomohli početné osobne kontakty a návštevy na rozmanitých úrovniach. Veď je až prekvapujúce, ako často sa v slovenských rodinách objavujú nemeckí predkovia! Na Slovensku malo veľký ohlas úsilie našich nemeckých rodákov pri propagácii Slovenska v zahraničí, pri obnove pamiatok po karpatských Nemcoch a tiež ich jednoznačná podpora pri vstupe Slovenska do Európskej únie. Pätnásťročná pozitívna aktivita Karpatského spolku na Slovensku so stovkami podujatí, desaťročná akceptovaná činnosť SNM-Múzea kultúry karpatských Nemcov sú tiež pevným článkom vzájomného porozumenia a chápania.

Karpatskí Nemci rovnako ako ostatní Nemci strednej a východnej Európy znášali tragické dôsledky Nemeckom vyvolanej druhej svetovej vojny a mocenskej politiky prezidenta Beneša. Okolo 130 tisíc z nich (90%) nedobrovoľne opustilo Slovensko, niekoľkostoročnú vlasť ich predkov. Nielenže boli vyhnaní z územia kde žili, ale v nasledujúcich štyroch desaťročiach boli vyhánaní aj z dejín Slovenska. Po 60 rokoch ide u karpatských Nemcov v ich postoji k Slovensku stále viac a viac o morálne pozície. Medzi ne patrí nesporne úsilie o „návrat do dejín Slovenska“. K tomu, že sa tak deje, prispeli nielen naši rodáci v Nemecku a Rakúsku svojimi početnými publikáciami, ale aj slovenskí historici, najmä z mladšej generácie. Samozrejme, vymaniť sa z pohľadov na karpatských Nemcov, ktoré boli podmienené ideológiou socialistického Československa, bude ešte určitý čas trvať. Verím, že toto vedecké dielo pracovníkov Spoločenskovedného ústavu SAV v Košiciach k tomu významne prispeje.

Bratislava, 23. 12. 2004

Dr. Ondrej Pöss, CSc.

ÚVOD

Postavenie karpatských Nemcov na Slovensku v rokoch slovenského štátu, v záverečných fázach druhej svetovej vojny a po jej skončení bolo zložité a rozporuplné. V porovnaní s viac ako ôsmymi storočiami, v trvaní ktorých nemecká komunita bola integrálnou súčasťou etnickej štruktúry Slovenska, tvorí uvedené obdobie len zanedbateľný fragment času. Napriek tomu sa tento krátky časový interval stal dramatickým a v mnohých prípadoch tragickým vyústením nemeckej histórie na Slovensku.

Slovenská spoločnosť, najmä mladá generácia vie o osudoch nemeckej komunity v rokoch 1939 - 1945 a vysídlení jej príslušníkov po skončení druhej svetovej vojny veľmi málo. O otázkach súvisiacich s nedávnou minulosťou nemeckej minority sa u nás takmer nediskutuje. Sporadicky sa do pozornosti verejnosti dostáva iba jedna otázka – majetkoprávna problematika v súvislosti s dekrétmi prezidenta E. Beneša. Slovenská historiografia až do pádu komunistického režimu venovala otázkam vysídlenia karpatských Nemcov len okrajovú pozornosť. Českí historici prejavili o spracovanie novodobej histórie nemeckej komunity, vrátane núteného odchodu Nemcov z Čiech a Moravy, väčší záujem, čo je vo veľkej miere podmienené významom česko-nemeckých vzťahov v dejinách oboch spoločenstiev.

Relatívne nepočetné a do značnej miery vzájomne izolované centrá nemeckého osídlenia Slovenska (Bratislava s okolím, stredné Slovensko, Spiš) šli vlastným hospodárskym i kultúrnym vývojom. Pre Slovákov neboli hrozbou. V histórii vzájomných vzťahov sa etnický motivované konflikty vyskytovali len vzácné, prevažovala tolerancia a spolupráca. Je pravdou, že vznik Československa prijala značná časť nemeckého obyvateľstva s rozpakmi, obavami a na Spiši i otvorene nepriateľsky. Život v mnohonárodnostnom štáte, akým bolo predmníchovské Československo, bol však pre Slovákov i Nemcov novou skúsenosťou, s ktorou sa vyrovnávali vcelku úspešne. Tento vývoj narušila infiltrácia ideí nacizmu v druhej polovici tridsiatych rokov. Dôsledkom bola erózia občianskej spoločnosti, ktorá za necelé dve desaťročia trvania Československej republiky nestihla zapustiť pevné korene, a jej nahradenie étosom šovinizmu a xenofóbie. Vytratila sa snaha riešiť interetnické, i všeobecne ľudské vzťahy, na báze tolerancie a vzájomného pochopenia. Výsledkom tohto tragického vývoja bola preferencia síce rýchleho a „efektívneho“, avšak nehumánneho „riešenia“ nemeckej otázky v obnovenom Československu – vysídlením nemeckého obyvateľstva ako celku.

Odsun Nemcov sa niesol v znamení akceptácie a použitia, či skôr zneužitia, princípu „kolektívnej viny“, podľa ktorého Nemci ako skupina obyvateľstva boli kolektívne vinní za rozbitie Československej republiky. Konzekventne, boli zbavení československého občianstva, ich majetok bol skonfiškovaný a boli vysídlení do americkej a sovietskej okupačnej zóny v Nemecku.

O osude nemeckej komunity po druhej svetovej vojne sa rokovalo na troch úrovniach – medzinárodnej, celoštátnej a slovenskej. Podstatné bolo stanovisko víťazných mocností druhej svetovej vojny. V 13. článku záverečnej správy z Postupimskej konferencie bolo sformulované stanovisko o odsune Nemcov z Poľska, Maďarska a Československa. Nasledovali rozhodnutia domácej vlády, dekréty prezidenta a nariadenia SNR.

V radoch politikov, politológov i historikov existujú v chápaní a definovaní procesu vysídlenia nemeckého obyvateľstva rozdielne interpretácie. Československé orgány zainteresované na príprave a realizácii uvedeného aktu používali v oficiálnych dokumentoch - v nariadeniach, obežníkoch a hláseniach – termín odsun, prípadne transfer. Tieto pojmy

používali aj českí a slovenskí historici, vrátane historikov v emigrácii. V západonemeckej publicistike i historickej spisbe je termín odsun (Abschub) používaný zriedka. Akcentovaný je nedobrovoľný, násilný aspekt odsunu a preferované je používanie pojmov vyhnanie, vypovedanie (Austreibung, Vertreibung). V predkladanej práci používame pojmy vysídlenie i odsun, ojedinele termín transfer, hlavne v súvislosti s medzinárodnými dokumentmi z rokov 1945 – 1946.

Postavenie nemeckej minority je možné skúmať z pohľadu politického, hospodársko - sociálneho, nacionálneho, demografického, kultúrneho i náboženského. „Riešenie“ nemeckej otázky v obnovenej Československej republike po druhej svetovej vojne znamenalo realizovanie princípu kolektívnej viny, uskutočňovanie represíí voči Nemcov na Slovensku, ich internáciu v táboroch, konfiškáciu majetku a skončilo vysídlením. Tieto skutočnosti tak pripájajú k uvedeným oblastiam aj aspekt morálno – etický.

I. NEMCI NA SLOVENSKU DO ROKU 1939

Územie Slovenska bolo v dôsledku svojej strategickej polohy od nepamäti miestom intenzívneho pohybu etníc a stretu kultúr. Popri Slovákoch na formovaní multietnickej spoločnosti Slovenska participovali aj Maďari, Nemci, Ukrajinci, Rusíni, Česi, Židia, Poliaci a príslušníci ďalších etníc.

Prvá početnejšia skupina nemeckých imigrantov sa na Slovensku usídlila v druhej polovici 13. storočia. Od tej doby Nemci významnou mierou prispievali k hospodárskemu, spoločenskému a kultúrnemu rozvoju Slovenska. Nemecké obyvateľstvo migrujúce na slovenské územie tvorilo súčasť nemeckej kolonizácie Uhorska. Nemecká komunita nebola homogénnym spoločenstvom. Nemeckí prisťahovalci osídľovali Slovensko postupne, prichádzali z rôznych častí Nemecka a diferencovali sa aj z hľadiska svojich hospodárskych aktivít. V stručnej charakteristike časového rozpätia nemeckého osídlenia figurujú štyri etapy, ktoré popri iných faktoroch prispeli k heterogenite tejto komunity na Slovensku.

Výrazným podnetom nemeckej migrácie na Slovensko sa stala kolonizačná politika Bela IV. v druhej polovici 13. storočia. Mongolská invázia Uhorska v rokoch 1241- 1242 mala za následok devastáciu krajiny a drastický úbytok obyvateľstva. Belo IV. usiloval o ekonomické a kultúrne pozdvihnutie spustošených území veľkoryso poňatou imigračnou politikou, v rámci ktorej prisťahovalci - "hostia" - dostávali rôzne výhody (oslobodenie od daňového zaťaženia na určitú dobu, privilégium vlastných právnych noriem a pod.).

Nemeckí imigranti aplikovali, na tú dobu, progresívne technológie ťažby rúd, spracovania železa a výroby predmetov z kovov. Znalosti, ktoré prinášali, povzniesli hospodárstvo stredovekého Slovenska. V novozaložených osadách a mestách sa nemeckí kolonisti riadili právnymi normami zostavenými po vzore legislatívnych systémov vyspelých nemeckých miest (mestské, banské a tzv. zákupné právo). Implementácia nemeckých mestských právnych noriem do slovenského prostredia prispela k zvýšeniu právneho vedomia na Slovensku.

Druhú etapu príchodu nemeckého obyvateľstva podnietilo protireformačné hnutie v Európe v 16. a 17. storočí. Na Slovensku, ktoré sa v tom období nachádzalo vo víre protihabsburských povstaní, vládli liberálnejšie náboženské pomery ako v susedných krajinách a nemeckí exulanti tu neboli vystavení prenasledovaniu do takej miery, ako v Nemecku. Okrem stúpcov evanjelického augsburského (au.), ako i kalvínskeho vierovyznania, na Slovensku nachádzali útočisko aj príslušníci sekty novokrstencov, tzv. Habáni, známi výrobou kvalitnej keramiky, kovových predmetov, spracovaním kože a súkna. Pôvodne túto komunitu charakterizoval vysoký stupeň spoločenskej izolácie - mala vlastnú obecnú, náboženskú a školskú samosprávu. Od 18. storočia začali Habáni splývať so slovenským prostredím.

Vyhnanie Turkov z Uhorska začiatkom 18. storočia a ukončenie tureckej okupácie územia medzi Dunajom a Tisou podmienilo tretiu etapu v procese osídľovania Slovenska nemeckým obyvateľstvom. Hlavný prúd prisťahovalcov smeroval na tzv. Dolnú Zem a Slovensko zasiahol len okrajovo, v súvislosti s dosídľovaním Mošonskej župy.

Poslednú fázu nemeckého osídlenia vyvolala v 19. storočí potreba odborníkov s technickým vzdelaním, schopných organizovať zakladanie manufaktúr a podporovať rozvoj priemyselnej výroby na Slovensku. Nemeckí špecialisti nachádzali uplatnenie v rôznych priemyselných prevádzkach ako boli napríklad zlievarne v Podbrezovej a v Krompachoch, textilka v Kežmarku, strojárne v Trnave a chemické závody v Bratislave.

Časová disparita príchodu jednotlivých skupín nemeckého obyvateľstva mala za následok aj geografickú heterogenitu osídlenia. Nemecké obyvateľstvo na Slovensku, na rozdiel od sudetských Nemcov v Čechách, neobývalo nikdy súvislé územie. Nemci dotvárali etnickú štruktúru mnohých slovenských miest, napr. Košíc, Prešova, Bardejova, Žiliny, Banskej Bystrice, Nitry, Martina, Banskej Štiavnice a i. V dôsledku súhry politických a hospodárskych okolností sa však na slovenskom území sformovali tri základné sídelné oblasti, v ktorých žila podstatná časť príslušníkov nemeckej menšiny.¹ Každá z nich sa vyznačovala vlastnými špecifikami utváranými charakterom hospodárskej činnosti, náboženskou a politickou orientáciou.

Na západnom Slovensku žili Nemci v Bratislave a v jej okolí. Zaoberali sa najmä obchodom, remeselnou výrobou a lodiarstvom, pri Modre a Svätom Jure prevažovalo vinohradníctvo a na Žitnom ostrove poľnohospodárstvo. V tomto regióne žili aj Habáni.

Na strednom Slovensku Nemci osídlili územie na Hornej Nitre (Hauerland), kremnicko – pravniansku oblasť, so strediskami v Kremnici, v Nitrianskom Pravne. Od polovice 19. storočia, vďaka ťažbe uhlia, na význame nadobudla Handlová. Táto oblasť, známa svojimi bohatými náleziskami nerastných surovín, priťahovala najmä migrantov, ktorí sa zaoberali baníctvom a aktivitami asociovanými s baníctvom (banské tesárstvo, pálenie dreva). Popri ťažbe nerastného bohatstva sa nemecké obyvateľstvo, najmä v južnejšie položených oblastiach, venovalo tiež poľnohospodárstvu.

Na východnom Slovensku bol centrom nemeckého osídlenia Spiš. Z hľadiska charakteru ekonomických aktivít nemeckého obyvateľstva, ale aj podľa miesta a času osídlenia, sa táto oblasť členila na dva subregióny - Horný Spiš a Dolný Spiš. V hospodárskych centrách Horného Spiša (Kežmarok, Levoča, Spišská Nová Ves, Spišská Sobota a Poprad) prevládala remeselná výroba a tranzitný obchod medzi južnými oblasťami Uhorska a Poľskom. Na vidieku sa Nemci zaoberali poľnohospodárstvom. Od konca 19. storočia začala na význame nadobúdať turistika. Dolný Spiš poskytoval vďaka bohatým náleziskám rúd (striebornej, medenej a železnej rudy, antimónu a ortuti) výhodné podmienky pre rozvoj baníctva a kovospracujúcich remesiel, ktoré boli základom ekonomickej aktivity nemeckého obyvateľstva na tomto území a konzekventne prosperity spišských banských miest. Hospodárskym a kultúrnym strediskom Dolného Spiša bola Gelnica.

K heterogénosti nemeckého etnika prispievala aj kultúrna a konfesijná rôznorodosť. Zatiaľ čo medzi Nemcami na Spiši prevažovali evanjelici, nemecké obyvateľstvo žijúce na Hornej Nitre, ako aj v Bratislave a jej okolí, sa hlásilo väčšinou ku katolíckej viere. Bratislavskí Nemci sa orientovali na Viedeň, na Spiši prevládali od čias rekatolizácie protihabsburské tendencie.

Feudálne Uhorsko sa vyvíjalo ako spoločenstvo organizované na stavovskom princípe. Úlohu "štátotvorného elementu" zohrávala šľachta bez ohľadu na etnický pôvod. K občasným rozporom, ktoré je možné hodnotiť ako etnické konflikty, dochádzalo medzi jednotlivými skupinami mestského obyvateľstva už v stredoveku. Uhorský kráľ Matej Hunyady hrozil napríklad trestať trenice medzi nemeckou a slovenskou časťou trnavského meštianstva, spory sa prejavili aj v Banskej Štiavnici.² Podobne Ferdinand I. udelil v roku 1530 Bardejovu oprávnenie zamedziť ďalšiemu usadzovaniu Slovákov a Poliakov v meste, pretože "povstávajú nedorozumenia pre rozdielnosť reči a národnosti."³ Konflikty však mali lokálny charakter a nikdy nenadobudli formu uceleného ideového prejavu. Naopak, neoficiálnou "ústavou" uhorských stavov bol po viac ako tristo rokov (do roku 1848) zákonník Š. Verböczyho, Opus Tripartitum, v ktorom ponímanie národa na etnickom princípe úplne absentovalo.

Regionálny partikularizmus a nepreklenuteľné stavovské rozdiely feudálnej spoločnosti predurčili aj etnické povedomie nemeckého obyvateľstva. Nemci na Slovensku neašpirovali na vytvorenie ideovo a politicky jednotného spoločenstva. Vzájomná komunikácia medzi troma uvedenými nemeckými regiónmi mala sporadický charakter a Nemci sa skôr kontaktovali s miestnym, či už slovenským, alebo maďarským obyvateľstvom. Medzietnické styky uľahčovala aj skutočnosť, že väčšina Nemcov, hlavne v Bratislave a na Spiši, ovládala popri nemčine aj slovenský a maďarský jazyk.

Nemecká minorita na Slovensku nebola početne silná. Presnejšie údaje o etnickej štruktúre obyvateľov Uhorska máme k dispozícii od roku 1850, ale tieto informácie nám poskytujú znalosti o kvantitatívnom zastúpení jednotlivých etník len v celouhorských reláciách, nie v jednotlivých župách. Konzekventne, prakticky je nemožné precizovať etnickú štruktúru obyvateľstva, ktoré žilo na území dnešného Slovenska.

Od roku 1880 sú známe aj údaje o národnostnej skladbe obyvateľov jednotlivých žúp. V uvedenom roku podiel Nemcov (kritériom bolo uvedenie materinskej reči) na celkovom počte obyvateľov Slovenska predstavoval 9,5%, o desať rokov 8,8%, v roku 1900 7,7% a v roku 1910 6,7%. Táto situácia bola výsledkom najmä maďarizačnej politiky uhorskej vlády a prejavovala sa vo vzťahu ku všetkým menšinám. Na poklese nemeckého etnika však mali podiel aj iné faktory. Vyčerpanie rudných ložísk v baníckych regiónoch Dolného Spiša vyústilo do straty pracovných príležitostí a podnietilo hospodársky exodus do iných oblastí Uhorska. Negatívny dopad mala aj skutočnosť, že hlavné železničné spojenie na území Slovenska Košice - Žilina obišlo mestá, v ktorých boli Nemci početne silne zastúpení (napr. Levoča, Kežmarok, Gelnica).

Etnicky heterogénne Uhorsko sa ocitlo v druhej polovici 19. storočia v novej situácii. Snahy o pretvorenie uhorského štátu na národnostne jednotný útvar, brzdené po porážke maďarskej revolúcie roku 1848 centralizačnou politikou rakúskej administratívy, dostali po rakúsko - uhorskom vyrovnaní v roku 1867 nový impulz. Nádeje na federatívne usporiadanie Uhorska, v ktorom by jednotlivé etniká disponovali rozsiahlymi politickými a kultúrnymi právami, nemali v atmosfére rastúceho maďarského nacionalizmu nádej na úspech.

Ciele uhorskej vlády deklaroval maďarský politik F. Deák, ktorý v návrhu národnostného zákona uviedol - "v Uhorsku existuje iba jeden politický národ, a to jednotný a nedeliteľný maďarský národ, ktorého rovnoprávnym členom je každý občan našej vlasti, nech patrí k akejkoľvek národnosti."⁴ Rozhodujúca väčšina maďarskej politickej reprezentácie odmietala myšlienku etnicky heterogénneho štátu, pretože v priznaní politických práv nemaďarským národom a menšinám videla priame ohrozenie Uhorska. Maďarský historik G. Beksics charakterizoval situáciu vo vyhranenej podobe, keď prehlásil - "buď bude Uhorsko veľkým národným štátom, alebo sa ako štát dlho neudrží."⁵

Maďarizácia sa teda stala oficiálnym programom uhorskej administratívy a prenikala do všetkých oblastí. Nemaďarské národy a menšiny vo všeobecnosti odolávali tomuto tlaku, avšak miera rezistencie jednotlivých spoločenstiev bola rôzna, v závislosti na historických, hospodárskych a kultúrnych špecifikách ich vývoja. V dôsledku kumulovaného pôsobenia viacerých faktorov, akými boli napr. ekonomická závislosť na uhorskom trhu, kultúrna a konfesijná nejednotnosť, rozptýlenosť osídlenia, izolovanosť jednotlivých nemeckých enkláv a absencia centra, patrili Nemci na Slovensku ku etnikám, ktoré kládli maďarizačným tlakom minimálny odpor. Na rozdiel od Slovákov nepocítovali príslušníci nemeckej komunity maďarizáciu ako priame ohrozenie etnickej identity. Naopak, maďarizácia predstavovala formu spoločenskej, politickej a v neposlednom rade i hospodárskej integrácie do uhorskej

spoločnosti. V relatívne krátkom období, od rakúsko - uhorského vyrovnania po rozpad monarchie v roku 1918, sa uhorskému štátnemu aparátu podarilo pomad'arčiť väčšinou nacionálne nevyhranených Nemcov. Maďarizačné tlaky sa stretli s minimálnym odporom zo strany nemeckého obyvateľstva predovšetkým na Spiši a v Bratislave. Obzvlášť spišskí Nemci "pril'nuli" k svojej novej identite s prekvapujúcou rezistenciou a zanechali svoje promaďarské postoje až v období slovenského štátu.⁶ Politik nemeckého pôvodu, poslanec uhorského snemu E. Steinacker, ktorý sa usiloval o revitalizáciu nemeckého národného povedomia na Slovensku, charakterizoval spišských Nemcov ako "ohnivých uhorských patriotov", s minimálnym pochopením pre akúkoľvek organizovanú formu opozície voči maďarizácii. Etnoidentifikačné procesy, ktoré v tom období formovali postoje nemeckého obyvateľstva, môžeme tak charakterizovať ako regionálne, s rôznym stupňom identifikácie s ideou uhorského etatizmu.

Rozpad Rakúsko - Uhorska a vznik Československa vytvorili na Slovensku radikálne odlišné geopolitické podmienky. Československá republika (ČSR), ktorá vznikla ako jeden z nástupníckych štátov Rakúsko - Uhorska, bola konštituovaná ako štátny útvar s existenciou viacerých etnických minorít. Ich základné práva boli garantované na medzinárodnej úrovni. Najpočetnejší boli sudetskí Nemci, obývajúci západnú časť štátu, na Slovensku to bola maďarská menšina. Po vytvorení ČSR došlo k eliminácii maďarizačných tlakov na Slovensku a československá vláda vo vzťahu k menšinám v podstate dodržiavala záväzky, ku ktorým sa zaviazala v medzinárodných dohodách.

Na zmenenú situáciu reagovali jednotlivé nemecké enklávy rôzne. Časť Nemcov žijúca v Bratislave a v jej okolí najprv požadovala, aby Bratislava obdržala štatút slobodného mesta, respektíve sa dovoľavala jej pripojenia k autonómnej oblasti Burgerland. Väčšina bratislavských Nemcov však bola ochotná spolupracovať s novou československou vládou. Ochotu kooperovať s československými úradmi umocňovala obava z možného obsadenia mesta vojskami Maďarskej republiky rád.

Odišne reagovalo na vytvorenie nového štátu nemecké obyvateľstvo Spiša. Spišskí Nemci protestovali proti integrácii tohto regiónu do Československa a žiadali zachovanie územnej celistvosti predvojnového Uhorska. Posledným pokusom zabrániť včleneniu Spiša do ČSR bola snaha zriadiť samostatnú Spišskú republiku - Scepusia köztársaság.⁷

Vznik Československej republiky zmenil postavenie Nemcov na Slovensku v hospodárskej, politickej a kultúrnej sfére. Narušenie tradičných ekonomických väzieb malo na nemecké obyvateľstvo zväčša negatívny dopad. Slovensko, ktoré zaujímalo v rámci Uhorska status industriálne rozvinutej oblasti, stratilo túto pozíciu po včlenení do ČSR. Mnohé priemyselné prevádzky na Slovensku, ktoré vyvážali značnú časť svojej produkcie do južných oblastí Uhorska, boli nútené po strate uhorského trhu výrobu obmedziť, alebo úplne zastaviť. Ekonomické ťažkosti umocňoval import lacnejších výrobkov z Čiech. Hospodársky útlm, ktorý zasiahol aj oblasti obývané nemeckou menšinou, bol jednou z príčin odmietavého postoja časti nemeckého obyvateľstva k ČSR. V hospodárskej oblasti sa Nemci museli vysporiadať so stratou uhorského trhu, stagnáciou priemyselného rozvoja na Slovensku a s konkurenciou zo strany vyspelého českého priemyslu.⁸

Československá republika, v protiklade k zhoršenej situácii v hospodárskej oblasti, umožnila výraznejšiu aktivizáciu politického, spoločenského a kultúrneho života nemeckého obyvateľstva na Slovensku. Vo sfére kultúry a vzdelávania bolo najväčším prínosom zastavenie maďarizačných tlakov, revitalizácia kultúrnych tradícií a vytvorenie siete škôl s vyučovacím jazykom nemeckým. Kým v školskom roku 1912/1913 bolo v prevádzke len 19 ľudových škôl s nemeckým vyučovacím jazykom (dve štátne, tri cirkevné rímskokatolícke a 14 cirkevných

evanjelických au. vierovyznania),⁹ dva roky po vzniku ČSR, v školskom roku 1920/1921, sa v jazyku nemeckom vyučovalo už na 102 ľudových školách. Na úrovni meštianskych škôl fungovali tri školské zariadenia s vyučovacím jazykom nemeckým, ďalej dve slovensko – nemecké a jedna maďarsko – nemecká.¹⁰ Organizačná sieť nemeckých škôl sa v priebehu dvadsiatyh rokov mierne rozširovala a na úrovni stredných škôl k nim pribudli dve reálne gymnáziá a jedno reformované reálne gymnázium. Počas existencie Československej republiky nebola na Slovensku zriadená vzdelávacia inštitúcia poskytujúca vysokoškolské štúdium v nemeckom jazyku. Nemeckí študenti zo Slovenska, v prípade, keď chceli získať vysokoškolské vzdelanie vo svojom materinskom jazyku, mali možnosť študovať na vysokých školách v Prahe alebo v Brne.¹¹ Transformácia v oblasti vzdelávania mala nielen kvantitatívny rozmer v náraste škôl s vyučovacím jazykom nemeckým, ale aj kvalitatívnu dimenziu prejavujúcu sa v celkovom zvyšovaní úrovne školského systému, modernizácii a demokratizácii. Najdôležitejším opatrením v tomto smere bolo zavedenie osemročnej povinnej školskej dochádzky (namiesto šesťročnej).

Vo vzťahu k základným demografickým charakteristikám Nemcov na Slovensku v dvadsiatych a tridsiatych rokoch môžeme konštatovať, že celkový počet a podiel príslušníkov nemeckej menšiny sa počas existencie ČSR výraznejšie nezmenil. Pri sčítaní ľudu v roku 1921 Nemci s počtom 139 880 tvorili 4,73% obyvateľstva Slovenska československej štátnej príslušnosti, o desať rokov neskôr 147 501, čo predstavovalo 4,53%.

Tabuľka č. 1

Počet a podiel príslušníkov nemeckej menšiny podľa sčítaní obyvateľstva v rokoch 1921 a 1930.¹²

Okres	Celkový počet obyvateľstva		Počet Nemcov		Podiel Nemcov v %	
	r. 1921	r. 1930	r. 1921	r. 1930	r. 1921	r. 1930
Kremnica	10 797	29 378	6 221	10 622	57,62	36,16
Kežmarok	27 605	29 817	12 836	11 761	46,50	39,44
Gelnica	28 685	27 236	9 753	8 545	34,00	31,37
Bratislava mesto	87 621	116 897	25 837	32 801	29,49	28,06
Poprad	21 730	26 484	5 327	5 259	24,51	19,86
Prievidza	63 385	67 553	14 682	14 030	23,16	20,77
Žiar n. Hronom	17 750		3 764		21,21	
Martin	55 552	63 218	9 745	10 385	17,54	16,43
Bratislava Vidiek	40 642	59 622	6 163	7 962	15,16	13,35
Nová Baňa	33 949	33 633	5 011	4 845	14,76	14,41
Stará Ľubovňa	20 651	22 223	2 903	2 575	14,06	11,59
Spišská Nová Ves	31 358	35 811	3 971	3 227	12,66	9,01
Moldava n. Bodvou	29 124	29 739	3 345	3 574	11,49	12,02

Keď sledujeme etnickú štruktúru obyvateľstva zistíme, že podiel príslušníkov nemeckej menšiny poklesol práve v okresoch, kde mali začiatkom dvadsiatych rokov najvyššie zastúpenie. K zníženiu došlo hlavne v okresoch Kremnica, Kežmarok, Poprad a Spišská Nová Ves. Pokles podielu nemeckej menšiny v kremnickom okrese na celkovom počte obyvateľstva ovplyvnila najmä územná reorganizácia okresov. V roku 1928 bol totiž okres Žiar nad Hronom zrušený a prevažne slovenské obce pričlenené k okresu Kremnica. Ostatných uvedených okresov sa však reorganizácia netýkala.

Príznačným demografickým znakom nemeckej menšiny na Slovensku bola jej väčšia koncentrácia v mestských aglomeráciách. V porovnaní s celoslovenskými ukazovateľmi žili Nemci vo väčšom počte vo veľkých mestách nad 50 000 obyvateľov, na druhej strane podstatne menej z nich sídlilo v malých obciach do 500 obyvateľov. V roku 1921 3,97% Nemcov žilo v obciach do 500 obyvateľov (celoslovenský podiel predstavoval 17,86%) a 20,00% v mestách nad 50 000 obyvateľov (celoslovenský podiel 4,68%). Pri sčítaní v roku 1930 sídlilo 3,01% príslušníkov nemeckej menšiny v obciach do 500 obyvateľov (celoslovenský podiel 15,62%) a až 27,94 % v mestách nad 50 000 obyvateľov (celoslovenský ukazovateľ 6,09%).¹³

V dvadsiatych rokoch došlo k zmenám v štruktúre osídlenia nemeckej menšiny na Slovensku. Akceleroval proces vnútornej migrácie Nemcov z jednotlivých etnických enkláv do slovenských, resp. do zmiešaných (slovensko - maďarských) regiónov, predovšetkým do miest s väčším počtom obyvateľstva. V Bratislave vzrástol počet Nemcov z 25 837 v roku 1921 na 32 801 v roku 1930, teda temer o 7 000. V dôsledku celkového nárastu obyvateľov mesta však v percentuálnom zastúpení Nemcov nenastali takmer žiadne zmeny. Aj v druhom najväčšom meste, v Košiciach, ich počet stúpol. Od roku 1921, keď v meste žilo 2 145 príslušníkov nemeckej minority (4, 18%), sa počet nemeckého obyvateľstva do roku 1930 zvýšil na 3 354 (5,24%). Vnútorňá migrácia mala za následok nárast rozptylu nemeckého osídlenia na slovenskom území a pokles podielu Nemcov v jednotlivých okresoch, mestách i obciach a v regiónoch s početnejším nemeckým osídlením.

Koncentrácia nemeckej menšiny v mestách s vyšším počtom obyvateľstva bola podmienená predovšetkým hospodárskymi motívmi. Značná časť ekonomicky aktívneho nemeckého obyvateľstva pracovala v dvadsiatych rokoch v priemysle a živnostiach, v uvedenom odvetví bola zamestnaná jedna tretina (33,94%), čo bolo o 13% viac, ako vykazovali celoslovenské ukazovatele (20,89%). Podiel Nemcov pracujúcich v poľnohospodárstve, lesníctve a rybníctve bol dvojnásobne nižší (24,77%) ako celoslovenský podiel (51,21%). Na druhej strane, dvojnásobne vyšší než celoslovenské relácie (8,21%), bol podiel nemeckého obyvateľstva v štátnej, verejnej službe, v slobodných povolaniach a vojsku (17,84%).¹⁴

Príslušníci nemeckej menšiny usadení na Slovensku sa ocitli v novom štátnom útvere s početne omnoho väčšou komunitou sudetských Nemcov. Rozdiely boli evidentné nielen v demografických ukazovateľoch a forme osídlenia, ale aj v politickej, hospodárskej a spoločenskej oblasti. Tento stav bol do značnej miery podmienený životom v rozdielnych častiach rakúsko – uhorskej monarchie. Sudetští Nemci mali vybudovanú širokú organizačnú sieť nemeckých škôl, početné kultúrne spolky, záujmové združenia a asociácie. Popri právnych zárukách svojho kultúrneho rozvoja v Československej republike sa nemecká menšina na Slovensku mohla oprieť aj o pomoc sudetských Nemcov. Z českého pohraničia prichádzali do oblastí obývaných nemeckou minoritou učitelia, politickí aktivisti a študenti, z ktorých mnohí

zostali v týchto regiónoch natrvalo a pomáhali nahrádzať absenciu kvalifikovaných pracovníkov v novovznikajúcich nemeckých školách, kultúrnych organizáciách a úradoch.

V medzivojnovom období žili Nemci, spolu s Maďarmi, Rusínmi, Slovákami, Ukrajincami a Židmi v štáte s demokratickým politickým systémom, v štáte, ktorý deklaroval a v princípe aj dodržiaval práva národnostných menšín, ale v ktorom rozhodujúcu úlohu v politickej a hospodárskej oblasti zohrávala česká reprezentácia. Štátna moc slúžila primárne českým národným záujmom a neváhala autonomistické tendencie Slovákov, sudetských Nemcov a zakarpatských Ukrajincov, ako aj iredentistické aktivity Maďarov, ak to situácia vyžadovala, tvrdo potierať.

Politický systém ČSR umožňoval existenciu politických strán, záujmových organizácií a spolkov organizovaných na etnickom princípe. Už začiatkom dvadsiatych rokov vznikli na Slovensku viaceré nemecké menšinové strany. Škála politických subjektov nemeckej minority pred vojnou sa v mnohom podobala slovenskému – existoval tu široký diapazón prúdov na oboch póloch politického spektra.¹⁵ Postupne sa politické aktivity Nemcov skoncentrovali v dvoch stranách. V Bratislave a na strednom Slovensku mala rozhodujúci vplyv Karpatonemecká strana (Karpathendeutsche Partei - KdP) a na Spiši dominantné postavenie zohrávala prouhorsky orientovaná Spišskonemecká strana (Zipser Deutsche Partei - ZDP).

KdP sa kreovala pred voľbami v roku 1929, samostatne existovala do roku 1935, kedy sa stala súčasťou Sudetonemeckej strany (Sudetendeutsche Partei- SdP). Po zlúčení bol názov strany upravený - Karpatonemecká strana, predseda K. Henlein. V tom období mala strana niečo viac ako štyritisíc členov - v Hauerlande 1973, v Bratislave a v okolí 1250, na Spiši 557 a necelých 300 na Podkarpatskej Rusi.¹⁶ Pri jej založení iniciatívne pracovali predovšetkým bratislavský teológ R. Steinacker a spišský továrnik sudetonemeckého pôvodu K. Manouschek. Na čele strany stálo 12 členné vedenie, ktorého prvým predsedom bol bratislavský advokát S. Frühwirt, v roku 1931 ho vo funkcii vystriedal K. Lehmden. Spočiatku mala KdP najväčšiu podporu v Bratislave a v okolí, neskôr sa presadila aj na strednom Slovensku; Spiš však ostával doménou Spišskonemeckej strany. V prvých rokoch svojej existencie bola KdP po organizačnej stránke budovaná ako voľnejšie združenie s cieľom získať do svojich radov čo najviac Nemcov. Postupne nadobúdala pevnejšiu organizačnú štruktúru, vytvárala miestne organizácie ako aj 3 okresy – Spiš, stredné Slovensko a bratislavskú oblasť. Aj keď primárnym cieľom KdP bolo zjednotiť Nemcov na Slovensku, vedenie strany usilovalo aj o hospodárske povznesenie nemeckého obyvateľstva. Súčasťou programu KdP boli tiež jazykové a kultúrne požiadavky. V ideologickej rovine sa spočiatku orientovala po línii kresťanskej so značným vplyvom katolíckych kňazov. Po fúzii so SdP prenikala do KdP ideológia nacionalizmu, vplyv katolíckych duchovných slabol, aj keď sa ho nepodarilo nikdy úplne eliminovať.¹⁷ Počas svojej existencie zvädzala hlavný politický zápas so Spišskonemeckou stranou.

Na Spiši mala do polovice tridsiatych rokov dominantné postavenie Spišskonemecká strana. Vznikla v roku 1920 v Kežmarku, jej prvým predsedom bol K. Brückner, v roku 1922 ho vystriedal statkár z Tatranskej Lomnice A. Nitsch. ZdP stála na pozíciách veľkého Uhorska a spišského regionalizmu, bola stranou regionálneho charakteru. Jej vedúcou vrstvou bola spišskonemecká inteligencia a podnikateľské kruhy, väčšinu členskej základne však tvorili široké vrstvy spišskonemeckého obyvateľstva. Úzko spolupracovala s rôznymi spolkami, kultúrnymi a telovýchovnými organizáciami. Charakteristická v tomto ohľade bola spolupráca s Karpathenverein. Spišskonemecká strana však nevyvíjala činnosť ako samostatný politický subjekt. Bola autonómnou organizáciou v rámci maďarských strán, spočiatku Krajinskej kresťansko-socialistickej strany, neskôr, od roku 1925 Maďarskej národnej strany. Po zlúčení

oboch maďarských subjektov v roku 1936 a vytvorení Zjednotenej krajinskej kresťansko-socialistickej a maďarskej národnej strany, sa jej súčasťou stala aj ZDP. Udržala si však istú organizačnú autonómiu, ktorá spočívala predovšetkým v používaní samostatného názvu a v uchovaní nezávislej organizačnej štruktúry (32 miestnych organizácií). Spišskonemecká strana mala od roku 1925, bez ohľadu na počet získaných hlasov v parlamentných voľbách, vďaka podpore maďarských politických subjektov, permanentne zabezpečený jeden mandát v poslaneckej snemovni. Počas svojho trvania si dokázala udržať medzi spišskými Nemcami veľký vplyv. Po rozbití Československej republiky a likvidácii parlamentnej demokracie bola ZDP nútená svoju činnosť ukončiť.

Aj po vzniku Československej republiky dlhšiu dobu absentovalo medzi slovenskými Nemcami vedomie nemeckej pospolitosti, resp. jednotné etnické povedomie. V zhodnotení formovania etnického povedomia nemeckej komunity na Slovensku je možné konštatovať, že medzivojnové roky boli obdobím kryštalizácie dvoch ideovopolitických platforiem - názoru, že slovenskí Nemci by sa mali usilovať o úzku spoluprácu s nemeckými komunitami v Európe, presadzovaného KdP a koncepcie obnovy predvojnového Uhorska, populárnej v radoch ZDP.¹⁸ Postupne sa začal rozširovať a na význame nadobúdať pojem „karpatskí Nemci“, ktorým operovala Karpatonemecká strana. Stal sa dôležitým identifikačným činiteľom pri formovaní etnickej identity a jednoty Nemcov žijúcich na Slovensku .

Ovládnutie Nemecka Hitlerovou Národnosocialistickou nemeckou robotníckou stranou (Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei - NSDAP) a rastúca agresivita Nemecka v druhej polovici tridsiatych rokov mali nevyhnutne vplyv aj na situáciu v Československu. Od nástupu k moci sa A. Hitler netajil odhodlaním zmeniť politické a mocenské pomery v Európe v prospech Nemecka. Nemeckým menšinám žijúcim v Karpatskej kotline, kde patrili aj Nemci zo Slovenska, venovali v Berlíne značnú pozornosť. Nemeckú minoritu na Slovensku, oficiálne nazývanú Volksgruppe, považovali za súčasť Nemectva v juhovýchodnej Európe, v priestore, kam podľa vtedajšieho nemeckého geopolitického členenia patrilo aj Slovensko.

Jedným z dôsledkov rastu vplyvu Nemecka na európskej scéne bol aj vzostup politickej aktivity KdP. Jej vedenie vyzvalo nemecké obyvateľstvo Slovenska k vstupu do strany a požadovalo od svojich voličov disciplínu a poslušnosť. Sľuby, ale i vyhrážky budúceho zúčtovania s politickými odporcami, opakovane deklarované predstaviteľmi KdP, začali prinášať výsledky, počet jej členov rástol.

V priebehu roku 1938 sa politické napätie v ČSR prehlbovalo. Československá vláda 16. septembra 1938 zakázala činnosť Sudetonemeckej strany, ktorý sa vzťahoval aj na KdP, ako organickej súčasťi SdP. Bezprostredne po Mníchove oznámil F. Karmasin slovenskej vláde, že dňom 10. októbra 1938 založil novú stranu Deutsche Partei (DP) a žiadal, aby mohla zahájiť činnosť ako právna nástupkyňa bývalej KdP. Minister F. Ďurčanský, v zastúpení ministra vnútra J. Tisu, vzal oznámenie na vedomie a vyslovil s ním súhlas. Krajinský prezident potom listom z 12. októbra 1938 upovedomil o tejto skutočnosti všetkých okresných náčelníkov a nariadil im, aby „zapečatené miestnosti bývalej strany Karpathendeutsche Partei boli ihneď uvoľnené, majetok a písomný materiál strany bol na potvrdenie vrátený jej bývalým vedúcim činiteľom v tamomšom správnom obvode.“¹⁹

Toho istého mesiaca, 15. októbra 1938, povolila autonómna slovenská vláda zriadenie Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej menšiny pri predsedníctve vládneho kabinetu na čele so štátnym tajomníkom F. Karmasinom, ktorý mal z pozície svojej funkcie právo zúčastňovať sa na zasadnutiach vlády.

Poznámky

- 1 K etapám nemeckého osídlenia Slovenska a k nemeckým regiónom na Slovensku bližšie: Kovačevičová, S.: Bývalé nemecké vidiecke sídla na Slovensku, ich história a kultúra. In.: Národopisné informácie. 1989, číslo (č.) 2. Bratislava. Národopisný ústav SAV, Slovenské národné múzeum - Slovenská národopisná spoločnosť pri SAV 1989, strana (s.). 15 – 54.
- 2 Holotík, L. – Tibenský, J. (eds.): Dejiny Slovenska I. Bratislava. SAV 1961, s. 226 – 227.
- 3 Janota: Bardyjów. Historyczno – topograficzny opis miasta i okolicy. Krakov 1862, s. 143 – 144. Citované podľa: Kokuľa, A. – Lukáč, A. – Tajták, L. (eds.): Dejiny Bardejova. Košice. Východoslovenské vydavateľstvo 1975, s. 109.
- 4 Letz, R.: Náčrt dejín Uhorska a Maďarska s osobitným zreteľom na maďarsko – slovenské vzťahy. Bratislava. Trnavská univerzita - Pax Christi Slovakia 1995, s. 68.
- 5 Tamže, s. 72.
- 6 K identite spišských Nemcov bližšie: Olejník, M.: Transformácia identity spišských Nemcov v závislosti na meniacich sa štátových a sociálnych podmienkach Slovenska v 20. storočí. In: Bačová, V. – Kusá, Z. (eds.): Identity v meniacej sa spoločnosti. Košice. Spoločenskovedný ústav SAV 1997, s. 145 – 154.
- 7 Začiatkom novembra 1918 bola v Budapešti založená Nemecká národná rada. Strediskom organizačnej činnosti Nemcov na Slovensku sa stal Kežmarok, kde sa 18. novembra 1918 zišlo približne 200 zástupcov nemeckého obyvateľstva, okrem Bratislavy a jej okolia. Prijali rezolúciu, v ktorej deklarovali, že ak nebudú mať Nemci možnosť zotrvať v maďarskom štáte, vyhlásia nezávislú Spišskú republiku (Scepusia köztársaság). Zhromaždenie schválilo oblasťnú Nemeckú národnú radu - Hornouhorsú národnú radu uhorských Nemcov (Oberungarischer Volksrat der Deutschungarn). Vytvorenie Spišskej republiky sa stalo významným agitačným heslom politických predstaviteľov spišských Nemcov. Propagovali ho v tlači (Szepesi Lapok), v letákoch, na zhromaždeniach a presviedčali o reálnosti a životaschopnosti projektu republiky. Nezávislá Spišská republika (Selbständige Zipser Republik) bola vyhlásená v Kežmarku na zhromaždení zástupcov nemeckého obyvateľstva 9. decembra 1918. Pokus o zriadenie Spišskej republiky nenachádzal podporu medzi slovenským obyvateľstvom. Nemci zaujímali k týmto politickým aktivitám diferencované stanovisko.
K postoju spišských Nemcov k vzniku ČSR bližšie: Tajták, L.: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava. SPN 1972, s. 86 – 90.
Olejník, M.: Postoj spišských Nemcov k rozpadu Rakúsko – Uhorska a vzniku ČSR. In: Švorc, P.–Harbul'ová, L. (eds.): Stredoeurópske národy na križovatkách novodobých dejín 1848 – 1918. Prešov – Bratislava – Wien. Universum 1999, s. 309 – 315.
- 8 K prenikaniu českého kapitálu na Slovensko a k ovládnutiu priemyselnej výroby: Kramer, J.: K dejinám priemyslu na Slovensku za prvej ČSR. Odbúravanie železiarskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918-1925. Bratislava. Práca 1955.
Strhan, M.: Kríza priemyslu na Slovensku v rokoch 1921- 1923. Počiatky odbúravania slovenského priemyslu. Bratislava. SAV 1960.
Horváth, Š. – Valach, J.: Peňažníctvo na Slovensku 1918 - 1945. Bratislava. Alfa 1978.
- 9 Potemra, M.: Školstvo na Slovensku v rokoch 1901 – 1918. Košice. Štátna vedecká knižnica Košice 1990, s. 341 – 347.
- 10 Státní ústřední archiv (SÚA) Praha, fond (f.) Ministerstvo školstva, kartón (kar.) 377.
- 11 O vzdelávaní nemeckej menšiny na Slovensku v materinskom jazyku v prvej polovici 20. storočia bližšie: Gabzdilová, S.: Problémy a východiská vzdelávacieho procesu nemeckej

- menšiny na Slovensku v období rozpadu Rakúsko – Uhorska a vzniku ČSR. In: Švorc, P. – Harbuľová, E. (eds.): c. d., s. 323 – 329.
- 12 Tabuľka je zostavená na základe publikovaných výsledkov sčítaní ľudu:
Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Slovensko. Praha. Ministerstvo vnútra, Štátny úrad štatistický 1927.
Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Krajina Slovenská. Praha. Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický 1936.
Žiar nad Hronom, vtedy Kríž Svätý nad Hronom. Martin, vtedy Turčiansky Svätý Martin.
- 13 Sčítaní ľudu v republike Československej ze dne 15. února 1921. I. Díl. Praha. Štátní úrad štatistický 1924, s. 81.
Sčítaní ľudu v republike Československej ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha. Štátní úrad štatistický 1935, s. 81.
- 14 Sčítaní ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921. II. diel (povolanie obyvateľstva), 3. časť (Slovensko a Podkarpatská Rus). Praha. Štátny úrad štatistický 1925, s. 178 - 203.
- 15 Bližšie: Lipták, L.: Nemecká a maďarská menšina v slovenskej politike a odbojovom hnutí. In: Brandes, D. – Ivaničková, E. – Pešek, J. (eds.): Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938 – 1947 v porovnaní s Poľskom, Maďarskom a Juhosláviou. Bratislava. Veda 1999, s. 85 – 93.
- 16 Kováč, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871-1945). Bratislava. Veda 1991, s. 103.
- 17 KdP v parlamentných voľbách v roku 1929 kandidovala s nemeckými agrárnikmi, spoločne získali 13 704 hlasov. Vo voľbách v roku 1935 už s SdP a so ziskom 27 561 platných hlasovacích lístkov.
Die Wahlen in das Abgeordnetenhaus im Oktober 1929. Praha. Štátny úrad štatistický 1930, s. 15, tabuľková časť.
Volby do Poslaneckej snemovny v květnu 1935. Praha. Štátny úrad štatistický 1936, s. 14 – 15, tabuľková časť.
- 18 K zmene geopolitickej orientácie nemeckého obyvateľstva bližšie: Kramer, J.: Cesta slovenských Nemcov od uhorskej orientácie k orientácii veľkonemeckej. In: Nové obzory 5. Košice. Krajské nakladateľstvo všeobecnej literatúry 1962, s. 163 – 189.
- 19 Štátny okresný archív (ŠOKA) Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici, f. Okresný úrad (OÚ) Nová Baňa 1923 – 1945, kar. 17, prezidiálne (prez.). Založenie strany „Deutsche Partei“ ako právnej nástupkyne bývalej KdP strany.

II. NEMECKÁ MENŠINA V SLOVENSKEJ SPOLOČNOSTI V OBDOBÍ DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

Činnosť Deutsche Partei

Po 14. marci 1939 sa karpatskí Nemci stali občanmi Slovenskej republiky; nenadobudli nemecké ríšske občianstvo ako tomu bolo v prípade príslušníkov nemeckej menšiny v Čechách a na Morave.

Ústava Slovenskej republiky, prijatá Slovenským snemom 21. júla 1939, v hlave dvanástej *Národnostné skupiny* (§ 91 – 95) vyjadrovala základné postoje štátu k menšinám, vrátane vymedzenia ich práv.¹ V uvedených paragrafoch je deklarované, že občania majú právo hlásiť sa k svojej národnosti. Národnostné skupiny boli oprávnené vytvárať kultúrne a politické organizácie a udržiavať styky s „materským národom“. Ústava im zaručovala vzdelávanie v materčine, garantovala používanie materinského jazyka vo verejnom živote, stanovila vypracovanie národnostného katastra a zakázala akékoľvek odnárodňovacie snahy.² V §59 (hlava 6 – *Politické strany*) je deklarované, že národnostná skupina sa môže podieľať na štátnej moci prostredníctvom svojej registrovanej politickej strany, ak je chápaná ako reprezentantka politickej vôle celej národnostnej skupiny.³ Snem Slovenskej republiky, schválil 15. mája 1940 zákon o politických stranách národnostných skupín, ktorý, vychádzajúc z ústavy, v 29 paragrafoch definoval základné podmienky vzniku, fungovania a zániku strán na etnickom princípe. Členmi strán mohli byť štátni občania Slovenskej republiky príslušnej národnostnej skupiny.⁴

Všeobecne formulované znenia jednotlivých paragrafov ústavy predpokladali prijatie ďalších zákonov a vykonávacích nariadení umožňujúcich implementáciu ústavného zákona do praxe. Vedenie Deutsche Partei prehlasovalo, že nemecká národná skupina vníma základný zákon ako východisko, ale nie ako konečný cieľ a Nemci žijúci na Slovensku sú pripravení podieľať sa na realizovaní nového poriadku v tejto oblasti v súlade s princípmi, ktoré stanovil A. Hitler. Už sme uviedli, že pre záležitosti nemeckej národnej skupiny bol zriadený štátny sekretariát. Na jeho čele stál F. Karmasin, ktorý otvorene vyjadroval svoju nespokojnosť s právomocami uvedenej funkcie v systéme štátnych subjektov Slovenskej republiky. Pôvodný návrh Deutsche Partei situoval štátny sekretariát takmer do polohy autonómneho orgánu so širokými právomocami. Slovenská vláda však vo svojom uznesení z 21. júna 1939 odmietla návrhy DP s odôvodnením, že Nemci na Slovensku tvoria iba 4, 83% obyvateľstva. Štátny tajomník sa nemohol zúčastňovať na zasadnutiach vlády v pozícii riadneho člena a jeho právomoci boli obmedzené na záležitosti nemeckej menšiny. F. Karmasin pri presadzovaní svojich požiadaviek žiadal o interferenciu Národnonemeckú kanceláriu (Volksdeutsche Mittelstelle - VoMi)⁵, šéfom ktorej bol W. Lorenz. V Berlíne však pristupovali k žiadosti opatrne a poukazovali i na skutočnosť, že v prípade prijatia štátnej funkcie by F. Karmasin zároveň prevzal aj zodpovednosť za postup vlády. Nemecko sa snažilo smerom k zahraničiu prezentovať nemecko – slovenské vzťahy ako ukážku vzájomne prospešného spojenectva medzi Nemeckou ríšou a malou európskou krajinou. Podľa príkazov VoMi mal F. Karmasin pôsobiť ako nezávislý vodca nemeckej národnej skupiny, a to tak, aby mohol zasahovať do vývoja na Slovensku podľa pokynov z Berlína a zároveň ostal bez záväzkov vyplývajúcich z uznesení vlády.⁶

V marci 1940 vstúpili do platnosti nové stanovy Deutsche Partei. Na ich základe bol F. Karmasin zvolený za doživotného vodcu národnej skupiny. 20. apríla 1940 výsledok voľby potvrdila VoMi.

DP usilovala o dôslednú implementáciu nacionálne socialistickej ideológie medzi slovenskými Nemcami - obsahom politického programu, štruktúrou i vonkajšou symbolikou kopírovala NSDAP. Nemecká menšina na Slovensku figurovala v politickom programe Deutsche Partei ako integrálna súčasť veľkonemeckého národa. Cieľom DP, ako to F. Karmasin opakovane deklaroval, bolo zapojiť každého Nemca na Slovensku do boja Nemecka za ovládnutie Európy. Na manifestácii v Bratislave v marci 1940 vyhlásil, že karpatskí Nemci „majú nosiť vo svojich srdciach pevnú vieru vo víťazstvo nemeckého národa a sprostredkovať ju aj iným, čo žijú okolo nich.“⁷

Deutsche Partei fungovala síce oficiálne v rámci politického systému Slovenskej republiky, ale celá jej činnosť bola riadená z Berlína, prostredníctvom slovenského referátu vo VoMi, resp. ríšskym vodcom Schutzstaffel (SS) H. Himmlerom. Skutočnosť, že príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku boli občanmi Slovenskej republiky, nepovažoval F. Karmasin a vedenie DP za relevantnú.

Jednou z hlavných požiadaviek DP bolo vytvorenie faktickej i právnej exteritoriality pre nemeckú menšinu. Zmesou nacionalistickej propagandy, výziev k poslušnosti i otvorených hrozieb, sa DP krátko po vzniku slovenského štátu podarilo do svojich radov začleniť veľkú väčšinu nemeckého obyvateľstva. Popri demagógii bola účinnou zbraňou v arzenáli strany i precízna organizácia a nekompromisne presadzovaná disciplína na všetkých úrovniach straníckej štruktúry. DP operovala na princípe úplného podriadenia každého člena vedeniu strany. Mala výlučnú právomoc nad nemeckou odborovou organizáciou (Arbeitsfront der Volksdeutschen), hospodárskymi, kultúrnymi a telovýchovnými spolkami. Ovládala nielen svoje tlačové orgány Grenzbote (1939 – 1945) a Deutsche Stimmen (1938 – 1945), ale pod jej vplyv sa dostala všetka tlač vydávaná v nemeckom jazyku.

DP dosiahla privilegovaný status jediného a výlučného reprezentanta nemeckej minority na Slovensku. Ako oficiálny reprezentant nemeckej menšiny, zaujímala v politickom systéme slovenského štátu významné postavenie. Podľa uváženia mohla presadzovať svoje ideovo - politické ciele a mala autonómnu, na orgánoch Slovenskej republiky nezávislú organizačnú štruktúru, vrátane vlastných ozbrojených oddielov - Freiwillige Schutzstaffel (FS).

Vláda Slovenskej republiky vydala 27. septembra 1939 nariadenie o Freiwillige Schutzstaffel, ktoré vyšlo v Slovenskom zákonníku pod č. 240 a o tri mesiace neskôr, 21. decembra 1939, nariadenie s mocou zákona č. 311 o Freiwillige Schutzstaffel a Deutsche Jugend (DJ), ktoré stanovilo, že FS a DJ sú „podľa vojenských zásad organizované zbory v rámci Deutsche Partei.“⁸ Uvedené organizácie mali jednotné velenie. Veliteľ a menoval prezident republiky na návrh vodcu nemeckej národnej skupiny. Činnosť FS sa sústredila hlavne na strážnu a zabezpečovaciu službu, a to najmä stráženie železničných staníc, mostov, tunelov, hliadkovú službu v zázemí - zachytávanie zbehov, dezertérov, prebehlíkov z poľskej strany, ktorých potom transportovali do zajateckých táborov. Veliteľom FS bol až do odchodu na východný front W. Donath, po ňom prevzal velenie F.Klug. Počet príslušníkov FS sa pohyboval od 5 600 v roku 1940, do 7 500 v roku 1942.⁹ Okrem tzv. všeobecnej FS pôsobili aj špeciálne letecké, motorizované (slúžili najmä ako spojky) a jazdecké oddiely. Elitnými ozbrojenými jednotkami organizovanými v rámci FS boli Einsatztruppe (ET). Vznikli v máji 1940 s cieľom zorganizovať jadro FS pre spravodajskú i bezpečnostnú činnosť a pripraviť najodddanejších členov pre vstup do SS.

Vedeniu DP sa v nacionálnej eufórii po roku 1939 darilo úspešne eliminovať, alebo aspoň umlčať kritické hlasy z vlastných radov, konzervatívnych kruhov, prípadne duchovenstva. Každý príslušník nemeckej menšiny, teda aj taký, ktorý dovtedy „nevedel“, že Nemcom je, sa

stal objektom záujmu strany a jej pridružených organizácií. Exponenti DP prevzali všetky „rekvizity“ propagandistického repertoáru NSDAP. Dôraz na expresívnu vonkajšiu symboliku (uniformy, zástavy), dramatické nočné pochody a demagogická rétorika čelných predstaviteľov DP mali za cieľ zdôrazniť význam nemeckej menšiny na Slovensku. Po 14. marci 1939 mnohí Nemci vystupovali tak, že ich slovenská spoločnosť po stáročnom spolunažívaní začala vnímať a prijímať ako cudzí element, ako predstaviteľov cudzieho poriadku. I presvedčeným zástancam slovenského štátu pripomínala propaganda Deutsche Partei závislosť Slovenska na Tretej ríši. Pre odporcov Slovenskej republiky bola DP jednou z hlavných opôr antipatického režimu. K odcudzeniu prispievali aj prehlásenia predstaviteľov DP o úlohe a postavení nemeckej menšiny v štáte.

V intenciách nacistickej ideológie strana propagovala antisemitizmus a kategoricky požadovala rozhodné „riešenie židovskej otázky“ na Slovensku. Viedla ostrú protižidovskú kampaň a FS podnikali proti židovským občanom podobné akcie ako Hlinkova garda (HG). F. Karmasin žiadal na jar 1940 vystáhnúť židovských obyvateľov zo všetkých obcí, v ktorých mala nemecká menšina početnú prevahu. O svoj podiel na arizácii sa hlásili aj príslušníci nemeckej menšiny, čo F. Karmasin v auguste 1940 tlmočil V. Tukovi a A. Machovi. DP v rámci protižidovského ťaženia intenzívnejšie spolupracovala s HG než s Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou (HSLS). V lete 1939 vznikol Akčný výbor pre riešenie židovskej otázky zložený z piatich zástupcov DP a piatich členov HG. Jeho cieľom bolo kontrolovať plnenie platných protižidovských nariadení a zabezpečiť, aby Židia boli vylúčení zo všetkých sfér hospodárskeho, politického a spoločenského života, v ktorých prichádzali do styku s nemeckým obyvateľstvom Slovenskej republiky. Nemecký poradca pre riešenie židovskej otázky na Slovensku D. Wisliceny inicioval vznik komisie, vytvorenej zo zástupcov DP a HSLS, ktorá mala riešiť sporné prípady v procese arizácie. Činnosť komisie bola viac menej formálna a konečným arbitrom medzi nemeckým a slovenským uchádzačom o arizáciu bol Ústredný hospodársky úrad.¹⁰

V radoch nemeckého obyvateľstva na Slovensku zavládla eufória, sprevádzaná zbožnou úctou k „vodcovi„. V apríli 1942 počas veľkolepých osláv narodenín A. Hitlera na Slovensku Deutsche Stimmen upozornili, „že každý nový vodcov počin v Nemecku, každá nová udalosť v novom nacionálnesocialistickom štáte, je aj pre nás posilou v našom boji a prebúdza Nemcov za hranicami Nemecka.“¹¹ V prvom období druhej svetovej vojny sa Karmasinovi podarilo zavŕšiť zjednotenie Nemcov na Slovensku pod vedením Deutsche Partei. Budoval stranu ako masovú a neváhal použiť všetky prostriedky k rozširovaniu jej členskej základne. V januári 1940 mala strana takmer 60 000 členov,¹² v decembri 1942 dosiahol počet registrovaných príslušníkov v DP v 150 miestnych organizáciách 63 930 osôb.¹³ V novoročnom posolstve roku 1942 F. Karmasin vyzýval Nemcov na Slovensku, aby sa stali „jednou ozbrojenou rodinou, jedným ozbrojeným spoločenstvom.“¹⁴

Deutsche Partei bola územne rozčlenená na sedem okresov: Bratislava- mesto, Bratislava-okolie, Považie, Veľké Pole, Kremnica/Nemecké Pravno, Horný Spiš a Dolný Spiš. Bola budovaná po vzore nacistického vodcovského princípu – rozhodujúci vplyv v strane mal F. Karmasin. Významnejší post vo vedení strany zastával vedúci referátu pre tlač a propagandu K. Hauskrecht. Na čele hospodárskeho referátu stál E. Reisinger, správcom pokladnice bol L. Kowal. Referát pre vojenskú a pracovnú službu riadil A. Oldofredi.

Ako občania Slovenskej republiky, príslušníci nemeckej minority nemohli byť povolávaní do Wehrmachtu. H. Himmler, vrchný veliteľ SS, mal však eminentný záujem o verbovanie príslušníkov nemeckých menšín do týchto elitných nacistických jednotiek. Na Slovensku sa

začala agitácia pre vstup do útvarov SS od leta 1941. Už nasledujúceho roku Berlín vyvíjal tlak na slovenskú vládu, aby súhlasila s povinnou službou karpatských Nemcov v jednotkách SS. Nakoniec bola prijatá zásada dobrovoľnosti, ktorá sa však postupne stávala formálnou, verbovanie prebiehalo pod silným tlakom Deutsche Partei a riadil ho F. Karmasin. Dobrovoľný vstup do SS bol prezentovaný ako príležitosť pre každého Nemca stať sa pevnou súčasťou národnosocialistického systému. Do konca februára 1943 bolo už na zoznamoch dobrovoľníkov zapísaných 6 464 mužov a ďalšie súpisy sa pripravovali. Tritisíc mužov bolo odvedených v prvej etape, v priebehu roka k nim pribudli ďalší.¹⁵ Po prvých neúspechoch nacistického Nemecka na východnom fronte sa zvýšil tlak na povolávanie slovenských Nemcov do SS. V programových cieľoch DP, vytýčených F. Karmasinom v Žiline začiatkom roka 1943, bol prisun dobrovoľníkov z radov príslušníkov nemeckej menšiny do útvarov SS definovaný ako prvoradá úloha.

Porážky na frontoch viedli A. Hitlera v marci 1943 k vyhláseniu totálnej vojny, čo znamenalo mobilizáciu všetkých rezerv, vrátane nemeckých menšín. Pod vzore A. Hitlera nariadil F. Karmasin v apríli 1943 úplné nasadenie karpatských Nemcov do vojnového úsilia Nemecka. Na základe Karmasinových direktív mali byť všetci muži vo veku od 16 do 60 rokov mobilizovaní a pripravení k dispozícii Deutsche Partei. Eufória, vyvolaná úspechmi nemeckej armády v prvom období vojny, sa však v tom čase vytrácala. Vedenie DP bolo nútené použiť čoraz hrubšie formy nátlaku k tomu, aby získalo do oddielov SS nových „dobrovoľníkov“.

V októbri 1943 sa F. Karmasin obrátil na ministra národnej obrany a hlavného veliteľa slovenskej armády F. Čatloša so žiadosťou, aby do SS mohli byť verbovaní aj nemeckí vojaci slúžiaci v slovenskom vojsku. Slovenská vláda podľahla nakoniec nátlaku Berlína a 7. júna 1944 podpísala dohodu o plnení vojenských povinností slovenských Nemcov v zbraniach SS. Dohoda bola uzavretá s cieľom umožniť „počas trvania tejto vojny slovenským štátnym príslušníkom nemeckej národnosti splniť svoju brannú povinnosť v nemeckej brannej moci – Waffen - SS a nemeckým štátnym príslušníkom slovenskej národnosti konať svoju brannú povinnosť v brannej moci slovenskej.“¹⁶ Podľa článku 3. uvedenej dohody, nemeckú národnosť mali osoby, ktoré pri poslednom sčítaní ľudu na Slovensku v roku 1940 boli „sčítané“ ako Nemci. Slovenskú národnosť mal ten, „kto pri poslednom sčítaní ľudu nemeckom sa prihlásil za Slováka“.¹⁷ V dňoch od 25. júna 1944 do 30. júna 1944 boli na základe nariadenia Ministerstva národnej obrany príslušníci slovenskej armády nemeckej národnosti (v aktívnej službe i záložníci) preradení do pomeru mimo činnnej služby a 7. júla zaradení k jednotkám SS. Od svojich kmeňových útvarov obdržali vojenské preukazy a zároveň aj povolávacie listy, na základe ktorých sa mali 7. júla 1944 o 9 hodine hlásiť v Hurbanových kasárňach v Bratislave, odkiaľ boli presunutí do Nemecka.¹⁸

Ambície DP zasahovať výraznejšie do politického a spoločenského diania obmedzoval neustály odliv Nemcov zo Slovenska. Okrem nasadenia na frontoch značný počet príslušníkov nemeckej menšiny pracoval v Nemecku, predovšetkým v podnikoch produkujúcich pre potreby frontu.

Dôsledkom nepriaznivého vývoja na frontoch mnohí karpatskí Nemci prestávali veriť vo víťazstvo Nemecka a k DP zaujímali postupne rezervované stanovisko. V niektorých organizáciách strany, hlavne na Spiši, sa začínali objavovať promaďarské tendencie. Redakcia časopisu Karpathenpost sa stala ohniskom protikarmasinovskej opozície a vystavila „vodcu“ karpatských Nemcov otvorenej kritike. V Handlovej štrajkovali baníci a trpkým sklamaním pre exponentov DP bola skutočnosť, že na štrajku sa výraznou mierou podieľali aj baníci nemeckej národnosti.¹⁹ Po jeho potlačení boli organizátori štrajku eskortovaní do väznice v Ilave.

Vedenie DP sa vedome usilovalo o narušenie väzieb karpatských Nemcov na tradičné kultúrne hodnoty. Úspechy nemeckej armády v prvých fázach druhej svetovej vojny, glorifikácia Hitlerovho „génia“ a propaganda zdôrazňujúca nadradenosť nemeckého národa, vyvolala i medzi Nemcami na Slovensku vlnu nacionalizmu. V mnohých ohľadoch bol však tento nacionalizmus „veľmi čerstvý a mladý, ľahko manipulovateľný a náchylný k mesianistickému, spasiteľskému ošialu.“²⁰ Vzhľadom na prechádzajúci vývoj a postavenie Nemcov na Slovensku nemal hlboké korene, u mnohých bol skôr výsledkom externých vplyvov, ako vnútorného prirodzeného vývoja. „Nemectvo“ bolo pre mnohých slovenských Nemcov novum, implantované do ich vedomia bez možnosti hlbšej vnútornej reflexie. Do akej miery sa vedeniu DP podarilo karpatských Nemcov transformovať na skutočne vnútorne presvedčených a pevne stotožnených národných socialistov je ťažké posúdiť.

Poznámky

- 1 V publikácii sú v súdobej terminológii uvádzané pojmy národná skupina i národnostná skupina. Nemecká strana používala pojem národná skupina. V Ústave Slovenskej republiky a v niektorých ďalších oficiálnych dokumentoch je uvedený Pojem národnostná skupina. Pojem nemecká menšina (minorita) používame v súlade so súčasnou implementáciou tohto označenia v teoretických disciplínach i konkrétnej politickej praxi.
- 2 Slovenský zákonník. Ročník (roč.) 1939. Čiastka 41, vydaná 31. júla 1939, s. 375 – 384. Ústavný zákon zo dňa 21. júla 1939 o Ústave Slovenskej republiky.
- 3 Tamže.
- 4 Slovenský zákonník. Roč. 1940. Čiastka 25, vydaná 29. mája 1940, s. 194 – 198.
- 5 Národnonemecká kancelária, organizácia riadiaca činnosť zahraničných Nemcov, založená pri nemeckom ministerstve zahraničia (Auswärtiges Amt – AA).
- 6 Bližšie: Kováč, D.: c. d., s. 156 – 157.
- 7 Slovák, 12. marca 1940, s. 3.
- 8 Slovenský zákonník. Roč. 1939. Čiastka 68, vydaná 21. decembra 1939, s. 604.
- 9 Encyklopédia Slovenska. Zväzok IV. Bratislava. Veda 1980, s. 72.
- 10 K problematike arizácie a postoja nemeckého obyvateľstva k Židom na Slovensku: Kamenec, I.: Po stopách tragédie. Bratislava. Archa 1991, s. 76, 80, 111, 119.
- 11 Deutsche Stimmen, 25. apríla 1942, s. 4.
- 12 Kováč, D.: c. d., s. 161.
- 13 Sulaček, J.: Kežmarskí Nemci koncom druhej svetovej vojny. In: Chalupický, I.(ed.): Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči. II. roč. Levoča. Spišský dejepisný spolok Levoča 1994, s. 37.
- 14 Deutsche Stimmen, 3. januára 1942, s. 1.
- 15 Lipták, Ľ.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava. VPL 1962, s. 47.
- 16 Slovenský zákonník. Roč. 1944. Čiastka 46, vydaná 3. novembra 1944, s. 451- 452.
- 17 Tamže, s. 452.
- 18 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. Okresný národný výbor (ONV) Nová Baňa 1945 – 1960, kar. 37, prez., D₁ – 651/44.
- 19 Porovnaj: Kováč, D.: c. d., s. 175.
Lipták, Ľ.: c. d., 1999, s. 89.
- 20 Plevza, V.(ed.): Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Protifašistický odboj a príprava SNP. Bratislava. Pravda 1984, s. 188 – 189.

Formovanie postojov československej politickej reprezentácie k nemeckej otázke

Vedúci politickí predstavitelia ČSR v emigrácii – prezident E. Beneš, československá vláda i Štátna rada v Londýne a vedenie Komunistickej strany Československa (KSČ) v Moskve - nezaujímal k otázke postavenia nemeckej menšiny v obnovenom štáte jednotný a nemenný postoj. Názory tak E. Beneša a jemu blízkych politikov, ako aj moskovského vedenia KSČ, prešli v rokoch druhej svetovej vojny vývojom, ktorý vo veľkej miere závisel od zmien v mocensko - politickej situácii v Európe i mimo jej územia. Vznik a modifikácia koncepcie vysídlenia nemeckého obyvateľstva z Československa sú analyzované v početnej odbornej literatúre. Obmedzíme sa preto na stručné priblíženie problematiky.

Časové rozpätie prvého obdobia vo vývoji riešenia nemeckej otázky je vymedzené podpísaním Mníchovskej dohody v septembri 1938 a jeseňou 1941. V tom období prevládali názory o zotrvaní Nemcov v povojnovej ČSR, avšak pri znížení ich počtu a obmedzení politických práv. Odsun Nemcov považoval zahraničný odboj z medzinárodných dôvodov za nerealizovateľný. E. Beneš pripravoval ustanovenie Štátnej rady, v ktorej, podľa jeho vlastnej interpretácie, mali mať zastúpenie všetci predstavitelia československej emigrácie, vrátane zástupcov nemeckej menšiny.¹ E. Beneš však modifikoval svoje rozhodnutie a vstup predstaviteľov sudetonemeckej protifašistickej emigrácie odmietol. Dôvodom zmeneného postoja bola podľa E. Beneša radikalizácia protinemeckých nálad v Čechách.² Po uznaní československej exilovej vlády Sovietskym sväzom, Veľkou Britániou a USA, prezident E. Beneš realizoval viacero rozhovorov s predstaviteľmi uvedených krajín. Ich súčasťou bola okrem iných tém aj problematika vysídlenia Nemcov z Československa. Otázke sa venovalo aj moskovské vedenie KSČ, ktoré v zásade vychádzalo z momentálnych postojov Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR).

Obdobie, ktoré trvalo do konca roka 1943, je príznačné príklonom E. Beneša k myšlienke vysídlenia väčšiny Nemcov z obnovenej Československej republiky. Podľa jeho vlastného hodnotenia, dôležitým medzníkom v politike československej exilovej vlády bola návšteva USA v máji a júni 1943. E. Beneš počas rozhovorov s prezidentom F. D. Rooseveltom uviedol aj dôvody pre zamýšľaný odsun Nemcov z Československa. Prezident USA údajne prejavil súhlas s prevedením vysídlenia nemeckého obyvateľstva z obnovenej republiky.³ V dňoch 13. - 18. decembra 1943 navštívil E. Beneš ZSSR. Výsledkom návštevy bolo podpísanie *Československo - sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci*, ktorá výrazne ovplyvnila vývoj československo - sovietskych vzťahov a budúce postavenie ČSR v povojnovej Európe.

V priebehu rokovaní s najvyššími predstaviteľmi ZSSR predložil E. Beneš, okrem iných návrhov, memorandum venované problematike Nemcov v ČSR. Bola v ňom vyjadrená myšlienka obnovy ČSR ako štátu Čechov a Slovákov a potreba vypracovať podrobný plán odsunu Nemcov s tým, že "zbytkom" neslovanského obyvateľstva nebudú priznané kolektívne menšinové práva. Sovietska strana deklarovala, že požiadavku transferu Nemcov vníma s plným pochopením a jeho riešenie bude podporovať.⁴

E. Beneš počas moskovského pobytu v decembri 1943 jednal aj s predstaviteľmi moskovského vedenia KSČ na čele s K. Gottwaldom. Predstavitelia KSČ, na rozdiel od prezidenta, zaujímal k otázke nemeckej minority menej vyhranené stanovisko. V návrhu moskovského vedenia KSČ, ktoré predložil E. Benešovi pri jednaniach K. Gottwald, komunisti požadovali, aby vláda oficiálne deklarovala svoj postoj k otázke povojnového postavenia nemeckej menšiny. Proklamácia mala obsahovať prehlásenie, že "československá vláda nehodlá pronásledovať kvôli henleinovským a frankovským zločincům všetky Nemce, ale

přímo vinníky a že proto je v osobním zájmu každého Němce, aby se v pravý čas aktivními činy a bojem proti říšskoněmeckým okupantům a jejich henleinovským pomocníkům od nich otevřeně oddělil.”⁵ E. Beneš sa komunistami navrhovanej diferenciácii vyhol. Svoje stanovisko formuloval slovami - ”porážka Nemecka bude takovou, že to skýta jedinečnou historickou príležitosť k radikálnemu očistení nášeho štátného územia od nemeckého živlu. Budoucí republika bude štátom Čechů a Slováků a Karpatských Ukrajinců. Bude štátom národním a slovanským.”⁶ Rozviedol ďalej, kto z Nemcov musí republiku opustiť, ktorí príslušníci nemeckej národnosti by mohli v ČSR ostať; konkrétne uviedol antifašistov, komunistov, demokratov a účastníkov protihitlerovských bojov v zahraničí. Zdôraznil, že pre vysídlenie Nemcov z republiky má už súhlas Sovietskeho zväzu, Anglicka a USA. KSČ uprednostňovala taktickejší prístup. Potrestané mali byť osoby – podľa miery previnenia aj vypovedaním z republiky a konfiškáciou majetku - ktoré aktívne pomáhali Hitlerovi a dopustili sa velezrady proti republike. Ostatným občanom nemeckej národnosti mala byť daná možnosť optácie buď pre Nemecko, alebo pre Československo, s tým že československá vláda rozhodne o každom individuálnom prípade. Aktívni účastníci protifašistického boja nemeckej národnosti mali mať automaticky právo na československé občianstvo a celá akcia mala byť prevedená za ich aktívnej účasti.⁷ V priebehu roka 1944 však komunisti svoje stanovisko modifikovali a postoje i názory zahraničného odboja v Londýne a v Moskve v nemeckej otázke sa postupne zblížovali. Z dochovaných materiálov nevyplýva, že by zúčastnené strany v priebehu rokovaní o budúcom postavení nemeckej menšiny v ČSR boli karpatských Nemcov špecifikovali ako samostatnú skupinu, ktorú by mohli posudzovať osobitne, resp. miernejšie. Neuvažovali ani o alternatíve, aby ich zahrnuli k príslušníkom nemeckej národnosti, ktorí by, okrem exponentov DP, mohli v ČSR ostať.

Počas rokovaní v Moskve nebola otázka vysídlenia nemeckej menšiny z ČSR definitívne doriešená. Táto problematika vystupovala v rôznych podobách a polohách aj v nastávajúcom období. V podstate až do Postupimskej konferencie a jej záverov, zámer vysídliť Nemcov z ČSR mal charakter teoretických úvah, resp. návrhov, ktoré mohli, ale nemuseli byť realizované v praxi. Tento fakt podmieňoval celkový postup i jednotlivé konkrétne kroky československej exilovej vlády.

Určujúcim prístupom v riešení nemeckej otázky v rokoch 1944 - 1945 bol zámer československej exilovej vlády dosiahnuť na medzinárodnej úrovni, predovšetkým zo strany veľmoci protihitlerovskej koalície, súhlas s ideou obnovy ČSR ako štátu Čechov a Slovákov (karpatských Ukrajincov) a teda aj s vysídlením Nemcov i Maďarov. USA a Veľká Británia zaujímali totiž k problému odsunu nemeckého obyvateľstva zdržanlivý prístup.

Uzavretie zmluvy so ZSSR malo pozitívny dopad na upevnenie medzinárodnej pozície československej exilovej vlády a prejavilo sa aj v rozhodnosti, s akou E. Beneš prezentoval svoje postoje k riešeniu nemeckej otázky. V prejave adresovanom Štátnej rade 3. februára 1944 deklaroval zámer vybudovať obnovenú republiku a národný štát Čechov, Slovákov a karpatských Ukrajincov, v ktorom nebude pre Nemcov miesta.⁸ V podobnom duchu sa niesli aj jeho rozhlasové prejavy z Londýna. V príhovore prednesenom 8. septembra 1944 prehlásil - ”Říkame to bez vášně, ale s plným vědomým odpovědnosti a s nejbáznějším rozhodnutím provést odplatu a očistu do opravdového a neúprosného konce.”⁹ Zámer vysídliť Nemcov z ČSR opätovne potvrdil v prejave odvysielanom 27. októbra 1944 - ”Nemohu ani dnes přejít mlčením otázku vyřizení všech účtu s našimi Němci, kteří v roce 1938 vrazili našemu státu díky do zad. *Ti všichni, kdo tak učinili, musí pryč.*“¹⁰

V auguste 1944 zverejnila československá exilová vláda memorandum, v ktorom bol v základných líniách sformulovaný plán vysídlenia nemeckého obyvateľstva z ČSR. Z Československa malo byť celkove odsunutých 1 600 000 Nemcov. Na tento dokument nadväzovalo *Memorandum československej vlády o probléme nemeckej menšiny v Československu*, zaslané v novembri 1944 spojeneckým vládam. Obsahovalo obsiahle zdôvodnenie odsunu väčšiny nemeckého obyvateľstva z územia republiky, ako aj popis technickej stránky jeho realizácie. Autori memoranda predpokladali vysídlenie minimálne dvoch tretín Nemcov z odhadovaného počtu 3 200 000 osôb, pričom v ČSR malo ostať nanajvýš 800 000 príslušníkov nemeckej menšiny. Vo vzťahu ku karpatským Nemcom dokument obsahuje krátke pasáže v bode 16. Skutočnosť, že Nemecko prehlásilo všetkých Nemcov v českých krajinách za svojich občanov v podstate zjednodušovalo situáciu; z hľadiska československého práva bolo však neplatné. Výnimku tvorili Nemci na Slovensku, ktorých postavenie v súvislosti s vysídlením memorandum charakterizovalo, vzhľadom na ich počet, ako bezvýznamné. Karpatskí Nemci ostali síce občanmi Slovenskej republiky, ale „mali zvláštni postavení ve svém vztahu k německé říši, uznávající zvláštní přínařezitost k říši či k říšskoněmeckým nacistickým organizací: tak na příkl. byli zařazeni do německé a nikoliv slovenské armády, do zvláštních oddílů SS.“¹¹ Z textu memoranda je zřejmé, že exilová vláda a prezident nevnímali karpatských Nemcov ako samostatnú komunitu. Postup, ktorý plánovali vo vzťahu k sudetským Nemcom, mal byť uplatňovaný aj v prípade karpatských Nemcov. Dokument charakterizoval vysídlenie ako nevyhnutnosť, pretože len tak bolo možné dosiahnuť vnútornú resp. vonkajšiu bezpečnosť ČSR. V prípade nemeckého obyvateľstva, ktoré by zostalo na území Československa, vláda považovala „zásadne...za obzvlášť nebezpečné dáti opět zvláštní menšinový status Němcům v ČSR.“¹²

Základom strategickej línie československých orgánov bola teda snaha zbaviť sa nemeckej menšiny ako celku a preferovanou formou riešenia bolo vysídlenie. Východiskom tohto postoja bola téza, že väčšina Nemcov sa ťažko previnila voči Československej republike v čase jej ohrozenia.

Ako sme uviedli, v genéze prístupov k riešeniu postavenia nemeckej menšiny v ČSR nefigurovala otázka karpatských Nemcov samostatne. V Londýne nebola vytvorená protifašistická organizácia, ktorá by združovala Nemcov zo Slovenska buď na báze sociálnej demokracie, alebo v rámci inej politickej platformy. V porovnaní so sudetskými Nemcami, nemecké obyvateľstvo na Slovensku predstavovalo relatívne malú skupinu. Aj spolužitie slovenského a nemeckého obyvateľstva nezaťažovali, až do doby rozbitia ČSR, napäté vzťahy. Pre protifašistický odboj na Slovensku a jeho politickú reprezentáciu, či už sa jednalo o komunistov, alebo tzv. občiansky blok, nemala problematika nemeckej menšiny a otázka vzťahu odboja k nemeckej komunite význam porovnateľný s dôležitosťou, akú prikladal postaveniu sudetských Nemcov E. Beneš a českí politici.

Prvoradým cieľom slovenských antifasistov koncom roka 1943 bola potreba vytvoriť na domácej pôde jednotnú odbojovú platformu, vymedziť kompetencie vedenia odboja, sformulovať základný postoj k budúcemu charakteru obnovenej Československej republiky a v neposlednom rade definovať postavenie Čechov a Slovákov v spoločnom štáte.

Medzníkom vo formovaní centrálného orgánu hnutia odporu sa stal koniec roka 1943, keď sa predstavitelia dvoch rozhodujúcich politických prúdov, komunistického i občianskeho bloku ujednotili a v decembri podpísali politický dokument známy pod názvom *Vianočná dohoda*. Výsledkom dohovoru bolo rozhodnutie slovenských protifašistických skupín a smerov vytvoriť jednotné politické vedenie odboja - Slovenskú národnú radu (SNR). *Vianočná dohoda* zároveň v

siedmich bodoch vytyčila programové ciele SNR. V dokumente nie je uvedené, aký postoj hodlala SNR zaujať vo vzťahu k národnostným menšinám vo všeobecnosti a voči nemeckej minorite špecificky. V obecnej rovine sa postavenia menšín dotýkal 4. bod II. časti dohody, podľa ktorého "Vnútorne usporiadanie budúcej Č-SR má byť demokratické, majú sa však vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, totalitné a také, ktoré budú v rozpore s týmito zásadami. V tomto duchu ma byť vnútorný politický režim pevne vedený, pritom však demokratický. Je potrebné vystríhať sa omylom a chybám v minulosti."¹³

SNR sa postupne oboznamovala s konkrétnymi plánmi exilovej vlády, prezidenta a vedenia KSČ o vysídlení nemeckého obyvateľstva z ČSR a o obnovení republiky ako štátu Čechov a Slovákov. Československá vláda v Londýne, v správe zaslanej SNR v septembri 1944 informovala, že medzi pripravovanými dekrétmi prezidenta republiky je i dekrét o československom štátnom občianstve, na základe ktorého má byť príslušníkom nemeckej i maďarskej menšiny odobraté československé štátne občianstvo. Uvedené stanovisko bolo obsiahnuté aj v telegramoch a v ďalších správach odosielaných SNR.

V programe Komunistickej strany Slovenska (KSS) plán odsunu Nemcov z republiky nebol v tom čase špecificky zakotvený. Po vypuknutí Slovenského národného povstania (SNP) boli z Moskvy na Slovensko vyslaní viacerí predstavitelia komunistického exilu, ktorí prezentovali názory vedenia KSČ v Moskve aj vo vzťahu k menšinovej problematike. Typický je v tomto smere prejav J. Švermu na zasadnutí povstaleckej SNR začiatkom októbra 1944, v ktorom okrem iného uviedol, že v otázke „Nemcov a Maďarov v novej republike, tu treba vykonať radikálne riešenie, zníženie počtu nemeckého obyvateľstva v obnovenej republike. Prehlasujeme, že nebudeme robiť žiadne prekážky k radikálnemu riešeniu týchto otázok."¹⁴

V programových zásadách politickej predstaviteľky občianskeho odboja - Demokratickej strany (DS) - zverejnených začiatkom októbra 1944 je uvedené, že Československo má byť krajinou Čechov, Slovákov a Podkarpatských Rusov. „Chceme, aby ČSR bola jednotným, nedeliteľným, slobodným a demokratickým štátom bez možnosti na separatistické a politicko - odstredivé ciele. Inonárodné menšiny, nakoľko ich nebude možné z lona republiky vylúčiť veľkorysou zámenou za vlastných príslušníkov z cudziny, obdržia také práva, aké im zaručí nový medzinárodný poriadok a akých budú účastní Slováci v domovských štátoch týchto menšín."¹⁵

V kontraste k postojom exilových predstaviteľov českých politických strán v Londýne a v Moskve, povstalecká politická reprezentácia na Slovensku otázku odsunu nemeckého obyvateľstva neriešila.

V dňoch 22. - 29. marca 1945 na československom veľvyslanectve v Moskve rokovali predstavitel'ov KSČ, sociálnodemokratickej, národnosocialistickej a ľudovej strany o programe činnosti prvej povojnovej vlády na oslobodenom území a o jej zložení. Zástupcovia SNR boli prizvaní k jednaniam o VI. kapitole programu, v ktorej bolo zakotvené postavenie slovenského národa v ČSR a vzťah Čechov a Slovákov.

Poznámky

1 Novotný, K. (ed.): Edvard Beneš. Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projeví a dokumentů 1940 – 1947. Praha. Dita 1996, s. 22.

2 Tamže, s. 23.

3 Tamže, s. 43. O súhlase F. D. Roosewelta s vysídlením Nemcov informoval H. Ripka československého veľvyslanca v ZSSR Z. Fierlingera. Ešte počas pobytu E. Beneša v USA prišla do Washingtonu sovietska reakcia, ktorá vyjadrovala pozitívne stanovisko.

- 4 Súhlas J. V. Stalina s obsahom memoranda a podporou československých požiadaviek vo vzťahu k Nemecku je uvedený v protokole z rokovaní datovanom 18. decembra 1943.
- 5 Klimeš, M.- Lesjuk, P. – Malá, I.- Prečan, V. (eds.): Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1.svazek. Praha. ČSAV 1965, s. 37.
- 6 Tamže, s. 56.
- 7 Faltys, A. (ed.): Dokumenty moderní doby. Praha. Svoboda 1960, s. 408.
- 8 Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha. Orbis 1946, s. 394.
- 9 Tamže, s. 239 – 240.
- 10 Tamže, s. 240 – 243.
- 11 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. V. Šrobár – osobný fond, kar. 18, inv. č. 894.
- 12 Tamže.
- 13 Klimeš, M.- Lesjuk, P. – Malá, I.- Prečan, V. (eds.): c. d., s. 74.
- 14 Prečan, V.(ed.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava. VPL 1965, s. 633.
- 15 Tamže, s. 622.

Slovenské národné povstanie a nemecká minorita

Nedemokratický, autoritatívny režim Slovenskej republiky, ktorý upadal do čoraz väčšej závislosti na Nemecku, sa stal zdrojom nespokojnosti značnej časti slovenskej spoločnosti. Na základe *Vianočnej dohody*, mala SNR prevziať v príhodnej chvíli na celom území Slovenska politické, zákonodarné, vojenské a administratívno – výkonné právomoci. Zároveň sa však zaviazala, že zabezpečí, aby si slovenský ľud slobodne určil svojich zástupcov, ktorým odovzdá všetku moc. SNR uznala československú vládu v Londýne a celý zahraničný odboj v rovine zahraničnopolitickej a vojenskej. Prihlásila sa k obnove Československej republiky, ako spoločného štátu Čechov a Slovákov. O ústavnoprávnom charaktere vzťahu oboch národov mali však zo slovenskej strany rozhodnúť výlučne slobodne zvolení (určení) zástupcovia slovenského národa.¹ Prvoradým cieľom SNR bola jednotná a ústredná príprava celonárodného protifašistického vystúpenia Slovákov. Ozbrojený odpor vypukol 29. augusta 1944 a do dejín sa zapísal ako Slovenské národné povstanie.

Bezprostredne po zahájení SNP začala SNR vykonávať zákonodarnú činnosť. Stalo sa tak 1. septembra 1944, keď podľa nariadenia č. 1/1944 Zb. nar. SNR sa na slovenskom území mala stať jediným zdrojom zákonodarnej, vládnej a výkonnej moci.² V ten istý deň prijala *Deklaráciu Slovenskej národnej rady (Deklarácia Slovenskej národnej rady o prevzatí moci na povstaleckom území s programovými cieľmi Slovenského národného povstania, prijatá na prvom legálnom zasadnutí)*, ktorá bola jej prvým politicko-právnym dokumentom. SNR v ňom vyhlásila, že je jediným orgánom oprávneným hovoriť v mene slovenského národa a deklarovala prevzatie zákonodarnej i výkonnej moci na celom Slovensku, ako aj jeho obranu. Podobne, ako vo *Vianočnej dohode*, aj v *Deklarácii* je vyjadrený kladný postoj k spolupráci s českým národom v Československej republike, s tým, že ústavnoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky budú definitívne usporiadané vzájomnou dohodou prostredníctvom zvolených zástupcov oboch národov.³ Znamenalo to odmietnutie Benešovej doktríny úplnej štátoprávnej kontinuity medzivojnového Československa pri povojnovej obnove republiky. Podobne ako vo *Vianočnej dohode*, ani v *Deklarácii* nie je definované budúce postavenie nemeckej a maďarskej menšiny v Československej republike.

Napriek skutočnosti, že národnostná problematika v stredoeurópskom priestore predstavovala jednu z prioritných otázok, ako aj faktu, že slovenské územie bolo po stránke etnického zloženia obyvateľstva značne heterogénne, politická reprezentácia domáceho slovenského odboja nemala v čase blížiaceho sa konca druhej svetovej vojny vypracovanú ucelenú koncepciu riešenia menšinovej problematiky. Postoje voči nemeckej a maďarskej minorite začala SNR formovať v čase Slovenského národného povstania, teda v období, keď vypracovať a implementovať adekvátne riešenie národnostnej otázky nebolo možné. Priority úloh diktoval predovšetkým vývoj situácie na povstaleckom území. To ale neznamená, že Slovenská národná rada, vedenie Komunistickej strany Slovenska, resp. občianskeho bloku a neskôr Demokratickej strany, existenciu menšín účelovo obchádzali. Ich postup k riešeniu postavenia nemeckej a maďarskej minorite v tom období podmieňoval vývoj situácie na povstaleckom území.

SNR na základe nariadenia č. 4/1944 Zb. nar. SNR z 1. septembra 1944 rozpustila nemecké politické strany a organizácie - Deutsche Partei, Freiwillige Schutzstaffel, Deutsche Jugend a všetky ich zložky i pridružené organizácie, s tým, že nariadenie malo nadobudnúť účinnosť ihneď.⁴

6. septembra 1944 SNR vydala nariadenie č. 6/1944 Zb. nar. SNR, podľa ktorého mali byť nemeckej menšine ponechané len ľudové školy zriadené do 6. októbra 1938. Ostatné školy všetkých stupňov a kategórií boli zrušené. Paragraf 2 zakazoval vykonávať bohoslužby v tých zboroch cirkví štátom uznaných a recipovaných v nemeckej reči, v ktorých boli bohoslužby v uvedenom jazyku zavedené po 6. októbri 1938.⁵

Na základe nariadenia SNR č. 11/1944 Zb. nar. SNR z 8. septembra 1944 mali byť živnostenské a iné zárobkové podniky, závody a účasti na nich vo vlastníctve osôb nemeckej národnosti štátom zaistené.⁶ Dovtedajším vlastníkom a správcom podnikov § 2 zakazoval vydávať a vykonávať opatrenia, ktoré by narušili alebo zmenšili majetkovú podstatu podnikov, prípadne ohrozili ich riadny chod. Povereníctvo SNR pre veci hospodárske a zásobovacie malo do týchto prevádzok vymenovať nútených správcov. Osoby poverené riadením boli povinné viesť a spravovať podniky v súlade s hospodárskymi, národnými a inými verejnými záujmami štátu. Odstavec 2 § 3 pripúšťal možnosť upustiť od vymenovania núteného správcu v prípadoch, keď dovtedajšie vedenie podniku poskytovalo svojou politickou, národnou, mravnou a odbornou kvalifikáciou záruku, že nebude ohrozený jeho riadny chod. Nariadenie malo vykonať Povereníctvo SNR pre veci hospodárske a zásobovacie. Účinnosť nadobudnutia platnosti nariadenia nebola stanovená.

V septembri a októbri 1944 prijala Slovenská národná rada viacero nariadení reštriktívneho charakteru, ktoré sa priamo dotýkali nemeckej minority. Nenachádzajú sa však v nich klauzuly, ktoré by do budúcnosti indikovali prípadné odňatie občianstva, resp. vysídlenie Nemcov zo slovenského územia.

Okupácia Slovenska nemeckou armádou, vrátane povstaleckého územia, však znemožnila implementáciu uvedených nariadení SNR. Tieto mohli byť realizované až od januára 1945, v náväznosti na postup Červenej armády (ČA).

V prvých rokoch vojny, v čase víťazstiev nemeckej armády, bola väčšina nemeckého obyvateľstva organizovaná v DP – strane, ktorá sa stala nástrojom Nemecka na Slovensku. I keď stupeň stotožnenia radových členov strany s ideológiou nacizmu nie je možné objektívne zhodnotiť, aktívny odpor voči DP, prakticky neexistoval. Jedinou výnimkou boli komunisti. V Bratislave pôsobila nepočetná skupina nemeckých komunistov, pod vedením F. Zinnbauera⁷, ktorá vydávala v nemeckom jazyku časopis Der Hammer. Silnejšie pozície mali komunisti medzi časťou nemeckého obyvateľstva na Hornej Nitre. V tomto regióne existovali vo

viacerých nemeckých obciach ilegálne komunistické organizácie.⁸ V obci Kunešov v kremnickom okrese od roku 1941 pracoval nemecký výbor, ktorý sa významne podieľal na formovaní protinacistických postojov časti nemeckého obyvateľstva kremnického okresu.⁹ Existenciu komunistických a protifašistických ideí medzi príslušníkmi nemeckej menšiny na území Hornej Nitry bol nútený priznať dokonca aj F. Karmasin, i keď vplyv komunistov bagatelizoval. V správe zaslanej do Berlína informoval, že ani na "Spiši, ani v bratislavskej oblasti a ani v kremnicko – pravnianskej oblasti nie je komunistická otázka problémom. V jednotlivých obciach sú smiešne postavy, ...ktorí si nahovárajú, že sú komunisti. Vychádzajú na posmech. Ťažkosti sa zaznamenali iba v dvoch obciach kremnicko – pravnianskej oblasti, v Cechu a v Gajdli pri Nemeckom Pravne Už v bojovom období sme tam museli zvädzať krvavé boje s komunisticky zmýšľajúcimi ľuďmi. V posledných dňoch sme dali zaistiť slovenskými bezpečnostnými orgánmi po dohode s nemeckým atašé niekoľko hlavných vedúcich rozvrátnikov, takže aj tieto miestne javy sú zlikvidované."¹⁰ Vzrast odbojovej činnosti na Slovensku a prejavy všeobecnej nespokojnosti sledovalo vedenie Deutsche Partei so znepokojením, pretože bolo zrejmé, že odboj sa môže obrátiť aj proti nemeckej menšine. Na Slovensku okrem akreditovaných nemeckých orgánov pracovala aj nemecká bezpečnostná polícia, riadená z centrál vo Viedni a v Brne. V lete 1944 počet tajných príslušníkov nemeckej bezpečnostnej polície, ktorí pracovali bez vedomia slovenskej vlády vzrástol a činnosť nacistickej spravodajskej služby sa zintenzívnila. Tajní agenti cestovali po Slovensku a získavali informácie od dôverníkov z radov nemeckej menšiny.¹¹

Postavenie nemeckého obyvateľstva a nemecko - slovenské vzťahy zdramatizovalo Slovenské národné povstanie. Vzťahy medzi slovenskou majoritou a nemeckou komunitou sa od vzniku Slovenskej republiky permanentne zhoršovali. SNP sa stalo manifestom odporu značnej časti slovenskej verejnosti voči nacizmu a v tomto kontexte aj voči príslušníkom nemeckej menšiny. Násilností, príznačných pre gerilovú vojnu, sa dopúšťali obe strany.

Nemecký vyslanec H. E. Ludin v telegrame zaslanom 24. augusta 1944 do Berlína informoval o vzrastajúcej partizánskej činnosti na Slovensku. Uviedol, že "postup partizánov po stránke politickej a psychologickej je neobyčajne obratný. Individuálny teror je zameraný výlučne proti Nemcom, kým so slovenským obyvateľstvom sa zaobchádza nanajvýš slušne."¹² Z Karmasinovho podnetu bolo na schôdzi vedenia Deutsche Partei v Bratislave 25. júla 1944 prijaté rozhodnutie organizovať oddiely nemeckej domobrany – Heimatschutz (HS).¹³ V priebehu niekoľkých nasledujúcich dní sa síce začali prípravy na vytvorenie miestnych skupín, avšak organizácia miestnych štruktúr HS a ich plánované vyzbrojenie až do vypuknutia povstania nepokročili. F. Karmasin v správe zaslanej 19. augusta 1944 ríšskemu vodcovi SS H. Himmlerovi upozorňoval, že činnosť partizánov je sústredená, okrem vojensky dôležitých základní a zariadení, výhradne proti Nemcom.¹⁴ Konečné rozhodnutie o utvorení Heimatschutzu bolo prijaté koncom augusta po dohode s nemeckým vyslancom a VoMi. Realizácia uvedeného zámeru prebehla na základe nariadenia veliteľa nemeckých vojsk na Slovensku G. Bergera z 2. septembra 1944.¹⁵

V lete 1944 vzrástol na Slovensku počet sovietskych partizánov. Počínanie partizánskych skupín nenechalo nikoho na pochybách, že ich zámerom, popri zmene existujúceho režimu, sú aj represálie voči nemeckému obyvateľstvu. Podľa názoru partizánskych veliteľov niesli príslušníci nemeckej minority, ako celok, zodpovednosť za zločiny nacizmu. Na základe svojej etnickej príslušnosti sa Nemci bez rozdielu stali obeťami násilností. Ešte pred vyhlásením SNP, 27. augusta 1944 zadržali povstaleckí vojaci v Ružomberku okrem nemeckých vojakov aj miestnych Nemcov. Na druhý deň ich partizáni vyviezli do priestoru Podsuchá – Biely Potok

a postrieľali. Usmrtených bolo pravdepodobne 24 príslušníkov nemeckej menšiny.¹⁶ Ďalších 48 osôb nemeckej národnosti z Ružomberka zastrelili partizáni 1. septembra 1944.¹⁷ Zadržaní boli Nemci v Handlovej. Po ústupe partizánov z mesta a okolia, neďaleko Handlovej odhalili štyri masové hroby s 30 osobami a 130 handlovských Nemcov (väčšinou baníkov a robotníkov) ostalo nezvestných. Predpokladá sa, že boli zavraždení v Sklabini.¹⁸ V Rybárpoli, počas kontroly dokladov v dvoch vlakoch, partizáni zatkli okrem 50 nemeckých vojakov, vrátane dôstojníkov, aj približne 30 osôb nemeckej národnosti.¹⁹ V niektorých prípadoch velitelia partizánskych skupín neváhali vydať rozkazy k likvidácii nemeckých civilov len na základe neoverených tvrdení, že sa jednalo o nacistu, agenta gestapa, špióna a pod.²⁰ Sovietsky partizánsky štáb si vyhradil právo vyšetrovať a trestať chytených Nemcov. Slovákov, považovaných za kolaborantov, prenechávalo sovietske velenie spravidla slovenským partizánom.²¹ V Sklabini, kde mal sídlo sovietsky partizánsky štáb a sovietska kontrarozviedka, bolo od 21. augusta do 31. augusta 1944 popravených približne 100 osôb.²²

Dva dni pred vyhlásením SNP, 27. augusta 1944, sa v sídle nemeckého vyslanca H. E. Ludina konala porada, počas ktorej bola pertraktovaná i otázka nožnej evakuácie Nemcov zo Slovenska. H. E. Ludin evakuáciu odmietol, avšak súhlasil s ozbrojením nemeckej minority.²³

Podplukovník J. Golian vydal 28. augusta rozkaz na zahájenie ozbrojených akcií určených veliteľom vojenských posádok zapojených do príprav povstania. Je v ňom sformulované odhodlanie konať v prípade nutnosti nekompromisne - „Na uvedené heslo...začína otvorený boj proti Nemcom, a preto napnite všetky sily, aby ste mali úspech. Všetkých miestnych Nemcov i s rodinami hneď na začiatku internujte v kasárňach. V prípade odporu ich likvidujte.“²⁴ Slovenská armáda mala zahájiť ozbrojený odpor v momente pokusu o obsadenie Slovenska nemeckými jednotkami.

Jednotlivé nemecké regióny na Slovensku sa po vypuknutí SNP ocitli v strategicky rozdielnej situácii. Západné Slovensko s Bratislavou nebolo povstaním zasiahnuté. Aj keď mnohí Nemci, znepokojení správami o povstaní, chceli už v tej dobe opustiť hlavné mesto, nemecké orgány ich z Petržalky vracali späť. V oblastiach kontrolovaných povstalcami (stredné Slovensko a čiastočne Spiš) sa nemecké obyvateľstvo nemohlo vyhnúť dôsledkom zmenenej mocenskej a politickej situácie. Prakticky celé stredné Slovensko kontrolovali povstalci, 24 nemeckých obcí v regiónoch Horná Nitra a Turiec ovládli partizáni a povstalecká armáda. F. Kramasin, doprevádzaný veliteľom Heimatschutzu F. Klugom, sa s posilami jednotiek domobrany vypravili 30. augusta z Bratislavy na stredné Slovensko. Pri Zlatých Moravciach na nich zaútočili povstalci a pri prestrelke F. Klug zahynul. F. Karmasin sa vrátil do Bratislavy, odkiaľ riadil organizovanie akcií proti povstalcovi.

Koncom augusta partizánska brigáda v sile približne 350 mužov na čele s veliteľom V. Žingorom obsadila nemecké obce na juhu Turca a na severe Hornej Nitry. Prvá bola obec Vrúcko, kde civilné obyvateľstvo bolo zvlášť vystavené krutým represiam. Partizáni sa dopustili násilností aj v Kľačane a v Nitrianskom Pravne, odkiaľ odviekli 29 mužov, ich pozostatky našli v neďalekom lese.²⁵ Partizánske oddiely postupne obsadili Tužinu, Chvojnicu, Solku, Vyšehradné, Malinovú. Nasledovala Handlová, z 30. na 31. augusta Kremnica a nemecké dediny v okolí – Kunešov, Sklené, Horná Štubňa, Nová Lehota a ďalšie lokality.

Útoky smerovali nielen proti funkcionárom Deutsche Partei, prípadne aktivistom nemeckého verejného života a ich rodinným príslušníkom, ale tiež proti osobám, ktoré sa v nemeckých organizáciách nijako výrazne neangažovali. Terčom represálií sa stali predovšetkým rodiny, ktorých členovia slúžili v oddieloch SS. Zadržaných Nemcov odviezli buď do väzenia na zámku v Slovenskej Ľupči, alebo do Sklabine. Kým z Ľupče sa veľa

Nemcov po potlačení povstania vrátilo domov, zo Sklabine neprišiel nikto.²⁶ Nemci exponovaní v Deutsche Partei, vo verejnom a spoločenskom živote, hľadali útočisko v horách. Vo väčšine prípadov sa vďaka znalosti terénu dokázali pred partizánmi ukryť a zotrvali v lesoch až do konca septembra, keď nemecká armáda obsadila Hornú Nitru.

Na základe rozkazu veliteľa oddielu Sicherheitsdienst (SD) – Einsatzgruppe H. J. Witisku boli na území obsadenom povstalcami v slovenskom jazyku rozhodené letáky, ktoré upozorňovali, že všetky vraždy a násilnosti budú odplatené rovnakým spôsobom na princípe „oko za oko, zub za zub.“²⁷ Svoje varovanie nemecká branná moc po potlačení povstania dodržala.

Násilnosti voči nemeckému civilnému obyvateľstvu nadobudli obzvlášť nehumánny charakter v dvoch prípadoch - v Sklenom a na železničnej stanici v Banskej Štiavnici. V noci z 20. na 21. septembra bolo v obci Sklené mužom vo veku 16 až 60 rokov nariadené, aby sa zhromaždili na železničnej stanici za účelom výstavby opevňovacích prác. Krátko po opustení stanice vlak zastavili partizánske jednotky. Transportovaným osobám bolo prikázané vystúpiť z vagónov a kopať jamu väčších rozmerov. Na mužov hľbiacich jamu začali partizáni bez výstrahy strieľať z guľometov a hádzať ručné granáty. Vypukla panika a niekoľkým osobám sa podarilo ujsť. Zastrelených bolo 176 osôb.²⁸ Obeťami nehumánneho zaobchádzania sa 23. septembra 1944 stali aj obyvatelia Veľkého Poľa a Píly. Skupinu mužov a jednu ženu z uvedených nemeckých obcí priviedli na železničnú stanicu do Žarnovice a naložili na vlak smerom do Banskej Štiavnice. Podľa dochovaných spomienok priamych účastníkov cestovali štyri dni a noci bez potravy i vody, zatvorení vo vagónoch, ktoré boli dôkladne utesnené. Pri pokuse o útek partizáni zastrelili dvoch Nemcov. Vo vagónoch našlo smrť niekoľko desiatok ľudí a celkový počet obetí bol údajne 83.²⁹ Privolaný zástupca tvoriacej sa novej verejnej moci pri pohľade na tragickú scénu kritizoval nezmyselnosť takého konania a vyslovil obavu, že Nemci pomstia tento nehumánny čin. Začiatkom októbra 1944 povstalci odviekli okolo 2000 mužov, civilistov z nemeckých dedín v okolí Kremnice, aby vykonávali opevňovacie práce. Z nich sa niekoľko desiatok domov nevrátilo. Ďalší sa stali obeťami po prepustení počas cesty do svojho bydliska. Takýto osud stihol 62 Kunešanov koncom októbra pri Liptovskej Lúžnej.³⁰

V slovenskej historiografii absentujú práce, ktoré by potvrdili, prípadne vyvrátili odhad počtu zavraždených príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku - 1 200 osôb, uvádzaný F. Karmasinom.³¹

Časť nemeckých antifašistov na území Hornej Nitry, v okolí Handlovej, Prievidze a Kremnice sa pridala k SNP. K partizánom sa pripojilo 120 občanov z Malinovej, 25 osôb z Nitrianskeho Pravna, 20 z Kunešova i ďalších obcí.³² Časť antifašistov z Malinovej ešte pred vypuknutím povstania vytvorila partizánsku skupinu. Pod vedením J. Elischera a politického komisára L. Maurera bojovala koncom augusta v okolitých horách. 6. septembra 1944 ju odvelili do Kuneradu, kde bola registrovaná ako prvá partizánska skupina Nemcov na Slovensku. O tejto skutočnosti, nepochybne aj z propagandistických dôvodov, bol telegraficky informovaný aj Hlavný štáb partizánskeho hnutia v Kyjeve.³³ Skupina nemeckých antifašistov bola nasadená do obrannej línie medzi Lazanmi a Porubou zriadenej proti postupujúcemu nemeckému vojsku smerom od Prievidze na Nitrianske Pravno. Počas intenzívnych bojov v tomto sektore utrpela ťažké straty. Väčšina nemeckých účastníkov SNP bola od novembra 1944 sústredená v partizánskom oddieli E. Thälmana, ktorý operoval v rámci Hornonitrianskej partizánskej brigády. Jednotka bojovala v horách okolo Nitrianskeho Pravna, Malinovej a Kľačna. V partizánskych útvaroch (oddiel E. Thälmana, brigáda J. Žižku, oddiely na východnom Slovensku) pôsobilo niekoľko stoviek nemeckých antifašistov a od novembra 1944

sa v rôznych partizánskych skupinách nachádzalo viac než 300 Nemcov.³⁴ V povstaleckých bojoch a v koncentračných táborech zahynulo 82 nemeckých antifašistov pochádzajúcich z dedín Hornej Nitry.³⁵

Po ústupe povstaleckých jednotiek aktivitu prevzali nemecké vojenské a bezpečnostné orgány. Na území Hornej Nitry nemecké ozbrojené zložky previedli rad „vyčistišovacích“ akcií. Nenávisť, vyvolaná i krutým zaobchádzaním s nemeckým obyvateľstvom zo strany niektorých partizánskych skupín, viedla miestnych Nemcov k aktom pomsty a k účasti na bojových operáciách proti partizánom. Obzvlášť nemilosrdne bolo zaobchádzané s nemeckými antifašistami exponovanými v partizánskom hnutí. V Malinovej, kde bol najväčší počet nemeckých antifašistov, zaistili 42 osôb, 18 z nich sa z Dachau nevrátilo.³⁶ Zložitá bola situácia na Spiši. Región tvoril okrajovú oblasť povstaleckého územia. Nápor nemeckých ozbrojených síl proti pozíciám povstalcov bol v tejto oblasti od prvých chvíľ nasadenia mimoriadne silný

Ako sme uviedli, nemecký veliteľ SS na Slovensku, generál G. Berger, nariadil 2. septembra 1944 vytvorenie nemeckej domobrany - Heimatschutz. Do oddielov domobrany mali byť zaradení všetci príslušníci nemeckej národnej skupiny na Slovensku vo veku od 16 do 50 rokov schopní brannej služby. HS mala zabezpečiť miestnu obranu v uzavretých nemeckých sídlach.³⁷ Na základe dodatku k uvedenému rozkazu z 3. septembra 1944 bol Heimatschutz priamo podriadený generálovi G. Bergerovi. Veliteľom domobrany sa stal F. Karmasin. Povolávacie listy vydávalo Náhradné veliteľstvo SS na Slovensku, muži sa nepodrobovali prehliadke, ale iba evidencii. Pri povolávaní a evidencii sa nepripúšťalo ani odmietnutie, ani ospravedlnenie. Podľa vyjadrenia G. Bergera bolo potrebné, pri použití najprísnejších kritérií, povolať do domobrany všetkých dovtedy odmietnutých alebo oslobodených záložníkov. Zabezpečenie uniforiem, vystrojenie a ubytovanie oddielov HS bolo v kompetencii vedenia nemeckej národnej skupiny. Požadované finančné prostriedky predkladal F. Karmasin nemeckému vyslanectvu. Ku zriadeniu Heimatschutzu sa prikróčilo najskôr v Bratislave a v okolí. Domobrana bola povinná podchytiť všetkých príslušníkov nemeckej národnej skupiny na Slovensku, schopných brannej služby a realizovať ich výcvik. K úlohám HS, podľa rozkazu z 3. septembra 1944, patrilo zaistenie bezpečnosti, ochrana a obrana územia, v ktorom boli útvary domobrany umiestnené. V prípade potreby však jednotky Heimatschutzu mohli byť prevelené aj do iných lokalít.³⁸ F. Karmasin v rozhlasovom prejave odvysielanom 6. septembra 1944 vyzval všetkých bojaschopných mužov, aby vytvárali ozbrojené skupiny domobrany – Heimatschutz. Oddiely HS boli sformované takmer vo všetkých nemeckých a zmiešaných obciach i mestách. Na celom Slovensku dosiahol počet príslušníkov HS okolo 8000.³⁹ Nemecká domobrana nebola po potlačení povstania zrušená. Po ústupe povstalcov do hôr sa stala pomocnou ozbrojenou zložkou Wehrmachtu a SS. Vodcom ostal naďalej F. Karmasin, ktorý podliehal nemeckému veleniu. Príslušníkov Heimatschutzu však nebolo možné nasadiť mimo územia Slovenska. Jednotky nemeckej domobrany i miestne organizácie Deutsche Partei na Hornej Nitre i na Spiši využívali všeobecnú znalosť pomerov a nemeckým okupačným jednotkám poskytovali cennú pomoc. Pod velením nemeckých vojenských a policajných dôstojníkov sa zúčastňovali protipovstaleckých akcií, razií, pôsobili ako prekladatelia pri vypočúvaní zaistených osôb, asistovali pri výsluchoch a vyšetrovaniach.

Vedenie DP sa po potlačení povstania snažilo využiť podlomenú autoritu slovenskej vlády a prinútiť ju k ústupkom. Vypracovalo nový štatút nemeckej národnej skupiny, ktorý požadoval územnú samosprávu nemeckých oblastí. Štátny sekretariát pre záležitosti nemeckej národnej skupiny mal získať kompetencie centrálnemu orgánu s právom vydávať opatrenia s účinnosťou zákona vo veciach týkajúcich sa príslušníkov národnej skupiny. Štátny tajomník mal byť

podriadený priamo prezidentovi.⁴⁰ V existujúcich podmienkach však praktická implementácia štatútu nebola reálna. Základom nového právneho postavenia Nemcov na Slovensku bola idea o ktorú F. Karmasin neustále usiloval – príslušníci nemeckej národnej skupiny mali dostať ríšske nemecké občianstvo, bez toho, aby stratili slovenské.⁴¹

Pohotovostná skupina H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby operujúca na Slovensku, v správe zaslanej nadriadeným orgánom do Berlína koncom septembra uviedla, že nemecká národná skupina už vypracovala svoje požiadavky a bude ich presadzovať svojou vlastnou cestou. V prípade obštrukcií zo strany slovenskej vlády mala nemecká národná skupina deklarovat' požiadavky ako žiadosť Nemecka s poukázaním na oprávnenosť protislužby za nemecký vojenský zásah. V závere správy je navrhnuté, aby Nemci z celého Slovenska boli presunutí na Považie.⁴²

Postup Červenej armády k slovenským hraniciam nenechával nikoho na pochybách o blížiacej sa porážke Nemecka. Napriek propagande o zázračných zbraniach, ktoré mali priniesť obrat vo vojne, väčšina nemeckého obyvateľstva na Slovensku hľadela na ďalší vývoj udalostí s obavami a strachom.

Poznámky

- 1 Klimeš M., - Lesjuk, P.- Malá, I. - Prečan, V. (eds.): c. d., s. 72 – 74.
- 2 Sbíerka nariadení SNR 1944-1945. Roč. 1944, čiastka 1, vydaná 5. septembra 1944. s. 1.
- 3 Prečan, V.(ed.): c. d., s. 390 – 391.
- 4 Sbíerka nariadení SNR 1944-1945. Roč. 1944, čiastka 1, vydaná 5. septembra 1944, s. 2.
- 5 Tamže, čiastka 2, vydaná 7. septembra 1944, s. 3.
- 6 Tamže, čiastka 3, vydaná 9. septembra 1944, s. 5 – 6.
- 7 Melzer, R. (ed.): Erlebte Geschichte. Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschum. Teil 2: Von 1939 bis 1945 und wie es weiterging. Wien. Karpatendeutsche Landsmannschaft in Österreich 1996, s. 501.
- 8 Na čele ilegálnych komunistických organizácií stáli J. Luprich, P. Minnich, obaja z Nitrianskeho Pravna, ďalej L. Högh - Kreml z Hornej Štubne a Š. Zimmerman z Kľačna.
- 9 Plevza, V.(ed.): Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Dokumenty. Bratislava. Pravda 1984, s. 328.
- 10 Prečan, V. (ed.): Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty. Bratislava. Epocha 1970, s. 152. (S.G., M.O.: v Malinovej a v Kľačne pri Nitrianskom Pravne).
- 11 Jablonický, J.: Povstanie bez legend. Desiat' kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania. Bratislava. Obzor 1990, s. 174.
- 12 Prečan, V. (ed.): c. d., 1970, s. 157.
- 13 Tamže, s. 153.
- 14 Tamže.
- 15 Tamže, s. 232.
- 16 Porovnaj: Jablonický, J.: c. d., s. 164. Stanislav, J.: Poznámky k represáliám na Slovensku koncom druhej svetovej vojny. In.: Bystrický, V. - Fano, Š.(eds.): Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy). Bratislava. Historický ústav SAV, Národná rada SR 1994, s. 209. Pöss, O.: Katyne karpatských Nemcov. In: Bielik, P. – Mulík, P. (eds.): Dies ater. Nešťastný deň. 29. august 1944. Bratislava. Lúč 1994, s. 28.

- 17 Stanislav, J.: c. d., s. 210.
- 18 Vnuk, F.: Katýnske lesíky na Slovensku. In: Čomaj, J.(ed.): Horúce témy. Bratislava. Tatrapress 1991, s. 41.
- 19 Prečan, V. (ed.): c.d., 1965, s. 61.
- 20 Bližšie: Jablonický, J.: c.d., s. 174.
- 21 Kolektív: Príspevky k dejinám Slovenské národného hnutia v Turci. Turčiansky Sv. Martin. Vydavateľ neuvedený, 1947, s. 103.
- 22 Stanislav, J.: c. d., s. 213.
- 23 Kováč, D.: Politická aktivita nemeckej menšiny na Slovensku v poslednom období druhej svetovej vojny. In. Bystrický, V. – Fano, Š. (eds.): c. d., s. 223.
- 24 Prečan, V. (ed.): c. d., 1965, s. 344.
- 25 Porovnaj: Kováč, J.(ed.): Protifašistické hnutie a odboj na Hornej Nitre. Miesto vydania neuvedené. Stredoslovenské vydavateľstvo 1969, s. 75. Melzer, R. (ed.): c. d., s. 490 – 491.
- 26 Melzer, R.(ed.): c. d., s. 493.
- 27 Tamže, s. 494.
- 28 Porovnaj: Plevza, V. (ed.): Dejiny Slovenského národného povstania 1944. Spomienky a kroniky. Bratislava. Pravda 1984. s. 681. Melzer, R.(ed.): c. d., s. 494. Niektorí autori uvedenú udalosť časujú na 29. septembra 1944: Vnuk, F.: c. d., s. 41. Podrobne ju rozoberá Stanislav, J.: c. d., s. 215 – 218. Bielik, P. píše o počte 187 zavraždených. Bielik, P.: Augustový puč a jeho charakter. In: Bielik, P.- Mulík, P. (eds.): c.d., s. 22. Rovnako Pöss, O. uvádza ten istý počet obetí. In: Pöss, O.: c. d., s. 29.
- 29 Porovnaj: Melzer, R. (ed.): c. d., s. 495. Pöss, O.: c. d. : s. 29. Vnuk, F.: c. d., s. 40. Autor uvádza, že zahynulo 71 osôb nemeckej národnosti. Na udalosť spomína M. J.: Hochwies und Paulisch, zwei Gemeinden im Haurland und die Ermordung von 83 Volkdeutschen am Bahnhof zu Schemnitz. In: Hudak, A.- Lasslob, I. (eds.): Der Leidensweg der Karpatendeutschen 1944 – 1946. Eine Dokumentation. Herausgegeben von der Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen aus der Slowakei. Stuttgart. Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen 1995, s. 31-35.
- 30 Melzer, R. (ed.):c. d., s. 494. Bielik, P. píše o počte 70 zastrelených Nemcov pri Partizánskej Ľupči (vtedy Nemeckej Ľupči), hlavne z obce Kunešov. In: Bielik, P.: c. d., s.23.
- 31 Prečan, V. (ed.): c. d., 1970, s. 466.
- 32 Kováč, J. (ed.): c. d., s. 99.
Kadvolt, J.: Nitrianske Pravno 1335 – 1985. Vydal MNV v Nitrianskom Pravne 1985, s. 72.
- 33 Porovnaj: Melzer, R.(ed.): c. d., s. 501. Kováč, J.(ed.): c. d., s. 120 – 121.
- 34 Staněk, T.: Odsun Němců z Československa 1945 - 1947. Praha. Akademie – Naše vojsko 1991, s. 445. Pöss, O. uvádza 200 až 300 karpatských Nemcov z okolia Medzeva, Hornej Nitry a iných oblastí, ktorí vstúpili do radov povstalcov. In: Pöss, O.: c.d., s. 27.
- 35 Encyklopédia Slovenska. Zväzok IV., s. 73.
- 36 Plevza, V.(ed.): Dejiny Slovenského národného povstania 1944. SNP a jeho historický význam. Bratislava. Pravda 1984, s. 53.
- 37 Prečan, V. (ed.): c. d., 1970, s. 231.
- 38 Tamže, s. 232.
- 39 Sulaček, J.: c. d., s. 41.
- 40 Prečan, V. (ed.): c. d., 1970, s. 616.
- 41 Tamže, s. 444.

Evakuácia

Štáty protihitlerovskej koalície získali v roku 1943 prevahu na bojiskách druhej svetovej vojny. Nacistické Nemecko i jeho spojencov stíhali ťažké porážky a víťazstvo nemeckej armády prestávalo byť reálne.

V závislosti od zmien na frontoch sa menila i politická situácia na Slovensku. HSĽS strácala vplyv vo všetkých sférach spoločenského života. Rastúca časť spoločnosti sa dištancovala od režimu. Zmeny boli evidentné v individuálnych postojoch, ale tiež v celkovom hodnotení ďalšieho politického a spoločenského vývoja.

Postupne si obrat vo vývoji vojenských operácií na frontoch druhej svetovej vojny začal uvedomovať aj rastúci počet príslušníkov nemeckej minority. Po počiatočnom období eufórie podnietenej vojenskými úspechmi Nemecka, nadšenie nemeckého obyvateľstva citelne pohaslo a začala ho nahrádzať letargia a obavy. Príslušník nekomunistického odboja na Slovensku V. Radakovič, v správe z februára 1943 napísal, že "keď sa ukázali na frontoch nemecké vojenské neúspechy a führer dal rozkaz, aby Nemci na Slovensku hlásili sa dobrovoľne k odvodom a do vojenskej služby, mnohí členovia Nem. strany začali zo strany vystupovať... Ten Nemec, ktorý je v úrade alebo v podniku, všetko vykoná, len aby dokázal, že je pre podnik nenahraditeľný a aby nemusel ísť na front. Tí, ktorí odchádzajú v posledných časoch na front, nejdú so spevom a neheilujú, ako to robili minule, ale väčšinou idú so sklonenými hlavami, ba často i uplakane. Už boli zistené prípady dezercie z posledných transportov nemeckých vojakov zo Slovenska."¹ O mesiac neskôr V. Radakovič uviedol, že po období vnúteného vstupu všetkých Nemcov do Deutsche Partei, v posledných mesiacoch "morálka v tejto strane značne poklesla primerane s neúspechmi nemeckej armády. Prejavilo sa to najmä protestmi na členských schôdzkach proti ukrutnostiam v obsadených územiach a tiež i z obavy, čo sa stane, keď Nemci vojnu prehrajú."²

V podobnom duchu sa niesol aj text správy o situácii na Slovensku podanej M. Kolpakom do Londýna, v ktorej informoval, že príslušníci nemeckej menšiny sa v dobe nemeckých víťazstiev chovali sebavedome, so Slováckmi hovorili výlučne nemecky, pri významnejších sviatkoch mali okná plné zástav s hákovým krížom a všetci nosili odznaky s týmto symbolom. V priebehu roka 1943 uvedené prejavy pomaly strácali na intenzite a Nemci začínali nadväzovať priateľské vzťahy so Slováckmi, dávajúc pritom na vedomie, že nie sú nacistického zmýšľania. Aj v hlavnom meste, v Bratislave, v čase nemeckých vojenských úspechov Nemci, vrátane starých žien a detí, nosili odznaky a v nemeckých obchodoch odmietali komunikovať so zákazníkmi po slovensky. Začiatkom roka 1944 sa situácia menila – okázalá prezentácia symbolov sa vytrácala.³

Zmeny v postojoch karpatských Nemcov evidovali aj slovenské štátne orgány. Náčelník okresného úradu z Dobšinej v správe o národnostných pomeroch v januári 1943 na Ústredňu štátnej bezpečnosti (ÚŠB) do Bratislavy hlásil, že v radoch nemeckej menšiny "značnú nespokojnosť vzbudili odvody jej príslušníkov do zbraní SS. Vyskytli sa prípady hojným počtom, že sa na odvody jej príslušníci neprihlásili. V jej politickej organizácii možno badať v poslednom čase značné ochabnutie."⁴ O dva mesiace neskôr uviedol, že v organizačnej činnosti nemeckej skupiny aj "naďalej je badateľná určitá stagnácia, nakoľko navonok neprodukuje nič pozoruhodného. Neusporiada žiadne slávnosti, žiadne prednášky a pod. Obmedzuje sa čisto na najvnútornejší stranický život. Je to podľa mojej mienky preto, že mnohí jej príslušníci z obavy pred narukovaním stali sa menej hlučnými a hľadeli sa dostať

z tejto organizácie von.”⁵ Podľa správy uvedeného úradu z októbra toho istého roka ”úpadok tejto národnostnej skupiny stáva sa rázu trvalého a povážlivého”.⁶

Podobný vývoj situácie indikujú aj správy z iných oblastí Slovenska, kde žila nemecká menšina. Náčelník okresného úradu v Levoči informoval, že nemecké obyvateľstvo prestalo zdraviť pozdravom *Heil Hitler* a na pozdrav *Na stráž* odpovedalo *Dobry deň*.⁷ V správe náčelníka okresného úradu v Gelnici adresovanej ÚŠB v Bratislave je uvedené, že ”veľká väčšina obyvateľstva a mnohí Nemci sami zaujímajú beznádejné stanovisko k víťazstvu Nemcov a mnohí exponenti - spočiatku oduševnení - teraz hľadajú utiahnuť sa z verejného života, alebo jednoducho robia opačne a kritizujú to, čo kedysi schválili.”⁸ Podobne v hlásení Okresného úradu v Poprade zo septembra 1943 je konštatované, že „vývin udalostí na bojiskách má svoj účinok aj na zmýšľanie tunajšieho obyvateľstva... Sebavedomie mnohých Nemcov značne kleslo, ba akoby aj gardistická idea popúšťala zo svojho elánu a najviac populárnou zložkou verejného života je už len HSLS so svojim miernejším programom.“⁹ Niektorí Nemci demonštrovali zmenu svojich postojov vystúpením z DP. Okresný náčelník v Nitre v správe odoslanej ÚŠB do Bratislavy v septembri 1943 informoval o rezignácii viacerých členov z DP.¹⁰ Aj Okresný úrad v Senici v hlásení zaslanom Župnému úradu v Bratislave v júni 1944 referoval o pasivite nemeckej menšiny v porovnaní s predchádzajúcim obdobím, ako i o vystúpení príslušníkov DP zo strany.¹¹ Na celom Slovensku sa od júna 1944 z Deutsche Partei odhlásilo približne 1000 členov.¹²

Uviedli sme, že príslušníci nemeckej menšiny na Slovensku boli povinní od júla 1944 vykonávať svoju brannú povinnosť v jednotkách SS. Nepriaznivý vývoj situácie na frontoch nútil velenie SS vyvíjať od leta 1944 zvýšené úsilie v radoch etnických menšín o ich zaradenie do oddielov SS. Mnohí karpatskí Nemci sa však už v tom čase snažili vyhnúť službe v nemeckých ozbrojených silách. O neochote príslušníkov nemeckej menšiny bojovať v radoch SS informoval okresný úrad v Kežmarku. V hlásení z apríla 1944 uviedol - ”medzi obyvateľstvom sa rozpráva, že vojenské osoby nemeckej národnosti budú prepustené zo zväzku slovenskej armády a musia nastúpiť vojenskú službu v nemeckej armáde. Táto zvesť vyvolala medzi obyvateľstvom nemeckej národnosti značný rozruch, toto sa stavia proti tomu a praje sa slúžiť v armáde slovenskej.”¹³ K prípadom odmietnutia nástupu do nemeckej armády došlo v kremnickom okrese v júli 1944. Povolávacie rozkazy vyvolali medzi príslušníkmi nemeckej národnosti zmiešanú odozvu. Niektorí narukovali, ale vyskytli sa prípady, keď Nemci odoprelí uposlúchnuť príkaz. V písomnom proteste, ktorý adresovali veliteľstvu Hurbanových kasární do Bratislavy uviedli, že do SS dobrovoľne nenarukujú. O pár dní boli zatknutí. Podľa správy okresného úradu táto udalosť ”vzbudila veľkú pozornosť aj u ostatného obyvateľstva kremnického okresu...občania kremnického okresu poukazovali nato, že keď Nemci nechcú rukovať, tým menej možno požadovať od Slovákov, aby rukovali a oni sa obetovali vo vojne dnes už naisto prehratej.”¹⁴ Žandárska stanica vo Veľkej Píle informovala Okresný úrad v Novej Bani, že v jej obvode nemeckí vojaci nenastupovali „službu v zbrani SS s oduševnením, ale s neochotou, nadávajú na vedenie nemeckej strany (DP), že boli touto stranou predaní Nemecku a najmä nadávajú na funkcionárov nemeckej strany, ktorí sú tiež vojenskou službou, poťažne službou v zbrani SS povinní a dosiaľ túto službu nenastúpili, ale zdržujú sa doma.“¹⁵ O odpore voči vojenskej službe v jednotkách SS informoval aj vodca Deutsche Partei F. Karmasin. V správe rišskemu vodcovi SS H. Himmlerovi zaslanej v auguste 1944 do Berlína uviedol, že ”v niekoľkých obciach odišli Nemci, prepustení zo slovenskej armády, ktorí podľa hli v armáde boľševickým štvaniciam, do hôr, miesto toho, aby narukovali k zbrani SS.”¹⁶

Teoreticky bolo možné vyhnúť sa nástupu do SS žiadosťou o zmenu národnosti. Tento fakt uvádza aj V. Radakovič v spomenutej správe konštatujúc, že niektorí príslušníci nemeckej menšiny žiadali na štatistickom úrade opravu národnosti nemeckej na národnosť slovenskú. Svoj postup odôvodňovali tým, že pri sčítaní ľudu im sčítací komisári omylom zapísali nemeckú národnosť. Správa okresného úradu o politických pomeroch v okrese Kremnica v apríli 1944 informovala, že medzi nemeckou menšinou bolo možné už na jar 1944 „pozorovať značnú nervozitu preto, lebo Nemci údajne budú musieť rukovať vo veku už do 45 rokov do služieb SS. Pozorovať medzi nimi snahu vystúpiť z nemeckej národnej pospolitosti, ba niektorí chcú aj dosiahnuť úradné opravenie ich národnosti na národnosť slovenskú”.¹⁷ Na notárske úrady začali od leta 1944 čoraz častejšie prichádzať žiadosti o zmenu úradného záznamu národnosti.

Špecifická situácia v tomto smere existovala na Spiši, kde medzi nemeckým obyvateľstvom existovali silné promaďarské tendencie, ktoré pretrvávali od rozpadu Rakúsko – Uhorska.¹⁸ Od roku 1943 sa čoraz viac spišských Nemcov verejne hlásilo k maďarskej národnosti. Dochádzalo aj tu k viacerým prípadom rezignácie na členstvo v Deutsche Partei a k prestupu do Maďarskej národnej strany.¹⁹ Okresný náčelník v Gelnici v správe zo septembra 1943 informoval, že mnohí príslušníci nemeckej menšiny menia svoju orientáciu národnosti na maďarskú, zvlášť v Smolníku, Smolníckej Hute, Nižnom a Vyšnom Medzeve, čiastočne aj v Gelnici.²⁰ V Poprade, podľa hlásenia okresného úradu „viacerí, ktorí boli pri poslednom sčítaní zaznačení ako Nemci, domáhajú sa teraz opravy tohoto záznamu, dokazujúc, že stalo sa tak len omylom.”²¹ K podobným prípadom dochádzalo aj v ďalšom spišskom okrese – v Levoči. Okresný úrad informoval o úsilí viacerých príslušníkov nemeckej menšiny vystúpiť z Deutsche Partei a prejsť do maďarskej strany, kde ich ale odmietali prijímať.²² Oživenie promaďarských tendencií je reflektované aj v hlásení Sicherheitsdienstu z februára 1944, podľa ktorého sa Nemci rozdelili na dva tábory – jeden pronemecký a druhý tvorený Nemcami, ktorí majú pod hákovým krížom „maďarské srdce”.²³ Nemci vo viacerých mestách a obciach Spiša prejavovali v júli 1944 otvorene nechut' vstúpiť do radov nemeckej armády. Koncom júla F. Karmasin navštívil tamjšie nemecké sídla a odsúdil pokusy vyhnúť sa povinnostiam voči Nemecku. Podľa jeho vyjadrenia vedenie strany dostalo správy o tom, že „niekoľko biednych kreatúr sa zháňa po úradoch a pokúša sa zmeniť národnosť”.²⁴ Vyzýval Nemcov, aby preukázali oddanosť práve v tých, podľa jeho vyjadrenia, historických chvíľach a zdôraznil, že bolo „ľahké hrať sa na veľkých Nemcov a národných socialistov, keď denne doliehali nám víťazné fanfáry rozhlasových aparátov.”²⁵

Negatívny postoj voči Deutsche Partei zo strany rastúceho počtu nemeckého obyvateľstva však F. Karmasin, aj napriek veľkému úsiliu, už zvrátiť nemohol. Aj záznam propagačnej skupiny vyslanej nacistickými orgánmi v Prahe na Slovensko v novembri 1944 konštatoval, že „absolútne klesla nálada väčšiny príslušníkov národnostnej skupiny..., čo vedie dokonca tak ďaleko, že sa jednotliví nemeckí obyvatelia vydávajú podľa potreby za Slovákov, alebo za Nemcov.”²⁶ Autori dokumentu priznali pokles „národného cítenia” nemeckej komunity ako dôsledok zlyhania čelných predstaviteľov DP. Podľa dokumentu „vedenie národnostnej skupiny vôbec nedokázalo viesť Nemcov na Slovensku k takému postoju, aký je pre nemeckú národnostnú skupinu v zahraničí dôležitý. Zdá sa skôr, že na národnostnú skupinu boli prenesené len vonkajšie formy prejavu NSDAP a že inak sa neurobilo nič ani pre duchovné zameranie, ani pre bezpečnosť častí národnostnej skupiny.”²⁷

Na základe upozornení, ktoré dostali jednotlivci spolu s povolávacím rozkazom do nemeckej armády, jediným právoplatným dokladom pre zmenu národnosti na inú, ako nemeckú bolo

Osvedčenie o národnosti od Štatistického úradu pri sčítaní ľudu v roku 1940. Tento doklad bolo potrebné predložiť pri prezentácii.²⁸ Zainteresované úrady, takmer všetky žiadosti zamietli, zdôvodňujúc svoje negatívne stanovisko nariadeniami Ministerstva vnútra z 15. septembra 1943 a z 12. júla 1944, ktoré opravu národnosti zakázali.

Je potrebné brať do úvahy skutočnosť, že vo viacerých prípadoch sa k nemeckej národnosti, hlavne pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940, z rôznych dôvodov prihlásili aj takí občania, ktorí dovedy neuvádzali národnosť nemeckú. V *Kronike národného povstania v Bušovciach* je uvedené, že „medzi Nemcami bolo asi 50 - 60 osôb, ktorých rodičia ani rozprávať nevedeli po nemecky, ktorí pod tlakom rôznych nepriaznivých okolností (chudoba, národná nevedomosť, soc. - životná odvislosť) a zvlášť pre - až do šialenstva vystupňovanú agresivnosť tunajších Nemcov proti Slovákom a vôbec proti všetkým Slovanom stratili svoju národnosť.“²⁹ Miestny učiteľ v Smolníku zaznamenal pri sčítaní ľudu v roku 1940 nátlak nemeckých aktivistov, ktorí presadzovali, aby každý, kto hovorí nemecky, bol uvedený ako Nemec. Komisári svojvoľne zapisovali osobám národnosť nemeckú a nútili ich pod tlakom a hrozbami podpísať sčítacie hárky. Obyvatelia obce pritom komunikovali slovensky, nemecky a maďarsky a „podľa toho, kto sa ich opýtal odpovedali, že sú Slováci, Nemci, alebo Maďari.“³⁰ Môžeme predpokladať, že mnohí sa k národnosti nemeckej prihlásili aj z konjunkturálnych dôvodov.

Na jeseň 1944 sa vojnové operácie blížili k východným i južným hraniciam Slovenska. Príslušníci nemeckej menšiny očakávali príchod fronty s veľkými obavami. Otázkou možnej evakuácie Nemcov z juhovýchodnej Európy sa zaoberali ríšske orgány už na jar 1944. Berlínska úradovňa VoMi v súvislosti s budovaním opevnení v Karpatoch v máji 1944 uvažovala o vysídlení niekoľkých dedín na Spiši. Keď sa však v lete 1944 strategické plány zmenili, vysídlenie prestalo byť aktuálne.³¹ Vývojom udalostí na Slovensku koncom leta 1944 sa evakuácia stala opäť naliehavou. Na spomínanej porade u vyslanca H. E. Ludina 27. augusta 1944 bola okrem iného diskutovaná aj otázka evakuácie nemeckého obyvateľstva zo Slovenska. Vyslanec v telegrame odoslanom do Berlína na druhý deň informoval, že v prípade potreby zabezpečí odsun ríšskonemeckých žien a detí z východného a stredného Slovenska do Bratislavy a do ríše. Evakuácia príslušníkov nemeckej národnej skupiny bola podľa jeho názoru a vyjadrenia predčasná a zatiaľ ju odmietol.³² Vypuknutie povstania však zmenilo situáciu a už 29. augusta 1944 H. E. Ludin považoval za potrebné počítať aj s odsunom karpatských Nemcov z Tatier a Horného Spiša cez Zakopané do Krakova a z Dolného Spiša cez Medzev do Košíc.³³ Akciu začal F. Karmasin. 5. septembra 1944 sa obrátil telegramom na VoMi a upresnil situáciu v tom zmysle, že nemecké deti a ženy zo Spiša by v prípade nutnosti ostali v ríši, mužov by sústredili do Bratislavy a zaradili do jednotiek Heimatschutzu. Informoval ďalej, že spojenie s Hornou Nitrou je prerušené a mnoho Nemcov našlo útočisko v lesoch.

VoMi po konzultáciách s velením nemeckej armády dospela k záveru, že spišských Nemcov nie je potrebné evakuovať, ak by to však vojenská situácia vyžadovala, pripúšťala v krajnom prípade nutnosť evakuovať nemecké obyvateľstvo cez sever západným smerom. Trasu na Košice nepovažovala za vhodnú. Evakuované mali byť len osoby, ktoré nemohli byť použité v boji za „zachovanie“ národnej skupiny.³⁴ Príkazy však neboli striktne dodržané, pretože v tej dobe už viacerí príslušníci nemeckej menšiny zo Spiša odišli. Situácia sa po vypuknutí povstania nevyvíjala pre spišských Nemcov nijako priaznivo a evakuácia pokračovala aj bez schválenia VoMi. Príslušníci nemeckej menšiny hľadali útočisko pred povstalcami na území Generálneho Gubernátu a v Maďarsku.³⁵ Po vytlačení povstalcov zo Spiša sa však až na ojedinelé výnimky vrátili do svojich domovov.

Nemecký vyslanec v Bratislave H. E. Ludin zvažoval tiež možnosť presídliť Nemcov z hornatých a neúrodných oblastí Slovenska na Záhorie a tamojšie slovenské obyvateľstvo premiestniť do horských krajov. Predostrel ju v rozhovore prezidentovi J. Tisovi, ktorý však jeho návrh odmietol. Vyslanec nakoniec túto variantu vylúčil, pretože vývoj objektívnej situácie nevytvoril podmienky pre jej realizáciu.³⁶

SNP a postup Červenej armády k slovenským hraniciam vyvolali medzi nemeckým obyvateľstvom paniku a strach aj v iných oblastiach Slovenska, ktoré vojenskými operáciami v súvislosti so SNP neboli zasiahnuté. V správe okresného úradu v Modre zo 6. septembra 1944 je uvedené, že „posledné udalosti majú vplyv na národnostné skupiny, najmä na nemeckú. Naši Nemci prejavujú určitú obavu, že im bude ublížené zo strany našej...Obava našich Nemcov ide tak ďaleko, že nespávajú doma.“³⁷

Koncom septembra 1944 vývoj situácie kládol evakuáciu opäť na program dňa. Príčinou nebolo už len povstanie, ale postup Červenej armády k hraniciam Slovenska. Vedenie Deutsche Partei sústredilo pozornosť na riešenie praktických problémov spojených s prípadnou úplnou evakuáciou z územia, na ktorom bolo postupom frontu nemecké obyvateľstvo najskôr ohrozené - zo Spiša. Určenie priestoru pre evakuované nemecké obyvateľstvo sa menilo. F. Karmasin spočiatku rokoval s predstaviteľmi Slovenskej republiky navrhujúc, v súlade s názormi H. E. Ludina, aby sa uskutočnila výmena obyvateľstva medzi Spišom a Záhorím - spišskí Nemci mali byť presťahovaní za ochrannú zónu nemeckej brannej moci na západnom Slovensku a na Spiš presunutí tamojší slovenskí obyvatelia. Slovenská strana však túto alternatívu odmietla. Nakoniec aj F. Karmasin opustil uvedené stanovisko, pretože poznal postoje spišských Nemcov k rodnému kraju, a vedel, že k spomínanému postupu by ich musel donútiť.

Nemecké veliteľstvá, počnúc 21. septembrom 1944 iniciovali, v závislosti od vývoja situácie na frontoch, evakuáciu všetkých obyvateľov zo Šariša a zo Zemplína. Bolo teda možné počítať aj s alternatívou, že slovenské obyvateľstvo z uvedených regiónov by sa mohlo prechodne nasťahovať do opustených nemeckých usadlostí. Karmasin trval na tom, aby slovenská vláda zamedzila obsadeniu opustených domov po evakuovaných Nemcoch na Spiši. Vodca Deutsche Partei nástojil aj na finančnom zabezpečení evakuácie zo strany slovenského štátu. Na výpomoc pre nemeckých evakuantov slovenská vláda síce uvoľnila 140 miliónov korún, avšak v septembri boli uhradené len 2 milióny. Za evakuačný priestor bola v tej dobe určená Sudetonemecká župa a Rakúsko.³⁸

Ako prvé boli zo Spiša od polovice septembra evakuované deti školopovinného veku v sprievode učiteľov. Od konca septembra 1944 odchádzali v závislosti na dopravných možnostiach a poskytnutých prostriedkoch ďalší príslušníci nemeckej menšiny - matky s deťmi, ženy a muži vo veku nad 60 rokov. 27. septembra sa začala evakuácia Dolného Spiša - z lokalít Nálepko, Švedlár, Mníšek nad Hnilcom, Gelnica, Smolník a Smolnícka Huta. Do začiatku októbra odišlo z Dolného Spiša 3 200 žien a detí, z Horného Spiša približne 4 000 osôb. Príslušníci nemeckej menšiny zo Štósu, Vyšného a Nižného Medzeva mali byť evakuovaní cez Maďarsko.³⁹ Evakuanti si mohli vziať so sebou len 30 kg batožiny, všetok ostatný majetok mali zanechať v mieste svojho bydliska. Evakuáciu riadili domáce oddiely Heimatschutzu pod dozorom nemeckej armády. Pri sústreďovaní osôb dochádzalo k neraz k truchlivým scénam lúčenia. Ľudia sa báli, upadali do beznádeje, priebehom udalostí boli deprimovaní, ťažko nachádzali reálne východisko zo situácie a väčšina z nich sa podrobila príkazom. Nemecké úrady popri evakuácii osôb plánovali transport priemyselného tovaru, dôležitých hospodárskych zariadení a poľnohospodárskych produktov.

Bezpečnostný odbor Ministerstva národnej obrany Slovenskej republiky vydal 18. októbra 1944 výnos č. 1078/1944, v ktorom informoval všetky pohraničné kontrolné (pasové) úrady, že v „dohode so zúčastnenými nemeckými a slovenskými úradmi a úradmi Nemeckej strany (DP) môžu ríšski štátni príslušníci a slovenskí štátni občania, príslušníci nemeckej národnosti následkom ohrozenia jednotlivých častí Slovenska vojenskými operáciami, alebo na vlastnú žiadosť, zo Slovenska do Nemecka evakuovať.“⁴⁰ Nariadenie o čiastočnej evakuácii vydané F. Karmasinom sa však nestretlo medzi nemeckým obyvateľstvom Spiša s porozumením, mnoho Nemcov odmietalo opustiť svoje domovy. Negatívny postoj k evakuácii zaujímal aj armáda, ktorá trpela akútnym nedostatkom dopravných prostriedkov. V polovici októbra H. E. Ludin upozorňoval nemecký rezort zahraničia na neurovnanosť pomerov na Slovensku. Zároveň informoval o skutočnosti, že F. Karmasin už prikročil k čiastočnej evakuácii nemeckého obyvateľstva.

Postup frontových operácií ukončil váhavosť, nerozhodnosť a kompromisy. 26. októbra 1944 navštívil H. Himmler Slovensko, aby sa oboznámil s konkrétnou situáciou. Bezprostredne po svojom príchode rozhodol o totálnej evakuácii nemeckého obyvateľstva zo Spiša. Všetci Nemci z Horného i Dolného Spiša mali byť bez výnimky presunutí na západné Slovensko. Príkaz bol zverejnený na druhý deň 27. októbra 1944. Bez toho, aby o rozkaze bola informovaná slovenská vláda, bol doručený priamo F. Karmasinovi, ktorý niesol zodpovednosť za jej organizáciu a priebeh. H. Himmler, v d'alekopise datovanom 31. októbra 1944 kategoricky zakázal presun Nemcov zo Slovenska do ríše z dôvodu nedostatku ubytovacích možností.

Evakuácia, napriek jasným príkazom a dohodnutej koncepcii, neprebíhala podľa plánu a v mnohých prípadoch mala komplikovaný priebeh. Doprevádzali ju priet'ahy, celý proces bol improvizovaný, v niektorých prípadoch chaotický. O negatívnom postoji nemeckého obyvateľstva k evakuácii informovala Hlavný úrad bezpečnosti v Berlíne aj Pohotovostná skupina H bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby na Slovensku. V správe z 28. novembra je uvedené, že evakuácia naráža na viaceré problémy. Predovšetkým to bola neochota spišských Nemcov opustiť svoje domovy. Ťažkosti vznikali aj v prípadoch národnostne zmiešaných rodín. Podľa autorov správy evakuáciu sťažoval tiež „nezdravý partikularizmus“, nedostatočné nemecké povedomie, a v neposlednom rade „účinnosť nepriateľskej propagandy“. V dvoch lokalitách (v baníckej obci Handlová a v Medzeve) nemecké obyvateľstvo údajne zaujalo k evakuácii vyslovene nepriateľský postoj.⁴¹

F. Karmasin v hlásení odoslanom VoMi argumentoval, že vzhľadom na vojnové pomery a krátku časovú lehotu nie je možné zrealizovať tak rozsiahlu evakuáciu. Podľa jeho vyjadrenia bolo k 10. novembru potrebné zo Spiša evakuovať ešte 25 000 Nemcov.⁴² Ťažkosti vznikali s ich umiestnením na západnom Slovensku. Situáciou sa zaoberala VoMi, ktorá plán evakuácie modifikovala. Jej šéf, generál W. Lorenz informoval H.E.Ludina, že spišskí Nemci, ktorých nebude možné umiestniť na západnom Slovensku, majú byť presunutí do českého pohraničia. V ďalšej fáze evakuácie bola väčšina slovenských Nemcov transportmi odosielaná do sudetských krajov.

Začiatkom decembra 1944 sa front priblížil do bezprostrednej vzdialenosti Spiša. Nemci, ktorí dovtedy odmietali odísť, boli nútení evakuovať. Na základe materiálov dochovaných v archívoch je možné získať predstavu o priebehu evakuácie. Ilustratívnym príkladom situácií, k akým dochádzalo pri evakuácii, môže byť odchod obyvateľov z obce Toporec, v okrese Kežmarok. Citát z *Kroniky národného povstania v Toporci*, je pomerne obsiahly, ale výstižne približuje dobovú atmosféru i tragédiu ľudí. Podľa záznamov, udalosti, ku ktorým došlo v Toporci koncom roka 1944 "silne pôsobili i na nemecké obyvateľstvo obce. Mnohí, ktorí

dosavád' ani čuť nechceli o nijakej evakuácii do Nemecka, následkom rýchlo zmenenej situácie rozhodli sa na evakuovanie. Len malá čiastka ostala pevná pri svojom rozhodnutí. Našli sa i takí, ktorí sa ukrývali v slovenských obciach, len aby ich násilím nemohli brať Nemci do Reichu".⁴³ Prvá kolóna nemeckého obyvateľstva odišla z obce 16. septembra - deti a niekoľko žien, druhá 27. septembra, v tej boli starci nad 60 rokov a ženy s deťmi. Evakuácia pokračovala 19. decembra. „Okolo 30 nákladných áut prišlo do obce. Vojenský sprievod bral násilne i takých, ktorí sa nijako nechceli dať na cestu. Ba koncom niektoré ženy, ktoré odporovali boli i zbité. Ťažkým srdcom, s plačom a nariekaním odchádzali z Toporca.“⁴⁴ Evakuovaných Nemcov odviezli autá na železničnú stanicu v Podolinci. Každý z nich si mohol zobrať so sebou len tie najpotrebnejšie veci. V dedine ostali iba muži a 8 starších žien. "Chlapi smutne s zvesenými hlavami chodievali po ulici. Dobytok pomaly odpredávali. Robota ich už nebavila. Niektorí celý deň vysedávali v potravnom družstve, aby im len čas dačo skorej prešiel a čakali, kedy príde na nich rad."⁴⁵ V noci z 20. na 21. januára 1945 "nočné bubnovanie vyrušilo z tichého spánku obyvateľov toporských. Nemeckým chlapom dáva sa na vedomie, aby sa hneď zišli pred potravným družstvom na poradu, lebo včas ráno musia všetci odísť. Každý nech má kone a voz prichystané. Keď Slováci 21. januára v nedeľu ráno sa chystali na bohoslužby, karavána nemeckých vozov tiahla dolu dedinou. Zronení chlapi...odoberali sa od svojho rodiska."⁴⁶ Dokument uzatvára udalosti slovami - "Ejhľa, až tak ďaleko priviedla tých ľudí tá nešťastná hitlerovská politika, to politické blúznenie. Pozbavení svojho rodiska, majetku, v krutej zime musia utekať do neznámeho sveta".⁴⁷

Koncom roka 1944 organizáciu evakuácie začali priamo riadiť pracovníci VoMi z centrály v Bratislave. Do konca januára 1945 boli zo Spiša evakuovaní takmer všetci Nemci, posledný transport odišiel 23. januára.⁴⁸ Tí, ktorí ostali, museli odísť individuálne. Denník Národná obroda v článku uverejnenom 4. februára 1945 informoval, že spišské okresy zostali prakticky bez Nemcov, ktorých ustupujúca nemecká armáda vzala so sebou.⁴⁹ V oficiálnej správe VoMi je konštatované, že z Horného Spiša odišlo 97% Nemcov.

V novembri 1944 došlo k rozhodnutiu evakuovať aj Nemcov z Bratislavy a Žitného ostrova. Spočiatku využil túto možnosť relatívne malý počet rodín. V súhrnnej správe bratislavskej úradovne VoMi z 5. februára 1945 je uvedené, že Bratislavu opustilo len 1 500 Nemcov, 25 000 čakalo na evakuáciu. Jej priebeh mal v tejto oblasti svoje špecifiká vyplývajúce predovšetkým z geografickej polohy hlavného mesta Slovenskej republiky a jej okolia. Bola to hraničná oblasť s priamym kontaktom s vtedajšou hranicou Nemeckej ríše, s pomerne dobrým dopravným spojením a značná časť obyvateľov nemeckej národnosti mala príbuzných v Rakúsku prípadne v Nemecku. V priebehu mesiacov február - marec z Bratislavy a blízkeho okolia, vrátane Žitného ostrova, postupne odišla väčšina príslušníkov nemeckej menšiny. Posledná situačná správa z 27. marca 1945 informovala, že Nemci opúšťali mesto a okolie rôznymi spôsobmi, najčastejšie pešo cez Karlovu Ves a Devín.⁵⁰ 1. apríla ukončila činnosť aj bratislavská kancelária VoMi. V novembri 1944 mohli evakuovať Nemci z Hornej Nitry. Rozkaz o evakuácii nemeckého obyvateľstva z tejto oblasti bol v súvislosti s postupom frontu vydaný v januári 1945. Nemecké obyvateľstvo sa apaticky podrobilo príkazu, pretože zo vzniknutej situácie nevidelo reálne východisko. Situačná správa z okresu Kremnica informuje, že z nemeckých obcí pred príchodom Červenej armády evakuovali temer všetci Nemci do Nemecka a Čiech, okrem účastníkov SNP a členov komunistickej strany.⁵¹ Podobne aj z okresu Prievidza „Nemci v prevažnej väčšine evakuovali. Ostali len niektorí jednotlivci, ktorí sa uchýlili do slovenských obcí... Nemci, ktorí evakuovali, odišli jedna tretina dobrovoľne a dve tretiny na nátlak nemeckej

strany.⁵² Situačná správa okresného národného výboru zaslaná v máji 1945 na veliteľstvo Červenej armády v Prievidzi informovala, že v okrese ostalo 938 Nemcov.⁵³

Otázka ubytovania a zabezpečenia Nemcov po evakuácii zo Slovenska nebola vyriešená. F. Karmasin vyhlásil, že pre evakuovaných príslušníkov nemeckej národnej skupiny zo Slovenska, nemá, vzhľadom na ubytovacie možnosti v ríši, osobitné požiadavky, až na to, aby evakuované rodiny ostali spolu.⁵⁴ Do Berlína sa malo presídliť aj vedenie DP. F. Karmasin ešte 25. marca 1945, keď jednotky Heimatschutzu stáli nastúpené na nádvorí Bratislavského hradu, prisahal vernosť A. Hitlerovi.

Postoje nemeckého obyvateľstva k evakuácii zo Slovenska boli poznačené ťažko riešiteľnou dilemou. Na jednej strane to bol strach pred postupujúcou Červenou armádou, ktorý nútil odísť a na strane druhej neochota opustiť svoje domovy, kde po stáročia žili ich predkovia. Stanoviť celkový presný počet Nemcov, ktorí zo Slovenska evakovali koncom roka 1944 a začiatkom 1945 nie je možné, údaje sa rôznia. Podľa záznamov Deutsche Partei opustilo pred príchodom frontu slovenské územie približne 120 000 Nemcov.⁵⁵ V prípade, že údaj DP je približne správny, po zohľadnení strát nemeckého obyvateľstva utrpených dôsledkom vojny, môžeme predpokladať, že na Slovensku mohlo zostať na konci druhej svetovej vojny asi 20 000 Nemcov. Iné pramene však uvádzajú 100 000 evakuovaných príslušníkov nemeckej menšiny zo Slovenska.⁵⁶ L. Luža stanovil počet Nemcov, ktorí na Slovensku ostali na 62 653⁵⁷ čo by znamenalo, že evakovalo približne 70 000 príslušníkov nemeckej menšiny. Podľa údajov Povereníctva vnútra počet evakuovaných Nemcov dosiahol približne 83 000 osôb.⁵⁸

Podobne ako Nemci zo Slovenska, pred postupujúcou Červenou armádou evakovali príslušníci nemeckej menšiny aj z ďalších krajín tzv. juhovýchodu – Rumunska, Maďarska a Juhoslávie - ako aj Nemci z Ruska, Bieloruska, Poľska a Ukrajiny. Nemecké obyvateľstvo v západoeurópskych krajinách opúšťalo svoje domovy zo strachu pred postupujúcimi spojeneckými vojskami.⁵⁹ Takmer všetci smerovali do Nemecka, len nepatrná časť do Rakúska.

Poznámky

- 1 Plevza, V. (ed.): c. d. Dokumenty, s. 164 – 165.
- 2 Tamže, s. 175.
- 3 Archív Ministerstva vnútra (A MV) SR Levoča, f. B 10, inv. j. 2.
- 4 Plevza, V. (ed.): c. d. Dokumenty, s. 154.
- 5 Tamže, s. 171.
- 6 Tamže, s. 247.
- 7 Tamže, s. 229.
- 8 Tamže, s. 307.
- 9 ŠOKA Poprad f. OÚP D₁- 1/45 prez. Citované podľa: Chalupecký, I.(ed.): Dejiny Popradu. Košice. Oriens 1998, s. 277.
- 9 Plevza, V.(ed.): c. d. Dokumenty, s. 220.
- 10 Štátny oblastný archív (ŠOBA) Bratislava, f. Župa Bratislavská III 1940 – 1945. Župný úrad 1940 – 1945, kar. 54, prez. Inštrukcia o štátnej bezpečnostnej službe – správa za mesiac máj 1944.
- 12 Encyklopédia Slovenska. Zväzok IV., s. 73.
- 13 Plevza, V.(ed.): c. d. Dokumenty, s. 328.
- 14 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica 1923 - 1945, kar. 65, prez., D₁ – 520/44.
- 15 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Nová Baňa, kar. 37, prez, D₁ – 651/44.

- 16 Prečan, V.(ed.): c. d., 1965, s. 304.
- 17 ŠOKA Žiar na Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 64, prez. Okres kremnický - správa o politických pomeroch za apríl 1944.
- 18 K problematike promaďarských postojov v radoch spišských Nemcov bližšie: Olejník, M.: c. d., 1997, s. 146 – 148.
- 19 Plevza, V.(ed.): c. d. Dokumenty, s. 175.
- 20 Tamže, s. 229.
- 21 ŠOKA Poprad, f. OÚP D₁- 1/45 prez. Cit. podľa: Chalupecký, I.(ed.): c. d., s. 277.
- 22 Plevza, V. (ed.): c. d. Dokumenty, s. 229.
- 23 Bližšie: Kováč, D.: c. d., 1994, s. 224.
- 24 Slovenská pravda, 3. augusta 1944, s. 2.
- 25 Tamže.
- 26 Prečan, V. (ed.): c. d., 1965, s. 819.
- 27 Tamže.
- 28 ŠOBA Levoča, f. OLS Levoča 1945 - 1947, kar. 13, T. ľud 176/47.
- 29 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, kar. 3, prez. Kronika národného povstania v Bušovciach v okrese kežmarskom v mesiacoch august, september a október roku 1944.
- 30 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica 1945 – 1960, kar. 2, prez., 791/45.
- 31 Bližšie: Kováč, D.: Evakuácia slovenských Nemcov v záverečnej fáze druhej svetovej vojny. In.: Pecka, J. (ed.): Acta contemporanea. Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1998, s. 147 – 165.
- 32 Prečan, V.(ed.): c. d., 1965, s. 343.
- 33 Tamže, s. 353.
- 34 Tamže, s. 438.
- 35 Prečan, V.(ed.): c. d., 1970, s. 300.
- 36 Bližšie pozri: Kováč, D.: Vysídlenie Nemcov zo Slovenska (1944 – 1945). Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, s. 14-15.
- 37 ŠOBA Bratislava, f. Župa Bratislavská III. Župný úrad, kar. 54, prez. Správa o národnostných skupinách za mesiac august 1944.
- 38 Sulaček, J.: c. d., s. 42.
- 39 Prečan, V. (ed.): c. d., 1970, s. 326.
- 40 ŠOKA Prievidza so sídlom v Bojniciach, f. OÚ Prievidza 1923 – 1945, kar. 86, prez., D₁ – 1062/44.
- 41 Prečan, V. (ed.): c. d., 1970, s. 444.
- 42 Tamže, s. 641.
- 43 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad 1945 – 1948, kar. 3, prez. Kronika národného povstania v Toporci.
- 44 Tamže.
- 45 Tamže.
- 46 Tamže.
- 47 Tamže.
- 48 Spomienka na evakuáciu zo Spiša: W.A: Die Folgen des Partisanenaufstandes und die Evakuierung der Oberzips Ende Januar 1945. In: Hudak, A. - Laasslob (eds.): c. d., s. 19 – 24.
- 49 Národná obroda, 4. februára 1945, s. 1.
- 50 Kováč, D.: c. d., 2001, s. 20.

- 51 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica 1946 - 1960, kar. 23, prez., D₁- 718/1945.
- 52 ŠOKA Prievidza, f. OÚ Prievidza, kar. 88, prez., D₁ 29/1945.
- 53 Tamže.
- 54 Prečan, V.(ed.): c. d., 1970, s. 335.
- 55 Kováč, D.: Evakuácia a vysídlenie Nemcov zo Slovenska. In.: Barnovský, M.(ed.): Od diktatúry k diktatúre. Bratislava. Veda 1995, s. 15.
- 56 Bøddeker, G.: Die Flüchtlinge. Die Vertreibung der Deutschen im Osten. München – Berlín 1980, s. 336. Uvádzané podľa: Staněk, T.: c. d., s. 55.
- 57 Luža, R.: The Transfer of the Sudeten Germans. A Study of Czech – German Relations 1933 – 1962. New York 1964, s. 291 – 292. Uvádzané podľa: Staněk, T.: c.d., s. 412.
- 58 SNA, f. Povereníctvo vnútra (PV) 1944 – 1960 – Pracovné tábory (PT), kar. 32, a. j. 4/3.
- 59 V Nemecku sa snažila VoMi udržať prúd evakuantov a utečencov pod kontrolou. Pri VoMi bol utvorený tzv. úrad č. XI., ktorého úlohou bolo zabezpečiť fungovanie a údržbu táborov zriaďovaných pre evakuantov. Bližšie: Kováč, D.: c. d., 2001, s. 22.

Protiprávne privlastňovanie nemeckého hnutel'ného majetku

V oslobodených obciach a mestách Slovenska vznikali už koncom roka 1944 a začiatkom nasledujúceho nové orgány verejnej správy a moci – národné výbory (NV). Ešte v povstaleckom období, 27. septembra 1944, vydalo Povereníctvo SNR pre veci vnútorné smernice pre organizáciu a kompetenciu miestnych a okresných národných výborov (MNV, ONV), ktoré mali vzniknúť v každej obci a okrese. Smernice (bod 6.) explicitne stanovili, že členmi národných výborov nemôžu byť Nemci a Maďari (ďalej exponovaní členovia HSL'S, HG a trestané osoby). Tieto orgány mali byť tvorené predovšetkým z radov osôb, ktoré získali "dobrú povest" v odboji, politicky spoľahlivých stúpcov občiansko – demokratických, alebo komunisticko – socialistických politických smerov, ak dovŕšili 21. rok. V kompetencii národných výborov, v súlade so smernicami, boli všetky verejné, politické a samosprávne otázky obce, resp. okresu.¹ Proces ich vytvárania upravilo Predsedníctvo SNR nariadením č. 26/1945 Zb. nar. SNR zo dňa 7. apríla 1945. Miestne NV boli podriadené ONV a národné výbory všetkých stupňov Slovenskej národnej rade. V obciach, kde prevažovalo nemecké, alebo maďarské obyvateľstvo malo Povereníctvo SNR pre veci vnútorné menovať komisárov, alebo správnu komisiu s pôsobnosťou, aké mali miestne, resp. okresné národné výbory.²

Pomocným orgánom národných výborov sa stala národná milícia, ktorá podľa ich pokynov mohla vykonávať iba miestne „služby a úlohy“, najmä udržanie poriadku v mieste svojej pôsobnosti. Trestné činy patrili do kompetencie orgánov národnej bezpečnosti. Na rozdiel od národných výborov, útvary národnej milície sa nestali trvalou súčasťou systému verejnej správy. Povereníctvo SNR pre veci vnútorné nariadilo 6. augusta 1945 zrušenie národných milícií a miestnym i okresným národným výborom uložilo, aby vo všetkých obciach ich obvodu útvary milície rozpustili.³

Zloženie národných výborov, z aspektu politickej príslušnosti, sa stalo predmetom intenzívneho súperenia komunistov a občianskeho bloku. Až do volieb v apríli 1946 mali väčšinu v národných výborov komunisti. O prevahe členov KSS v národných výboroch informoval aj G. Husák v správe pre moskovské vedenie KSČ vo februári 1945. Uviedol, že v "NV a ONV bola väčšina komunistická, v niektorých okresoch s drvivou prevahou. To vyplývalo ale z toho, že naši členovia sa zúčastnili podzemnej práce a už od začiatku mali

všetko v rukách, kým tzv. demokrati sa v obciach iba zobúdzali.“⁴ Do leta 1945 nadobudli komunisti väčšinové zastúpenie v 41 zo 67 okresných národných výborov na Slovensku.⁵ V ďalších sa ju usilovali získať prostredníctvom tzv. nestraníkov (najmä partizánov a odbojárov). Podobne priaznivé zastúpenie mala komunistická strana aj na úrovni miestnych národných výborov.⁶ O dôležitosti, akú pripisovala komunistická strana novým orgánom verejnej správy a moci, svedčí aj rokovanie prvej oblastnej konferencii KSS na oslobodenom území, ktorá sa konala začiatkom januára 1945 v Michalovciach. V záverečnej rezolúcii predstavitelia KSS zdôrazňovali, že komunisti, „musia byť najobetavejšími a najhorlivejšími pracovníkmi národných výborov. Musia pomáhať a musia mať vedúce úlohy pri zriadení a organizácii nového štátneho aparátu, nového života. Pri organizácii pomoci pre Červenú armádu, pri organizácii zásobovania, pri vyjavení zradcov, pri zhabaní majetkov Nemcov, Maďarov a zradcov.“⁷ Všetky veľkostatky Nemcov a Maďarov a arizované majetky mali podľa rozhodnutia konferencie prejsť do správy národných výborov.

Významnú úlohu národným výborom prikladal aj *Manifest SNR (Manifest Slovenskej národnej rady vytyčujúci hlavné úlohy ľudovej moci v oslobodenej republike)*, ktorý najvyšší slovenský zákonodarný orgán uverejnil 4. februára 1945. Bol to dokument programového charakteru určujúci základné úlohy stojace pred SNR a národnými výbormi pri riešení situácie na oslobodenom území. Je charakterizovaný protifašistickými ideami a myšlienkou obnovy Československej republiky na nových, demokratických základoch. Aké stanovisko zaujal Manifest k nemeckému obyvateľstvu? Na rozdiel od postavenia maďarskej menšiny, ktorému dokument venoval širší priestor, status nemeckého obyvateľstva na Slovensku mal byť riešený v rámci úloh, ktoré SNR ukladala národným výborom. NV boli povinné v každej obci a okrese zaistiť všetok majetok nemeckých, maďarských veľkostatkárov, nemeckých novopristaľovalcov, ako aj nemeckých starousadlíkov, podobne i ďalších „nepriateľov národa“ a prevziať ho pod svoju správu. SNR v Manifeste proklamovala, že vzhľadom na „záujmy celoslovenské, začne sa zo zaisteného poľnohospodárskeho majetku prideľovať pôda poľnohospodárskym robotníkom a drobným roľníkom, predovšetkým tým, ktorí v radoch partizánov a československej armády v národne oslobodzovacom boji dokázali vernosť slovenskému národu a Československej republike.“⁸

Evakuovaných Nemcov koniec druhej svetovej vojny zastihol z väčšej časti v sudetskej oblasti, v Nemecku a v Rakúsku. Vzhľadom na dopravné obmedzenia si mohli evakuanti vziať zo svojich domovov len nepatrné množstvo hnutelných vecí a predmety dennej potreby. Vyčlenené nemecké jednotky boli poverené zabezpečiť odvoz verejného majetku, historických cenností - archívne i muzeálne zbierky, dokumenty, peňažné hotovosti a ďalší majetok rôzneho druhu. Niektoré potraviny, časť dobytky i hnutelného majetku vykúpila, resp. zabrala ustupujúca nemecká armáda. V niektorých lokalitách nemecký majetok rekvirovalo aj maďarské vojsko.

Červená armáda považovala všetok majetok vo vlastníctve Nemcov za vojnovú korisť a v súlade s tým aj postupovala. Pri príležitosti odovzdania slovenského územia východne od čiar Spišská Belá - Dobšiná do správy SNR, veliteľstvo 4. ukrajinského frontu upozornilo jej predstaviteľov, že oslobodené oblasti majú byť očistené od nespoľahlivých živlov nemeckej a maďarskej národnosti, ako aj od zradcov, pričom majetok Nemcov, Maďarov a kolaborantov je korisťou Červenej armády.⁹

Jednotky ČA odvážali značnú časť hnutelného majetku, ktorý sa v nemeckých hospodárstvach nachádzal. Zamerali sa hlavne na potraviny, cenné predmety a hospodárske zvieratá. Obvodný notársky úrad vo Vrbove v liste Okresnému úradu v Poprade koncom

februára 1945 uviedol, že „zásoby obilia po nemeckých evakuantoch nemôžu byť zistené, nakoľko obilie v obci Tvarožná, Vrbov a Žákovce po nemeckých evakuantoch od prvej hodiny vydobytia zaistila Ruská armáda a toto sama spravuje. Zásoby v obchodoch a skladoch nezostali žiadne, nakoľko všetky obchody boli vyrabované.“¹⁰ Rovnako dobytok sa stal „trofejou“ Červenej armády.

Požiadavkám vojakov ČA museli vychádzať v ústrety aj miestne a okresné národné výbory. Národný výbor v Levoči zamietol žiadosť 4. československej samostatnej brigády o zaslanie kuchynských a jedálenských predmetov s odôvodnením, že v meste je početné ruské vojsko, ktorému „tunajší NV doposiaľ musel dodať rozličné veci a materiál. Mesto Levoča je už od toľkých požiadaviek úplne zbavené všetkého materiálu, ktorý bol zhabaný nemeckým a nespoľahlivým rodinám.“¹¹ ONV v Kežmarku obežníkom z 1. augusta 1945 žiadal predstaviteľov národných výborov, aby spísali inventár vecí odvezených ČA, pretože „Červená armáda takmer v každej obci, kde boli Nemci, vzala dobytok, zrno, vozy atď., bez zaplatenia ako svoju korisť...“¹² V uvedenom okrese bol na Slovensku najvyšší podiel nemeckého obyvateľstva a podľa údajov tamojšieho ONV mal ukoristený majetok hodnotu 43 864 472 korún.¹³

Podobná situácia v tomto smere bola aj v kremnicko - pravnianskej oblasti. V Nitrianskom Pravne a v okolitých obciach si vojaci Červenej armády a Rumunskej armády poodnášali rôzny hnuťelný majetok z domov nemeckého obyvateľstva.¹⁴

Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu (PPPR) rozoslalo 24. mája 1945 príslušným okresným národným výborom obežník, v ktorom informovalo, že podľa platnej dohody medzi vládami ČSR a ZSSR o vojnovnej koristi na území ČSR nie je možné považovať za vojnovú korisť poľnohospodárske majetky a ich súčasti (živý a mŕtvy inventár, bytové zariadenie atď.) tých Nemcov a Maďarov, ktorí v tej dobe i v roku 1938 boli občanmi ČSR. Povereníctvo zároveň žiadalo ONV, aby oboznámili všetky národné výbory vo svojich obvodoch so znením tejto dohody a „aby v prípade potreby...hájlili horeuvedené stanovisko v záujme zachovania týchto majetkových hodnôt pre československý štát a pre pospolitosť“.¹⁵

Sovietski vojaci však záväzky svojej vlády, či už z neznalosti, alebo vedome, nerešpektovali. Zaberanie nemeckého majetku pokračovalo aj v letných mesiacoch. V hlásení veliteľstva Národnej bezpečnosti (NB) pre východné Slovensko z júla 1945 je uvedené, že do Spišskej Belej a okolitých obcí „prichádzajú autom a povozom zo vzdialenejších neznámych miest ruskí vojaci. Títo chodia po domoch bývalých Nemcov. Bez ohľadu na to, či v tom ktorom dome hospodári už Slovák, alebo Nemec, berú títo vojaci živý i mŕtvy inventár a na autách alebo povozoch tento odvážajú na neznáme miesto. Rýchly zákrok členov NB proti ruským vojakom nie je možný, lebo títo sú vždy ozbrojení v podnapitom stave. Aby sa predišlo použitiu zbrane od zákroku sa upúšťa.“¹⁶

Na rozkrádaní nemeckého majetku participovala aj časť miestneho slovenského obyvateľstva. Vojnové pomery sa odrazili v úpadku právneho poriadku a morálky. Stav bezprávia, ktorý vládol v mnohých obciach bezprostredne po prechode frontu, umocňovala na niektorých miestach absencia verejnej moci.

Nemecký hnuťelný majetok mal ešte značnú cenu a pre prípadných „záujemcov“ bol lákavý tak z aspektu svojej hodnoty, ako aj pre jeho relatívne ľahkú dostupnosť. Jednalo sa predovšetkým o bytové zariadenia, umelecké predmety, porcelán, koberce, knihy, rôzne cennosti, ale aj veci každodennej potreby – kuchynský riad, príbory, odev, bielizeň, periny, obuv, poľnohospodárske náradie, ktoré sa nachádzali v opustených nemeckých domoch a bytoch. Národné výbory boli povinné previesť v prvom rade uskladnenie potravinových

zásob, v prípade, ak ešte nejaké existovali, a tiež zabezpečiť a vziať do evidencie všetok hnutel'ný majetok. Ich povinnosťou bolo vyhotoviť podrobný zoznam - súpis zabaveného majetku. Práca národných výborov bola však v tomto smere na mnohých miestach nespoľahlivá, neodborná a často formálna. Vytváral sa tak priestor pre rozkrádanie hnutel'ného majetku, ktorý ostal v opustených nemeckých obydliach. Laxný prístup pri evidencii zo strany národných výborov bol príčinou, že na mnohých miestach na jar 1945, ale aj v ďalšom období, dochádzalo k "prisvojovaniu" nemeckého movitého majetku.

Dobové pomery ilustruje pamät'ná kniha spišskej obce Ruskinovce. Podľa záznamov bola dedina bola v januári 1945 takmer vyľudnená, v Ruskinovciach ostali „iba Slováci, čakajúci oslobodenecké vojská. Vojsko naše našlo domy opustené a hodne vydrancované... Ľud zanechané veci si bral. Ba zo susedných dedín prišli rabovať, aby aj oni mali niečo na pamiatku. Domy ostali vyrabované. Veci rozhádzané. Obilie na ulici zmiešané s čerstvým snehom".¹⁷ Správa o činnosti MNV za prvý polrok 1945 v obci Majerka uvádza, že "keď Nemci evakovali, dedina ostala skoro prázdna a nebolo možno zabrániť scudzeniu a rozkradnutiu niektorých vecí, ktoré tu ostali po Nemcoch. Boli to časy revolučné, ľuď schopných nebolo, takže nedalo sa nič robiť".¹⁸

Situačná správa Obvodného úradu NV v Bušovciach informuje, že podľa názoru pôvodného slovenského obyvateľstva dedín Podhorany a Toporec "stratili sa na osídlených majetkoch veľké hodnoty. Boli vraj zavlčené alebo odcudzené a predané do iných obcí, čím značná časť národného majetku unikla zachyteniu do inventárov".¹⁹

Komplikovaná situácia existovala aj v okrese Gelnica, kde do roku 1945 žilo v niekoľkých obciach viac ako 50% nemeckého obyvateľstva. Do Švedlára sa nast'ahovali nemajetné rodiny zo 16 obcí hneď po odchode Nemcov. Vedenie MNV sľubovalo prisťahovalcom rôzne výhody, najmä pridelenie nehnuteľného i hnutel'ného majetku do trvalého vlastníctva. Keď však k sľúbenému prevodu majetku nedošlo, nové obyvateľstvo „začalo kraďnúť čo sa dalo. Toho času vo Švedlári niet takmer nič. Ľudia, ktorí na poli nikdy nepracovali ani pracovať nebudú, pokradli rôzne hospodárske zariadenia, dosky a iné veci a poodvážali na územie pripadnuté sem z Maďarska, kde tieto produkty dobre speňažili."²⁰ Situačná správa ONV v Gelnici z 26. septembra 1945 informuje o svojvoľnom privlastňovaní hnutel'ností z nemeckých domov v obvode obce Krompachy bezprostredne po prechode frontu.²¹ Podľa hlásenia národného výboru v Smolníku "všetok majetok, hnutel'ný a nehnuteľný, osôb nemeckej a maďarskej národnosti bol ihneď po prechode fronty zaist'ovaný NV. Treba však konštatovať, že...miestne obyvateľstvo pričiniť sa tiež o zvel'adenie svojho majetku na úkor odišlých (Nemcov)."²²

V niektorých lokalitách na Spiši sa orgány verejnej správy snažili zabrániť aspoň najkrikľavejším prípadom neoprávneného rozkrádania majetku zanechaného evakuovanými Nemcami a vniešť do procesu distribúcie skonfiškovaných vecí určité pravidlá. Napríklad ONV v Poprade vydal 14. mája 1945 nariadenie, v ktorom ukladal všetkým národným výborom v okrese zabezpečiť, aby miestne roľnícke komisie prideliťvali živý a mŕtvy inventár bývalých nemeckých hospodárstiev vždy zápisnične.²³ Na základe inštrukcií, vydaných ONV v Kežmarku mali národné výbory ustanoviť v opustených domoch po evakuovaných Nemcoch dočasných správcoch, pričom "ich povinnosťou je starať sa nielen o to, aby movité veci z domov neboli zavlčené, ale tiež o to, aby zavlčené veci boli späť prinavrátené do správy NV, ktoré jediné smú týmito vecami disponovať".²⁴ Voči aktom otvorenej nezákonnosti museli na Spiši zasahovať aj orgány národnej bezpečnosti. Stanica NB v Kežmarku odobrila návrh Národného výboru vo Veľkej Lomnici na vyhostenie prisťahovaných osôb, pretože sa "zmocnili vecí,

majetku po Nemcoch...bez toho, aby žiadali o pridelenie poprípade odpredanie (týchto vecí) od správnej komisie vo Veľkej Lomnici.”²⁵

V protiklade k regiónom Spiša a Bratislavy s okolím, kde nehnuteľný majetok, až na ojedinelé prípady, zostal takmer nedotknutý, bola situácia na Hornej Nitre v okolí Kremnice, Novej Bane, Handlovej a Prievidzi menej priaznivá. V tejto hornatej oblasti prebiehali v jeseni 1944 medzi povstalcami a nemeckou armádou počas SNP prudké boje. V Handlovej bolo poškodených 950 domov, v Novej Lehote 230 a v Sklenom 300. V Kremnici došlo následkom požiaru k rozsiahlym škodám, porušených bolo 109 budov, historická brána mesta, podmínované stroje v továrni.²⁶ V niektorých obciach regiónu Nemci pred evakuáciou podpálili svoje obydlia. Podobne konala aj nemecká armáda. Dodatočné škody na nemeckom majetku vznikli aj drancovaním domov po odchode Nemcov.

ONV v Kremnici v prípise z 30. augusta 1945 upozorňoval miestnu stanicu NB na neustále sťažnosti o vykrádání nemeckých obcí, v ktorých neznámi páchatelia poškodili domy, vymontovali okná, dvere i ďalšie časti a odniesli hospodárske náradie. ONV konštatoval, že nemôže ďalej tolerovať takýto stav a žiadal stanicu NB, aby vykonávala prísnejší dozor v obciach svojho obvodu a na zistených páchatel’ov podala trestné oznámenie.²⁷ Aj v samotnej Kremnici si obyvatelia privlastňovali hnutel’ný majetok po evakuovaných Nemcoch.²⁸ Národný výbor v Kremnici konštatoval, že inventár nehnuteľného nemeckého majetku v „chaotických pomeroch zostaviť nemohli a prideli’ovali ho bez zaevidovania.“²⁹ Súpis prideleného majetku previedli až dodatočne. Prípady vykrádania domov hlásila i stanica NB v Nitrianskom Pravne v liste zaslanom ONV do Prievidze.³⁰ Veliteľ stanice Národnej bezpečnosti v Handlovej informoval ONV v Prievidzi o nespokojnosti obyvateľstva v obvode tamojšej stanice NB, ktoré si „predstavovalo vyvlastnenie nemeckého majetku v Handlovej samovoľne, teda tak, že si každý môže robiť a brať čo chce. Ťažko nesie zákroky miestneho NV v tomto smere. V krátkosti možno povedať, že väčšina obyvateľstva sa snaží využiť chaotický hospodársky stav tým, že prečo bol partizánom, prečo bojoval a podobne.“³¹ V Prievidzi národný výbor mohol v novembri vyhotoviť na požiadanie ONV inventár nemeckého hnutel’ného majetku len čiastočne. Pri zaisti’ovaní nemeckých hnutel’ností na jar 1945 nebol totiž vyhotovený jeho súpis a tak, ako je uvedené v hlásení NV v Prievidzi, ani „pri väčšej námahe nedalo sa riadne veci zachytiť.“³²

Predmetom vykrádania sa stali aj opustené byty po Nemcoch v Bratislave. Oblastné veliteľstvo NB I. v Bratislave informovalo národný výbor, že „z bytov, ktoré opustili osoby nemeckej národnosti..., ako i z tých bytov, z ktorých orgány NB odviezli tieto osoby, je stále vykrádané bytové zariadenie ako i iné predmety, ktoré ostali v bytoch po týchto osobách.“³³

Keďže prípady nezákonného postupu pri scudzovaní nemeckého majetku dosiahli neúnosnú mieru, na situáciu bolo nútené reagovať aj Povereníctvo vnútra (PV). Najskôr 4. septembra 1945 a opakovane 9. októbra 1945 zaslalo príslušným okresným národným výborom a okresným správnym komisiám (OSK) obežníky s upozornením, že na „mnohých miestach sa nedostatočnou starostlivosťou príslušných úradov nezodpovedne hospodári s hnutel’ným majetkom Nemcov...Tým sa často veľké hodnoty (menovite šatstvo, bielizeň, šperky, hotovosti, vkladné knižky, cenné papiere, cenný nábytok, koberce, obrazy, knihy) dostávajú do držby ľuďom nepovolánym a štát sa tým okráda o veľké hodnoty“.³⁴ Povereníctvo vnútra síce potvrdzovalo správnosť postupu ONV pri prideli’ovaní týchto hnutel’ností ľuďom sociálne slabšie situovaným, vojnou poškodeným, repatriantom, partizánom a osobám, ktoré sa zaslúžili o oslobodenie štátu, avšak kritizovalo skutočnosť, že nie o každom takomto pridelení hnutel’ného majetku bola spísaná zápisnica s uvedením presného inventára pridelených

hnutelností. Keďže uvedený postup nebol v mnohých prípadoch dodržaný, okresné národné výbory, okresné správne komisie, v Bratislave a Košiciach NV mali zriaďovať trojčlenné komisie pozostávajúce z členov ONV, NB a daňového úradu. Ich úlohou bolo preberať a zaistiť hnutelný majetok, bezpečne ho uskladniť, prípadne prideliť a celý proces zaznamenať vo forme zápisnice.

Pretože ani po vytvorení komisií stanovené úlohy a postupy neboli vo všetkých prípadoch dodržané, Povereníctvo vnútra vydalo 7. júna 1946 nariadenie, v ktorom uložilo ONV, okresným správnym komisiám a národným výborom v Bratislave a v Košiciach informovať o realizácii opatrení z 9. októbra 1945. V materiáli bolo zdôraznené, že za každý stratený kus hnutelného majetku sú hmotne zodpovední príslušní členovia národných výborov a komisií. Zainteresované orgány verejnej správy mali najneskôr do 15 dní oznámiť, či boli príkazy v plnom rozsahu vykonané, pričom prípady, kde bol majetok scudzený (rozobraný) sa mali "prísny vyšetrením hneď zistiť, kde sa hnutelnosti podeli a ak ide o trestný čin, na páchatel'ov treba podať i trestné oznámenie."³⁵

Fond národnej obnovy (FNO) v Bratislave vydal 12. septembra 1946 smernice ohľadom postupu odpredaja evidovaných a uskladnených hnutelností. Na základe nich boli národné výbory povinné vypísať úradné verejné dražby a výťažok z nich poukázať FNO.³⁵

Poznámky

- 1 Prečan, V. (ed.): c. d., 1965, s. 593.
- 2 Sb. nariadení SNR 1944 – 1945. Roč. 1945. Čiastka 4, vydaná 12. apríla 1945, s. 31 – 32.
- 3 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 23, prez. Bezpečnostná služba – rozpustenie národnej milície.
- 4 Prečan, V. (ed.): c. d., 1965, s. 971 – 972.
- 5 Bobák, J.: Maďarská otázka v Česko...Slovensku (1944...1948). Martin. Matica slovenská 1996, s. 32.
- 6 K zmene v zložení národných výborov došlo po parlamentných voľbách v apríli 1946, ktoré na Slovensku presvedčivo vyhrala Demokratická strana, keď získala 62% hlasov. Na základe pomeru hlasov odovzdaných politickým stranám bola uskutočnená obnova národných výborov.
- 7 Pravda, 7. januára 1945, s. 3.
- 8 Rákoš, E. – Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943 – 1968. Bratislava. Slovenská archívna správa 1973, s. 542 – 544. Ani v Manifeste SNR nie je explicitne vyjadrený zámer hromadne vyst'ahovať príslušníkov nemeckej, resp. maďarskej menšiny.
- 9 Vnuk, F.: Ako SNR preberala vládnú moc. In.: Bystrický, V. - Fano, Š. (eds.): c. d., s. 85.
- 10 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Vrbov 1945 - 1947, kar. 1, prez. Zaistenie zásob a zásobovanie.
- 11 ŠOKA Levoča, f. MsNV Levoča 1945 - 1951, kar. 5, prez. Dohoda medzi československou vládou a vládou ZSSR o vojnovéj koristi.
- 12 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Slovenská Ves 1945 - 1950, kar. 1, prez. Dohoda medzi československou vládou a vládou ZSSR o vojnovéj koristi.
- 13 Sulaček, J.: c. d., s. 44.
- 14 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza (1939) 1945- 1948 (1960), kar. 27, administratívne (adm.), D-3873/45.
- 15 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Slovenská Ves, kar. 1, prez. Dohoda medzi československou vládou a vládou ZSSR o vojnovéj koristi -vykonávanie.

- 16 SNA, f. PV- bezpečnostný odbor (BO) 1945 – 1950 (1960), kar. 1. Situačná správa veliteľstva NB pre východné Slovensko.
- 17 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok , kar. 3, prez. Slovenská dedina v povstaní.
- 18 Tamže, kar.4, prez., 821/45.
- 19 Tamže, kar. 29., prez. Situačná správa za mesiac II. 1947. Obvodný úrad NV v Bušovciach.
- 20 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 10, prez., 547/46.
- 21 Tamže, kar. 19, prez. Zaistenie hnutelností osôb štátne nespôľahlivých.
- 22 Tamže.
- 23 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Hranovnica 1945 - 1946, kar. 3, adm. Presídľovanie movitého majetku odsťahovaných Nemcov a Maďarov.
- 24 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Vrbov, kar. 1, prez. Opustené domy, byty – dočasná správa.
- 25 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok, kar. 70, adm. Návrh na vyhostenie z obce Veľká Lomnica.
- 26 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 525, adm., D₁ - 815/945.
- 27 Tamže, kar. 68, prez. Krádeže spáchané našimi občanmi na národnom majetku, ktorý t. č. je v držbe príslušníkov nemeckej národnosti.
- 28 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 23, prez., 96/46.
- 29 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 533, adm., D 2461/45.
- 30 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 25, adm., D 3273/45.
- 31 ŠOKA Prievidza, f. OÚ Prievidza, kar. 88, prez., D₁ 219/1945.
- 32 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. č. 27, adm., 3873/45 .
- 33 SNA, f. Policajné riaditeľstvo 1920 – 1945, kar. 494, a. j. 494/24.
- 34 SNA, f. PV – obozčníky 1945 - 1950, kar. 2. Zaistenie hnutelností Nemcov, Maďarov a kolaborantov.
- 35 ŠOBA Košice, f. Oblastná úradovňa osídľovacieho úradu a Fond národnej obnovy Košice (OÚOÚ a FNO) 1946 – 1949. Košice, kar. 1. Zaistenie nehnuteľností osôb štátne nespôľahlivých.
- 36 Tamže, kar. 18. Hnutelnosti po odsunutých Nemcoch – dražba.

Osídľovanie nemeckých majetkov

Veľká väčšina slovenského územia bola oslobodená pred návratom E. Beneša a československej vlády do vlasti. Do konca januára 1945 boli nemecké vojská vytlačené zo všetkých okresov východného Slovenska a front sa zastavil na viac ako dva mesiace pri Liptovskom Mikuláši. SNR mala spočiatku na oslobodenom území len symbolickú autoritu, pretože skutočná moc bola v rukách sovietskej armády, ktorá iba postupne odovzdávala výkonnú moc jej orgánom.

V oslobodených okresoch východného Slovenska začala pôsobiť Delegácia SNR pre oslobodené územie. Predsedníctvo SNR vydalo 21. februára nariadenie č. 1/1945 Zb. nar. SNR o zriadení ústredných orgánov, do kompetencie ktorých spadala organizácia politického a hospodárskeho života na oslobodenom území. Po odchode nemeckej armády z Košíc a okolia, sídlo SNR bolo premiestnené z Trebišova do metropoly východu. Plénum SNR sa na svojom prvom riadnom zasadnutí zišlo v Košiciach 2. marca 1945. L. Novomeský informoval, že ČA odovzdala vnútornú správu oslobodeného územia Slovenskej národnej rade, ktorá tak prešla do kompetencie jej jednotlivých orgánov, s výnimkou úsekov, ktoré ČA špecifikovala ako nevyhnutné pre vedenie vojny.¹

V tej dobe bolo už možné evidovať v oficiálnych dokumentoch a vyhláseniach slovenských politikov určité rozdiely v prístupe k maďarskému obyvateľstvu na jednej strane a k nemeckej

menšine na strane druhej. Odlišné postoje vychádzali z názoru, že nemecké obyvateľstvo nesie väčšiu zodpovednosť za rozbitie Československej republiky a za tragické udalosti nasledujúce po jej rozpade, ako Maďari. Diferencovaný prístup k týmto menšinám sa konkrétne prejavil v nariadení č. 4/1945 Zb. nar. SNR v zmysle ktorého sa poľnohospodárska pôda príslušníkov maďarskej menšiny mala vyvlastniť nad rozlohu 50 ha, Nemcom všetka, bez rozdielu výmery. Výnimku tvorili antifašisti.

Nariadenie č. 4/1945 Zb. nar. SNR, o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa, vydalo Predsedníctvo SNR 27. februára 1945. Postihlo majetok osôb nemeckej národnosti najdôslednejšie a stalo sa základom prvej časti pozemkovej reformy. Na základe nariadenia mal byť s okamžitou platnosťou a bez náhrady pre účely pozemkovej reformy skonfiškovaný pôdohospodársky majetok, ktorý bol vo vlastníctve osôb nemeckej národnosti, čo znamenalo zrušenie vlastníckeho práva.² Výnimku tvorili aktívni účastníci protifašistického boja, za predpokladu, že ich pôdohospodársky majetok neprevyšoval 50 ha pôdy vôbec. O tom, ktoré osoby je potrebné považovať za príslušníkov nemeckej národnosti, malo rozhodnúť Predsedníctvo SNR na návrh Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu, podaného v dohode s Povereníctvom SNR pre veci vnútorné. Rozhodnutím Predsedníctva SNR sa považoval majetok takejto osoby za skonfiškovaný. Pod pôdohospodársky majetok podliehajúci konfiškácii patrili súbor poľnohospodárskych nehnuteľností a lesov, k nim patriace budovy a zariadenia slúžiace vlastnému poľnému a lesnému hospodárstvu, závody pôdohospodárskeho priemyslu ako i hnutelné príslušenstvo (živý a mŕtvy inventár slúžiaci vlastnému poľnému a lesnému hospodárstvu) a všetky práva, ktoré boli spojené s držbou skonfiškovaného majetku alebo jeho časti. Skonfiškovaný pôdohospodársky majetok mal prejsť do správy Slovenského pozemkového fondu s výnimkou súvislých lesných plôch vo výmere nad 50 ha, ktoré mal v budúcnosti spravovať štát. Pre posúdenie príslušnosti k národnosti bol rozhodujúci jazyk používaný v rodinnom styku, príslušnosť k nemeckej politickej strane, alebo priznanie národnosti pri poslednom sčítaní obyvateľstva. Nariadenie tiež určovalo komu a za akých podmienok je možné pôdohospodársky majetok spravovaný Slovenským pozemkovým fondom prideliť. Nariadenie nadobudlo platnosť 1. marca 1945.

Implementáciu nariadenia Predsedníctva SNR č. 4 precizovala vyhláška č. 24 Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu zo dňa 10. marca 1945. Vyhláška ukladala národným výborom v čo najkratšom čase zostaviť zoznamy osôb, ktorých majetok podliehal konfiškácii. Miestne národné výbory boli povinné na opustených majetkoch, ako aj majetkoch podliehajúcich konfiškácii spísať podrobný inventár hospodárskeho zariadenia, zvierat a zásob. Správu opustených majetkov mali národné výbory zveriť dočasným správcom povereným správou majetku do rozhodnutia Predsedníctva SNR, resp. do pridelenia majetku novým vlastníkom. V ďalšom pokračovaní sa z pôdohospodárskeho majetku, ktorý spravoval Slovenský pozemkový fond, mala pôda prideliť sociálne najslabším osobám s mnohočlennými rodinami, ďalej deputátnikom, poľnohospodárskym robotníkom a maloroľníkom. Museli to byť československí štátni občania slovenskej národnosti. Prednostné právo na prídel mali mať osoby, ktoré sa aktívne zúčastnili národnooslobodzovacieho zápasu - vojaci, partizáni, ich rodinní príslušníci a pozostalí po týchto osobách. Výmera pridelenej pôdy bola limitovaná - 8 ha ornej, 12 ha poľnohospodárskej pôdy. V obciach, v chotári ktorých sa nachádzal konfiškácii podliehajúci majetok, mali byť v rámci miestnych národných výboroch utvorené miestne roľnícke komisie. Ich úlohou bolo vypracovať prídelové plány na pôdu. Vlastnícke právo pridelených nehnuteľností sa malo zaznamenať do pozemkovej knihy s poznámkou, že

pridelené nehnuteľnosti nie je možné bez schválenia Slovenského pozemkového fondu scudziť, prenajať a zaťažiť, pričom dedičské práva zostávajú zachované.³

Nakoľko práce pri konfiškačnom a pridelovom pokračovaní v júni a v júli 1945 neprebíhali v súlade s predpokladaným postupom, povereníctvo pôdohospodárstva iniciovalo vytvorenie pracovných skupín pre pozemkovú reformu. Ich úlohou bolo pomáhať miestnym a okresným roľníckym komisiám národných výborov pri technických, hospodárskych a právnych prácach súvisiacich s konfiškáciami a pridelovaním pôdy.⁴

V náväznosti na nariadenie SNR č. 11 z 8. septembra 1944 vydalo Povereníctvo SNR pre priemysel a obchod 26. apríla 1945 *Smernice pre menovanie vnútených - dočasných správcov do podnikov*. Do podnikov a závodov, ktorých majitelia boli nemeckej národnosti, mal vnúteného správcu menovať národný výbor, za predpokladu, že zamestnávali najviac 50 zamestnancov. V prípadoch, kde hospodárske organizácie zamestnávali viac ako 50 ľudí, menovanie vnúteného správcu spadalo do kompetencie Povereníctva SNR pre priemysel a obchod.⁵

Nedostatočné zásobovanie, veľký deficit potravín v povojnovom období a snaha nemajetných vrstiev získať pôdu, vytvárali predpoklady pre osídľovanie opustených nemeckých majetkov. Koncom januára a vo februári 1945 prebiehala tzv. spontánna fáza osídľovania nemeckých majetkov. Ešte pred prijatím nariadenia SNR č. 4 z 27. februára a uverejnením vyhlášky povereníctva pôdohospodárstva č. 24 z 10. marca 1945 vznikali živelne miestne roľnícke komisie, ktoré v súčinnosti s národnými výbormi začali na niektorých miestach nemecké usadlosti zberať a iniciovali okamžite pridelovanie nehnuteľností. Motívom tohto konania, v argumentácii autorov, bola potreba prideliť majetky osobám sociálne slabým, vojnou poškodeným, repatriantom, partizánom a osobám, ktoré sa aktívne zapájali do oslobodzovania republiky. Komunisti zdôvodňovali postup pri pridelovaní pôdy potrebou zmierniť sociálnu nerovnosť, ale taktiež nutnosťou previesť konfiškovanú pôdu do vlastníctva Slovákov. Tlačový orgán KSS, Pravda, poukazoval na fakt, že väčšina nemeckých obcí „na Spiši dnes žíva prázdnotou, nemecké domy, gazdovstvá a veľkostatky sú opustené. Spravodlivosť si žiada, aby sa tieto majetky dostali do rúk Slovákov, aby Slováci obrábali aj slovenskú pôdu na Spiši.“⁶ Spontánne pridelovanie nehnuteľností a príslušenstva, motivované nezriedka zištnými pohnútkami však vytvorilo priestor pre nezákonné obohacovanie.⁷

Podľa správy publikovanej 3. marca 1945 v denníku Pravda sa v kežmarskom okrese „začali pridelovať gazdovstvá nemeckých škodcov ešte prv, než vyšlo nariadenie SNR, lebo súrila núdza v slovenských obciach, spustošených nemeckou soldateskou. Začalo sa to tým, že už 21. januára sa prihlásil u komunistckej organizácie v Kežmarku partizán zo Ždiaru, ktorý žiadal o pomoc...a po tomto podnete pokračovalo sa už vo veľkom. 25. januára umiestili 34 rodín zo Šambrona, z obce okresu staroľubovnianskeho, v obci Podhorany, okres Kežmarok. Deputátikov v Huncovciach, vo Veľkej Lomnici a v Strážkach nad Popradom premiestnili do slušných gazdovských bytov.“⁸

Koncom februára a začiatkom marca proces osídľovania začal postupne prebiehať podľa pokynov SNR. Predsedníctvo SNR prijalo 23. februára 1945 uznesenie, na základe ktorého do „opustených nemovitostí majú sa premiestňovať chudobní roľníci a deputátnici z krajov spustošených vojnou, predovšetkým Slováci, a to tak, aby už pri jarných prácach mohli hospodáriť na majetkoch.“⁹ Opustené domy a hospodárske usadlosti boli osídľované jednak miestnymi slovenskými maloroľníkmi, ale predovšetkým deputátnikmi a poľnohospodárskymi robotníkmi z Horehronia, severného Liptova, Oravy, Magury. Rýchly priebeh osídľovania bol diktovaný aj potrebou zabezpečiť vykonanie jarných poľnohospodárskych prác. Majetky boli

síce poväčšine bez poľnohospodárskych zvierat, ale so zachovanými obytnými i hospodárskymi budovami. Nemeckí roľníci obrábali pôdu intenzívne s rozsiahlym využitím existujúcej mechanizácie, čomu zodpovedali aj nimi dosahované výsledky.

Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu zvolalo do Spišskej Novej Vsi na 17. marca 1945 poradu zástupcov spišských okresov.¹⁰ Hlavným bodom rokovania bola situácia na zanechaných nemeckých nehnuteľnostiach, na Spiši v tej dobe zvlášť aktuálna. Napríklad v kežmarskom okrese bolo opustených 17 obcí, pričom Žakovce, Podhorany na 100%, Veľká Lomnica, Stará Lesná a Huncovce na 90%, Vrbov, Výborná, Majerka, Strážky na 70%, Toporec, Holumnica, Bušovce na 60%, Ruskinovce, Rakúsy na 50%, Kežmarok, Stráňany na 40% a Ľubica na 30%. V okrese sa nachádzalo aj 10 opustených veľkostatkov.¹¹

V úvodnom referáte M. Falt'an, zástupca povereníctva pôdohospodárstva vysvetlil zásady, podľa ktorých mali byť osídľované Nemcami opustené dediny. Upozornil, že osídľovacia akcia ešte neznamená definitívne pridelovanie pôdy na základe nariadenia SNR o konfiškácii a rozdelení nemeckých majetkov. Zdôraznil, že pri presídľovaní je potrebné "vyberať ľudí z najpreľudnejších oblastí, treba brať zreteľ na pôdne a klimatické podmienky, v ktorých dosiaľ žili a hospodárili osoby, ktoré sa majú presídliť. Treba brať zreteľ aj na to, aby osoby takto presídlené vyhovovali podmienkam určeným v citovanom nariadení pre pridelenie tejto pôdy do vlastníctva."¹² Jedným z motívov konania porady boli obavy, aby opustená pôda neostala neobrobená. Na porade zástupcov z okresov Spiša bola ustanovená Komisia pre osídlenie spišských krajov so sídlom v Kežmarku. V spolupráci s národnými výbormi mala zabezpečiť súpis všetkých Nemcami opustených objektov a tiež evidenciu uchádzačov.¹³ K úlohám komisie patrilo sprostredkovať presídlenie slovenských rodín, ktoré na Spiš prichádzali, najmä z okresu Brezno nad Hronom, Liptovský Mikuláš, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa. Prítomní schválili spoločný postup pri organizovaní celej akcie.¹⁴

Proces osídľovania nemeckých majetkov vytváral mnoho problémov a konfliktných situácií. V niektorých obciach vznikala medzi pôvodným slovenským obyvateľstvom a prisťahovalcami nevraživosť a nedôvera. Napr. vo Veľkej Lomnici žili na jar 1945 len obyvatelia slovenskej národnosti, v počte 160, ale do konca júla 1945 prišlo do obce 900 prisťahovalcov z Pohronia, Liptova a Magury.¹⁵ Necitlivé, v niektorých prípadoch otvorene koristnícke počínanie prisťahovalcov, sa stávalo príčinou konfliktov s pôvodnými obyvateľmi obce. Podľa správy národného výboru niektorí "frontoví bojovníci a partizáni nerešpektujú nariadenia a zákony a zmocňujú sa svojvoľne majetku po Nemcoch, čím u ostatného obyvateľstva vo Veľkej Lomnici vyvolávajú nesyry, nedorozumenia, rôzne roztržky a pohoršenie."¹⁶ Podobne v obci Stará Lesná si bývalí partizáni bez súhlasu ONV rozdeľovali nemecké pozemky. Ako je uvedené v situačnej správe kežmarského okresu, "v niektorých obciach sú občania až z 25 rôznych obcí, kde jeden druhému neverí, jeden druhého sa snaží oklamať, mu ukradnúť, mu uškodiť atď...Medzi obyvateľstvom sú stále škriepky, naťahovačky."¹⁷ K nezhodám prispievali aj náboženské rozdiely.

V niektorých prípadoch sa novousadlíci sťahovali z jedného domu do druhého, z jednej obce do druhej, pričom časť hnutel'ného majetku vzali so sebou a predávali ho v svojom pôvodnom bydlisku.¹⁸

Na proces osídľovania negatívne vplývala aj skutočnosť, že prisťahovalci nevedeli, či budú môcť na usadlostiach ostať natrvalo, nemali istotu, či im pridelené majetky dostanú v prídeltovom pokračovaní do vlastníctva. Podľa hlásenia ONV v Kežmarku usadlíci i z tohto dôvodu "nevedli hospodárstva racionálne a snažili sa vzhľadom na neistotu, či bude alebo

nebuďe im osadený nemecký majetok ponechaný, vyzískať z neho čo najviac, do majetku však nechceli nič investovať a zanedbávali ho.”¹⁹ Ešte o rok neskôr, v lete 1946, nebola situácia v tomto smere doriešená. Okresné veliteľstvo NB v Kežmarku v hlásení Oblastnému veliteľstvu NB v Levoči uviedlo, že by bolo ”potrebné, aby majetky po Nemcoch boli už raz pridelené natrvalo. Nakoľko sa občania stále boja, že im pridelený nebude a preto v mnohom je vidieť u týchto nedbalosť jak v hospodárení, tak aj v riadení celého majetku.”²⁰ K náprave existujúcich pomerov nedošlo ani na jar 1947 a osídlenci prejavovali naďalej nespokojnosť s dlho trvajúcim pokračovaním pri pridelení hospodárskych usadlostí. Podľa ONV v Kežmarku to bola jedna z hlavných príčin, prečo osadníci „polia neobrábajú dost’ pečlivo, o domy a hospodárske staviská sa na mnohých miestach nestarajú. Tie idú na zmar.“²¹

Menší záujem o osídľovanie nemeckých nehnuteľností ako na Spiši bol v oblasti Kremnice, Novej Bane, Handlovej a Prievidze. Na tomto území sa nemecké obyvateľstvo živilo prevažne baníctvom. Opustené nemovitosti pozostávali väčšinou len z domov, bez väčších záhrad, ornej pôdy, prípadne pasienkov. K malému záujmu o nemecký nehnuteľný majetok v tejto oblasti prispievalo aj poškodenie nemeckých domov a hospodárskych budov v dôsledku bojov počas SNP a prechodu frontu. Okresný národný výbor v Kremnici vyzval 18. mája 1945 Okresný národný výbor v Brezne nad Hronom, aby bol nápomocný pri osídľovaní nemeckých obcí - Krahule, Kopernica, Kremnické Bane, Nová Lehota a Janova Lehota, ktoré boli opustené, niektoré ostali dokonca prázdne. Pracovné príležitosti existovali v baníctve, lesnom hospodárstve a stavebníctve.²² Napriek úsiliu národných výborov osídľovanie postupovalo pomaly. Ako informoval národný výbor v Kremnici, pridelenie pôdohospodárskeho majetku Nemcov nebolo možné realizovať v plnej miere kvôli malému počtu uchádzačov. Miestne orgány síce usilovali o pridelenie majetku prednostne účastníkom národnooslobodzovacieho boja, pre nedostatok záujemcov však boli ochotné vyjsť v ústrety i „osobám s nedostatočným preskúmaním ich politickej spoľahlivosti.“²³

O pomoc pri osídľovaní okresu Prievidza opätovne žiadalo vedenie tamojšieho ONV v liste z 8. mája 1945 adresovanom ONV v Banskej Bystrici, pretože na svoju prvú výzvu z 21. apríla nedostalo odpoveď. Okres núkal možnosť ubytovania v domoch pre približne 10 000 ľudí s tým, že najpotrebnejší boli baníci na prácu do handlovských baní. V liste upozorňovali, že okolité obce sú dislokované v horskom teréne a tamojšie obyvateľstvo sa poľnohospodárstvu venovalo len okrajovo. Navrhovali preto, aby sa delegácia zostavená z prípadných záujemcov prišla do Handlovej a okolia pozrieť, pretože je potrebné, aby videli, aké možnosti by v jednotlivých obciach mohli mať.²⁴ Ešte v polovici augusta 1945 v Handlovej a v blízkom okolí mali k dispozícii približne 1000 voľných bytov.²⁵

Pomery v kremnicko - pravnianskej oblasti komplikovala v tej dobe aj otázka postavenia Nemcov – antifasistov. Viacerí príslušníci nemeckej menšiny, aktívni účastníci SNP i členovia revolučných národných výborov, boli v jeseni 1944 zatknutí a transportovaní do koncentračných táborov v Nemecku. Len niektorí sa po skončení vojny vrátili do rodných obcí, kde svoje príbytky našli vydrancované. Ďalší ľavicovo orientovaní príslušníci nemeckej menšiny, z ktorých mnohí boli členmi komunistickej strany, odmietli na prelome rokov 1944/1945 evakuovať a ostali na Slovensku. Po oslobodení sa niektorí z nich stali členmi národných výborov, napr. v obciach Tužina, Nitrianske Pravno, Malinová, Kľačno a i. Keď však na jar a v lete 1945 začali uvoľnené domy po evakuovaných Nemcoch aj v tomto regióne osídľovať Slováci, členstvo nemeckých antifasistov v národných výboroch vnímali ako provokáciu.²⁶

Iná situácia bola v Bratislave, kde o uvoľnené nemecké byty, situované zväčša v centre mesta bol mimoriadny záujem. Na zasadnutí Správnej bytovej komisie pri Povereníctve sociálnej starostlivosti bolo konštatované, že dokonca aj príslušníci NB „svojoľne a bez riadneho výmeru spomenutej komisie zaberajú byty pre svoju potrebu po odsunutých Nemcoch.“²⁷

Poznámky

1 Demokrat, 4. marca 1945, s. 4.

Červená armáda si vyhradila napr. kontrolu pôšt, telegrafu, telefónu a železníc. Sovietske vojenské orgány si ponechali právo zatknúť civilné osoby bez konzultácií so slovenskými orgánmi. Slovenská strana mala previesť mobilizáciu a i. Bližšie: Vnuk, F.: c. d., 1994, s. 85.

2 Sbíerka nariadení SNR 1944 - 1945. Roč. 1945. Čiastka 1, vydaná 10. marca 1945, s. 4 – 7.

3 Úradný vestník. Roč. 1945. 31. marec 1945, č. 2, s. 22 – 26.

Ani v roku 1946 práce spojené s konfiškáciou pôdy a jej prerozdelením výraznejšie nepokročili. Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu rozoslalo v marci 1946 všetkým okresným národným výborom koncom marca obežník, v ktorom podrobne stanovilo následnosť jednotlivých krokov pri konfiškovaní pôdohospodárskeho majetku. Miestne národné výbory a miestne roľnícke komisie mali postupne zabezpečiť – 1. zaistenie majetku, 2. hospodárenie na majetkoch, 3. podať návrh na konfiškáciu majetku, 4. rozdeliť pôdu a vybrať uchádzačov na pôdu, 5. postarať sa o pozemnoknižné prevedenie vlastníctva na prídelcov, 6. zaistiť pôdu pre vnútornú kolonizáciu. ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Hranovnica, kar. 3, adm.

4 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok, kar. 70, prez. Konfiškácia pôdy, ktorej majiteľmi boli Nemci, Maďari, alebo nepriatelia národa – zrýchlený výkon.

5 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 527, adm., D 1403/45.

6 Pravda, 20. marca, 1945, s. 1.

7 Bližšie: Rychlík, J.: Pozemková reforma na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In.: Historický časopis. Roč. 41, 1993, č. 4, s. 394 – 413.

8 Klimeš, M – Lesjuk, P. – Malá, I. – Prečan, V. (eds.): Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 2. svazek. Praha. ČSAV 1965, s. 526 – 528.

9 Tamže, s. 544.

10 Na východnom Slovensku sa už koncom februára a začiatkom marca konali zhromaždenia, ktorých účelom bolo oboznámiť presídlencov i pôvodných obyvateľov so znením nariadenia SNR o pozemkovej reforme. V kežmarskom okrese sa do 15. marca 1945 uskutočnilo 18 zhromaždení. Okres disponoval najväčším pôdnym fondom spadajúcim podľa nariadenia Predsedníctva SNR č. 4 /1945 pod konfiškáciu. Išlo o pôdu v 18 katastrálnych obciach, parcelácii podliehalo 12 veľkostatkov v celkovej výmere 24 500 ha. Poľnohospodárska pôda tvorila 19 907 ha, rozparcelovaných bolo 985 ha. V okrese Poprad to bolo 5 742 ha poľnohospodárskej pôdy, rozparcelovaných bolo 692 ha. Obyvatelia okresov Stará Ľubovňa a Spišská Stará Ves sa s obsahom nariadenia Predsedníctva SNR č. 4 oboznámili v druhej polovici marca 1945.

Bližšie: Cambel, S.: Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948. Bratislava. Pravda 1972, s. 76.

Cambel, S.: Roľnícke hnutie na východnom Slovensku na jar 1945. In.: Nové obzory 13. Košice. Vydalo Múzeum SRR v Prešove vo Východoslovenskom vydavateľstve

- v Košiciach 1971, s. 37 – 59.
- 11 Klimeš, M – Lesjuk, P. – Malá, I. – Prečan, V. (eds.): c. d., 2. svazek, s.544.
  - 12 Tamže.
  - 13 Tamže, s. 545.
  - 14 Koncom marca 1945 boli prípravné práce spojené s osídľovaním Spiša ako aj súpis nemeckých usadlostí s inventárom, zoznamy uchádzačov o presídlenie a prídel, z veľkej časti spracované. V tom čase sa ešte dokončieval súpis majetku v okresoch Poprad, Spišská Nová Ves, Gelnica a Levoča. Bližšie: Cambel, S.: c. d., 1972, s. 77.
  - 15 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok, kar. 3, prez. Rekonštrukčný plán obce Veľká Lomnica v dobe od 29. januára 1945 do 19. augusta 1945.
  - 16 Tamže, kar. 70, adm., 1263/45.
  - 17 Tamže, , kar. 8, prez., 596/46.
  - 18 Tamže.
  - 19 Tamže, kar. 29, prez. Situačná mesačná správa za mesiac február 1947. Obvodný úrad NV v Bušovciach.
  - 20 Tamže, kar.7, prez. Situačná správa Okresného veliteľstva NB v Kežmarku zaslaná v júli 1946 na oblastné veliteľstvo NB do Levoče.
  - 21 Tamže, kar. 29, prez., 202/47.
  - 22 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 525, adm. List ONV v Kremnici zaslaný 18. mája 1945 na ONV v Brezne nad Hronom.
  - 23 Tamže, kar. 527, adm. Prídel konfiškovanej pôdy, 18. júna 1945.
  - 24 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 20, adm., D 1515/45.
  - 25 Tamže, kar. 23, adm., D – 2798/45.
  - 26 Pomery na MNV v Nitrianskom Pravne prešetrovalo aj Povereníctvo SNR pre veci vnútorné. Dňa 19. augusta 1945 uverejnil denník Demokratickej strany *Čas* článok, ktorý kritizoval personálne zloženie MNV v Nitrianskom Pravne, pretože päť členov národného výboru malo nemeckú národnosť. Autori článku kládli otázku, či v dôsledku tohto stavu „Nemci budú rozhodovať o vypovedaní svojich kamarátov z nášho štátu a budú rozhodovať aj o politickej spoľahlivosti Slovákov?“ ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 1, prez., D₁ - 442/45. Nové voľby do MNV v obci prebehli 16. septembra a ako oznamoval ONV v Prievidzi Povereníctvu SNR pre veci vnútorné, zvolení boli len príslušníci slovenskej národnosti.
  - 27 SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 494, a. j. 494/196. Veľký záujem o byty potvrdzuje aj list osídľovacieho úradu zaslaný na Oblastné veliteľstvo NB v Bratislave, ktorý poukazoval na skutočnosť, že všetky jednotlivé veliteľstvá národnej bezpečnosti z celého Slovenska, zaslali na osídľovací úrad správy o bytoch uvoľnených po odsune Nemcov. Jedine informácia o stave v Bratislave nebola doručená. Osídľovací úrad upozorňoval, že byty sú potrebné pre účely osídľovacej akcie a vyzýval Oblastné veliteľstvo NB v Bratislave, aby osídľovaciemu úradu zaslalo zoznam uvoľnených bytov. SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 494, a. j. 494/196. K jednotnému riadeniu a k usmerňovaniu vnútorného osídlenia bol so sídlom v Bratislave zriadený Osídľovací úrad pre Slovensko, ktorý svoju činnosť zahájil 15. augusta 1945. (Dekrét prezidenta republiky zo 17. júla 1945 č. 27/1945 Zb. platný aj na Slovensku o jednotnom riadení vnútorného osídlenia.) Vnútorne bol štruktúrovaný do troch odborov – Odbor pre vysťahovanie Maďarov a Nemcov, Odbor pre presťahovanie Slovákov zo zahraničia a Odbor pre vnútornú kolonizáciu. Postupne od konca roka 1945 boli vytvárané Oblastné úradovne Osídľovacieho úradu. Celkove pracovalo na Slovensku 15 oblastných

úradovní. Okresy s nemeckým obyvateľstvom patrili do dvoch oblastných úradovní - v Poprade (okresy Poprad, Kežmarok, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Spišská Nová Ves, Levoča a Gelnica) a v Handlovej (okresy Handlová, Prievidza, Kremnica, Nová Baňa, Banská Štiavnica). Okres Bratislava vytváral samostatnú oblastnú úradovňu a okres Moldava nad Bodvou spadal pod oblastnú úradovňu v Košiciach.

Košický vládny program

Československá londýnska emigrácia, vrátane prezidenta, sa na nátlak komunistickej strany a výslovnej žiadosti sovietskej vlády, vracala na oslobodené územie cez Moskvu. V hlavnom meste ZSSR podala exilová vláda demisiu, prebehli tam dôležité rozhovory so sovietskymi predstaviteľmi a kľúčové vnútropolitické jednania o budúcom vládnom kabinete, jeho náplni a zložení. Rokovania o programe prvej povojnovej vlády sa konali 22. - 29. marca 1945. Ich základom bol návrh KSČ, rozčlenený do kapitol, venovaných jednotlivým úsekom vládnej činnosti a určujúcich v podstate náplň práce rezortných ministerstiev. V obnovenej ČSR nemohli vyvíjať činnosť strany označené ako „reakčné“, resp. klasifikované ako strany, ktoré sa ťažko prevínili voči záujmom českého, slovenského národa a republiky.¹ KSČ, strany ľudová, národnosocialistická, sociálnodemokratická, KSS a Demokratická strana utvorili Národný front Čechov a Slovákov. Prezident, členovia designovanej vlády a ďalší významní politici prišli do Košíc 3. apríla 1945. 4. apríla 1945, v deň, keď nemecké vojská boli vytlačené z Bratislavy a prevažná časť slovenského územia bola oslobodená, prezident menoval v Košiciach prvú vládu Národného frontu Čechov a Slovákov, ktorá 5. apríla predstavila v Moskve dohodnuté programové vyhlásenie, známe pod názvom *Košický vládny program* (KVP).² V kapitolách VIII., IX., X., XI. a XV. predurčil celkovú stratégiu postupu československej vlády voči príslušníkom nemeckej menšiny.

Na rozhodnutia zásadného charakteru, ktoré podmienujú riešenie národnostnej otázky v obnovovanej ČSR mali rozhodujúci vplyv prezident E. Beneš, exilová vláda v Londýne a vedenie KSČ v Moskve. Reprezentácia domáceho slovenského odboja nemala priamy vplyv na formovanie politických koncepcií obnovy Československej republiky. Do rokovania mala možnosť vstúpiť len v konečných fázach utvárania programu vlády. Jej úsilie a pozornosť boli v tom čase sústredené na uznanie Slovákov ako samostatného národa, jeho zrovnoprávnenie s národom českým a potvrdenie SNR v úlohe „slovenskej vlády a slovenského parlamentu“.³ Koncepciu riešenia nemeckej i maďarskej otázky prezentovanú vedúcimi českými politickými silami v priebehu rokovaní o programovom vyhlásení novej vlády slovenská strana prijala a stotožnila sa s ňou. Názory na usporiadanie menšinového problému sa tak nestali predmetom ostrejších sporov a politického boja, ale skôr zjednocujúcou platformou založenou na vzájomných kompromisoch, podmienenou aj neistotou, ktorú okolo vysídlenia Nemcov vyvolal postoj USA a Veľkej Británie.

Po negatívnych skúsenostiach s neslovanskými menšinami, ktoré podľa názoru vedúcich predstaviteľov českých politických strán významným podielom prispeli k rozpadu Československa, bola na spoločných rokovaní prijatá koncepcia obnovenia Československej republiky ako štátu Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín. Keďže realizácia uvedeného zámeru predpokladala radikálne zníženie príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny, snaha o ich odsun z územia ČSR sa stala základným činiteľom novej československej politiky vo vzťahu k týmto minoritám. Programový dokument novej vlády vychádzal z princípu kolektívnej viny Nemcov i Maďarov a predurčoval zámer vysídliť príslušníkov týchto menšín z územia republiky.

Prezident E. Beneš po príchode do Košíc prehlásil, že Československo „bude štátom národným, štátom len Čechov a Slovákov a nikoho iného. A aby tomu skutočne bolo, bude aj to jedným z prvých a najnaliehavejších úkolov, ktoré bude treba previesť bezprostredne po oslobodení a povedal by som i súčasne s ďalším oslobodzovaním nášho územia. Bude to súčiastka našej novej medzinárodnej politiky.“⁴

Princípy národnostnej politiky zakotvené v programe vlády postihovali nemeckú (i maďarskú) menšinu v oblasti občianskopolitickej, ekonomickej a sociálnej.⁵

Vo sfére občianskych práv vláda rozhodla, že občanom Československej republiky nemeckej národnosti, ktorí mali československé štátne občianstvo pred uzavretím Mníchovskej dohody, bude štátne občianstvo potvrdené v prípade antifašistov a tých osôb, ktoré zvädzali aktívny boj proti Henleinovi, ďalej u osôb, ktoré po Mníchove a po 15. marci 1939 boli nemeckou a maďarskou štátnou mocou prenasledovaní a pozbavení slobody, alebo ktorí museli pred nemeckým a maďarským terorom utiecť za hranice a tam sa zúčastnili aktívneho boja za obnovenie Československa. Ostatným československým občanom nemeckej národnosti malo byť občianstvo zrušené. Tieto osoby boli oprávnené požiadať o prinavrátene občianstva, pričom si štátne orgány vyhradzovali právo individuálneho rozhodnutia. Nemci odsúdení za zločiny proti republike a českému a slovenskému národu mali byť zbavení československého občianstva a vypovedaní z republiky navždy, s výnimkou osôb odsúdených na trest smrti. Nemci, ktorí sa prisťahovali na územie Československej republiky po uzavretí mníchovskej dohody, mali byť s okamžitou platnosťou z republiky vykázaní, pokiaľ nepodliehali trestnému stíhaniu. Výnimku tvorili osoby, ktoré pracovali v prospech Československa.

V rámci konkrétnej realizácie trestno - právnych opatrení vláda ďalej rozhodla vydat' súdom všetkých vojnových previnilcov. Vojnoví previnilci nemeckej národnosti mali byť s okamžitou platnosťou uväznení a odovzdaní mimoriadnym ľudovým súdom. Príslušníci nemeckej menšiny, ktorí mali akúkoľvek spojitosť s nacistickými a fašistickými organizáciami mali byť internovaní v táborech zriadených pre tento účel. Pre stíhanie známych a prominentných previnilcov mal byť zriadený Národný súd v Čechách a na Slovensku.

V hospodárskej oblasti sa vláda uzniesla na súbore opatrení, ktorých cieľom bolo úplné vyradenie nemeckého obyvateľstva z ekonomického života štátu. V bližšie neurčenom prechodnom období mal byť zaistený a daný pod národnú správu majetok všetkého druhu nachádzajúci sa v držbe, vlastníctve alebo v správe československých občanov nemeckej národnosti, ktorí aktívne napomáhali rozbitiu a okupácii Československa. Zaistenie majetku a dosadenie národnej správy mali previesť príslušné národné výbory a v dôležitých prípadoch na Slovensku SNR. Vláda uvítala konfiškácie pôdy, ktoré v tom čase už prebiehali na území Slovenska na základe nariadení SNR a proklamovala svoj zámer rozšíriť tento proces na územie celej republiky.

Vládny program neopomenul ani sféru ideológie a školstva. Až do konečného rozhodnutia o nemeckej otázke mali byť všetky nemecké vzdelávacie ústavy uzavreté, včítane obecných a stredných škôl. V ideovo kultúrnej oblasti mala byť prevedená revízia postojov k nemeckej kultúre a odhaľovanie jej reakčnosti vo všetkých oboroch. Dôraz mal byť kladený na slovanskú orientáciu a v tomto smere mali byť upravené učebné plány škôl a presmerovaná orientácia vedeckých a umeleckých inštitúcií. Predzvesťou budúceho vývoja bol zámer vybudovať nadštandardné vzťahy so Sovietskym zväzom. Zo školských učebníc mal byť odstránený akýkoľvek materiál antisovietskej povahy a v učebných plánoch cudzích jazykov mala byť ruština na prvom mieste. Na univerzitách mali byť zriadené katedry sovietskych dejín, ekonomiky a práva.

Aj keď KVP bol politickým dokumentom a nariadenia Slovenskej národnej rady mali v tom období platnosť zákona, je potrebné upozorniť i na kontradikcie v oblasti vzdelávania nemeckej menšiny medzi vyhláseným vládny programom a už spomínaným nariadením Predsedníctva SNR zo septembra 1944. Kým vládny program hovoril o zrušení všetkých nemeckých škôl bez výnimky, nariadenie SNR ponechalo vyučovanie v nemeckom jazyku na ľudových školách.

Koncom apríla a začiatkom mája bola zahájená rozsiahla propaganda vládneho programu. Bolo to v dobe spojenou s atmosférou povojnovej eufórie, keď sa ľudia tešili z konca vojnových útrap - vojenské operácie pri oslobodzovaní Slovenska trvali 8 mesiacov. Sprievodným javom nadšenia bol rast radikalizmu. Nemci a Maďari sa stali synonymom zla. Väčšina obyvateľstva Slovenska také opatrenia, akými boli napr. konfiškácia, národná správa, zbavenie Nemcov a Maďarov československého občianstva, neodmietala. Slovenský politický život ovládla nacionalistická, protimaďarská a protinemecká vlna. Medzi dvoma slovenskými politickými stranami - KSS a DS - neboli v prístupe k Nemcom zásadné rozdiely, obe akceptovali princípy kolektívnej viny. Presentovať v existujúcich spoločenskopolitických pomeroch iný názor, bolo v konečnom dôsledku politickým hazardom.

Poznámky

- 1 Nebola povolená činnosť národnodemokratickej, živnostenskej a agrárnej strany v Čechách a na Slovensku strany ľudovej.
- 2 Oficiálny názov vládneho programu: *Program prvej domácej vlády republiky, vlády Národného frontu Čechov a Slovákov.*
- 3 Bližšie: Barnovský, M.: Na ceste k monopolu moci: Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava. Archa 1993, s. 28 – 33.
- 4 Demokrat, 4. apríla 1945, s. 1.
- 5 Faltys, A. (ed.): c. d., s. 474 – 494.

III. AKO ĎALEJ NA OSLOBODENOM SLOVENSKU?

Návrat Nemcov

Karpatskí Nemci evakovali v nádeji, že sa do svojich domovov budú môcť v blízkej budúcnosti vrátiť, vynímajúc exponovaných príslušníkov Deutsche Partei, Heimatschutzu a i., ako aj tých, ktorí sa podieľali na prenasledovaní účastníkov Slovenského národného povstania. Skutočne, tisíce z nich sa v priebehu mesiacov apríl – júl vrátilo domov. Ďalší vyčkávali na závery Postupimskej konferencie. Po ich zverejnení a vydaní ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. o strate československého štátneho občianstva, okrem zopár jednotlivcov, už na Slovensko neprišli.

Karpatskí Nemci sa vracali zo severných a západných Čiech, Moravy i Sliezska, Rakúska aj Nemecka. Niektorí prichádzali individuálne, ďalší prostredníctvom organizovaných transportov. Jeden z nich skončil svoju cestu tragicky v Přerove. Do stanice v Lověšiciach pri Přerove prišiel 18. júna 1945 nákladný vlak, v ktorom cestovali na Moravu a na Slovensko príslušníci 1. československého armádneho zboru. Rote slovenských vojakov velil poručík K. Pazur. Toho istého dňa zastavil na uvedenej stanici iný vlak prichádzajúci od Prahy. V ňom sa zo Žatca na Slovensko vracalo nemecké obyvateľstvo, väčšinou z Dobšinej a jej okolia. Vojaci zistili, že medzi Nemcami sú údajne i bývalí členovia SS a Heimatschutzu, ktorí sa aktívne zúčastnili bojov proti SNP. Veliteľ za asistencie niektorých ďalších dôstojníkov dal bez konzultácie s nadriadenými orgánmi vyviešť z transportu 265 osôb a v katastri obce Horní Moštěnice, na území tzv. Švédskej šance, rozkázal Nemcov postrieľať. Tragédia bola o to väčšia, že medzi obeťami bolo okrem 71 mužov aj 120 žien a 74 detí. Udalosť začala vyšetřovať národná bezpečnosť v Přerove. Ministerstvo vnútra reagovalo začiatkom novembra 1945 listom adresovanom Hlavnému veliteľstvu NB v Prahe, v ktorom zdôraznilo, že "případ jest považovati jako čin doby revoluční a není vhodné, aby byl našimi orgány stále projednáván a aby byl dnes někto činěn za to odpovědným...jeho vyšetřování by mohlo býti zveřejněno, což by našemu státu v zahraničí velmi uškodilo" ¹ Okresnému veliteľovi NB bolo doporučené, aby sa prípadom ďalej nezaoberal. List končil vetou - "Vyrozumění proved'te ústně a po provedení tento spis spalte." ² Udalosť sa nakoniec dostala na vojenskú prokuratúru. Pred súdom stál len K. Pazur, ktorý bol odsúdený Vrchným vojenským súdom na sedem a pol roka väzenia. Najvyšší vojenský súd zmenil trest na dvadsať rokov odňatia slobody. ³

Mnohí Nemci do svojich domovov nedošli aj z menej tragických dôvodov – po ceste ich zaistili zložky národnej bezpečnosti. Napríklad v Holíči, okr. Skalica, v júni 1945 zadržala národná bezpečnosť 106 osôb nemeckej národnosti, ktorí sa vracali do rodných obcí - Čakajoviec, Čermian, Šurian, Dvorníkov a Holíča. ⁴

Návrat časti evakovaných Nemcov do rodných miest a obcí slovenských obyvateľov do istej miery prekvapil. Príslušníci nemeckej menšiny, ktorí našli svoje príbytky neobývané, mali možnosť sa v nich aspoň na krátku dobu usídlieť. Mnohé nemecké domy boli však v tej dobe obsadené príslušníkmi slovenskej (prípadne ukrajinskej) národnosti. Návrat evakuantov bol nepríjemným prekvapením pre prisťahovalcov i orgány verejnej správy. Situáciu ilustruje dopis Národného výboru v Smokovcoch zaslaný 23. mája 1945 na ONV v Poprade - "tunajší národný výbor dostáva správy, že nemeckým vojskom odevakuované obyvateľstvo nemeckej národnosti sa do obcí vracia a na ceste sa blížia kolóny takýchto ľudí smerom na svoje bývalé domovské obce. Tento nepochopiteľný zjav znepokojuje roduverné obyvateľstvo a najmä Slovákov v týchto bývalých nemeckých obciach usídlených...Národný výbor v Smokovcoch úctivo žiada učiniť opatrenie, aby spomenuté nežiaduce osoby nemohli vôbec prísť do našich krajov, aby

neboli s nimi nijaké komplikácie po stránke národnostnej, bezpečnostnej, a z dôvodov prestížnych, zásadných, lebo tunajší národný výbor nijako nemôže ručiť za poriadok.”⁵

Nemci sa vracali bez potravín, resp. mali len minimálne množstvo zásob. Tým, ktorí našli svoje domovy opustené a vydrancované hrozil hlad. Navrátilci, ktorí sa z uvedených dôvodov do svojich domovov nemohli nast’ahovať, boli na tom ešte horšie. Niektorí si v bezvýhodiskovej situácii siahli na život. Okresný národný výbor v Novej Bani v informácii vojenskému veliteľovi v Leviciach uviedol, že je „hlásených viac prípadov samovrážd tých starých Nemcov, ktorí sa po evakuácii vrátili do svojich pôvodných nemeckých osád – dedín. Trpia hladom a zo zúfalstva páchajú samovraždy.“⁶

V okrese Gelnica v júni 1945 žilo približne 900 nemeckých obyvateľov.⁷ Podľa hlásenia okresného veliteľstva NB v Kremnici začiatkom júla sa v meste nachádzalo vyše 1000 osôb nemeckej národnosti, ktorí sa z evakuácie vrátili späť na Slovensko. Boli to väčšinou ženy a deti, odkázané v danej situácii na pomoc, pretože práceschopných mužov už cestou zadržali v iných okresoch a zapojili do pracovného procesu.⁸ V okrese Prievidza evidovali v lete 1945 2 800 príslušníkov nemeckej národnosti.⁹

Návratom Nemcov do miest svojho bydliska na jar 1945 vznikla situácia, ktorú národné výbory a bezpečnostné zložky boli nútené riešiť ad hoc, pretože v tej dobe neexistovali smernice, prípadne pokyny vyšších štátnych orgánov určujúce prístup k nemeckému obyvateľstvu. Do popredia vystupovali najmä otázky - môžu sa Nemci usídlit’ vo svojich domovoch? – ako je potrebné postupovať, keď ich obydlia už boli osídlené slovenským obyvateľstvom? – kde majú príslušníkov nemeckej národnosti ubytovať? - prípadne z akých zdrojov zabezpečiť ich stravovanie? Jednotlivé okresné, resp. oblastné veliteľstvá NB a národné výbory podľa vlastného uváženia vytyčovali systém prístupu k osobám nemeckej národnosti, resp. ich internácie.

Ilustratívnym príkladom je postup NB a ONV v Kežmarku. Oblastné oddelenie NB v Kežmarku zaslalo 30. mája 1945 Okresnému národnému výboru v Kežmarku list, v ktorom mu ukladalo predísť rôznym incidentom a zabezpečiť v svojom obvode poriadok. Základným predpokladom úpravy pomerov malo byť zaistenie a internovanie nemeckého obyvateľstva. Politický zástupca oblastného veliteľstva NB vyzval ONV v Kežmarku, aby nariadil príslušným národným výborom zriadiť v jednotlivých obciach pre osoby nemeckej národnosti osobitné pracovné tábory, ktoré by spravovali obce.¹⁰ Pretože príslušné orgány predpokladali, že uvedené opatrenia budú mať len prechodný charakter, národné výbory nemali pre sústredených Nemcov zabezpečiť výstavbu, resp. prestavbu osobitných budov, ale využiť už existujúce objekty, vhodné pre tento účel. Národné výbory boli oprávnené osoby nemeckej národnosti nachádzajúce sa v táboroch ”používať na rôzne práce, alebo ich dať na práce súkromníkom, alebo podnikom za určený poplatok, z ktorého budú uhradzované výlohy pre strážené osoby, udržiavanie spoločnej kuchyne a lekárske ošetrovanie prípadných nemocných.”¹¹ V náväznosti na uvedený list vydal ONV v Kežmarku 8. júna 1945 obežník č. 1 obsahujúci pokyny všetkým MNV, staniciam NB a okresnému veliteľstvu NB, ako majú postupovať vo vz’ahu k nemeckým navrátilcom. Nemci mali byť predovšetkým upozornení na povinnosť prihlásiť sa k registrácii na príslušnej stanici národnej bezpečnosti. Národné výbory mali ďalej zamedziť pokusom príslušníkov nemeckej národnosti o návrat do svojich domovov a následne ich sústrediť v objekte vhodnom pre tieto účely.¹²

Povereníctvo SNR pre veci vnútorné expozitúra Košice reagovalo na návrat Nemcov 9. júna 1945 vydaním prípisu adresovanom všetkým okresným národným výborom a okresným správnym komisiám. Nariadilo v ňom sústrediť v koncentračných táboroch (termín uvedený

v dokumente – S. G., M. O.) osoby nemeckej a maďarskej národnosti, ktoré sa v minulosti previnili proti zásadám „ľudovej demokracie, československej myšlienke a slovenskému národu“. Tábory mali byť vytvorené v každom okresnom meste, prípadne v obci, kde to potreba vyžadovala, s tým, aby internovaní boli zaradení do pracovného procesu pri verejnoprospešných prácach - oprave železníc, ciest, zasypávaní zákopov a i.¹³

14. júna 1945 sa v Poprade, za prítomnosti povereníka SNR pre veci vnútorné G. Husáka, konala porada zástupcov okresných národných výborov a okresných veliteľov národnej bezpečnosti z oblasti Košíc. Veľká časť rokovania bola venovaná otázkam súvisiacim s nemeckou minoritou. Zástupca levočského okresu uviedol, že Nemcov, ktorí sa vracajú, zaisťujú. Upozornil na potrebu smerníc upravujúcich postup voči príslušníkom nemeckej menšiny. Predstaviteľ kežmarského okresu informoval, že „svojho času evakuovaní Nemci sa teraz vracajú. Previnilci sa zaisťujú, ostatní ostávajú zatiaľ na slobode.“¹⁴ Internáciu Nemcov v kežmarskom okrese komplikovali nevyhovujúce zdravotné pomery. Okres zostal bez lekárov a ďalšieho zdravotného personálu v čase, keď sa vyskytli prípady ochorenia na týfus. Podpredseda ONV v Starej Ľubovni požiadal prítomného G. Husáka o vysvetlenie, ako je potrebné pristupovať k ženám a deťom nemeckej národnosti, ktoré mali byť tiež internované. Uviedol, že koncentrácia Nemcov prináša so sebou okrem iného ťažkosti aj po stránke zdravotnej, pretože v okrese nepracoval ani jeden lekár. Referent z okresu Gelnica informoval, že NB už sústredila osoby nemeckej národnosti, v tej dobe to bolo približne 900 ľudí, do vhodných objektov. V okrese Spišská Stará Ves orgány miestnej správy zabezpečovali účasť nemeckého obyvateľstva na verejných prácach. Predstaviteľ oblastného veliteľstva NB Kežmarok sa obrátil na prítomného povereníka vnútra G. Husáka so žiadosťou o vydanie úpravy vo vzťahu k ďalšiemu postupu k zaisteným Nemcom. Upozornil, že medzi vracajúcim sa nemeckým obyvateľstvom sú ľudia, ktorí sa nedopustili trestných činov. V závere rokovania G. Husák poukázal na skutočnosť, že povereníctvo vnútra vydalo pokyny, aby Nemcov, ktorí sa politicky kompromitovali, alebo boli členmi DP, prípadne organizácií podliehajúcich tejto strane, postavili pred súd.¹⁵ Prehlásil ďalej, že všetci príslušníci nemeckej národnosti budú zo Spiša vystáňovaní. V jednotlivých okresoch mali byť preto prevedené opatrenia, ktoré by zabezpečili internáciu nemeckého obyvateľstva a jeho prípravu na vystáňovanie. Podľa G. Husáka bolo potrebné „Nemcov, ktorí sa vracajú... zachytávať a dávať i s rodinami do táborov. Deti sa ubytujú zvlášť, dajú sa pod dozor a opateru niektorej zo zaistených žien, dospelí však musia pracovať.“¹⁶ Žiadal, aby národné výbory a NB oboznámili kolonistov o zámere vlády ponechať im majetky, na ktorých boli v tej dobe usadení a poukázal na nutnosť „bezodkladne vo všetkých obciach zaistiť všetkých Nemcov, na Spiši môže žiť len taký Nemec, ktorý je zaistený.“¹⁷ Rokovanie ukončil pripomienkou, že na príslušníkov nemeckej menšiny, ktorí sa zúčastnili boja proti fašizmu, sa opatrenia nevzťahujú.

Veliteľstvo NB pre východné Slovensko v Košiciach vydalo po piatich dňoch od uvedeného stretnutia v Poprade jednotlivým okresným národným výborom a okresným veliteľstvám NB vo svojom obvode nariadenie vo veci *Očistenia Slovenska od Nemcov*. Úvodom bolo zdôraznené, že uvedené pokyny sú v súlade s intenciami povereníka pre veci vnútorné, ako aj Povereníctvom SNR pre veci vnútorné expozitúrou v Košiciach. Veliteľ NB pre východné Slovensko nariadil, aby všetci Nemci boli ihneď zaistení. Príslušníci nemeckej minority, na ktorých sa vzťahoval zákon o ľudových súdoch, mali byť postavení pred súdne orgány. Zaistenie sa nevzťahovalo len na tých obyvateľov nemeckej národnosti, ktorí mohli preukázať, že bojovali proti fašizmu či už doma, resp. za hranicami. Povaha dôkazov a ich hodnovernosť však nebola špecificky vymedzená. Internované mali byť celé rodiny, ženy i muži vo veku od

14 do 60 rokov. Povinnosť zabezpečiť zriadenie pracovných táborov pre Nemcov prislúchala okresným národným výborom, ktoré boli zároveň povinné vytvoriť strediská pre deti do 14 rokov a starých ľudí nad 60 rokov. Ubytovanie a stravovanie v pracovných táboroch malo byť spoločné a hraené z prostriedkov zaistených. Internovaní Nemci museli mať úplne ostrihanú hlavu a nosiť na oblečení kruh zhotovený z bielej látky o priemere 15 cm s čiernym písmenom "N" v strede. Príslušníci nemeckej menšiny, ktorí boli organizovaní v DP, SS, FS, Hitler Jugend, alebo v iných zložkách nemeckej strany, resp. organizáciách, mali mať uvedený znak aj na chrbte. Povinnosť zhotoviť tento ponižujúci "identifikačný symbol" prislúchala osobe, ktorej sa označenie týkalo. Pracovné sily mali byť využité pri oprave železničných a cestných komunikácií, štátnych a verejných budov, zničených, alebo vojnou poškodených domov, ako aj pri poľnohospodárskych prácach. Zaistenie nemeckého obyvateľstva boli povinní previesť príslušníci národnej bezpečnosti, za účinnej pomoci národných výborov.¹⁸

Poverenstvo SNR pre veci vnútorné, expozitúra Košice - III. odbor, upravilo, resp. doplnilo 12. júla 1945 uvedené nariadenia Veliteľstva NB pre východné Slovensko vo veci *Očistenia Slovenska od Nemcov*, ktoré sa týkalo otázok zmiešaných manželstiev, detí a vonkajšieho označenia osôb nemeckej národnosti. Podľa úpravy v prípadoch zmiešaných manželstiev nemala byť rodina internovaná za predpokladu, že jazykom komunikácie v domácnosti bola slovenčina a deti boli vychovávané „v duchu slovenskom“. Ak uvedené požiadavky neboli splnené, rodiny bez ohľadu na to, že sa jednalo o zmiešané manželstvá, mali byť umiestnené v pracovnom tábore a neskôr vysídlené. Pôvodný zámer sústrediť deti do 14 rokov v samostatných táboroch bol zamietnutý - deti mali byť internované spolu s rodičmi. Uvedenou úpravou bola odmietnutá aj snaha ostriať internované osoby. Takýto postup bol prípustný len v prípade, ak si to vyžadovala ochrana zdravia internovaných osôb. Vo vzťahu k vonkajšej identifikácii príslušníkov nemeckej národnosti bolo nariadené, aby sa "zvláštne označenie" do prijatia definitívneho rozhodnutia nerealizovalo.¹⁹ O jeho odmietnutí rozhodlo Predsedníctvo SNR v júni 1945 s odôvodnením, že "nebude používať starých fašistických metód, ale otázku nemeckej a maďarskej národnosti vyrieši iným spôsobom zodpovedajúcim našim demokratickým normám".²⁰ V prípadoch, kde už došlo k označeniu, malo byť odstránené.

Smernice určujúce postup voči príslušníkom nemeckej menšiny na celom území Slovenska vydalo Poverenstvo SNR pre veci vnútorné pod č. 580/45 - sekr. 23. júna 1945. Na základe *Smerníc o bezpečnostných opatreniach proti osobám nemeckej a maďarskej národnosti* mali byť všetci Nemci, bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť, sústredení v pracovných táboroch a v pracovných útvaroch. Internácii nepodliehali osoby, ktoré sa aktívne zúčastnili protifašistického boja. Nemeckým antifašistom, po hodnovernom preukázaní ich účasti v odboji, malo Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti (HVNB) vydať príslušné potvrdenie a mal byť k nim zachovaný rovnaký prístup, ako k plnoprávnym občanom ČSR. Smernice určovali, že všetky ďalšie "osoby nemeckej národnosti treba sústrediť bez ohľadu na vek a pohlavie tak, aby nemecká menšina bola izolovaná od ostatného domáceho obyvateľstva."²¹ Internácia nemeckého obyvateľstva mala byť zahájená bezprostredne po vydaní smerníc spôsobom, ktorý by súbežne zabezpečil ubytovanie, stravovanie a pracovné príležitosti. Pri posudzovaní slovensko – nemeckých manželstiev sa mala každá rodina hodnotiť individuálne. Nemeckí členovia zmiešaných manželstiev, napriek tomu, že neboli aktívnymi antifašistami, mali byť spolu s rodinami ponechaní vo svojich domácnostiach.

Proces sústredovania a internácie nemeckého obyvateľstva sa teda začal realizovať bez legislatívneho podkladu, len na základe direktív štátnych orgánov.

Poznámky

- 1 AMV SR Levoča, f. A 17, inv. j. 1.
Udalosť na území tzv. Švédskej šance rozoberajú: Staněk, T. – Václavů, L.: Případ Přerova 18. června 1945. In.: Historie a vojenství 3, 1991, s. 168 – 175. Kováč, D.: Die Evakuierung und Vertreibung der Deutschen aus der Slowakei. In.: Plaschl, R., G.-Haselsteiner, H.- Suppan, A.- Drabek, A., M. (eds.): Nationale Frage und Vertreibung in der Tschechoslowakei und Ungaren 1938 – 1945. Wien. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 1997, s. 111 – 116.
- 2 A MV SR Levoča, f. A 17, inv. j. 1.
- 3 Rozhodnutím prezidenta republiky z 28. februára 1948 bol K. Pazurovi trest znížený na desať rokov a na základe amnestie skrátený o jeden rok.
- 4 A MV SR Levoča, f. R 9, inv. j. 56.
- 5 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 2, prez., 214/45.
- 6 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Nová Baňa, kar. 19, prez., 73/46.
- 7 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 3, prez. Pamätný záznam z pracovnej porady zástupcov okresných národných výborov a okresných veliteľov NB a NB II. z oblasti Košice, konanej v Poprade dňa 14. júna 1945
- 8 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 525, adm., D₁ 401/45.
- 9 SNA, f. PV – BO, kar. 1, inv. j. 321/45.
- 10 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok, kar. 68, adm., 513/45.
- 11 Tamže.
- 12 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Veľká Lomnica 1945 - 1950, kar.1, prez., 915/45.
- 13 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 2, prez., 631/45.
- 14 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 3, prez. Pamätný záznam z pracovnej porady zástupcov okresných národných výborov a okresných veliteľov NB a NB II. z oblasti Košice, konanej v Poprade dňa 14. júna 1945.
- 15 Tamže.
- 16 Tamže.
- 17 Tamže.
- 18 A MV SR Levoča, f. U6/1, inv.j.12.
- 19 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Hranovnica, kar. 1, prez. Povereníctvo SNR pre veci vnútorné, expositúra Košice - III. odbor. Očistenie Slovenska od Nemcov.
- 20 SNA, f. PV - BO, kar. 442, inv. j. 2877.
- 21 SNA, f. PV- PT, kar. 6. Smernice o bezpečnostných opatreniach proti osobám nemeckej a maďarskej národnosti.

Internácia nemeckého obyvateľstva

Zaisťovanie a internácia príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku prebiehalo od konca apríla 1945.¹

Sústredňovacie tábory (v tej dobe označované aj ako pracovné tábory, pracovné útvary, či zaisťovacie tábory a útvary) vznikali v každom okrese, kde sa Nemci nachádzali vo väčšom počte. Národné výbory a bezpečnostné zložky ich utvárali predovšetkým v lokalitách, ktoré umožňovali na základe ubytovacích možností koncentrovať čo najväčší počet osôb v už existujúcich objektoch. Uvedené orgány postupovali spočiatku na základe vlastných uvážení a v závislosti na miestnych pomeroch. Internovanie príslušníkov nemeckej minority malo preto v počiatočných fázach živelný charakter. Nízka úroveň organizácie bola podmienená

skutočnosťou, že v tej dobe neexistoval ústredný úrad poverený správou a riadením táborov, a absentovali aj smernice s celoslovenskou pôsobnosťou určujúce postup voči Nemcom.

Z Petržalky, ako z jediného miesta na Slovensku, bol ešte pred záverečnými ustanoveniami Postupimskej konferencii uskutočnený odsun Nemcov do Rakúska. Oblastné veliteľstvo NB Bratislava I. vydalo 17. júla 1945 veliteľstvám táborov I. a II. v Petržalke rozkaz o vysídlení Nemcov. V dňoch 18. – 20. júla bolo vyvezených do Rakúska prvých 383 príslušníkov nemeckej národnosti. Ďalší transport (240 osôb) nasledoval 20. – 24. augusta 1945.² Veliteľstvo oblastnej správy národnej bezpečnosti v liste adresovanom Predsedníctvu SNR v auguste 1945 informovalo, že v Bergu pri Petržalke sa nachádza približne 500 Nemcov, ktorí boli vykázaní z československého územia. Podľa uvedeného hlásenia vysídlenie osôb do Rakúska nebol možné, pretože „rakúska milícia za žiadnych okolností nechce v Bergu sa nachádzajúcich Nemcov prepustiť na rakúske územie, dnešný stav je ten, že títo vykázaní ľudia tábora pod holým nebom...Je nebezpečie rozšírenia sa infekčných chorôb.“³ Rakúske úrady vykázanych Nemcov nakoniec prijali. Transporty pokračovali aj v septembri a v prvej polovici októbra. Veliteľ tábora v správach zasielaných na oblastné veliteľstvo NB Bratislava I. konštatoval, že všetky osoby nemeckej národnosti sa k odchodu prihlásili dobrovoľne. Začiatkom októbra 1945 sa v tábore Petržalka I. nachádzalo 1998 a Petržalka II. 520 osôb.⁴

V okrese Kežmarok bolo v júli 1945 v prevádzke sedem táborov zriadených za účelom internácie osôb nemeckej národnosti - v Holumnici, Rakúsoch, Vrbove, Bušovciach, Spišskej Belej, Veľkej Lomnici a v Kežmarku.⁵ V gelnickom okrese boli Nemci v júli 1945 sústredení v Margecanoch, Mníšku nad Hnilcom, Krompachoch, Smolníku, Švedlári a v Gelnici (Thurzov).

Bližší obraz o internovaných Nemcoch nám môže priblížiť situácia vo Švedlári a v Smolníku. V oboch obciach tvorilo nemecké obyvateľstvo väčšinu - podľa sčítania ľudu z roku 1930 bolo vo Švedlári z celkového počtu 1790 osôb 1584 Nemcov a v Smolníku z 2334 obyvateľov sa k nemeckej národnosti prihlásilo 1685 ľudí.⁶ V zozname internovaných vo Švedlári z júna 1945 je uvedených 188 Nemcov vo veku od jedného do 88 rokov. Väčšinu tvorili viacdenné rodiny, ktoré sa po evakuácii vrátili zo Sudiet do rodnej obce v čase od 18. mája do 12. júna, ale už 20. júna boli sústredení v miestnej nemeckej škole. Veliteľ stanice NB vo Švedlári v liste z 23. júna 1945 žiadal ONV v Gelnici o poskytnutie základných potravín pre zadržovaných Nemcov, pretože obec nedisponovala pre tento účel žiadnymi potravinami.⁷ V Smolníku bolo v júni 1945 sústredených 190 Nemcov. Aj tu boli internované celé rodiny (medzi nimi najmladšie 4 mesačné dieťa a najstaršia 78 ročná žena), ktoré sa vrátili do Smolníka, resp. do Smolníckej Huty v čase od 15. apríla do 21. júna 1945. Ženy a mužov umiestnili oddelene. Improvizovanosť procesu internácie potvrdzuje skutočnosť, že bezpečnostné orgány nedokázali zabezpečiť personál potrebný na stráženie nemeckého obyvateľstva.⁸

Vo viacerých prípadoch miestne orgány žiadali Prezídium PV o preloženie tábora do inej lokality na Slovensku. Dôvody boli rôzne. Predstavitelia mesta Handlová usilovali o zrušenie internačného zariadenia, pretože jeho existencia „vzbudzuje nedôveru v záujemcoch o osídlenie, či v budúcnosti Nemcom sa vrátia ich nemovitosti.“⁹ ONV v Kežmarku v júli 1945 navrhol preloženie všetkých táborov z okresu do slovenských regiónov s vysvetlením, že kežmarský okres bol „baštou nemeckou, centrálou nemeckva na Slovensku...Ďalšia prítomnosť Nemcov v okrese je z dôvodov politických nežiadúca, lebo majú tu mnoho známych aj medzi Slovákmi, mnoho príbuzných. Je pozorovať, že obyvateľstvo má s Nemcami súcit, chce im pomôcť, na

druhej strane opäť ich prítomnosť znepokojuje tých, ktorí bývajú v domoch, ktoré po Nemcoch boli im pridelené.”¹⁰ ONV v Kremnici v júli 1945 poukazoval na kritický stav hospodárstva vo svojom obvode. Okres nemohol z vlastných zdrojov uživiť nemecké obyvateľstvo. Problémom bol i nedostatok vhodných ubytovacích objektov, pretože nemecké dediny boli značne poškodené. Sústreďenie Nemcov v okrese nevyhovovalo aj z dôvodu klimatických podmienok. Tábor zriadili v Kremnických Baniach, v hornatom teréne, čo umožňovalo internovaným osobám možnosť voľného pohybu a styku s ostatným obyvateľstvom. ONV navrhoval koncentrovať Nemcov na iné, vhodnejšie miesto.¹¹ Podobne aj ONV v Poprade žiadal na Povereníctve SNR pre veci vnútorné o premiestnenie nemeckého obyvateľstva. Tábor bol v okresnom meste a nachádzalo sa v ňom okolo 950 osôb. Dôvodom žiadosti o presun zariadenia boli nevyhovujúci ubytovacie podmienky. Priestory, ktoré v minulosti používali ako muničné sklady, mali betónové podlahy a nenachádzali sa v nich vykurovacie telesá.¹² Ani jedna z uvedených žiadostí však nebola akceptovaná.

Prezídium PV vnútra až 11. júna 1945 poverilo centrálnym riadením táborov Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti - VI. oddelenie, ktoré postupne preberalo pod správu internačné zariadenia na Slovensku. VI. oddelenie HVNB spravovalo tábory do októbra 1945. Prezídium PV 19. októbra 1945 rozhodlo o prenesení uvedených kompetencií na V. odbor Povereníctva vnútra¹³ a koncom roka na jeho VI. odbor.

Právny podklad pre vznik prvých pracovných táborov na Slovensku po skončení druhej svetovej vojny vznikol na základe nariadenia SNR č. 105/1945 Zb. nar. SNR zo dňa 23. augusta 1945, ktoré splnomocnilo Povereníctvo SNR pre veci vnútorné zriaďovať v závislosti na miestnych pomeroch pracovné tábory. V nich mali byť na základe §2 internované osoby odsúdené v zmysle nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR (resp. č. 106/1945 Zb. nar. SNR z 23. augusta 1945) riadnym súdom k trestom na slobode a časť, alebo celý trest si mali odpykať v osobitných pracovných útvaroch. Paragraf 2 však umožňoval, aby do pracovných táborov boli zaradované osoby aj na základe administratívneho, mimosúdneho konania, ak svojou činnosťou ohrozovali výstavbu „ľudovodemokratického štátu“. Ďalšiu skupinu tvorili asociáli a osoby, ktoré sa vyhýbali práci. Platnosť nariadenia bola časovo vymedzená do 30. apríla 1947.¹⁴ Náklady spojené so zriadením a udržiavaním pracovných táborov hradil štát.

V rokoch 1945 – 1948 existovalo na Slovensku celkovo 18 pracovných táborov. Niektoré z nich vznikli pretvorením zo sústreďovacích, v ktorých sa nachádzalo nemecké obyvateľstvo - napr. v Hornej Štubni, Nitrianskej Strede. Postupne, v priebehu roka 1947, sa ich počet redukoval a začiatkom nasledujúceho boli už len štyri – v Novákoch, Slanci, Ilave a Ústi nad Oravou.¹⁵

V roku 1945 absentovala kategorizácia a presná definícia charakteru internačných zariadení, chýbalo adekvátne pomenovanie i označenia. Aj na úrovni najvyšších štátnych orgánov, povereníctva vnútra, či HVNB - VI. oddelenia, poverených ich správou, neboli v úradných dokumentoch toho obdobia jednotlivé kategórie táborov špecifikované.

Neúplný výkaz HVNB – VI. oddelenia z 3. augusta 1945 uvádza 30 zaisťovacích táborov.¹⁶ Podľa záznamov HVNB zo septembra 1945 existovalo na Slovensku 52 zaisťovacích útvarov.¹⁷ V mesačnej správe Povereníctva vnútra o situácii v táboroch na Slovensku z októbra 1945 bolo použité pomenovanie pracovno - sústreďovacie tábory a ich počet stanovený na 50.¹⁸ Výkazy Povereníctva vnútra k 1. decembra 1945 uvádzali označenie útvaru a sumarizovali ich počet na 50.¹⁹ Malé internačné zariadenia, ktoré vytvárali jednotlivé národné výbory v apríli, máji a júni boli koncom roka 1945 rušené a osoby v nich sa nachádzajúce premiestňované do väčších útvarov.²⁰

Zoznam vypracovaný Poverenictvom vnútra v roku 1949, ktorý sumarizoval tábory zriadené na Slovensku od jari 1945 do 31. decembra 1948, uvádza 41 sústred'ovacích táborov.²¹ Okrem nich diferencuje aj pracovné a zaisťovacie tábory. V zariadeniach rôzneho označenia tvorili Nemci výraznú väčšinu z celkového počtu internovaných osôb, čo dokumentujú aj údaje v tabuľke.

Tabuľka č. 1

Počet internovaných osôb v táboroch na Slovensku podľa etnickej príslušnosti²²

		celkove	Nemci	Maďari	Slováci	iní
október 1945	absl.	22 003	18 047	2 596	1 360	
	v %	100	82,02	11,79	6,18	
november 1945	absl.	21 221	17 596	2 138	1 377	110
	v %	100	82,91	10,07	6,48	0,51
január 1946	absl.	21 085	17 825	1 977	1 157	126
	v %	100	84,53	9,37	5,48	0,59

Záznamy Poverenictva vnútra uvádzajú, že koncom roka žilo na Slovensku približne 57 000 príslušníkov nemeckej menšiny, t. j. 1,7% zo súhrnného počtu obyvateľstva.²³ Z celkového stavu internovaných podiel Nemcov dosahoval 82% - 85%. Najväčší bol tábor v Novákoch, kde v decembri 1945 bolo sústredných 4 902 príslušníkov nemeckej národnosti. Z hľadiska počtu internovaných Nemcov patrili v tej dobe medzi väčšie aj tábory v Petržalke (1 637), Novej Lehote (1 394), Bratislave - Trnavská cesta (1 148), Handlovej (986), Gelnici (850).²⁴

Rozdiel medzi pracovnými a sústred'ovacími tábormi bol až do vydania vykonávacieho nariadenia k legislatívnej norme SNR č. 105/1945 Zb. nar. SNR, 18. júla 1946, viac-menej formálny a spôsob ich organizácie sa takmer vôbec nelíšil.²⁵ Na všetky internované osoby, sústredencov i zaradencov, sa vzťahovala pracovná povinnosť.

Snaha sústrediť nemecké obyvateľstvo do táborov v čo najkratšom čase mala za následok nízku úroveň organizácie celého procesu. Zariadenia určené k internovaniu Nemcov vo väčšine postrádali náležité materiálne, hygienické a zdravotné vybavenie.

Primárnym problémom bolo zabezpečiť stravovanie osôb. Bezprostredne po zaistení sa Nemci živili z vlastných zásob, ktoré priniesli so sebou do tábora. Potraviny však spotrebovali v priebehu niekoľkých dní. Na niektorých miestach, napr. v Petržalke, zabezpečoval v jarných mesiacoch 1945 potraviny Červený kríž. Smernice poverenictva vnútra o internovaní Nemcov z 23. júla 1945 síce stanovili, že vedenia internačných zariadení sú povinné zabezpečiť súbežne s ubytovaním a stravovaním, aj pracovné príležitosti, ale zamestnať internované osoby v okolí táborov bolo možné len postupne. Aj keď neskôr bol nákup potravín hrađený z finančných prostriedkov získaných zaradením internovaných do pracovného procesu, väčšina zariadení na jar a v lete 1945 trpela akútnym nedostatkom základných potravinových článkov. Napríklad okresný veliteľ NB v Gelnici v auguste 1945 informoval tamojší ONV o katastrofálnom nedostatku potravín v tábore Gelnica – Thurzov. Podľa uvedeného hlásenia internovaní, ak „nepríde ihneď nejaká náprava, začnú umierať.“²⁶ Zároveň žiadal, aby Nemci mohli odísť do svojich domovov (najmä Smolníka, Mníška nad Hnilcom a Švedlára), kde by si na vlastných poliach mohli dozberať zemiaky. ONV zaujal k návrhu súhlasné stanovisko. Popri nedostatku potravín osoby trpeli aj v dôsledku havarijných hygienických podmienok. V tábore nebola zabezpečená ani základná zdravotná starostlivosť. Prednosta okresného úradu v Gelnici žiadal

okresného lekára, aby podnikol všetky kroky potrebné k liečeniu internovaných v zariadení Gelnica – Thurzov, pretože 80% z nich je postihnutých svrabom.²⁷

O kritickej situácii v tábore Kremnické Bane informovala stanica NB Kremnica tamojší ONV v hlásení z 1. augusta 1945. V zariadení sa v tom čase nachádzalo 1800 osôb. Následkom nevyhovujúcich ubytovacích a hygienických pomerov vypukla v tábore epidémia svrabu. Potrebné lieky chýbali a zdravotný personál bol tak nútený používať na liečenie núdzové prostriedky - nekvalitné mydlo a petrolej. Aj tu zadržované osoby trpeli nedostatkom potravín. Podľa vyjadrenia veliteľa stanice NB prestal tábor v Kremnických Baniach vyhovovať. Vzhľadom na kritický stav, ktorý sa príchodom studeného počasia mohol ešte zhoršiť (obec je situovaná 720 m nad morom), veliteľ stanice NB navrhoval, aby "až do vládného rozriešenia otázky nemeckej menšiny na Slovensku, mohol byť tento sústredovací tábor rozpustený a každý by sa vrátil do svojej obce a domu."²⁸

V tábore Petržalka bolo v auguste 1945 približne 2 300 osôb. Tamojší NV zaslal Predsedníctvu SNR list, v ktorom informoval o situácii v internačnom zariadení. Následkom nedostatkov v oblasti zdravotnej, hygienickej a stravovania došlo k výskytu hromadných infekčných ochorení – týfusu, diftérie, črevných a žalúdočných katarov. Epidémia sa rozšírila aj do obce, do konca augusta umrelo 92 ľudí.²⁹

Ilustratívnym príkladom pomerov, v akých sa nachádzali internovaní Nemci, môže byť tábor v Kežmarku. Zriadený bol na základe výnosu Povereníctva SNR pre veci vnútorné z 9. mája 1945, do prevádzky bol uvedený 29. mája v budove Tökölyho hradu. Nachádzalo sa v ňom približne 700 Nemcov. Prevažná väčšina pracovala, muži najčastejšie pri poľnohospodárskych prácach v okolitých obciach, ženy ako pomocnice v domácnostiach, prípadne ako upratovačky na jednotlivých úradoch v meste. Niektorí vykonávali práce priamo v tábore. Najvyšší počet internovaných bol registrovaný v apríli 1946, keď sa v zariadení nachádzalo 831 osôb. Ako vyplýva z výkazu o stave tábora z 15. februára 1946, medzi najväčšie nedostatky patrili neuspokojivé ubytovacie pomery, nedostatočná strava a nevyhovujúca hygienická situácia. Trvalým problémom zostávalo zabezpečiť potraviny a v zimných mesiacoch pribudli starosti s nedostatkom kuriva. Správa zariadenia požiadala okolité obce, z ktorých internovaní Nemci pochádzali, aby dodali do tábora drevo. Niektoré obce požiadavke vyhovel. Stravovanie sa postupne zlepšovalo. Osadenstvo tábora síce netrpelo akútnym hladom, množstvo i rozmanitosť stravy však nepresahovali nevyhnutné minimum. V hlásení z mája 1946 je uvedené, že mäso od zriadenia tábora pridelené nebolo. Raňajky pozostávali z čiernej kávy, 10 – 12 g chleba, niekedy s marmeládou. Na obed sa podávala striedavo fazuľová alebo zemiaková polievka, v nedeľu hovädzí vývar, resp. gulášová polievka, na večeru buď zemiaky, fazuľa, kapusta, prípadne kel. Nemocní dostávali zvláštnu stravu a deti do dvoch rokov denne 2 dcl mlieka. O ošatenie a zaobutie sústredencov nebolo postarané a internovaní museli vystačiť s odevom a obuvou, ktoré vlastnili v čase zaistenia. Len časť mala k dispozícii umývadlá, chýbala práčovňa i príslušné prostriedky na dezinfekciu miestností, šatstva a bielizne. V situačnej správe z 31. júla 1946, kedy sa v zariadení nachádzalo už len 115 osôb, v časti venovanej pomerom v tábore je uvedené, že okolnosť, "že strava je jednotvárna, že sústredencom sa neprideluje šatstvo, bielizeň a obuv, že niet správkarne na opravu šiat, obuvi a bielizne, že niet kúpeľne a že sú preto sústredenci vystavení zahmyzeniu a ohrozovaní na zdraví, ide veľmi na úkor disciplíny a bezpečnostných pomerov v tábore."³⁰ Internačné zariadenie v Kežmarku bolo zrušené 15. augusta 1946 a jeho osadenstvo prevezené do odsunového tábora v Poprade. Najväčší pracovný, sústredovací, resp. odsunový tábor na Slovensku bol v Novákoch, v priestoroch bývalého zariadenia vytvoreného v období

slovenského štátu pre účely internácie Židov. Už 11. mája 1945 dostalo okresné veliteľstvo NB v Prievidzi prípis, aby zabezpečilo úpravu základného vybavenia objektov pre potreby umiestnenia väčšieho počtu osôb.³¹ Vzhľadom na krátky časový termín, požadované úpravy neboli uskutočnené. Bez ohľadu na nevyhovujúci stav ubytovacích priestorov a hygienických zariadení tábor sa stal „domovom“ niekoľko tisíc ľudí. V auguste 1945 sa tam nachádzalo už 5 305 osôb, z toho 5 066 Nemcov.³² Niektoré budovy mali poškodené okná i dvere, ďalšie prehnitú podlahu, chýbali postele a mnoho ľudí spávalo na zemi. Sociálne zariadenia nespĺňali základné požiadavky hygieny, zásobovanie pitnou vodou a stravovanie bolo nevyhovujúce. Stávalo sa, že internovaní nedostali ani predpísanú dávku chleba. Jedálny lístok pozostával takmer výlučne z fazuľovej, hrachovej a zemiakovej polievky. Takáto strava sa poskytovala aj dojčiacim matkám a deťom vo veku do dvoch rokov. V dôsledku katastrofálnych podmienok došlo k viacerým úmrtiam starších ľudí a detí, napr. následkom podvýživy zomrelo v čase od 7. júla do 31. júla 1945 17 detí vo veku do troch rokov.³³ V jesenných mesiacoch vedenie tábora postupne odstránilo najväčšie nedostatky. Zlepšovalo sa jednak materiálne vybavenie, ako aj stravovanie internovaných osôb, čomu napomáhal rastúci počet pracujúcich Nemcov, zo zárobkov ktorých sa nákup potravín hradil. K 1. decembru 1945 bolo v Novákoch umiestnených 5118 sústredencov, z toho 4911 osôb nemeckej národnosti.³⁴ Značnú časť osadenstva tvorili mladiství, začiatkom roka 1946 žilo v tábore 1921 detí do 16 rokov. Muži väčšinou pracovali v hneďouhoľných baniach v Novákoch a v Handlovej, časť internovaných osôb bola zamestnaná v poľnohospodárstve. Remeselníci nachádzali uplatnenie u rôznych živnostníkov v okolí, ženy vypomáhali v domácnostiach a pri poľnohospodárskych prácach. V tábore boli okrem ošetrovne zriadené aj priestory pre choré osoby. Starostlivosť o nemocných komplikoval nedostatok liekov a lekárskeho vybavenia. Podľa hodnotenia správy zariadenia bolo ubytovanie na vtedajšie pomery uspokojivé a strava dostačujúca. V jedálnom lístku bolo dvakrát do týždňa uvedené hovädzie mäso, či ho internovaní skutočne dostali, je dnes ťažké posúdiť. Deti okrem denných dávok mlieka mali dvakrát v týždni sušený syr, pracujúci muži a chorí mali nárok na zvýšené potravinové dávky. Pretrvávajúcim problémom bol nedostatok šatstva a obuvi. Medzi sústredencami sa vyskytoval svrab, u starých ľudí zápaly pľúc, kĺbov, srdечné choroby, deti trpeli epidémiami osýpok. V nedelju a vo sviatok sa konali v tábore rímskokatolícke bohoslužby

HVNB - VI. oddelenie vydalo 17. augusta 1945 všetkým staniciam NB pri pracovných a zaisťovacích táboroch príkaz upravujúci zásady stravovania a ubytovania internovaných osôb. Strava mala byť jednoduchá, zložená z potravinových článkov dostupných v závislosti na ročnom období a miestnych pomeroch, tvorená tak, aby „bola čo najlacnejšia, pritom však dostatočne výživná“,³⁵ stravovanie detí a chorých upravené s prihliadnutím na ich vek a zdravotný stav. Pokiaľ potraviny nebolo možné zaobstarať voľným nákupom, stanice národnej bezpečnosti mali prídelať potravín žiadať na MNV, prípadne ONV. Ak neexistovala iná možnosť boli povinné prostredníctvom HVNB požiadať o asistenciu Povereníctvo SNR pre výživu a zásobovanie. K úhrade nákladov spojených so stravovaním mali byť použité v prvom rade zárobky internovaných osôb, ak nepostačovali, rozdiel sa mal hradiť zo štátnych prostriedkov. Podľa príkazu boli správy táborov povinné zabezpečiť pre každú internovanú osobu posteľ, alebo aspoň miesto na prični, slamník a prikrývku. Miestnosti mali byť vybavené vyhrievacím telesom a osvetlením. Vzhľadom na nastávajúcu zimu mali byť zariadenia zásobené potrebným množstvom kuriva. Aby sa predišlo výskytu infekčných chorôb, velitelia táborov boli povinní zaistiť dostatok pitnej vody a vhodné priestory na osobnú hygienu sústredených osôb.³⁶

Podľa vyjadrenia VI. oddelenia HVNB však implementácia uvedených pokynov do praxe bola vzhľadom na blížiacu sa zimu ťažko realizovateľná, pretože v povojnových pomeroch nebolo "nádeje, že by sa všetky ubikácie pred zimou mohli dať do takého stavu, aby sa v nich dalo bývať aj počas mrazov. Postele zohnať nemožno a na zhotovenie doštených priční tiež niet dostatok materiálu. Prikrývky a obleky pre toľkých zaistencov na zimu opatrit' naše oddelenie vzdor všetkému úsiliu nie je v stave... Predpoklad, že zaistení Nemci a Maďari budú v krátkom čase vyvezení za hranice, sa doteraz nesplnil. Zima sa blíži a tým sa ťažkosti s tábormi iba zväčšia."³⁷ Vzhľadom na závažnosť situácie prednosta VI. oddelenia navrhoval viaceré riešenia. Jednou z možností bolo presunúť mužov (celkove okolo 7 000 osôb) do pracovných táborov určených pre verejnoprospešné práce. Ženy, deti a starých ľudí vrátiť do svojich pôvodných bydlísk, odkiaľ ich v prípade vysídľovania bolo možné dopraviť do transportov tak, ako z táborov, resp. ich premiestniť do oblasti Hornej Nitry, kde ešte opustené nemecké obydlia zostali neobsadené. HVNB síce pripúšťalo, že aj tam bolo "okolitými občanmi odnesené všetko, čo sa odniesť dalo",³⁸ ale preferovalo uvedené riešenie, pretože prepustené osoby by v domoch prezimovali ľahšie ako v táborech.

22. augusta 1945 HVNB – VI. oddelenie navrhlo, aby maloleté deti, ktoré ťažko znášali kritickú situáciu v táborech, boli umiestnené oddelene od rodičov, v špeciálne, pre tento účel upravených zariadeniach s lepšími ubytovacími, stravovacími a hygienickými podmienkami. Návrh sa vzťahoval na deti mladšie ako 14 rokov, ktoré mali byť pod dozorom nemeckých opatrovníčok. V tej dobe sa jednalo približne o 4 600 internovaných nemeckých detí. Takmer 90% z nich bolo umiestnených v šiestich zariadeniach (Nováky, Petržalka, Kremnické Bane, Myslénice, Gelnica a Patrónka) a HVNB navrhovalo ich presun do Bratislavy, do kasární na Trnavskej ceste.³⁹ Ani jeden z návrhov HVNB však nebol uvedený do praxe.

Počas jesenných mesiacov 1945 v mnohých táborech ťažkosti s ubytovaním, stravovaním a nevyhovujúcou hygienou pretrvávali. Do popredia vystúpila otázka prípravy na zimné obdobie. Problém bol obzvlášť akútny v podtatranských okresoch Spiša.

Vo všeobecnosti Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti nedokázalo zabezpečiť základné podmienky potrebné na prevádzku táborov v súlade s vlastnými pokynmi. Kritika smerovala preto aj do vlastných radov a HVNB upozorňovalo, okrem nedostatkov v materiálnom zabezpečení, aj na krádeže a násilné činy, ktorých sa dopúšťali členovia strážnej služby na internovaných osobách.

K zlepšeniu situácie vo viacerých aspektoch prispelo prenesenie kompetencií správy táborov na Povereníctvo vnútra. Rozhodnutím jeho prezídia z 29. októbra 1945 začal zariadenia spravovať V. odbor. Jedným z prvých významných opatrení bolo ujednotenie skladby a množstva potravín pre jednotlivé skupiny internovaných osôb. Povereníctvo vydalo 13. novembra prípis, v ktorom stanovilo dávky potravín pre ľudí v pracovných a zaist'ovacích táborech na jedno zásobovacie obdobie v trvaní štyroch kalendárnych týždňov (na základe výmeru Povereníctva pre výživu a zásobovanie). Pre deti do šesť rokov to bolo 3000 gramov (g) múky, 500 g tuku, 300 poživatiny, 2000 g strukoviny, 1000 g cukru, 10 000 g zemiakov a sedem litrov mlieka. Pre osoby nad šesť rokov 4 775 g múky, 290 g tuku, 300 poživatiny, 2 600 g strukovín, 1000 g cukru a 10 000 g zemiakov.⁴⁰ Distribúcia potravín patrila do kompetencie Povereníctva pre výživu a zásobovanie a podľa počtu internovaných osôb v jednotlivých táborech ich pridelovalo Povereníctvo vnútra cestou nákupného družstva Nupod. Potraviny, ktorých distribúcia nebola v kompetencii Povereníctva pre výživu a zásobovanie, ako napr. zelenina, koreniny, káva (melta), mäso a pod. si mali jednotlivé zariadenia zadovážiť sami, a to cestou miestnych a okresných národných výborov z miestnych

zdrojov.⁴¹ Pôvodne mali byť dávky potravín určené v závislosti na troch vekových skupinách 1. deti do šesť rokov, 2. deti a mladiství od šesť do 20 rokov a 3. osoby staršie ako 20 rokov. V praxi sa však uplatňovala sa len dvojstupňová klasifikácia – deti do šesť rokov a osoby nad šesť rokov. Správy táborov boli povinné dvakrát mesačne zaslať informácie o počte internovaných ľudí podľa uvedených kategórií, aby sa na základe nich prideliло presné množstvo základných potravín.⁴²

Povereníctvo vnútra sa snažilo riešiť aj situáciu v ošatení a zaobutí sústredencov. Pretože väčšinu osadenstva táborov internovali v letných mesiacoch 1945, bolo nutné zaopatriť ich teplým odevom, obuvou a prikrývkami. Veliteľstvá zariadení boli povinné nahlásiť potrebné množstvo uvedeného vybavenia.⁴³

Internovaní Nemci pracovali do decembra 1945 bez nároku na finančnú odmenu a celý ich zárobok plynul do táborovej pokladne. Povereníctvo vnútra vydalo 17. decembra 1945 pokyny, ktoré upravovali finančné ocenenie pracujúcich sústredencov i zaradencov. Slobodné, alebo bezdetné osoby mali nárok na jednu tretinu čistého denného (týždenného, mesačného) zárobku, ostatní, s jedným, alebo viacerými nezaopatrenými deťmi, na dve tretiny. Stanovenú odmenu za prácu boli pracujúcim sústredencom i zaradencom povinní vyplácať zamestnávateľia, zvyšok poukázať na správu sústredovacieho tábora. V prípade, že zamestnávateľom bol tábor, mzdu mala vyplatiť správa zariadenia.⁴⁴

Na osoby nemeckej národnosti internované v sústredovacích táboroch sa vzťahovalo nemocenské poistenie podľa zákona č. 221/1924 Zb. len v prípade, keď pracovali. Na základe prípisu Povereníctva vnútra práce v táboroch (upratovanie, čistenie, výpomocná práca v kuchyni), neboli chápané ako činnosť, pri ktorej by zamestnané osoby museli byť k nemocenskému poisteniu prihlásené. Liečenie týchto osôb, pokiaľ to situácia vyžadovala, bolo hradené z prostriedkov tábora. V prípadoch, keď bolo nutné nemocničné liečenie mimo zariadenia, náklady hradil štát.⁴⁵

Podľa vyhlášky Ústrednej protiepidemickej komisie zo dňa 8. apríla 1945, všetky osoby postihnuté prudko nákazlivými chorobami (mor, škvrnitý týfus, brušný týfus, paratýfus, červienka, dyzentéria) sa mali liečiť v štátnych nemocniciach. Na túto skutočnosť upozorňoval aj prípis Povereníctva vnútra zo dňa 8. januára 1946, v ktorom bola veliteľstvám sústredovacích a pracovných táborov uložená povinnosť zabezpečiť prevoz takto postihnutých osôb do nemocnice.⁴⁶ Ustanovenia vyhlášky protiepidemickej komisie sa však nedodržovali. V. odbor Povereníctva vnútra preto vydal správam sústredovacích a pracovných táborov príkaz, aby v internačných zariadeniach vyhradili dve miestnosti (prípadne i viac), pričom v jednej mali byť izolované osoby postihnuté svrabom a druhá mala slúžiť pre ľudí s ostatnými nákazlivými chorobami.⁴⁷

Každodenný život príslušníkov nemeckej menšiny internovaných v táboroch bol vo veľkej miere podmienený prístupom ľudí zabezpečujúcich chod zariadenia, od strážnych až po veliteľa. Predovšetkým členovia strážnej služby, ktorí boli v dennom styku s osobami nemeckej národnosti, veľkou mierou ovplyvňovali podmienky ich života.

Z uvedeného počtu 57 000 Nemcov nachádzajúcich sa na prelome rokov 1945/1946 na Slovensku, bolo v táboroch internovaných 17 825 príslušníkov nemeckej menšiny.⁴⁸ Napriek úsiliu štátnych orgánov umiestniť do zariadení prakticky všetko nemecké obyvateľstvo, s výnimkou antifašistov a členov zmiešaných manželstiev, takmer 40 000 Nemcov žilo vo svojich domovoch, resp. u príbuzných.⁴⁹ Chovali sa spôsobom, aby na seba neupozorňovali. V ich radoch prevládalo napätie, obavy a strach z budúcnosti. Vo všetkých oblastiach ich života panovala neistota. Opatrenia namierené proti nim prijímali ako „rany osudu“.

O tiesnivej atmosfére medzi nemeckým obyvateľstvom kremnického okresu informoval tamojší ONV v situačnej správe z novembra 1945. Nemci údajne rezignovane očakávali ďalší vývoj ich situácie. Po vydaní prezidentského dekrétu č. 33/1945 Zb. boli plní obáv, aký osud ich zastihne v najbližšej dobe.⁵⁰ Podobná situácia existovala v okrese Kežmarok. Nemci v okresnom meste a v okolí boli zastrašení, žili veľmi utiahnuto, budili dojem, že sa o politiku nezaujímajú. Vo verejnom styku používali výhradne slovenský jazyk a mnohí usilovali o zmenu národnosti. Snažili sa ukryť svoju minulosť a vo väčšine prípadov predstierali lojalitu k ČSR.⁵¹ Aj v Bratislave v radoch nemeckého obyvateľstva panovala tiesnivá atmosféra. Podľa informácií oblastného veliteľa NB Bratislava I. žili Nemci "v stave akejsi omráčenosti. Skon moci Hitlerovej, rozklad nemeckej armády a pritom neuveriteľné úspechy spojencov vyvolali medzi Nemcami a tiež Maďarmi hotové zdesenie. Keď k tomu ešte pridáme dojem, vzniklý zo zaisťovania Nemcov a Maďarov a ich vyvážanie z Bratislavy, duševný stav týchto národností rovná sa hrobovému tichu."⁵²

Na rozdiel od českých krajov, na Slovensku absentovali prejavy živej nenávisť voči Nemcom a nedochádzalo k takým násilnostiam, ako v čase „divokého odsunu“ v Čechách a na Morave. Slováci zaujímali k postaveniu Nemcov zväčša indiferentné stanovisko.

Poznámky

1 26. apríla 1945 boli príslušníci nemeckej menšiny internovaní v obci Veľká v okrese Poprad.

ŠOKA Poprad, f. ONV, kar.1 prez. Vyžiadanie povozov pre internačný tábor. V apríli boli Nemci sústredení aj v Petržalke. SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 494, a. j. 494/24.

2 Tamže.

3 SNA, f. PV – BO, kar. 483. Vykázaní Nemci na hraniciach – hlásenie.

4 SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 494, a. j. 494/24.

5 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Slovenská Ves, kar. 1, prez. Očistenie Slovenska od Nemcov.

6 Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Krajina Slovenská. Praha. Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický 1936, s. 21.

7 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 2, prez., 667/45.

8 Tamže, 668/45.

9 SNA, f. PV – prezídium 1945 – 1950, kar. 69, inv. č. 252.

10 Tamže.

11 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 525, adm., D₁ 401/45.

12 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 3, prez. Zaisťovací tábor Nemcov, presun.

13 SNA, f. PV – PT, kar. 3, a. j. V/1- 1946.

V roku 1946 vstúpil v platnosť nový rozvrh práce PV, na základe ktorého problematika pracovných táborov, odsun Nemcov patrili pod VII. odbor a VI. odbor riešil otázky štátneho občianstva, osvedčení o národnej a štátnej spoľahlivosti ako aj národnú správu a konfiškácie. V roku 1947 pracovné tábory a vysídlenie Nemcov spadali pod VIII. odbor a tento rozvrh práce platil do 31. marca 1948. Bližšie: Rákoš, E. - Rudohradský, Š.: c.d., s. 430 - 432.

14 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Roč. 1945. Čiastka 17, vydaná 7. septembra 1945, s. 163 – 165.

15 Varinský, V.: Nútené práce na Slovensku v rokoch 1945 – 1953. In.: Historický časopis. Roč. 44, 1996, č.1, s. 101.

16 SNA, f. PV – legislatívny odbor (LO) 1947 – 1948, kar. 20; 25-6/45.

- 17 SNA, f. PV - prezídium, kar. 69. Zoznam zaist'ovacích táborov na Slovensku.
- 18 Tamže. Mesačná správa – október 1945. V uvedených zariadeniach bolo internovaných 1 360 Slovákov, 2 596 Maďarov a 18 047 Nemcov.
- 19 SNA, f. PV – PT, kar. 1. Výkaz táborov s počtom zaradencov ku dňu 1. decembru 1945. Počet internovaných dosahoval 21 221 osôb, z hľadiska etnickej štruktúry bolo v táboroch 17 596 Nemcov, ďalej 2 138 Maďarov, 1 377 Slovákov, 58 Čechov a ostatní inej národnosti.
- 20 Likvidované boli napr. tábory Bušovce, Rakúsy, Jaklovce, Myslenice, Spišská Stará Ves, Nová Baňa, Košická Belá, Sklené, Horný a Dolný Turček.
- 21 SNA, f. PV – PT, kar.1. Zoznam pracovných, sústred'ovacích a zaist'ovacích táborov od roku 1945 do 31. decembra 1948, ich zriadenie a zrušenie.
- 22 Tabuľka vypracovaná podľa: SNA, f. PV - prezídium, kar. 69. Mesačná správa za október 1945, za január 1946. PV – PT, kar. 1. Výkaz táborov s počtom zaradencov k 1. decembru 1945.
- 23 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/3.
Vychádzali sme z počtu 3 442 317 obyvateľ'ov Slovenska roku 1950. In: Sčítaní lidu v republike Československé ke dni 1. březnu 1950. Díl II. Praha, Státní úřad statistický 1958, s. 14.
- 24 SNA, f. PV – prezídium, kar.14. Správy o činnosti povereníctva za rok 1945. inv. č. 130.
- 25 Vykonávacie nariadenie Sboru povereníkov zo dňa 14. júna 1946 o zriadení pracovných táborov. In: Sbíerka nariadení SNR. Roč. 1946. Čiastka 17, vydaná 18. júla 1946, s. 127 – 136.
K problematike pracovných táborov porovnaj: Varinský, V.: c. d., s. 83 – 101.
Vrabcová, E.: Pracovné tábory a tábory nútenej práce na Slovensku v rokoch 1945-1953. In: Mikloško, F.- Smolíková, G. - Smolík, P.(eds.): Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989. Prešov. Vydavateľstvo Michala Vaška 2001, s. 367 - 402.
- 26 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 2, prez. Očistenie Slovenska od Nemcov.
- 27 Tamže.
- 28 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. OÚ Kremnica, kar. 528, adm., 1561/45.
- 29 SNA, f. PV - BO, kar. 442, inv. č. 2877.
- 30 A MV SR Levoča, f. E 10, inv. j. 1.
- 31 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 1, prez. Zriadenie zaist'ovacieho tábora v Novákoch.
- 32 Tamže, kar. 1 A, prez. D₁- 614/45.
- 33 Tamže.
- 34 SNA, f. PV – PT, kar. 1. Výkaz táborov s počtom zaradencov ku dňu 1. decembra 1945.
- 35 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 3, prez. Pracovné tábory a zaist'ovacie útvary – nedostatočné stravovanie.
- 36 Tamže.
- 37 SNA, f. Úrad Predsedníctva (ÚP) Slovenskej národnej rady (SNR) 1944 – 1960, kar. 510, inv. č. 10 584.
- 38 Tamže.
- 39 SNA, f. PV – BO, kar. 444. Deti v pracovných táboroch – osobitné umiestnenie.
- 40 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14. Správy o činnosti povereníctva za rok 1945.
- 41 Tamže.
- 42 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.

- 43 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14, inv. č. 130.
- 44 Tamže. Odmena zaradencov pracovných táborov za práce.
- 45 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.
- 46 SNA, f. PV - PT, kar. 5, inv. č. 5.
- 47 Tamže, kar. 3, a. j. V/3 – 1946.
- 48 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14. Správy o činnosti povereníctva za rok 1945.
- 49 Relatívne vysoký počet príslušníkov nemeckej národnosti mimo táborov bol v okrese Prievidza, predovšetkým v obciach Nitrianske Pravno, Tužina, Kľačno, Malinová, Chvojnica i Handlová.
Obyvatelia Nitrianskeho Pravna slovenskej národnosti, väčšinou pristáhovalci, v liste zaslanom na ONV do Prievidze 12. augusta 1945 informovali tamojší úrad, že ak by sa v obci v tom čase volil nový národný výbor, “je tu taký stav - toľko Nemcov, že pri prípadnej voľbe môžu Nemci pri hlasovaní dosiahnuť viac.” ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 24, adm., D – 3084/45.
- 50 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 23, prez. Situačné hlásenie z okresu kremnického.
- 51 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok, kar. 7, prez. Situačné správy okresu Kežmarok január-jún 1946.
- 52 SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 753. Situačná správa. Veliteľstvo NB Bratislava I., II. sekcia. Prednostovi I. sekcie. 23. mája 1945.

Prezidentské dekréty a nariadenia Slovenskej národnej rady

Prezidentské dekréty

Na postavenie nemeckého obyvateľstva na Slovensku mali určujúci dopad legislatívne opatrenia prezidenta republiky a Slovenskej národnej rady. Československá republika bola po oslobodení na jar 1945 obnovená ako jednotný štát, ale na jej území sa neuplatňovalo rovnaké zákonodarstvo. Zákonodarnú moc vykonával jednak prezident a vláda formou dekrétov, a jednak SNR prostredníctvom nariadení. Dôležitým faktorom v legislatívnej oblasti bol časový posun pri oslobodzovaní Slovenska a českých krajín. Na Slovensku bolo potrebné riešiť aktuálne problémy skôr, ako na jeho území začala pôsobiť československá vláda i prezident, a skôr, ako boli vydané dekréty, vrátane tých, ktoré sa týkali postavenia Nemcom a Maďarom.

Prezident E. Beneš vykonával zákonodarnú právomoc počas exilu v Londýne a po návrate do Československa na jar 1945 až do ustanovenia Dočasného národného zhromaždenia. Realizoval ju od 21. júna 1940, vydaním prvého dekrétu na základe ktorého bola zriadená Štátna rada, do 28. októbra 1945. Najdôležitejším právnym aktom v zmysle štátoprávnej kontinuity Československej republiky bol dekrét č. 2/1940 Úředního věstníka z 15. októbra 1940 o dočasnom výkone moci zákonodarnej.¹ Dekréty mali silu zákonov a tak menili, rušili, resp. novotvorili legislatívne normy. V prípade, keď mali právnú formu ústavných zákonov, mohli meniť ústavu a ústavné zákony.²

Prezidentov podiel na príprave dekrétov po návrate do vlasti, sa oproti londýnskemu obdobiu čiastočne zmenšil; vzrástol vplyv a politická zodpovednosť vlády i jednotlivých strán Národného frontu. Platnosť dekrétov sa vzťahovala na územie Čiech, Moravy a Sliezska; na Slovensku do praxe mohli vstúpiť tie z nich, ktorým bola priznaná celoštátna povaha.

21. apríla 1945 vydala SNR nariadenie č. 30/1945 Zb. nar. SNR, ktoré v §1 odstavci 1 stanovilo, že zákonodarnú moc na Slovensku realizuje SNR. Podľa druhého odstavca § 1 zákonodarnú moc vo veciach celoštátnej povahy vykonával prezident republiky po dohode so

SNR. K tomu, aby pripravovaná legislatívna norma mala celoštátny charakter, bola potrebná dohoda vlády ČSR a Predsedníctva SNR. V dekrétach muselo byť explicitne uvedené, že ich E. Beneš vydáva po dohode so SNR a len v tom prípade platili na celom území ČSR. Rozdelenie právomocí medzi ústredné orgány a SNR riešila tzv. prvá pražská dohoda.³ Bola podpísaná po skončení rokovania vládneho kabinetu a Predsedníctva SNR 2. júna 1945. V zmysle uvedenej zmluvy súhlas SNR s platnosťou dekrétov na Slovensku vyjadrovali zástupcovia slovenských politických strán vo vládnom kabinete, pričom v zásadných otázkach museli mať predbežný súhlas Predsedníctva SNR. Mnohé opatrenia na Slovensku sa tak i naďalej realizovali na základe nariadení SNR, vrátane tých, ktoré upravovali postavenie nemeckej menšiny.⁴ V niektorých legislatívnych ustanoveniach SNR upravujúcich postavenie Nemcov bol prístup iný, ako v dekrétach prezidenta republiky.

Dekréty prijaté E. Benešom po návrate do ČSR sa vzťahovali na rôzne oblasti života spoločnosti. Riešili štátoprávne usporiadanie, zasahovali politickú sféru, majetkovo-právne vzťahy, hospodárstvo, súdnictvo, spoločenskú a sociálnu oblasť i kultúru. Niektoré z nich radikálne menili postavenie neslovanských minorít – Nemcov a Maďarov. Boli to v prvom rade dekréty týkajúce sa štátneho občianstva príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny a tiež konfiškácií ich nehnuteľného a hnutel'ného majetku. Vlastná realizácia vysídlenia Nemcov z Československa však nebola riešená dekretálne. Prebiehala na základe vládneho nariadenia, predpisov Ministerstva vnútra (na Slovensku Povereníctva vnútra), Ministerstva národnej obrany a platných noriem predmníchovskej legislatívy. Pojem „odsun“ bol v československom právnom poriadku použitý len v jednom prípade – v ústavnom dekréte z 27. októbra 1945 č. 137/1945 Zb. Dekrét stanovil, že sústreďovanie osôb cudzej štátnej príslušnosti z dôvodu ich pripravovaného odsunu, ktoré realizujú príslušné úrady na vymedzených priestoroch určených k tomuto účelu, je dovolené bez akéhokoľvek obmedzovania.⁵

Po návrate do ČSR vydal E. Beneš 98 dekrétov. Z nich na Slovensku platilo 52⁶, vrátane troch, ktoré sa vzťahovali priamo na nemeckú menšinu.⁷ Bol to predovšetkým ústavný dekrét prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. z 2. augusta 1945, na základe ktorého Nemci a Maďari stratili československé štátne občianstvo. Radikálnu zmenu do majetkoprávneho postavenia nemeckého obyvateľstva priniesol dekrét prezidenta republiky č. 108/1945 Zb. z 25. októbra 1945 o konfiškácii nepriateľského majetku, tak hnutel'ného, ako i nehnuteľného, a Fondoch národnej obnovy. Ďalším dekrétom E. Beneša, ktorý sa týkal postavenia nemeckého obyvateľstva na Slovensku bol dekrét č. 88/1945 Zb. z 1. októbra 1945 o všeobecnej pracovnej povinnosti. Na základe §1 mohli byť k výkonu prác, ktorých neodkladné prevedenie vyžadovali dôležité verejné záujmy, pridelení všetci práceschopní muži vo veku od 16 do 55 rokov a ženy od 18 do 45 rokov.⁸ Vzhľadom k tomu, že na Slovensku neexistovala právna norma, ktorá by určila pracovnú povinnosť príslušníkov nemeckej menšiny špecificky tak, ako tomu bolo v Čechách, na Morave a v Sliezsku, (kde platil dekrét č. 71/1945 Zb. zo 17. septembra 1945 určujúci pracovnú povinnosť osobám bez československého štátneho občianstva) mal dekrét č. 88/1945 Zb. v slovenských podmienkach právnu relevantnosť.

Dočasné národné zhromaždenie prijalo 28. marca 1946 ústavný zákon č. 57/1946 Zb., v zmysle ktorého boli všetky prezidentské dekréty schválené a prehlásené za zákon s tým, že dekréty sa mali považovať od doby ich prijatia za zákony a ústavné dekréty za ústavné zákony.⁹

Na strane vedúcich politických činiteľov neexistovala snaha, či tendencia, aby karpatskí Nemci boli vyňatí aspoň z niektorých opatrení, ktoré mali celoštátnu platnosť.

Nariadenia Slovenskej národnej rady

Slovenský zákonodarný orgán prijal vo vzťahu k nemeckému obyvateľstvu viaceré nariadenia. Časť z nich schválil ešte v období SNP a začiatkom roku 1945 - už uvedené nariadenia č. 4/1944 Zb. nar. SNR z 1. septembra 1944, č. 6/1944 Zb. nar. SNR zo 6. septembra 1944, č. 11/1944 Zb. nar. SNR z 8. septembra 1944 a č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. februára 1945. V návaznosti na Košický vládny program vydala SNR ďalšie legislatívne normy, na základe ktorých boli Nemci postihnutí reštrikciami vo sfére osobnej slobody, konfiškáciou majetku a diskriminovaní aj v iných smeroch. Je možné zhrnúť ich do niekoľkých okruhov – 1. oblasť trestného práva, 2. postavenie Nemcov v pracovnom procese, 3. majetkoprávne vzťahy a 4. iné.

1. V oblasti trestného práva sa na osoby nemeckej národnosti vzťahovali nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR a č. 105/1945 Zb. nar. SNR (resp. 106/1945 Zb. nar. SNR). Nariadenie č. 33/1945 Zb. o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva prijal najvyšší slovenský zákonodarný orgán 15. mája 1945. V prípade dôslednej realizácie mohlo opatrenie vyústiť do fyzickej likvidácie veľkého počtu obyvateľov Slovenska, bez rozdielu národnosti. Nariadenie nadobudlo platnosť 15. mája 1945 a v 33 paragrafoch rozpracovalo súbor retribučných opatrení trestno - právneho charakteru.¹⁰ Príslušníci nemeckej menšiny, ktorí sa exponovali vo fašistických organizáciách rôzneho charakteru, pričínili sa o rozpad Československej republiky, zavedenie fašistického režimu, podporovali v značnej miere vojenské, hospodárske, alebo politické záujmy nacistického Nemecka, aktívne sa podieľali na agresii proti ZSSR, resp. verejne propagovali idey fašistických okupantov a podieľali sa na potlačení SNP, mohli byť na základe §2 a §4 potrestaní smrťou. Osoby, na ktoré sa v plnom rozsahu vzťahovali uvedené paragrafy, však okrem ojedinelých prípadov evakovali s ustupujúcou nemeckou armádou. Vo vzťahu k Nemcom, ktorí ostali na Slovensku, resp. sa na jar 1945 vrátili, bolo uplatňované znenie § 3 a § 5. Mali široko koncipovaný obsahový rámec. Temer každý dospelý príslušník nemeckej menšiny mohol podľa nich byť označený za osobu pre ČSR nespoľahlivú a to na základe niektorého z nasledovných faktorov - oficiálne deklarovanej nemeckej národnosti pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940, členstva v DP, alebo evakuácie pred postupujúcou Červenou armádou koncom roku 1944, či začiatkom roku 1945. Osobám, vinným v zmysle §3 a §5 hrozil trest straty slobody do 30 rokov, za priťažujúcich okolností trest smrti (§3) alebo zaradenie do pracovného tábora najdlhšie do 2 rokov a pozbavenie občianskych práv na dobu 2 - 15 rokov, resp. len verejné pokarhanie (§5).

Na základe nariadenia č. 105/1945 Zb. nar. SNR z 23. augusta 1945 boli na území Slovenska zriaďované pracovné tábory, ktoré slúžili k internovaniu príslušníkov nemeckej národnosti, resp. ďalších osôb, odsúdených podľa nariadenia č. 33/1945 ako i iných „nepriateľských“ osôb.¹¹

2. Postavenie nemeckého obyvateľstva v pracovnom procese sa menilo na základe nariadenia SNR č. 44/1945 Zb. nar. SNR z 25. mája 1945 o úprave služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov, resp. jeho novely pod č. 99/1945 Zb. nar. SNR z 23. augusta 1945. V zmysle nariadenia č. 44/1945 boli štátni a verejní zamestnanci nemeckej národnosti prepustení zo štátnych služieb bez akýchkoľvek nárokov vyplývajúcich zo služobného pomeru.¹² Počnúc 31. májom 1945 strácali štátni a verejní zamestnanci nemeckej národnosti a ich pozostalí aj dôchodky.¹³ Pre posúdenie príslušnosti k nemeckej národnosti bol určujúci jazyk používaný v rodinnej komunikácii, príslušnosť k nemeckej politickej strane po 6. októbri 1938, resp. uvedenie nemeckej národnosti pri poslednom sčítaní ľudu. Príslušné

povereníctva SNR mohli udeliť výnimky v prípade osôb, ktoré boli aktívnymi antifašistami. V pracovnom pomere bolo možné ponechať Nemcov a Maďarov, ktorých prepustenie mohlo ohroziť riadny chod podniku, resp. úradu.

Pracovné možnosti Nemcov výrazne limitovalo nariadenie č. 69/1945 Zb. nar. SNR z 3. júla 1945 o prepúšťaní osôb štátne nespoľahlivých zo súkromných služieb. V súlade s ním mal zamestnávateľ právo, so súhlasom národného výboru, bez ohľadu na iné zákonné alebo zmluvné ustanovenia, s okamžitou platnosťou rozviazať pracovný, služobný alebo učebný pomer s osobou štátne nespoľahlivou.¹⁴ Osoby „štátne nespoľahlivé“ sa vymedzovali podľa § 4 a § 6 nariadenia č. 50/1945 Zb. nar. SNR, v súlade s ktorými do tejto kategórie patrili aj príslušníci nemeckej národnosti.¹⁵

Zbor povereníkov prijal 21. septembra 1945 uznesenie, podľa ktorého sa zo sociálnych dôvodov mali naďalej vyplácať preddavkom dôchodky penzistom nemeckej a maďarskej národnosti, v prípadoch, keď mohla byť udelená výnimka podľa odstavca 4§ 3 nariadenia č. 99/1945 Zb. nar. SNR, t. j. osobám, ktoré sa „vždy hlásili k demokratickému a protifašistickému smeru, alebo sa zúčastnili boja proti fašizmu.“¹⁶

3. Nariadenia SNR zasahujúce do oblasti majetkoprávných vzťahov sa vzťahovali na dva základné okruhy – a, pôdohospodársky majetok, tak nehnuteľný ako i hnutel'ný; b, ostatný nehnuteľný a hnutel'ný majetok. Rozdiel medzi nimi bol predovšetkým v spôsobe úpravy vlastníckych vzťahov. Radikálnu zmenu predstavovali nariadenia SNR týkajúce sa pôdohospodárskeho majetku osôb nemeckej národnosti. Jednalo sa v prvom rade už o uvedenú legislatívnu normu č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. februára 1945, ako aj ďalšie, ktoré SNR v tejto oblasti prijala - 23. augusta 1945 to bolo nariadenie č. 104/1945 Zb. nar. SNR a 14. mája 1946 nariadenie č. 64/1946 Zb. nar. SNR. V súlade s nimi bol pôdohospodársky majetok osôb nemeckej národnosti konfiškovaný. Nemci boli teda pozbavení svojho nehnuteľného pozemkového vlastníctva, ako aj hnutel'ného príslušenstva, ktorý slúžil vlastnému poľnému a lesnému hospodárstvu, ich vlastnícke práva boli zrušené. Ďalšieho nehnuteľného a hnutel'ného majetku sa týkalo nariadenie č. 50/1945 Zb. nar. SNR z 5. júna 1945 o národnej správe. Podľa tejto zákonnej normy sa osobám nemeckej národnosti nezrušili vlastnícke práva, obmedzil sa však ich výkon, pretože majetok bol daný pod národnú správu.

4. Na základe nariadenia SNR č. 51/1945 Zb. nar. SNR z 25. mája 1945 boli rozpustené všetky spolky, s výnimkou asociácií, ktoré boli uvedené v prílohe nariadenia.¹⁷ Bez ohľadu na zameranie a charakter boli rozpustené spolky u ktorých nebol zo stanov zrejмый ich národný charakter, alebo členstvo ktorých pozostávalo v prevažnej miere z osôb nemeckej a maďarskej národnosti.

Poznámky

- 1 Prezidentské dekréty, vládne nariadenia, medzinárodné zmluvy a diplomatické dokumenty boli publikované v Úředním věstníku československém, ktorý začal vychádzať na základe nariadenia vlády zo 16. augusta 1940. Do doby obnovenia pravidelného ústavného života v ČSR bol vydávaný namiesto Sbirky zákonů a nařízení státu československého,
- 2 K problematike zákonnosti dekrétov bližšie: Beňa, J.: Slovensko a Benešove dekréty. Bratislava. Belimex 2002, s. 15 – 19.
- 3 Bližšie: Barnovský, M.: c. d., s. 43 – 47.
- 4 V zmysle uznesenia vlády z 19. decembra 1945 všetky dekréty prezidenta, v ktorých nebola explicitne vymedzená ich platnosť, platili aj na Slovensku.
- 5 Bližšie: Mikule, V.: Dekrety prezidenta republiky o postavení Němců a jejich dnešní

- právní význam. In: Jech, K.(ed.): Němci a Maďari v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940 – 1945. Brno. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk 2003, s. 90.
- 6 Prvým prezidentským dekrétom, ktorý platil aj na Slovensku bol dekrét č. 3/1945 Zb. z 23 apríla 1945, na základe ktorého sa menili a dopĺňali niektoré ustanovenia vojenského trestného zákona a branného zákona.
  - 7 Postavenie príslušníkov nemeckej menšiny v Čechách, na Morave a v Sliezsku určovali okrem uvedených troch dekrétov s celoštátnou pôsobnosťou ďalšie prezidentské právne normy, ktoré ale neplatili na Slovensku. Bol to dekrét č. 5/1945 Zb. z 19. mája 1945 o neplatnosti niektorých majetkovo – právnych jednaní v dobe neslobody a o národnej správe majetkových hodnôt Nemcov, Maďarov, zradcov, kolaborantov a niektorých organizácií a ústavov. (Na Slovensku uvedenú problematiku riešilo nariadenie č. 50/ 1945 Zb. nar. SNR z 5. júna 1945 o národnej správe.) Vlastnícke práva osôb nemeckej národnosti menil dekrét č. 12/1945 Zb. z 21. júna 1945 o konfiškácii a urýchlennom rozdelení poľnohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov, ako aj zradcov a nepriateľov českého a slovenského národa. (Na Slovensku platilo nariadenie č. 4/1945 Zb. nar. SNR z 27. februára 1945 o konfiškovaní a urýchlennom rozdelení pôdohospodárskeho majetku Nemcov, Maďarov ako aj zradcov a nepriateľov slovenského národa). Dekrét stanovil, že s okamžitou platnosťou a bez náhrady sa pre účely pozemkovej reformy konfiškujú poľnohospodársky majetok, ktorý bol vo vlastníctve osôb nemeckej národnosti bez ohľadu na štátnu príslušnosť. Dekrét č. 16/1945 Zb. z 19. júna 1945 upravil postup pri potrestaní nacistických zločincov, zradcov, ich pomáhačov a o zriadení mimoriadnych ľudových súdov. Bol to tzv. veľký retribučný dekrét, ktorého účinnosť bola pôvodne vymedzená na dobu jedného roka. Jeho platnosť však bola niekoľkokrát predĺžená, resp. obnovená a skončila 31. decembra 1948. (Štátne orgány na Slovensku postupovali podľa nariadenia SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR z 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a o zriadení ľudového súdnictva.) Ďalšou legislatívnou normou v oblasti trestného práva bol dekrét z 27. októbra 1945 č. 138/1945 Zb. o trestaní niektorých previnení proti národnej cti, tzv. malý retribučný dekrét. Osídlenie poľnohospodárskej pôdy Nemcov, Maďarov a iných nepriateľov štátu českými, slovenskými a inými slovanskými roľníkmi určoval dekrét č. 28/1945 Zb. z 20. júla 1945. Pracovnú povinnosť osobám, ktoré stratili československé štátne občianstvo (Nemci a Maďari) stanovil v Čechách, na Morave a v Sliezsku dekrét č. 71/1945 Zb. z 19. septembra 1945. (SNR nariadenie podobného charakteru neprijala. Na Slovensku sa v tomto smere postupovalo v zmysle dekrétu č. 88/1945 Zb. o všeobecnej pracovne povinnosti.)
  - 8 Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé. Ročník 1945. Čiastka 40, vydaná 17. októbra 1945, s. 157-161.
  - 9 Tamže. Roč. 1946. Čiastka 28, vydaná 3. apríla 1946, s. 283.
  - 10 Sbirka nariadení SNR 1944 – 1945. Roč. 1945. Čiastka 7, vydaná 23. mája 1945, s. 42 – 46.
  - 11 Tamže, čiastka 17, vydaná 7. septembra 1945, s. 163-165.
  - 12 Tamže, čiastka 9, vydaná 2. júna 1945, s. 55 – 63.
  - 13 K situácii duchovných nemeckej národnosti bližšie: Pešek, J. – Barnovský, M.: Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953. Bratislava. Veda 1997, s. 29.
  - 14 Tamže, čiastka 13, vydaná 11. júla 1945, s. 116 – 117.
  - 15 Tamže, čiastka 10, vydaná 11. júna 1945, s. 67 – 70.

16 ŠOKA Poprad, f. ONV Kežmarok, kar. 8, prez. Výplata penzií občanom maďarskej a nemeckej národnosti.

17 Sbiierka nariadení SNR 1944-1945. Roč. 1945. Čiastka 10, vydaná 11. júna 1945, s. 70 –71.

Konfiškácie nemeckého majetku

Konfiškácie hnuteľného i nehnuteľného pôdohospodárskeho majetku

Zrušenie pozemkového vlastníctva osôb nemeckej národnosti sa na Slovensku riešilo nariadeniami SNR. Komunisti a predstavitelia občianskeho odboja ešte v ilegalite dospeli k rámcovému konsenzu, že po skončení vojny bude potrebné uskutočniť novú pozemkovú reformu. Prvoradým zdrojom jej realizácie mala byť pôda nemeckých a maďarských vlastníkov. Komunisti pôvodne uvažovali o generálnej pozemkovej reforme, nakoniec však súhlasili so zavádzaním postupných zmien. Vedúci predstavitelia KSS i DS vychádzali z predpokladu, že po porážke Nemecka a Maďarska bude možné konfiškáciu pôdy príslušníkov nemeckej a maďarskej menšiny previesť bez väčších medzinárodných komplikácií.

Uvedené nariadenie Predsedníctva SNR č. 4/1945 Zb. nar. SNR o konfiškovaní a urýchlennom rozparcelovaní pôdy Nemcov a Maďarov tvorilo základ prvej časti pozemkovej reformy.¹ Zákonnú normu č. 4/1945 novelizovalo nariadenie č. 104/1945 Zb. nar. SNR, v zmysle ktorého o tom, kto je Nemeck, alebo Maďar rozhodovalo aj naďalej Predsedníctvo SNR, v dohode s poverením vnútra a s poverením poľnohospodárstva a pozemkovej reformy. V rámci Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu pracovalo konfiškačné oddelenie, poverené spracovávaním konfiškačných návrhov podávaných miestnymi národnými výbormi. Konfiškačné oddelenie predkladalo návrhy osobitnej komisii zloženej zo zástupcov povereníctiev vnútra, pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, ktorá ich po prejednaní doručila Predsedníctvu SNR. Po rozhodnutí predsedníctva boli o konfiškovaní majetku upovedomené všetky zainteresované úrady. Podľa záväzného postupu, ktorý bolo PPPR povinné dodržať, vlastníak mal byť písomne vyzozumený o konfiškácii a kópiu oznámenia mali obdržať ONV, MNV, príslušný daňový úrad, katastrálny úrad a prípadne i ďalšie orgány. Povinnosťou pracovnej skupiny pre pozemkovú reformu bolo konfiškovaný majetok rozparcelovať. PPPR pridelo jednotlivým uchádzačom parcely, vrátane obytných a hospodárskych budov, „do držby a užívania“. Príjmy z konfiškovaných majetkov alebo z konfiškácii podliehajúcich mali byť poukázané cestou Povereníctva SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu na účet Slovenského pozemkového fondu.² V praxi však dochádzalo k prehmatom a nedostatkom. Návrhy na konfiškáciu, podávané miestnymi národnými výbormi, boli v mnohých prípadoch nekompletné. Vlastnícke vzťahy neboli dostatočne doložené, často zostali nezistené pozemnoknižné dáta, prípadne údaje o vlastníakovi. Prevládala tendencia pristupovať k návrhom paušálne a majetok konfiškovať na základe etnickej príslušnosti.

Nariadením č. 64/1946 Zb. nar. SNR zo 14. mája 1946 bola novelizovaná právna norma SNR č. 104/1945. Došlo k presunu rozhodovacej právomoci z Predsedníctva SNR do kompetencie konfiškačných komisií pri jednotlivých ONV s tým, že svoju činnosť mali ukončiť k 31. decembru 1946. V súlade s § 1 bol pôdohospodársky majetok osôb nemeckej národnosti konfiškovaný bez ohľadu na štátnu príslušnosť.³ Cieľom uvedeného ustanovenia bolo konfiškovať majetok osôb nemeckej národnosti, ktorým sa podarilo, v ojedinelých prípadoch, získať štátne občianstvo niektorej zo západných krajín. Je potrebné uviesť, že nariadenia č. 104/1945 Zb. nar. SNR a č. 64/1946 Zb. nar. SNR nepripúšťali žiadny opravný prostriedok proti rozhodnutiu Predsedníctva SNR resp. konfiškačných komisií pri ONV o tom,

či niektorá osoba je, alebo nie je nemeckej národnosti. Voči rozhodnutiu o konfiškácii nebolo možné podať ani odvolanie na Najvyšší správny súd.

Pretože pôda bola konfiškovaná predovšetkým nemeckým a maďarským vlastníkom, neuskutočňovala sa s rovnakou intenzitou na celom Slovensku. V okrese Kežmarok, s najvyššou koncentráciou Nemcov na Slovensku, bolo k 31. decembru 1947 zhabaných 19 577 ha poľnohospodárskej pôdy.⁴

V súlade s nariadením č. 64/1946 Zb. nar. SNR mali konfiškačné komisie ukončiť prácu do konca roka 1946. Pretože tento zámer nebol realizovaný, SNR 19. decembra 1947 prijala nariadenie č. 89/1947 Zb. nar. SNR, s platnosťou od 14. januára 1948, na základe ktorého bola činnosť konfiškačných komisii predĺžená do 30. júna 1948.⁵ Podľa štatistických výkazov PPPR k 1. júlu 1948 konfiškačné komisie a Predsedníctvo SNR skonfiškovali celkove 291 702, 36 ha poľnohospodárskej pôdy a 276 231 ha lesnej pôdy. Pridelená poľnohospodárska pôda predstavovala 153 453, 36 ha.⁶ Konfiškácie poľnohospodárskeho majetku vo vlastníctve Nemcov boli najrozsiahlejšie v okresoch Kežmarok - 24 138 ha a Prievidza - 15 231 ha.⁷

Prídelové pokračovanie nemeckej konfiškovanej pôdy bolo zavŕšené 30. novembra 1948.

Zaisťovanie a konfiškácie ďalšieho hnutel'ného a nehnuteľného majetku Nemcov

Na základe nariadenie č. 50/1945 Zb. nar. SNR sa všetok hnutel'ný a nehnuteľný majetok osôb štátne nespoľahlivých mal zaistiť a previesť pod národnú správu, s výnimkou pôdohospodárskeho hnutel'ného a nehnuteľného majetku (ten bol konfiškovaný), ako aj osobných vecí jednotlivcov a ich bytového zariadenia. Paragraf 4 v odstavci *a* explicitne stanovil, že za štátne nespoľahlivé sa považujú aj osoby nemeckej národnosti, pokiaľ nepreukážu účasť na boji proti Nemecku, resp. Maďarsku, alebo v „zápase za znovuzískanie slobody českého a slovenského národa.“⁹ Pre určenie príslušnosti k nemeckej národnosti bol rozhodujúci jazyk používaný v rodinnom styku, členstvo v nemeckej politickej strane po 6. októbri 1938, resp. priznanie nemeckej národnosti pri poslednom sčítaní obyvateľstva.

Na banské a hutné podniky uvažoval národnú správu povereník SNR pre priemysel a obchod. V prípade priemyselných, obchodných, živnostenských a iných výrobných podnikov kompetencia uvalenia národnej správy bola diferencovaná v závislosti na veľkosti podniku, počtu zamestnancov a obratu. Národnú správu mohol uvaliť buď povereník SNR pre výživu a zásobovanie, povereník SNR pre priemysel a obchod, ak sa jednalo o väčšie podniky s vyšším počtom zamestnancov, resp. s vyšším obratom. Okresné národné výbory uvažovali národnú správu v prípadoch, keď počet zamestnancov neprekročil 50 a ročný obrat 3 000 000 korún, miestne národné výbory v prípade podnikov do 20 zamestnancov a ročnom obrate do 1 000 000 korún.

Postup pri uvažovaní národnej správy na všetok ďalší majetok bol tiež diferencovaný. Pri hodnote majetkovej podstaty do 100 000 korún kompetentným orgánom boli národné výbory, do 500 000 korún okresné národné výbory a pri vyššej hodnote príslušný povereník SNR. Na obytné domy a stavebné parcely uvažovali národnú správu národné výbory. Národná správa bola zriadená aj na všetkých družstvách do doby, kým si nezvolili nové správne orgány. Za národného správcu mohla byť ustanovená len osoba národne a štátne spoľahlivá, s patričnými odbornými a praktickými znalosťami. Povinnosťou správcov bolo spravovať majetok daný pod národnú správu a zastupovať ho navonok, pričom majitelia nesmeli zasahovať do konania národného správcu. Paragraf 25 rušil nariadenie SNR č. 11/1944 Zb. nar. SNR z 8. septembra 1944 o zaistení nemeckých a arizovaných podnikoch. Nariadenie č. 50/1945 Zb. nar. SNR nerušilo platnosť nariadenia č. 4/1945 Zb. nar. SNR o konfiškácii pôdohospodárskeho majetku.

Pod národnú správu mali teda prejsť nielen výrobné a obchodné podniky Nemcov, ale tiež ich domový majetok. Výnimku predstavovali bytové priestory, ktoré patrili príslušníkom nemeckej menšiny žijúcim v zmiešaných manželstvách. Aj na nemecký družstevný majetok boli dosadené národné správy a celým ich majetkom disponoval Fond národnej obnovy.¹⁰

Poverenie SNR pre priemysel a obchod, v náväznosti na nariadenie SNR č. 50/1945 Zb. nar. SNR, vydalo 18. júna 1945 pokyny, na základe ktorých sa malo menovanie dočasných správcov (podľa zákona č. 273/1941 Sl. z.) a vnútených správcov (podľa nariadenia SNR č. 11/1944 Zb. nar. SNR) zastaviť. V prípade, že dočasná, či vnútená správa bola na nemecké majetky už uvalená, boli ONV, OSK, povinné zrušiť výmery o dočasnej, resp vnútenej správe.

Nariadenie SNR č. 50/1945 Zb. nar. SNR neprinieslo zmenu do vlastníctva osôb nemeckej národnosti. Obmedzený bol tak síce výkon ich vlastníckych práv, ale majetok bol naďalej ponechaný vo vlastníctve Nemcov. V tejto súvislosti radikálny prelom v majetkoprávných vzťahoch príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku predstavoval dekrét č. 108/1945 Zb. z 25. októbra 1945. Dekrét, ktorý nadobudol účinnosť 30. októbra 1945, rušil vlastnícke práva osôb nemeckej národnosti na všetok nehnuteľný a hnuťelný majetok. Na jeho základe bol bez náhrady konfiškovaný hnuťelný i nehnuteľný majetok osôb klasifikovaných ako nepriateľské. Jednotlivé kategórie takýchto osôb taxatívne vymedzoval prvý paragraf dekrétu. Druhý odstavec §1 za nepriateľské osoby stanovil príslušníkov nemeckej národnosti.¹¹ Dekrét, paradoxne, nešpecifikoval pojem nemecká národnosť. Podľa dekrétu sa Nemcom bez náhrady konfiškoval v prospech Československej republiky nehnuteľný i hnuťelný majetok, vrátane majetkových práv, ktorý bol ku dňu faktického skončenia nemeckej a maďarskej okupácie, resp. v dobe vydania dekrétu v ich vlastníctve. Konfiškácie sa nevzťahovali len na osoby, ktoré dokázali, že spĺňajú všetky tri zákonom stanovené podmienky: 1. zostali verní ČSR; 2. nikdy sa neprevinili proti slovenskému a českému národu; 3. aktívne sa zúčastnili boja za oslobodenie ČSR, resp. trpeli pod fašistickým či nacistickým terorom. O tom, či boli splnené podmienky pre konfiškáciu na základe dekrétu rozhodoval príslušný okresný národný výbor. Z konfiškácií bola vyňatá časť hnuťelného majetku, nevyhnutne potrebná k zabezpečeniu životne dôležitých potrieb, alebo k vykonávaniu zamestnania.

K zabezpečeniu úloh súvisiacich s konfiškáciou a za účelom dočasnej správy konfiškovaného majetku a jeho rozdelenia sa podľa § 3 pri každom osídľovacom úrade zriadil Fond národnej obnovy, ktorého úlohou bolo zistiť, zabezpečiť, spravovať, udržiavať a rozdeliť konfiškovaný majetok, vrátane riešenia všetkých finančných a právnych dôsledkov konfiškácie. Hospodárenie fondu podliehalo kontrole ministerstva financií a najvyššiemu kontrolnému úradu. Súpis celého majetku, ktorý sa na základe dekrétu mal konfiškovať, boli vo svojom obvode povinné vykonať ONV. Fond národnej obnovy zriadil na pomoc národným výborom tzv. zisťovacie komisie, ktorých úlohou bolo kompletizovať podklady pre ONV. Dekrét v § 7 stanovil, že z konfiškovaného majetku sa budú za úhradu prideľovať jednotlivé majetkové podstaty do vlastníctva oprávneným uchádzačom ktorými mohli byť kraje, okresy, obce a iné verejnoprávne korporácie (záujmové, kultúrne, družstvá), ako i ďalší uchádzači, za predpokladu, že vyhovovali prideľovým podmienkam. Majetkové podstaty malej hodnoty prideľoval ONV, strednej príslušný orgán SNR a priemyselný majetok a veľké majetkové podstaty jednotlivé poverenie SNR. Podľa odstavca 3, § 7 pri prideľovaní konfiškovaného majetku mali byť zvýhodnení účastníci národnooslobodzovacieho boja, ich najbližší pozostalí a osoby prenasledované z dôvodov národnej, rasovej, alebo politickej príslušnosti.

Konfiškácie majetku podľa dekrétu č. 108/1945 Zb. (resp. č. 12/1945 Zb. v Čechách, Morave a v Sliezsku) neboli považované za opatrenia trestného práva a ich ustanovenia za normy trestné. Z aspektu vtedajšieho československého právneho poriadku sa jednalo o zásah do vlastníctva, ku ktorému podľa ústavnej listiny z roku 1920 postačoval obyčajný zákon.¹²

Väčšina konfiškátov mala byť dočasne spravovaná prostredníctvom národných správ. Národné výbory však mnohé konfiškáty ponechali bez ustanovenia týchto orgánov a nevenovali pozornosť ani kontrole ich hospodárenia. Napriek snahe FNO donútiť správcov, aby pravidelne podávali správy o svojej činnosti, v praxi pozitívne zmeny nenastali.

Majetok, ktorý spadal pod konfiškáciu, predstavoval nemalé hodnoty a nedostatočná kontrola zainteresovaných orgánov vytvárala priestor pre bezpracné obohatenie. Povereníctvo vnútra vydalo v januári 1946 obežník, v ktorom upozornilo všetky okresné národné výbory a národné výbory v Bratislave a v Košiciach, že majetok daný pod národnú správu je predbežne majetkom štátu. Povinnosťou správcu bolo zvereny majetok len spravovať s tým, že „k úkonom osobitnej dôležitosti potrebuje súhlas orgánu príslušného k uvaleniu národnej správy.“¹³ Národné výbory boli povinné činnosť správcov pozorne sledovať a v prípade, keď to vyžadoval štátny a verejný záujem boli povinné voči správcovi zakročiť. Každých šesť mesiacov mali národné výbory za pomoci odborníkov vykonať kontrolnú previerku činnosti národných správcov.

Snahu po ľahkom obohatení nebolo jednoduché eliminovať. V septembri 1946 Povereníctvo vnútra, na základe získaných informácií a správ o nakladaní s konfiškovaným majetkom informovalo národné výbory a útvary NB, že sa „skonfiškovaný hnutelný majetok aj rozkráda, - že sa dostal zakázanou cestou do držby neoprávnených osôb (uzurpátorov), - že niektoré ukradnuté veci sú predmetom čierneho obchodu, - že niektoré osoby sa z uvedeného majetku nečistým spôsobom obohacujú, že pôvodní majitelia (Nemci, Maďari a kolaboranti) a ich pomáhači rušia a znemožňujú konfiškáciu tohto majetku.“¹⁴ Uvedené orgány boli preto povinné s použitím všetkých zákonných prostriedkov vykonať preventívne opatrenia potrebné na zamedzenie a stíhanie uvedených neprístojností.

Bezpečnostné zložky zistili niekoľko prípadov, keď osoby vo funkcii správcov majetkov po Nemcoch hnutelnosti rozpredali a následne odišli do zahraničia. V decembri 1946 Povereníctvo vnútra vydalo výnos, na základe ktorého všetci žiadatelia cestovných pasov boli povinní okrem iných dokumentov predložiť aj doklad vydaný príslušným národným výborom o tom, že nemajú v správe žiaden nemecký majetok.¹⁵

Zbor povereníkov na svojom zasadnutí 26. septembra 1947 uložil všetkým príslušným orgánom, aby pri menovaní národných správcov striktné dodržiavali ustanovenia nariadenia č. 255/1946 Zb. nar. SNR, podľa ktorého mali byť uchádzači na výkon národných správcov prednostne vyberaní z radov účastníkov protifašistického odboja a osôb aktívne sa podieľajúcich na národnooslobodzovacom zápase. Vzhľadom k tomu, že v tej dobe už temer vo všetkých podnikoch pracovali národní správcovia, Povereníctvo priemyslu a obchodu nariadilo previesť vo všetkých takýchto prevádzkach revíziu personálneho zloženia národných správ. Národní správcovia boli povinní predložiť príslušnému národnému výboru osvedčenie podľa zákona č. 255/1946 Zb. nar. SNR a v prípade, že neboli držiteľmi osvedčenia a nebol ani predpoklad, že by ho mohli získať, mali byť z funkcie odvolaní. Ich miesto malo byť obsadené správcom – držiteľom osvedčenia.¹⁶

V praxi sa konfiškačné konania realizovali veľmi pomaly a ani v roku 1947 neboli vo všetkých prípadoch konfiškačné výmery vydané. Na podstate vecí to však nič nemenilo,

pretože za konfiškované sa považovali aj majetky, na ktoré výmer vydaný nebol a konfiškácie boli aj v týchto prípadoch účinné od 30. októbra 1945.

Časopis Národné výbory, tlačový orgán Povereníctva vnútra, publikoval v roku 1947 článok, v ktorom kritizoval postup ONV pri realizovaní konfiškácií. Z vtedy existujúcich 81 okresných národných výborov až 39, teda takmer polovica, nepodala návrh ani na jeden prípad konfiškácie. Pretože, ako uviedol autor článku, „akékoľvek brzdenie, alebo liknavé prevádzanie konfiškácie je hriešna nezodpovednosť“¹⁷, členovia ONV mali vyvinúť v tomto smere zvýšené úsilie.

Z hľadiska hodnoty najväčšiu cenu v štruktúre konfiškovaného majetku mali pôda, výrobné závody, živnostenské podniky, obchody a ale aj domový majetok. Podľa záznamov publikovaných vo Vestníku Osídľovacieho úradu pre Slovensko z roku 1947 napr. Okresný národný výbor v Prievidzi konfiškoval v Handlovej 810 domov s príslušným majetkom, v Novej Lehote 365 a v Nitrianskom Pravne 143, spolu teda 1318. ONV v Kežmarku 395, ONV v Gelnici 278 a ONV v Poprade 201 domov s príslušenstvom. V Bratislave bolo konfiškovaných 2 493 nemeckých domov.¹⁸ V menších mestách zostala časť nehnuteľností v nemeckom vlastníctve dlhší čas neobývaná. Východoslovenská pravda uverejnila v marci 1947 článok o situácii v Gelnici. Podľa autora článku „prázdne domy po Nemcoch nemal kto opatrovať, ostali zanedbané, a kde boli predtým len trochu poškodené, dnes možno povedať, že sú spustošené. Cez strechy týchto domov zateká, múry sa silne poškodzujú poveternostnými zmenami, okná týchto domov sú porozbíjané, dvere vylomené a čo sa dalo preniesť a bolo lepšej akosti, to záhadným spôsobom zmizlo.“¹⁹

Poznámky

- 1 Druhá a tretia časť pozemkovej reformy sa realizovali na základe zákonov prijatých parlamentom platných pre celú Československú republiku. Jednalo sa o zákon č. 142/1947 Zb. z 11. júla 1947 o revízii prvej pozemkovej reformy a zákon č. 46/1948 Zb. z 21. marca 1948 o novej pozemkovej reforme (trvalej úprave vlastníctva k poľnohospodárskej a lesnej pôdy, tzv. nová pozemková reforma).
- 2 Sbíerka nariadení SNR 1944-1945. Roč. 1945. Čiastka 17, vydaná 7. septembra 1945, s. 158 – 163.
- 3 Sbíerka nariadení SNR 1946. Roč. 1946. Čiastka 12, vydaná 28. mája 1946, s. 85- 87.
- 4 SNA, f. Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy (PPPR) 1945 - 1951, kar. 117, inv. j. 237.
- 5 Sbíerka nariadení SNR 1947. Roč. 1947. Čiastka 16, vydaná 30. decembra 1947, s. 87 - 88.
- 6 SNA, f. PPPR, kar. 117, inv. j. 237.
- 7 Tamže.
- 8 Bližšie: Šutaj, Š. - Mosný, P. - Olejník, M.: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava. Veda 2002, s. 62.
- 9 Sbíerka nariadení SNR 1944 – 1945. Roč. 1945, Čiastka 10, vydaná 11. júna 1945, s. 67-70.
- 10 Bližšie: Pešek, J.: Družstevníctvo na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: Historický časopis. Roč. 43, 1995, č. 3, s. 452 – 453.
- 11 Sbíerka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1945. Čiastka 48, vydaná 30. októbra 1945, s. 248 – 254
- 12 Bližšie: Mikule, V.: c. d., s. 78.

- 13 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 8, prez. Dohľad nad činnosťou národných správco.
- 14 Národné výbory. Roč. II., č. 14 – 17, 1. októbra 1946, s. 116.
- 15 SNA, f. PV - BO, kar. 453. Cestovné pasy za účelom vystaňovania.
- 16 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Slovenská Ves, kar. 18, prez. Účastníci boja za oslobodenie – udeľovanie národných správ.
- 17 Národné výbory. Roč. III., č. 5 – 6, 15. marca 1947, s. 40.
- 18 Vestník Osídľovacieho úradu pre Slovensko. Roč. 1947. Sumár S. G. a M. O.
- 19 Východoslovenská pravda, 11. marca 1947, s. 2.

Postoj slovenských politických strán k nemeckej menšine

Zámer „očistiť Slovensko od Nemcov a Maďarov“ zohrával po skončení II. svetovej vojny v spoločenskopolitickom vývoji republiky významnú úlohu. Jednoznačne sa s týmto úmyslom stotožnili najvyšší predstavitelia štátu. Prezident E. Beneš po príchode do Bratislavy 9. mája 1945 prehlásil, že Česi a Slováci „s Nemcami a Maďarmi za doterajších pomerov spoločne v jednom štáte žiť nemôžu a žiť už nebudú. Po tejto vojne nebude už menšinových práv v duchu starého systému po prvej svetovej vojne. Po potrestaní všetkých, veľká väčšina Nemcov a Maďarov musí z tejto zeme odísť.“¹

Kým v roku 1944 a začiatkom roku 1945 obidve politické stany na Slovensku, KSS a DS, zastávali k otázke transferu Nemcov zdržanlivé stanovisko, postupne, najmä po prijatí KVP, sa stotožnili s riešením nemeckej otázky v ČSR cestou vysídlenia. Predseda SNR J. Lettrich, člen Demokratickej strany, začiatkom leta deklaroval – „Nestrpíme menšinu toho národa, ktorý podkopával základ štátu a jeho demokratického režimu. Preto musia Maďari a Nemci od nás odísť...Pôjdu tam, kde ich srdce tiahne.“²

Jeden z popredných predstaviteľov KSS G. Husák na stránkach Nového slova v júni 1945 napísal, že ako nemecká tak i maďarská menšina u nás nikdy neboli konsolidačným prvkom, ale práve naopak, predstavovali latentné nebezpečie pre štát. Úvahu zakončil slovami – „Wilson videl garanciu mieru v ochrane menšín. Dnes vidíme garanciu v odstránení menšín.“³ V Poprade toho istého mesiaca zdôraznil, že je potrebné „vystaňovať všetkých Nemcov a Maďarov mimo tých, ktorí dokázateľne prevádzali protifašistickú činnosť. Do tej doby však zriaďť pre nich koncentračný tábor a to najneskoršie do jedného mesiaca. Chcem vidieť nemecké koncentračné tábory a nie nemecké dediny.“⁴

Prejavy prezidenta republiky a po ňom nasledujúce vyhlásenia popredných aktérov slovenskej politickej scény sa stali začiatkom kampane za vysídlenie Nemcov. Na schôdzach rôzneho druhu a zamerania, na verejných zhromaždeniach, v tlači i rozhlase odznievali v podstate rovnaké argumenty zdôvodňujúce, prečo Česi a Slováci nemôžu žiť s Nemcami v spoločnom štáte. Dôvodom pre rozchod boli predovšetkým protičeskoslovenské aktivity v dobe Mníchova a postoje väčšiny príslušníkov nemeckej menšiny po septembri 1938. Požiadavka odsunu sa stala integrálnou súčasťou deklarácií politických strán, odbojových organizácií a orgánov miestnej správy.

Je potrebné konštatovať, že na Slovensku, vzhľadom na početnosť maďarskej minority, historické súvislosti, spoločnú hranicu s Maďarskom, do popredia vystupovali otázky maďarskej menšiny. Maďari boli označovaní za hrozbu a problém, ktorý bolo potrebné riešiť v prvom rade.

Jednou zo zásadných otázok, ku ktorej museli politické strany zaujať stanovisko, bolo v prípade Nemcov ich členstvo v KSS a DS. Predsedníctvo KSS na zasadnutí 13. apríla 1945

prijalo uznesenie, na základe ktorého mala byť zastavená registrácia a prijímanie členov nemeckej národnosti (i maďarskej) do strany. Zároveň rozhodlo ponechať členstvo nemeckým antifašistom. Predsedníctvo KSS sa ďalej uznieslo, "že v deportácii Nemcov a Maďarov má sa zachovať energický postup - a organizácie strany majú túto akciu v plnej miere podporovať"⁵ KSS žiadala zohľadniť zásluhy nemeckých antifašistov. G. Husák upozornil, že bojovali spoločne so slovenským antifašistami a preto je potrebné vo vzťahu k nim zaujať tolerantný postoj.⁶

V zámeroch komunistickej strany bola významným faktorom, najmä vo vzťahu k existujúcim sociálnym podmienkam na Slovensku, otázka majetku. Komunisti tak kládli dôraz na konfiškáciu pôdohospodárskeho majetku vo vlastníctve Nemcov i Maďarov. K tejto otázke zaujala KSS jednoznačné stanovisko na konferencii konanej v Košiciach 28. februára – 1. marca 1945. Člen vedenia KSS G. Husák v prejave vyhlásil, že „ich pôda sa rozdelí medzi slovenský ľud...Pôda musí byť rozdelená priamo tými roľníkmi, ktorí majú na ňu nárok.“⁷ KSS ďalej žiadala „zaistiť a dať pod správu majetok Nemcov a Maďarov - cudzích štátnych príslušníkov, Nemcov a Maďarov, ktorí sú nepriateľmi slovenského národa, Slovákov a Čechov - zradcov a napokon majetok tých akciových spoločností a spoločností ostatných, v správe ktorých sedeli Nemci, Maďari, zradcovia a kolaboranti.“⁸ G. Husák uviedol, že KSS nežiada zaistenie majetku Nemcov, Maďarov a zradcov z dôvodov triednych, ale národných a teda nie je správne vidieť v tomto opatrení zámer "socializovať" súkromné vlastníctvo.⁹

V otázke "očisty Bratislavy od Nemcov a maďarských iredentistov" bol postup KSS jednoznačný. V uznesení Predsedníctva KSS z 23. mája 1945 je uvedené, že strana bude "pri tejto významnej národnej akcii plne podporovať naše bezpečnostné orgány. Bratislava musí sa stať slovanským a slovenským mestom."¹⁰ Komunisti, v zmysle uznesenia, v úzkej spolupráci s bezpečnosťou, aktívne participovali na "očisťovaní" Bratislavy od Nemcov i Maďarov. Okrem „ideologických“ motívov uvedeného postupu malo vyst'ahovanie Nemcov z Bratislavy aj praktický význam. Uvoľnili sa tým bytové i ďalšie priestory a pri rozhodovaní o ich pridelení mali podstatné slovo komunisti. V jednej zo správ ÚV KSS z júna 1945 je uvedené, že bezpečnostné zložky zaistia denne 100 - 200 osôb, väčšinou príslušníkov nemeckej národnosti a dopravujú ich do tábora v Petržalke.¹¹

Časť agendy prejednáwanej počas zasadnutia rozšíreného Predsedníctva ÚV KSS 16. júna 1945 tvorila aj nemecká otázka. Po diskusii k problematike Nemcov a Maďarov bolo prijaté uznesenie, ktoré akcentovalo nutnosť vykonať opatrenia „aby všetci Nemci, bývajúci na území Slovenska - okrem aktívnych antifašistov - boli sústredení do konc. táborov a potom čo najrýchlejšie vyvezení za hranice.“¹² Rozšírené predsedníctvo zdôraznilo potrebu väčšej publicity otázok súvisiacich s nemeckou menšinou na stránkach komunistickej tlače. Zároveň konštatovalo, že "lína očisty Slovenska od Nemcov a Maďarov, línia budovania ČSR ako slovanského štátu bez národnostných menšín musí byť dôsledne, energicky a bez kolísania prevádzaná, a uznesenia dnešnej porady nesmú ani v najmenšom túto základnú tendenciu zoslabovať, naopak musia byť východiskom k tomu, aby sme prekážky pri uskutočňovaní tejto našej národnostnej politiky s ozajstným boľševickým elánom odstránili a prekonalí."¹³

Rovnako, ako vedenie komunistickej strany, radikálne riešenie požadovali aj jej oblastné a okresné orgány. Účastníci oblastnej konferencie KSS konanej v Banskej Bystrici v júli 1945 odoslali SNR rezolúciu, v ktorej žiadali urýchlene rozparcelovať pôdu Nemcov, Maďarov, slovenských kolaborantov. Považovali za potrebné odstrániť zo Slovenska okrem Nemcov a Maďarov, ktorí sa prisťahovali po jeseni 1938 aj všetkých tých, ktorí privítali a podporovali odtrhnutie územia od Československej republiky a súhlasili s fašistickým režimom.¹⁴ Na

oblastnej konferencii v Trenčíne delegáti KSS deklarovali nutnosť rázneho postupu pri vyst'ahovaní Nemcov zo Slovenska.¹⁵ V Žiline sa komunisti domáhali rozdelenia pôdy príslušníkov nemeckej národnosti, dosadenia národnej správy do všetkých tovární, veľkopodnikov, baní, bánk, obchodov a ďalšieho majetku Nemcov.¹⁶

Komunistická strana napriek internacionálnemu charakteru svojej ideológie akceptovala koncept kolektívnej viny postavený na etnickom princípe a snažila sa nekompromisným postojom voči Nemcov získať politický kapitál. Protinemecká propaganda komunistov odznievala aj v období, keď rozhodujúca väčšina nemeckého obyvateľstva bola už z územia Slovenska vysídlená. Počas manifestácie konanej pri príležitosti 1. mája 1947 v Poprade, si jeden z rečníkov za KSS post'ažoval, že "dosiaľ niektorí Nemci žijú tu v blahobyte, kým na úradoch ležia žiadosti našich o kus chleba nevybavené."¹⁷

Podobne ako komunisti, vystupovali aj reprezentanti orgánov verejnej správy a odbojové organizácie. Či už v snahe akcentovať svoju pokrokovosť, alebo z presvedčenia, žiadali deklaratívne "očistu" Slovenska od Nemcov a Maďarov. Delegáti prvého celoslovenského zjazdu národných výborov k otázke postupu voči nemeckej minorite prijali nasledovné stanovisko. "V záujme bezpečnosti národov Československej republiky a v záujme všeobecnej bezpečnosti trváme na tom, aby náš obnovený Československý štát bol očistený od zákernej a rozbíjajúcej nemeckej menšiny...Bezodkladné vykorenenie a prísne potrestanie všetkých zradcov a kolaborantov je preto vecou nielen bezpečnostných orgánov a ľudových súdov, ale vecou každého nášho demokratického občana a celého národa."¹⁸ V rezolúcií z konferencie odbojových zložiek, konanej v Poprade 15. decembra 1945 poukázali, že ešte aj v tej dobe niektoré funkcie na úradoch zastávali ľudia s protičeskoslovenským a protidemokratickým zmýšľaním, dokonca Nemci alebo Maďari. Účastníci konferencie preto dôrazne žiadali, aby na tieto miesta boli dosadení „spol'ahliví a zaslúžilí“ Slováci.¹⁹

S myšlienkou vysídlenia nemeckého obyvateľstva a konfiškáciou ich majetku sa stotožnila aj Demokratická strana. M. Kvetko, povereník poľnohospodárstva v júli 1945 vyhlásil, že zrušenie „nájmu našej zeme Nemcom a Maďarom, či tzv. kolonizácia, je časťou veľkého revolučného procesu, ktorý zasahuje do našich národných, hospodárskych a sociálnych zriadení, a ktorý nazývame pozemkovou reformou.“²⁰ Koncom roka 1945 v prehláseniach predstaviteľ'ov Demokratickej strany jasne zaznelo, že ani Nemci, ale ani Maďari „nemajú nárok na menšinové práva ako to bolo predtým a najmä Nemci musia sa podrobiť úplne smerniciam našej národnej politiky.“²¹ Požiadavka vysídlenia nemeckej menšiny zo Slovenska však absentovala v oficiálnych dokumentoch I. celonárodného zjazdu Demokratickej strany, konanom 7. a 8. júla 1945 v Martine. Rezolúcia prijatá delegátmi strany obligatórne vyjadřila podporu DS spojenectvu a bratstvu so slovanskými národmi a menovite so ZSSR. Hlavným cieľom bolo dosiahnuť dodržiavanie zákonov, zabezpečenie a uplatňovanie občianskych práv, zrušenie listovej a tlačovej cenzúry a zastavenie prehmatov, ktorých sa dopúšťali administratívne a bezpečnostné orgány. Do rezolúcie neboli zahrnuté invectívy na adresu nemeckého a maďarského obyvateľstva, ktoré tvorili obligátnu súčasť rezolúcií KSS a ľavicových organizácií a delegáti taktiež nepovažovali za potrebné deklarováť požiadavku odsunu týchto etník z územia Slovenska.²² V priebehu rokovania však odzneli názory vyjadřujúce súhlas s prijatým riešením otázky neslovanských menšín v republike aj od najvyšších predstaviteľ'ov DS. Podľa J. Ursínyho ako Nemci, tak i Maďari tvorili po roku 1918 destabilizujúci faktor, ktorý Československú republiku rozbíjal zvnútra. Preto považoval za potrebné voliť vo vzťahu k nim postup síce rozhodný a prísny, ale zároveň humánný.²³ Širší výkonný výbor Demokratickej strany na svojom zasadnutí 17. decembra 1945 konštatoval, že

strana podporuje dôsledné vyriešenie otázky Nemcov a Maďarov a presídlenie zahraničných Slovákov do vlasti.²⁴

Poznámky

- 1 Čas, 12. mája 1945, s. 1 – 2.
- 2 Čas, 19. júna 1945, s. 1.
- 3 Nové slovo, 29. júna 1945, s. 4.
- 4 Východoslovenská pravda, 16. júna 1945, s. 1.
- 5 SNA, f. ÚV KSS- predsedníctvo 1945 – 1989, kar. 789. Záznam zo schôdze členov ÚV KSS a komunistických členov SNR z 13. apríla 1945.
- 6 Nové Slovo, 29. júna 1945, s. 4.
- 7 Vartíková, M.(ed.): KSS. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948. Bratislava. Pravda 1971, s. 93.
- 8 Tamže, s. 95.
- 9 Tamže, s. 96.
- 10 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kar. 788. Zápisnica zo zasadnutia Predsedníctva KSS v Bratislave 23. mája 1945.
- 11 SNA, f. ÚV KSS – gen. tajomník (GT) Bašťovanský 1945 – 1951/1952, kar. 2194; 510.
- 12 SNA, f. ÚV KSS - predsedníctvo, kar. 789. Záznam o zasadnutí rozšíreného Predsedníctva KSS 16. júna 1945.
- 13 Tamže.
- 14 SNA, f. ÚV KSS – GT Bašťovanský, kar. 2123, a. j. 74/6.
- 15 Tamže, a. j. 74/5.
- 16 Tamže, a. j. 74/7.
- 17 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 52, prez. Májová manifestácie usporiadaná KSS.
- 18 Národné výbory. Roč. I., č. 2, 1. októbra 1945, s.10.
- 19 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 50, prez. Rezolúcia z popradskej konferencie odbojových zložiek prijatá na pracovnom zhromaždení 15. decembra 1946.
- 20 Čas, 27. júla 1945, s. 3.
- 21 Čas, 15. novembra 1945, s. 2.
- 22 Čas, 10. júla 1945, s.1.
- 23 Demokrat, 11. júla 1945, s. 1.
- 24 Čas, 22. decembra 1945, s. 1.

Činnosť ľudových súdov

Existencia a činnosť ľudového súdnictva boli podmienené dôsledkami vojny a vyplynuli zo snahy potrestať v čo možno najväčšom rozsahu všetkých, ktorí akýmkoľvek spôsobom podporovali, resp. nadržovali režimom vládnucim v priebehu druhej svetovej vojny, spolupracovali s fašistickým Nemeckom, alebo horthyovským Maďarskom, podieľali sa na rozbíjaní republiky a narušovaní územnej celistvosti Slovenska.

Vznik, kompetencie a náplň práce ľudových súdov stanovilo nariadenie SNR č. 33/1945 Zb. nar. SNR z 15. mája 1945¹ (neskôr novelizované nariadeniami č. 83/1945 Zb. nar. SNR a č. 57/1946 Zb. nar. SNR). Nariadenie v 33 paragrafoch taxatívne definovalo previnenia, ktoré spadali do kompetencie ľudových súdov, voči rozhodnutiam ktorých nebol prípustný opravný prostriedok. Na základe uvedenej legislatívnej normy sa podľa rozsahu kompetencií ľudové súdy členili na miestne ľudové súdy, okresné ľudové súdy a Národný súd. Vlastné konanie

Ľudových súdov určilo vykonávacie nariadenie Zboru povereníkov zo dňa 5. júna 1945 prijaté pod č. 55/1945 Zb. nar. SNR. V Čechách sa v oblasti ľudového súdnictva uplatňoval dekrét č. 16/1945 Zb.

Fondy okresných a miestnych ľudových súdov deponované v príslušných okresných a oblastných archívoch obsahujú množstvo spisového materiálu dokumentujúceho postup ľudových súdov voči osobám nemeckej národnosti. Etnická príslušnosť, členstvo v DP, platenie členských mesačných príspevkov do fondu strany, evakuácia koncom roku 1944 a začiatkom roka 1945, resp. prihlásenie detí do nemeckých škôl, boli uvádzané ako fakty napĺňajúce skutkovú podstatu trestného činu podľa §3 alebo §5 nariadenia č. 33/1945 Zb. nar. SNR. Na základe nich boli obžalovaní označení za „škodcov“ Československej republiky a „nepriateľov“ slovenského národa. Súčasťou obžaloby bol aj návrh na zhabanie celého majetku stíhanej osoby.

Do 31. decembra 1948 sa pred Národný súd a všetky inštancie ľudových súdov dostalo celkovo 22 278 osôb. K trestom rôzneho druhu bolo odsúdených 8 962 osôb (40,23%), súdy oslobodili 13 316 obžalovaných (59,77%).

Tabuľka č. 1

Osoby súdené ľudovými súdmi z hľadiska etnickej štruktúry²

Národnosť	celkove abs.	odsúdení		Oslobodení	
		abs.	v %	abs.	v %
Slovenská	6 245	2 815	45,08	3 430	54,92
Maďarská	14 264	4 946	34,72	9 318	65,41
Nemecká	1 521	1 095	72,00	426	28,00
Iná	248	106	42,74	142	57,26

Na základe uvedených údajov je zrejmé, že súdy uplatňovali najprísnejšie kritéria pri posudzovaní previnení, ktorých sa dopustili Nemci.

Rigoróznosť súdov voči Nemcom, obzvlášť v kategórii viacročných trestov odňatia slobody, však mala v dôsledku ich odsunu zo Slovenska len symbolický význam. Otázka upustenia od stíhania nebola predpismi o ľudovom súdnictve osobitne upravená. Preto v súlade s § 65 nariadenia č. 55/1945 Zb. nar. SNR pri upustení od stíhania nemeckého obyvateľstva v prípade ich vysídlenia boli uplatňované dva právne predpisy - § 33a/Trp. a §504a/Trp. Podľa § 33a/Trp. stíhanie trestného činu malo byť zastavené, keď obvinený mal byť vydaný alebo vypovedaný, resp. repatriovaný, či odsunutý. Vo všetkých prípadoch, kde sa v dôsledku odsunu žiadalo uvoľnenie obvineného stíhaného pre trestný čin, na ktorý zákon určoval trest na slobode 10 rokov, alebo miernejší, verejný obžalobca mohol od stíhania upustiť. Výnimku tvorili prípady, keď sa jednalo o mimoriadny záujem štátu na potrestaní obvineného. Podľa § 504a/Trp. mohol povereník spravodlivosti nariadiť, aby sa od výkonu trestu na slobode upustilo, ak bol odsúdený vydaný alebo vypovedaný, alebo ak mal byť repatriovaný resp. vysídlený z územia Československa. Na základe toho vydal povereník spravodlivosti 14. septembra 1946 nariadenie, ktorým explicitne stanovil zrušenie výkonu trestu na slobode do 10 rokov, ak išlo o odsun (výmenu) odsúdeného z územia ČSR a neexistoval mimoriadny záujem štátu na výkone jeho trestu.³ Podľa úpravy Povereníctva spravodlivosti z 2. októbra 1946 a zo 7. októbra 1946 boli verejní žalobcovia povinní informovať jednotlivé okresné národné výbory o všetkých obvinených nemeckej národnosti proti ktorým sa viedlo trestné pokračovanie.

Komisia ONV mala určiť, či dotyčná osoba nemeckej národnosti po splnení všetkých podmienok na prevedenie odsunu, má byť vysídlená. Následne sa mal príslušný úrad zastupujúci verejnú obžalobu (u trestne stíhaných) a úrad vykonávajúci trest (u odsúdených) v jednotlivých prípadoch vyjadriť, či nemá námietky proti uprednostneniu odsunu pred stíhaním.⁴ Pri kladnom vyjadrení bola stíhaná, resp. odsúdená osoba nemeckej národnosti prepravená do tábora v Novákoch, odkiaľ mala byť spolu s rodinou vysídlená do jednej z okupačných zón v Nemecku. Až na niektoré výnimky sa príslušné orgány rozhodli pre odsun. Rozhodujúca väčšina stíhaných a odsúdených Nemcov bola teda vysídlená bez ohľadu na to, či rozsudok bol v pôvodnom rozsahu vykonaný. Uvedený postup sa vzťahoval nielen na osoby, proti ktorým sa viedlo trestné konanie pred ľudovými súdmi, resp. boli nimi odsúdené, ale aj na osoby proti ktorým bolo zavedené trestné konanie pred riadnymi súdmi.⁵

Poznámky

- 1 Sbíerka nariadení SNR 1944-1945. Roč. 1945, čiastka 7, vydaná 23. mája 1945, s. 41-46.
- 2 Tabuľka zostavená podľa údajov: Šutaj, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava. Veda 1993, s. 128.
- 3 ŠOBA Bratislava, f. Písomnosti z činnosti ľudového súdництва v rokoch 1945 – 1948 na území Západoslovenského kraja. Okresný ľudový súd (OLS) Prievidza 1945 - 1948, prez. ľud., kar. 2; 106/46.
- 4 Tamže.
- 5 ŠOBA Bratislava, f. Písomnosti z činnosti ľudového súdництва. OLS Senica 1945 - 1948, prez. ľud., kar. 3; 47/46.

Prístup cirkví

Väčšina nemeckého obyvateľstva na Slovensku - 70%, sa hlásila ku katolíckemu náboženstvu. Takmer štvrtinu – 22,7%, tvorili evanjelici au. vierovyznania. Keď porovnáваме náboženské vierovyznanie obyvateľov Slovenska na základe etnicity zistíme, že evanjelická cirkev au. v. mala najvyššie zastúpenie medzi príslušníkmi nemeckej menšiny. 15,7% príslušníkov slovenského národa tvorili evanjelici a zo súhrnného počtu osôb žijúcich na Slovensku 16,8% vyznávalo evanjelické náboženstvo.¹

Najväčšie kresťanské cirkvi na Slovensku, katolícka i evanjelická, zaujímali k vysídleniu Nemcov rezervované stanovisko. Predstaviteľom oboch cirkví bolo zrejmé, že v danej spoločensko - politickej situácii nemôžu ovplyvniť spôsob riešenia menšinovej otázky v Československu. Usilovali teda, aby pripravovaný odsun bol uskutočnený v súlade s princípmi ľudskosti. V prípadoch, keď príslušníci menšín stratili z akéhokoľvek dôvodu osobnú slobodu žiadali, aby bolo s internovanými osobami zachádzané humánne a aby im bol umožnený osobný kontakt s duchovnými.

Postoj rímskokatolíckej cirkvi k postaveniu menšín v povojnovom Slovensku bol vyjadrený v dvoch dokumentoch oficiálneho charakteru - v liste nitrianskeho arcibiskupa K. Kmeťka Predsedníctvu SNR z 5. septembra 1945 a v Spoločnom pastierskom liste biskupov Československej republiky o súčasných najnaliehavejších otázkach, ktorý bol prijatý na porade biskupov v Olomouci 13. – 15. novembra 1945. K. Kmeťko v liste Predsedníctvu SNR žiadal, aby „nadhodená otázka vyst'ahovania riešila sa dohodou našej vlády s patričnými cudzími vládami. Tým sa vylúči možnosť obvinenia, že voči Nemcom a Maďarom sa u nás pokračovalo nespravodlivo, a zaistí sa pokojný život našich občanov, ktorí zaujmú Maďarmi a Nemcami evakuované kraje.“² Ďalej sa zasadzoval za humánne zaobchádzanie s internovanými Nemcami

a Maďarmi v táboroch a apeloval, aby „boli urýchlene prepustení z táborov tí, ktorým sa nedokázalo, že sa previnili proti záujmom národa a štátu.“³ V spoločnom pastierskom liste biskupi v 7. bode „Ako sa chovať k príslušníkom inej národnosti“ slovami pápeža žiadali, aby nebol prekročený „výkon spravodlivosti hraníc práva...Nech s vinníkmi nie sú trestaní nevinní a keď sa trestajú vinníci, nech sa tak nestáva nad správnu mieru.“⁴ Pre výkon cirkevných obradov, či už v internačných zariadeniach, alebo mimo nich, bol citlivou otázkou i bohoslužobný jazyk. Duchovní v zásade zachovávali princíp výkonu bohoslužieb v jazyku, ktorému rozumejú veriaci. V tejto súvislosti poukazovali na to, že bohoslužby v nemeckom, resp. maďarskom jazyku je možné vykonávať v regiónoch, v ktorých sa viedli do prijatia Viedenskej arbitráže.

Podobný postoj k odsunu nemeckého obyvateľstva ako rímskokatolícka cirkev, zaujímala aj evanjelická cirkev au. v. Jej predstavitelia vo vyhlásení poukázali, že preto, „aby bol zaistený mier a pokoj po druhej svetovej vojne, budujúc na trpkých skúsenostiach z minulosti, bola vyriešená zásada vytvoriť štáty národné, bez menších. Táto zásada viedla zodpovedných činiteľov k vyvezeniu Nemcov a k výmene Maďarov... Ak sa stali nejaké prehmaty zo strany jednotlivcov...tieto čo najrozhodnejšie odsudzujeme“⁵ Bezprostredne po skončení hromadného odsunu Nemcov, v správe z konventu Východného dištriktu, biskup V. Čobrda uviedol, že „ako kresťania a evanjelici musíme ľutovať, že sa v tejto otázke nepokračovalo správne a spáchali sa veci, ktoré sa nezrovnávajú ani s Božou vôľou, ani s ľudskou spravodlivosťou, ale ani s intenciami p. prezidenta, ktorý vo svojich prejavoch opätovne zdôrazňoval, aby sa s Maďarmi a Nemcami zachádzalo vždy humánne a dôstojne.“⁶

Aktuálnou otázkou bola situácia Nemeckej evanjelickej cirkvi au. v., ktorá bola organizačne a právne samostatnou inštitúciou. Zbor povereníkov jednal v tejto veci na zasadnutí 3. augusta 1945. Synoda evanjelickej cirkvi au. v. totiž ešte 14. júna 1939 v Liptovskom Mikuláši prijala a schválila na žiadosť cirkevných zborov nemeckého bohoslužobného jazyka cirkevný zákon o vypustení nemeckých veriacich zo zväzku evanjelickej cirkvi na Slovensku. Celkove sa jednalo o 40 cirkevných zborov – v Bratislavskom senioráte 9 zborov, v Podtatranskom 8, v Spišskom mestskom 21, Gemerskom a Abanovozemplínskom po 1 zbore.⁷ 27. júna 1939 a 6. novembra 1940 bola v Kežmarku prejednávaná a prijatá Ústava Nemeckej evanjelickej cirkvi au. vyznania v Slovenskej republike, ktorú schválila aj slovenská vláda. Ústava stanovila, že nemecká evanjelická cirkev „vzhľadom na nemeckých evanjelikov, vypustených rozlukovým zákonom, je právnou nástupkyňou doterajšej evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, je recipovaná (recepta) konfesiou, a tak aj generálnou cirkvou (Landeskirche), čím ako ona sama (§ 45) tak aj jej senioráty (Kirchenkreise, § 32) a jej cirkevné sbory (Kirchengemeinden, § 8) sú právnymi osobami a verejnoprávnymi telesami.“⁸ Nemecká evanjelická cirkev sa stala organizačne a právne samostatnou inštitúciou. Aj keď podstatnú časť nemeckého obyvateľstva tvorili katolíci, charakter a organizačná štruktúra rímskokatolíckej cirkvi takéto organizačné vyčlenenie nepripúšťali.

Zbor povereníkov na uvedenom zasadnutí 3. augusta 1945 odvolal schvaľovacie doložky k cirkevnému zákonu o vypustení veriacich nemeckej národnosti z Evanjelickej cirkvi au. vyznania a k cirkevnému zákonu o Ústave Nemeckej evanjelickej cirkvi au. vyznania, v dôsledku čoho nadobudla platnosť Ústava evanjelickej cirkvi au. vyznania na Slovensku vynesená synodou v Trenčianskych Tepliciach v roku 1921. Zbor povereníkov ďalej ustanovil, že nemecké evanjelické cirkevné zbory a senioráty, tiež maďarské evanjelické zbory a senioráty, nemôžu tvoriť organizačné jednotky v rámci evanjelickej cirkvi na Slovensku ako právne osoby.

Majetky ústredia zrušenej Nemeckej evanjelickej cirkvi au. v. ako verejnoprávnej korporácie nemeckých a maďarských evanjelických au v. cirkevných zborov a seniorátov, podnikov, ústavov, združení a inštitúcií každého druhu, vrátane všetkého hnutel'ného a nehnuteľného majetku, archívov a matrik, boli dané do správy Evanjelickej cirkvi au v. na Slovensku. Osoby nemeckej alebo maďarskej národnosti, ktoré tento majetok spravovali, resp. boli zamestnané pri ich správe, mali byť zo svojich miest urýchlene prepustené bez náhrady, či odstúpného. Bohoslužby a cirkevné obrady každého druhu mali byť v rámci Evanjelickej cirkvi au. v. na Slovensku odbavované spravidla v jazyku štátnom.⁹

Orgány miestnej správy vo viacerých prípadoch obchádzali skutočnosť, že na majetky nemeckej evanjelickej cirkvi au. v. nemala byť uvalená národná správa a nepodliehali ani konfiškačnému pokračovaniu a nezákonne nakladali obzvlášť s pôdohospodárskym majetkom nemeckej evanjelickej cirkvi au. v. Povereníctvo SNR pre pôdohospodárstvo a pozemkovú reformu expozitúra v Košiciach preto v liste zo 6. augusta 1945 upozornilo všetky miestne národné výbory, že majetok nemeckej evanjelickej cirkvi „treba odovzdať do správy oprávneným zástupcom slovenskej ev. a. v. cirkvi, ktorá ho bude spravovať až do definitívnej úpravy majetkoprávných pomerov“¹⁰

Podľa nariadenia SNR č. 44/1945 Zb. nar, SNR, resp. č. 99/1945 Zb. nar. SNR duchovní nemeckej národnosti mali byť uvoľnení z výkonu povolania. Podľa odstavca 4 §3 nariadenia č. 99 však mohli v odôvodnených prípadoch zotrvať na svojich postoch. V polovici roku 1946 pôsobilo na Slovensku 59 rímskokatolíckych kňazov nemeckej národnosti a 25 nemeckých rehoľníkov.¹¹ Na Spiši pôsobilo 5 evanjelických duchovných nemeckej národnosti, ktorých Biskupský úrad východného dištriktu ponechal pri výkone kňazského povolania. Svoje rozhodnutie odôvodňoval tým, že aj nemeckí evanjelici by mali byť „duchovne zaopatrení dovtedy, kým o ich budúcom osude nebude definitívne rozhodnuté...tým viac, že farári sa dobrovoľne podrobili práve Slovenskej ev. au.v. cirkvi, od ktorej boli svojho času násilne odtrhnutí, služby božie odbavujú v slovenskej reči a osvedčili sa, že chcú byť lojálnymi občanmi Československej republiky a verne slúžiť slovenskému národu.“¹²

Pokiaľ splňali všeobecné podmienky stanovené pre vysídlenie, do odsunu patrili aj duchovní nemeckej národnosti a podobne i príslušníci rehoľných rádov. Keďže uvoľnenie týchto osôb z cirkevných funkcií vyžadovalo v určitých prípadoch dodržať stanovený postup, ich odchod mal byť vopred oznámený príslušnému biskupskému ordinariátu.

Poznámky

- 1 Sčítaní lidu v republike Československej ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha, Státní úřad statistický 1934, s. 100 – 106.
6,4% Nemcov vyznávalo izraelské náboženstvo. Tieto osoby síce uvádzali nemeckú národnosť, jednalo sa však o príslušníkov židovskej komunity.
- 2 ŠOBA Prešov, f. Gréckokatolícke biskupstvo v Prešove, kar. 973, 1461/45. Citované podľa : Šutaj, Š.: c. d., s. 56.
- 3 Tamže.
- 4 Katolícke noviny, 30. decembra 1945, s. 3.
- 5 Cirkevné listy, 21. februára 1948, s. 56.
- 6 Tamže, 2. novembra 1946, s. 379.
- 7 Slovenský zákonník. Roč. 1940. Čiastka 14, vydaná 30. marca 1940, s. 109 – 111.
Uvedené zemepisné pomenovanie prevzaté z dokumentu. (S. G., M. O.)
- 8 Tamže. Roč. 1942. Čiastka 41, vydaná 8. septembra 1942, s. 753.

- 9 Úradný vestník. Roč. 1945, č. 25, 13. októbra 1945. Uznesenie Zboru povereníkov uverejnilo Predsedníctvo SNR ako vyhlášku z 10. septembra 1945 pod č. 253.
- 10 ŠOKA Poprad, f. ObÚ MNV Vrbov, kar. č. 4, prez. Konfiškácia pôdohospodárskeho majetku nemeckej ev. a. v. cirkvi podľa nar. č. 4/1945 Zb. n. SNR.
- 11 Šutaj, Š.: c. d., s. 57.
- 12 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 3, prez., 536/45.

IV. OD POSTUPIMSKEJ KONFERENCIE K VYSÍDLENIU NEMCOV ZO SLOVENSKA

Postupimská konferencia

Zámerom československej vlády bolo popri potrestaní exponentov fašistického režimu aj vysídlenie príslušníkov neslovanských menšín z územia republiky. Nemci a Maďari s výnimkou aktívnych antifašistov mali byť z ČSR vyst'ahovaní a bloc. K realizácii tohto zámeru však československá vláda potrebovala súhlas víťazných mocností. V júni 1945 E. Beneš vyhlásil, že rozhodnutie československej vlády vysídliť nemecké obyvateľstvo je síce správne, ale je to „veľká úloha a nemôžeme ju zmôcť sami. Musíme sa o nej dohodnúť so spojencami. Nepochybujeme, že dohoda sa uskutoční.“¹ Vzhľadom na neurčité stanoviská Londýna a Washingtonu mala Praha eminentný záujem na podpore Moskvy. Postoj ZSSR bol kladný a podľa vyjadrení predstaviteľov československej vlády a KSČ, sovietske vládne orgány prisľúbili umožniť vysídlenie Nemcov v prípade nutnosti aj bez ohľadu na stanoviská západných mocností.

Na porade Predsedníctva KSS, konanej 16. júna 1945, V. Široký informoval o súhlase sovietskej vlády s požiadavkou odsunu i napriek váhavému postoju spojencov.² O podpore sovietskych predstaviteľov referoval aj predseda československej vlády Z. Fierlinger, ktorý na verejnom zhromaždení sociálnodemokratickej strany v Prahe 12. júla 1945 vyhlásil, že počas „nedávnej návštevy v Moskve delegácia našej vlády podrobne rokovala so sovietskymi štátnikmi, najmä komisárom zahraničných vecí Molotovom a generalissimom Stalinom o odsune nemeckého a maďarského obyvateľstva. Sovietska vláda prisľúbila pomoc pri uskutočňovaní tohto odsunu.“³

Vysídlenie nemeckého obyvateľstva z Československa zásadne podmienili závery konferencie šéfov vlád „Veľkej trojky“, ktorá sa konala v Postupime 17. júla až 2. augusta 1945. Spojené štáty americké a Veľká Británia, ktoré dovtedy zaujímali k realizácii odsunu Nemcov zdržanlivé stanovisko, vyslovili nakoniec na konferencii súhlas s požiadavkou československej a poľskej vlády. O otázke vysídlenia Nemcov z Poľska, ČSR a Maďarska sa rokovalo 21., 22. a 25. júla. V tom období prezident E. Beneš v rozhovore s pracovníkom Reuterovej kancelárie deklaroval, že Československo v súlade s názormi vedúcich predstaviteľov „Veľkej trojky“ navrhlo, aby „sa pristúpilo k jedinému možnému riešeniu, totiž k presunu nemeckého a maďarského obyvateľstva. Chceme, aby tento presun bol uskutočnený organizovane a riadnym spôsobom a aby sa previedol ľudsky.“⁴

Úvodný odstavec XIII. článku záverečnej správy o Postupimskej konferencii z 2. augusta 1945 k transferu Nemcov deklaroval – „Tři vlády prozkoumali tuto otázku po všech stránkách a uznaly, že německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa. Jsou zajedno v tom, že jakýkoli odsun musí být prováděn pořádně a lidsky.“⁵

V Československu boli výsledky konferencie prijaté na jednej strane s uľahčením a zadosťučinením, na strane druhej i s istým sklamaním, pretože víťazné mocnosti neschválili vysídlenie Maďarov. Vládny kabinet privítal znenie záverov konferencie aj z toho dôvodu, že v nich neboli uvedené konkrétne počty osôb určených k odsunu. To umožňovalo interpretovať výsledky aj v tom smere, že z Československa bude možné vysídliť všetkých Nemcov.

Československá vláda na závery konferencie v Postupime reagovala oficiálne nótou zo 16. augusta 1945, ktorú adresovala diplomatickým zástupcom USA, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu. Informovala v nej o postoji a zámeroch ČSR vo veci transferu Nemcov. Odsun mal byť

iniciovaný po ukončení príprav v ČSR a v Nemecku. Kabinet predpokladal v časovom rozpätí jedného roka vysídliť 2,5 milióna osôb. V Československu mal byť zriadený ústredný orgán, ktorý by koordinoval priebeh vysídľovania. Vláda prezentovala aj spôsob a postup, ktorými plánovala sústredenie osôb pred vypravovaním transportov, ako i opatrenia zabezpečujúce realizovanie a zabezpečenie samotnej prepravy.⁶

Pasáže textu Postupimskej dohody, ktoré v podstate vo všeobecnej rovine sformulovali zásady transferu nemeckého obyvateľstva, sa v Československu klasifikovali ako rozhodnutie zásadného charakteru riešiace s konečnou platnosťou nemeckú otázku. Politická reprezentácia v Čechách i na Slovensku bola jednotná v hodnotení vysídlenia Nemcov, rovnako ako v určení jeho hlavných zásad.

Rozhodnutie Postupimskej konferencie o usporiadanom a humánnom odsune Nemcov a dekrét prezidenta č. 33/1945 Zb. z 2. augusta 1945 s naň naväzujúcimi predpismi, vytvárali rámcové podmienky pre prípravu vysídlenia nemeckého obyvateľstva z Československa. Z týchto zásad vychádzali smernice štátnych orgánov upravujúce postup voči Nemcom v politickej, právnej i hospodársko-sociálnej oblasti. V súlade s XIII. článkom záverečnej správy o Postupimskej konferencii sa malo do doby, kým Spojenecká kontrolná rada (SKR) v Berlíne prejedná a stanoví konkrétne opatrenia pre realizáciu transferu, upustiť od vysídľovania Nemcov.

Napriek rozhodnutiu Postupimskej konferencie o dočasnom zastavení odsunu, transfer z českých krajín do sovietskeho pásma ešte pokračoval. Až na základe obežníka Ministerstva vnútra z 17. októbra 1945 boli zastavené všetky neoprávnené transporty Nemcov. Výnimku tvorili dobrovoľné odchody príslušníkov nemeckej národnosti.⁷

Poznámky

- 1 Východoslovenská pravda, 17. júna 1945, s. 1.
- 2 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, kar. 789. Záznam o zasadnutí rozšíreného Predsedníctva KSS 16. júna 1945.
- 3 Tamže.
- 4 Východoslovenská pravda, 31. júla 1945, s. 2.
- 5 Nasledujúci text: „Poněvadž by příliv velkého počtu Němců do Německa zvětšil břemeno, které již doléhá na okupační úřady, soudí, že tento problém by měla zkoumat především kontrolní rada a přihlížet při tom zvláště k tomu, aby tito Němci byli spravedlivě rozděleni mezi jednotlivá okupační pásma. Dávají proto svým zástupcům v Kontrolní radě příkaz, aby co nejdříve svým vládám oznámili, kolik takových osob už přišlo do Německa z Polska, Československa a Maďarska, a aby podali odhad, v jaké době a jak rychle by mohly být provedeny další odsuny vzhledem k nynější situaci v Německu. O tom se současně uvědomují československá vláda, polská prozatímní vláda a kontrolní mise v Maďarsku se žádostí, aby zatím zastavily další vyhošťování, dokud zúčastněné vlády neproskoumají zprávy svých zástupů v kontrolní vládě.“ In: Outrata, V.(ed.): Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky. Díl I. Praha. VPL 1963, s. 115.
Priebeh a závery Postupimskej konferencie podrobne rozoberá Staněk, T.: c. d., s. 86 – 97.
- 6 Bližšie: Staněk, T.: c. d., s. 93.
- 7 Tamže, s. 109 – 110.

Zrušenie občianstva

V deň, keď sa končila Postupimská konferencia, 2. augusta 1945, prezident E. Beneš podpísal ústavný dekrét č. 33/1945 Zb., ktorý riešil štátoprávne postavenie Nemcov a Maďarov v Československu.¹ Dekrét zásadným spôsobom zmenil postavenie príslušníkov nemeckej menšiny v Československej republike a mal podstatný význam z hľadiska vymedzenia kategórie osôb, na ktoré sa vysídlenie vzťahovalo. Paradoxne, pojem nemecká národnosť dekrét vôbec nedefinoval.

Podľa odstavca 1 § 1 ústavného dekrétu stratili československí štátni občania národnosti nemeckej a maďarskej, ktorí podľa predpisov cudzej okupačnej moci nadobudli štátnu príslušnosť nemeckú alebo maďarskú, dňom získania takejto štátnej príslušnosti československé občianstvo. Určil teda stratu občianstva Nemcov v Čechách, na Morave a v Sliezsku, ako aj podstatnej časti Maďarov žijúcich na Slovensku. Ostatným občanom nemeckej národnosti bolo podľa odstavca 2 §1 československé štátne občianstvo odobraté ku dňu, kedy dekrét nadobudol platnosť – 10. augusta 1945. Vzťahoval sa na karpatských Nemcov a tých Maďarov, ktorí na základe rozhodnutia Viedenskej arbitráže žili v rokoch 1939 – 1945 na území Slovenskej republiky. Dekrét preniesol pojem kolektívnej viny do konkrétnej právnej normy, ktorá postihla príslušníkov nemeckej a maďarskej národnosti na etnickom princípe. Pripúšťal však aj určité výnimky. Nemcom a Maďarom, ktorí sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky prihlásili za Čechov a Slovákov, zostali verní Československej republike, resp. neprevinili sa proti českému a slovenskému národu a buď sa aktívne zúčastnili boja za oslobodenie Československa, alebo trpeli pod nacistickým terorom, malo byť československé občianstvo zachované.

Osoby, ktoré stratili československé štátne občianstvo mohli do šiestich mesiacov odo dňa stanoveného vyhláškou ministra vnútra žiadať v mieste príslušného okresného národného výboru, okresnej správnej komisie, alebo zastupiteľského úradu o jeho vrátenie. O žiadosti malo rozhodnúť Ministerstvo vnútra, na Slovensku na základe odporúčania SNR Povereníctvo vnútra.

Dekrét bol vydaný ako ústavný, t. j. ako legislatívna norma najvyššej právnej sily. Z vnútroštátneho právneho hľadiska vytváral základné podmienky vysídlenia Nemcov z ČSR. Na základe dekrétu totiž príslušníci nemeckej menšiny stratili československé štátne občianstvo ex constitucione a na území ČSR sa tak stali cudzincami. V zmysle vtedy platného zákona č. 52/1935 Zb. o pobyte cudzincov, bola za cudzinca považovaná každá osoba, ktorá nevedela dokázať, že je československým štátnym občanom. Cudzinci mohli na území republiky prebývať len s platným povolením príslušného správneho úradu. Keď povolenie nedostali, boli povinní územie štátu opustiť.

Ústavný dekrét č. 33/1945 Zb. vytvoril legislatívnu bázu pre realizáciu masového transferu nemeckého obyvateľstva z Československa. Vysídlené mali byť osoby bez československého občianstva, teda cudzinci. Následné nariadenia štátnych orgánov súvisiace s odsunom Nemcov mali dielčí charakter a upravovali jednotlivé aspekty postavenia nemeckého obyvateľstva v závislosti na konkrétnej situácii.

Dekrét, i napriek tomu, že karpatskí Nemci boli v rokoch 1939 – 1945 štátnymi občanmi Slovenskej republiky a sudetskí Nemci občanmi Nemeckej ríše postavil s konečnou platnosťou Nemcov v českých krajinách a na Slovensku do rovnakej polohy a situácie.

Ministerstvo vnútra, resp. Povereníctvo vnútra nevydali k ústavnému dekrétu prevádzajúce nariadenia, ale len úradné pokyny pre orgány poverené realizáciou dekrétu. Ministerstvo vnútra uverejnilo 24. augusta 1945 obežník, v ktorom konkretizovalo implementáciu ústavného

dekrétu. Povereníctvo vnútra recipovalo uvedený obežník 22. októbra 1945 pod č. 10 100 /1 – IV/1 – 1945.²

Pre nemecké obyvateľstvo na Slovensku bol dôležitý posledný odstavec tretieho bodu obežníka. Uvádza, že v súlade s ústavnou normou československí štátni občania nemeckej národnosti, ktorí nenadobudli podľa predpisov cudzej okupačnej moci jej štátnu príslušnosť, strácajú československé štátne občianstvo dňom, keď nadobudla účinnosť, t. j. 10. augusta 1945. Obežník Povereníctva vnútra ďalej upozorňoval, že v dekréte nie je vymedzený pojem nemecká národnosť a preto pre situáciu na Slovensku je potrebné, aby sa ONV, resp. OSK pridržiavali ustanovenia odstavca 3 § 3 nariadenia č. 99/1945 Zb. nar. SNR. V zmysle nariadenia bol pre posúdenie príslušnosti k národnosti nemeckej rozhodujúci najmä jazyk používaný v rodinnom styku, príslušnosť k nemeckej politickej strane po 6. októbri alebo priznanie národnosti pri poslednom sčítaní ľudu. V obežníku je uvedené, že okrem vymedzených znakov dôležitých k identifikovaniu etnicity, môžu byť relevantné aj ďalšie – materinský jazyk, školské vzdelanie, členstvo v spolkoch, v organizáciách fungujúcich na etnickom základe, príslušnosť v národných cirkvách a pod. Povereníctvo vnútra v obežníku poukazovalo na skutočnosť, že rozhodnutia ONV (predtým okresných úradov, mestských notárskych úradov) o zmene národnosti boli zmätočné a nemôžu byť uznané, pretože takéto opravy právny poriadok nepripúšťal. Obežník vymedzil i postup voči Nemcom, ktorí sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky pri rôznych oficiálnych príležitostiach hlásili k Slovákom, alebo Čechom. Tieto osoby podľa odstavca 3 §1 ústavného dekrétu nemali stratiť občianstvo. Ich osobné spisy mali byť predložené na Povereníctvo vnútra, ktoré jediné mohlo rozhodnúť o vydaní Osvedčenia o československom štátnom občianstve. Na druhej strane Čechom a Slovákom, ktorí sa v čase zvýšeného ohrozenia republiky prihlásili k nemeckej národnosti nemalo byť československé občianstvo uznané. Priznané im mohlo byť výlučne v tom prípade, keď Povereníctvo vnútra schválilo osvedčenie o národnej spoľahlivosti, po predchádzajúcom vydaní príslušným ONV, či OSK (v prílohe uvedený vzor *A – Osvedčenie o národnej spoľahlivosti*). Ďalšiu kategóriu príslušníkov nemeckej menšiny, ktorým mohlo byť občianstvo ponechané tvorili osoby, ktoré sa neprevinili proti slovenskému a českému národu, aktívne sa zúčastnili bojov za oslobodenie a boli nacistickým alebo fašistickým režimom prenasledované. Nemeckí antifašisti mali do šiestich mesiacov od nadobudnutia účinnosti dekrétu podať na príslušný ONV, OSK žiadosť o zachovanie občianstva podloženú „vierohodnými“ dokladmi. Uvedené orgány boli povinné zvoliť zo svojich radov trojčlenné preverovacie komisie, povinnosťou ktorých bolo prešetriť opodstatnenosť žiadosti. Ak ONV, OSK zistili, že nárok je objektívne preukázaný, mohli vydať žiadateľovi osvedčenie (vzor *B - Osvedčenie o dočasnom zachovaní štátneho občianstva*) a žiadosť predkladateľa spolu s vlastným návrhom zaslať Povereníctvu vnútra na definitívne rozhodnutie. Manželkám a deťom starším ako 14 rokov sa vydávalo osobitné potvrdenie, na deti do 14 rokov sa vzťahovalo osvedčenie otca. Príslušníci nemeckej menšiny oprávnení k udeleniu *Osvedčenia o národnej spoľahlivosti* a *Osvedčenia o dočasnom zachovaní štátneho občianstva*, mali byť do konečného rozhodnutia Povereníctva vnútra považovaní za československých štátnych občanov.

Strata občianstva nebola oznámená všetkým príslušníkom nemeckej národnosti, ktorým bolo odobraté. Len v prípade podania žiadosti o jeho zachovanie bolo záujemcovi odoslané pozitívne, resp. negatívne rozhodnutie. Nemci boli povinní podať žiadosť na príslušný ONV (OSK), ktorý po prešetrení vystavil tzv. vyšetrovací hárok (vzor *E - Vyšetrovací hárok k žiadosti o vrátenie československého štátneho občianstva*) a s dobrozdaním predložiť Povereníctvu vnútra na schválenie. Do rozhodnutia sa záujemcovia o vrátenie občianstva

nepovažovali za československých štátnych občanov. Obežník v bode 10 pod písmenami *a* – *s* taxatívne určoval činy, na základe ktorých mohli byť žiadatelia klasifikovaní ako osoby porušujúce povinnosti československého štátneho občana, čo znamenalo zamietnutie žiadosti o vrátenie občianstva.

Štátne občianstvo každého člena rodiny sa posudzovalo samostatne, manželka nasledovala v občianstve manžela a neplnoleté deti otca. V prípadoch, keď manžel nestratil občianstvo, mohla manželka, ktorá občianstvo stratila, žiadať za „uľahčených“ podmienok o jeho vrátenie. Žiadosti uvedeného typu sa mali posudzovať „blahovoľne“ a až do rozhodnutia sa žiadateľka považovala za československú štátnu občianku. Potvrdenie dostala od príslušného ONV resp. OSK (vzor *C - Osvedčenie*). Rovnaké pravidlá platili pre maloleté deti, u ktorých aspoň jeden z rodičov nestratil občianstvo. Žiadosť v mene týchto detí podával ich zákonný zástupca.

Osobám, ktorým bolo podľa dekrétu č. 33/1945 Zb. československé občianstvo uchované, alebo prinavrátané vydávali ONV preukazy (vzor *D - Osvedčenie o československom štátnom občianstve*).³

Mnohí Nemci sa snažili dosiahnuť, aby údaje o zápise ich národnosti pri sčítaní obyvateľstva, najmä v roku 1940, neboli považované za určujúce, pretože podľa ich tvrdenia, buď uviedli svoju etnickú príslušnosť pod nátlakom, alebo sčítací komisár zapísal nemeckú národnosť bez ich vedomia. Povereníctvo vnútra však upozorňovalo, že akákoľvek oprava je neprípustná. Poukazovalo v týchto súvislostiach na skutočnosť, že pri sčítaní sa viacerí rozhodli uviesť nemeckú národnosť v snahe získať isté výhody, resp. majetok a zároveň apelovalo na národné výbory, aby postupovali podľa pokynov povereníctva.

Pretože v praxi sa vyskytli viaceré nejasnosti, Povereníctvo vnútra vydalo začiatkom apríla 1946 jednotlivým ONV a OSK dodatočné inštrukcie najmä v prípadoch zmiešaných manželstiev a antifašistov. Zdôrazňovalo sa v nich, že manželky slovenskej, resp. českej národnosti nie je možné považovať za Nemky len preto, že ich manželia sú národnosti nemeckej. V podstate existovali tri možné alternatívy. Ak manželka slovenskej národnosti z vlastnej vôle neuviedla národnosť nemeckú, alebo nepožiadala o občianstvo nemecké, bol príslušný úrad povinný vydať jej osvedčenie o československom štátnom občianstve. V prípade, že sa manželka – Slovenka pod nátlakom, alebo z iných dôvodov prihlásila k nemeckej národnosti, muselo jej byť vydané osvedčenie o národnej spoľahlivosti. Len situácia, keď slovenská manželka Nemca sama dobrovoľne a bez donútenia uviedla národnosť nemeckú, bola dôvodom k strate československého štátneho občianstva. Rovnako Nemky vydané za československých štátnych príslušníkov mali byť považované až do vybavenia ich žiadostí za občianky ČSR. Skutočnosť, či bol sobáš uzavretý pred okupáciou, alebo po nej, nebola relevantná. Povereníctvo vnútra bližšie vysvetlilo aj hodnotenie výsledkov sčítania ľudu vo vzťahu k nemeckej národnosti. Upozornilo, že sčítania na Slovensku v rokoch 1938 a 1940 sa uskutočnili pod určitým tlakom a preto ich výsledky „nie sú vždy spoľahlivým preukazom o národnosti dotyčných osôb a preto treba okrem osvedčenia štátneho štatistického úradu požiadať aj iné preukazy pre určenie národnosti žiadateľov.“⁴ Osoby, na ktoré sa táto situácia vzťahovala mali podpísať prehlásenie, že nemecká národnosť im bola priznaná bez ich pričinenia. V praxi však tento doklad nebol určujúci.

ONV a OSK pri posudzovaní antifašistov boli povinné prihliadať k zmýšľaniu a chovaniu žiadateľa počas celého života, teda aj v dobe predmníchovskej, vrátane obdobia zvýšeného ohrozenia republiky, t.j. od 21. mája 1938.⁵ Pokyny, nadväzujúc na príslušné znenie ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb., taxatívne, v siedmich bodoch, vymedzili pojem antifašistu. Ako antifašisti boli charakterizované osoby, ktoré podporovali slovenské, resp. české oslobodzovacie

hnutie, alebo s ním aktívne spolupracovali. Podobne tí, ktorí zbehli z nemeckej armády, alebo inej brannej formácii z dôvodov politických, aby prejavili takto nesúhlas a odpor proti fašizmu a nacizmu. Za dezerciu sa v zmysle tohto ustanovenia nepovažovalo, ak niekto opustil uvedené formácie v dobe rozkladu nemeckej brannej moci. Pojem antifašista sa ďalej vzťahoval na osoby sústavne a dlhšiu dobu uskutočňujúce sabotáž v zbrojnom, alebo podobnom hospodárskom podniku, ako aj na tých, ktorí umožnili útek, alebo iným spôsobom poskytlí podporu vojnovým zajatcom za predpokladu, že sa nejednalo o skutky prevádzané z oportunistiky, prípadne v dobe rozpadu nemeckej armády. Za antifašistov sa považovali ľudia participujúci na organizovaní peňažných zbierok pre antifašistický a antinacistický boj a osoby, ktoré z politických resp. rasových dôvodov v dobe aktívneho ohrozenia republiky emigrovali a v zahraničí sa aktívne zúčastnili oslobodzovacieho boja Československej republiky. Posledný bod sa vzťahoval na osoby choré a v pokročilom veku, ktorým staroba a nemoc bránila aktívnej účasti na protifašistickom boji, ale ktoré celým svojim životom a postojom dávali najavo, že sú odporcovia fašistických ideí. Pokyny Povereníctva vnútra záverom zdôrazňovali, že je „nielen v súkromnom, ale aj vo verejnom záujme nezbytné potrebné, aby žiadosti vo veciach štátneho občianstva boli prejednané s najväčším urýchlením, z toho nasleduje, že nemajú byť od stránok vyžadované doklady zbytočné, alebo také, ktoré nemožno vôbec alebo ľahko opatriť.“⁶

Osoby nemeckej národnosti, ktoré obdržali od príslušného okresného národného výboru osvedčenie podľa § 2 ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. o dočasnom zachovaní štátneho občianstva boli vyňaté zo všetkých opatrení proti Nemcom, boli pod ochranou československých úradov, nepodliehali vysídleniu, ich majetok zabaveniu a v pracovnom pomere i pri zásobovaní boli postavené na úroveň československých občanov českej alebo slovenskej národnosti.⁷

Konečné rozhodnutie o zachovaní občianstva vydávala komisia PV, ustanovená pre tento účel. Na zasadnutí Zboru povereníkov 11. marca 1947 v správe predloženej Povereníctvom vnútra bolo konštatované, že komisia k 20. februáru 1947 prejedнала okolo 5 000 žiadostí, pričom približne 4 000 z nich zamietla. Z ostávajúcich 1 000 prípadov pre 250 vydala osvedčenia o zachovaní československého občianstva a 750 podaní ešte nedoriešila.⁸

Osobitnú sféru tvorili osvedčenia o národnej, štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti. Predstavovali špecifickú formu dokladovania lojálnosti voči slovenskému a českému národu i Československej republike. Spočiatku boli preverovaní štátni a verejní zamestnanci, postupne sa administratívne dokazovanie vyžadovalo čoraz v širších reláciách – pri zápise advokátov a notárov do advokátskych zoznamov, pri národných správach, poskytovaní preddavkov za vojnové škody a i. Osvedčenie zahrňovalo tak stánku politickú, ako aj národnú. Na základe výnosu Povereníctva vnútra z 12. novembra 1945 o vydanie osvedčenia o národnej, štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti sa mohli uchádzať výlučne príslušníci slovanských národností.⁹ Tým apriori, zo všetkých oblastí kde osvedčenie bolo potrebné dokladovať, boli obyvatelia nemeckej a maďarskej národnosti pre svoj etnický pôvod vyradení. Národné výbory však na niektorých miestach, napriek upozorneniam v dennej tlači a výnosom PV, vydávali osvedčenia o národnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti aj príslušníkom nemeckej národnosti. Povereník vnútra M. Ferjenčík preto v marci 1947 uložil národným výborom, aby previedli dôkladnú kontrolu všetkých dovtedy vydaných osvedčení o národnej, štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti a v prípade, že boli vydané osobám nemeckej národnosti, im boli odňaté.¹⁰

Poznámky

- 1 Sbirka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1945. Čiastka 17, vydaná 17. augusta 1945, s. 57 – 58.
- 2 Úradný vestník. Roč. 1945, č. 29, 10. novembra 1945, s. 647 – 664.
- 3 Tamže, s. 662.
- 4 Národné výbory. Roč. II., č. 8 – 9, 1. júna 1946, s. 68.
- 5 Tamže, s. 69.
- 6 Tamže, s. 70.
- 7 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 44, adm., 6283/46.
- 8 SNA, f. Úrad predsedníctva (ÚP) Zboru povereníkov (ZP) - zasadnutia ZP 1945 – 1960, kar. 20. Zápisnica zo 49. zasadnutia ZP konaného 11. marca. 1947. Uvedené kvantitatívne údaje nešpecifikujú, či osoby boli výlučne nemeckej národnosti, alebo aj maďarskej.
- 9 Úradný vestník. Roč. 1945, č. 30, 17. novembra 1945, s. 689 – 697.
- 10 SNA, f. PV – sekretariát 1945 – 1960, kar. 79; 761/47.

Príprava odsunu. Súpis príslušníkov nemeckej menšiny

Československá vláda predpokladala, že súhlas k zahájeniu odsunu nemeckého obyvateľstva vydajú spojenci onedlho po skončení Postupimskej konferencie. Stanovenie konkrétneho dátumu sa však oddaľovalo a konečné rozhodnutie bolo preto očakávané s istým napätím. Na zasadnutí Spojeneckej kontrolnej rady v Berlíne 10. septembra 1945 zástupcovia veľmoci súhlasili s predloženým návrhom G. K. Žukova, v ktorom tlmočil želanie sovietskej vlády, aby sa zámer o vysídlení a rozmiestnení Nemcov z Poľska, Československa a Maďarska predložil na posúdenie koordinačnému výboru. Konečný variant plánovaného odsunu Nemcov v súlade so zásadami Postupimskej konferencie schválili predstavitelia spojencov na zasadnutí Spojeneckej kontrolnej rady 20. novembra 1945. Stanovili jednak celkové počty Nemcov, ktorí mali byť z jednotlivých krajín vysídlení, ich rozdelenie do okupačných pásiem v Nemecku, ako aj časové etapy odsunu s kvantitatívnym určením. Transfer mal byť zahájený už v decembri 1945 s tým, že do konca roka malo byť vysídlených do sovietskej, americkej a britskej zóny v Nemecku približne 10% z celkového počtu osôb určených k odsunu. Hlavná fáza vysídlenia mala prebehnúť v roku 1946, najvyššie kvóty boli stanovené na mesiace máj a jún. Podľa plánov SKR mal byť odsun ukončený k 1. augustu 1946. Z Československa malo byť vysídlených 2 500 000 príslušníkov nemeckej menšiny, z toho 750 000 do sovietskej a 1 750 000 do americkej zóny.¹ Konkrétny postup vysídlenia, jeho technickú realizáciu, zdravotné zabezpečenie atď. mali zástupcovia ČSR prerokovať s americkými a sovietskymi orgánmi.

Na Ministerstve vnútra v Prahe sa 13. októbra 1945 konala 4. schôdza Ústrednej osídľovacej komisie. Zasadnutie prerokovalo aj žiadosť Povereníctva vnútra, ktoré Zbor povereníkov splnomocnil dohodnúť záležitosti vysídlenia Nemcov zo Slovenska s príslušnými orgánmi v Prahe. Povereníctvo žiadalo potrebné informácie týkajúce sa počtu Nemcov pripadajúcich do úvahy pre odsun, časové vymedzenie transportov a spôsob transferu. Komisia dospela k záveru, že „zatím není třeba s Poverenictvem pre věci vnutorné jednat, ježto s odsunem Němců ze Slovenska zatím započato býti nemůže.“² Zasadnutie Ústrednej osídľovacej komisie prejednálo návrh smerníc pre vysídlenie Nemcov z Československa, ktorý bol prijatý s menšími úpravami. Komisia rozhodla, že odsun na Slovensku riadi Ministerstvo vnútra v spolupráci s Povereníctvom SNR pre věci vnutorné.³

V očakávaní zahájenia odsunu prezident E. Beneš na I. zasadnutí Dočasného národného zhromaždenia 28. októbra 1945 deklaroval – „Prijali sme zásadu národného štátu. Ochrana

menšín nebude uplatnená, lebo sa neosvedčila. Problém tento musíme riešiť definitívne. Rozhodli sme sa pre odsun Nemcov...Náš spoločný život s nimi nie je možný. Musia teda odísť, lebo niet iného riešenia v záujme mieru a kl'udu. Pravda, pripravovaný odsun sa bude diať ľudsky a v plnej dohode so spojencami.“⁴

14. decembra 1945 schválila vláda *Směrnice k provádění soustavného odsun (transferu) Němců z území Československé republiky*, ktoré Ministerstvo vnútra vydalo pod č. B -300/1990 31. decembra 1945. Vysídlenie malo riadiť Ministerstvo vnútra, na Slovensku v spolupráci s Poverenictvom vnútra. Iniciatívu prevzal pražský vládny kabinet, slovenské orgány v podstate len potvrdzovali a vykonávali nariadenia a smernice, ktoré vydávala vláda a jednotlivé ministerstvá v Prahe.

Realizácia vysídlenia bola podmienená ochotou okupačných mocností prijímať Nemcov z územia ČSR. Sovietske úrady však koncom roka 1945 odmietli prevziať ďalšie transporty Nemcov do svojej okupačnej zóny. Sovietsky veľvyslanec V. A. Zorin pri návšteve československého ministerstva zahraničia v Prahe 7. decembra 1945 uviedol, že do sovietskej zóny po konferencii v Postupime prišlo z ČSR 75 000 nemeckých vysídlencov. Československá delegácia sa pokúsila získať súhlas k obnove odsunu Nemcov do sovietskej zóny počas stretnutia so sovietskymi predstaviteľmi 19. decembra 1945 v Berlíne. Sovietsky zástupca, armádny generál V. D. Sokolovský prehlásil, že kvóta stanovená kontrolnou radou prijať 750 000 osôb nemeckej národnosti z Československa bola už naplnená, ba dokonca prekročená, pretože k 12. decembra do sovietskej zóny prijali 775 000 Nemcov. Na otázku československej strany, či sa ukončenie odsunu vzťahuje aj na transfer antifasistov a ich rodiny a repatriáciu ríšskych Nemcov zo západných Čiech, sovietsky generál odpovedal, že zákaz sa vzťahuje na všetkých Nemcov.⁵ V oficiálnej sovietskej nóte z 21. decembra je uvedené, že do 12. decembra sa do sovietskej zóny prisťahovalo 775 840 Nemcov.⁶ Sovietske okupačné orgány tak považovali svoju povinnosť v tej dobe za splnenú a vyzvali československú vládu, aby o ďalšom vysídlení rokovala s americkými orgánmi. Československým predstaviteľom sa ale podarilo presadiť zmenu postoja v otázke nemeckých antifasistov, ktorí boli na základe zvláštnej dohody aj naďalej prijímaní do sovietskej okupačnej zóny.

Vládny kabinet na svojom zasadnutí 4. januára 1946 konštatoval, že československé orgány sú pripravené na začatie hromadného odsunu Nemcov z republiky. Vláda predpokladala jeho ukončenie do konca augusta 1946 s tým, že sa uskutoční v troch etapách. V prvej mali byť vysídlení ekonomicky postrádateľní príslušníci nemeckej menšiny, v druhej Nemci pracujúci v hospodársky dôležitých podnikoch v pohraničí, ale aj v lesníctve a poľnohospodárstve. Tretia etapa bola určená pre odsun kvalifikovaných nemeckých pracovných síl.⁷

Rokovania so zástupcami USA sa uskutočnili 8. a 9. januára 1946 v Prahe. Americká strana vyslovila súhlas s vysídlením na základe špecificky vymedzených podmienok, ktoré československá strana akceptovala. Protokol o konečnom znení vzájomnej dohody vo veci odsunu Nemcov do amerického pásma bol prijatý 10. januára.⁸ Obidve strany sa zaviazali, že v prvom rade budú vysídlení Nemci, ktorých príbuzní sa už nachádzali v jednej z nemeckých zón (mimo sovietskej). Opustené nemecké deti mali byť prepravované samostatne a pozastavený bol dočasne transport nemocných. Americkí predstavitelia kládli veľký dôraz na dodržiavanie zásady, podľa ktorej mali byť do transportov zaradované len kompletne rodiny. Popri humánnych dôvodoch mala táto požiadavka aj pragmatický dôvod - rodiny mali byť odsunuté spolu s jej živiteľom. Trvali ďalej na tom, aby vysídľované osoby neboli preukázateľne českej, či slovenskej národnosti. Američania vyžadovali úradnú lekársku prehliadku všetkých osôb a nástojili, aby každý absolvoval osemdňovú karanténu v táboroch.

Cieľom opatrenia bolo vylúčiť možnosť rozšírenia infekčných chorôb. Obidve strany sa dohodli ďalej na tom, že všetky transporty budú zložené zo 40 vozňov po 30 osobách. Dohľad nad ich zostavovaním prebrali bezpečnostné zložky, prepravu zaisťovala armáda. Bolo stanovené, že jednotlivé transporty pod dohľadom československých vojenských orgánov budú smerovať do Domažlíc a Chebu, odkiaľ budú po kontrole prijímané cez Furth im Wald (Brod nad Lesy) a Wiesau (smerom na Hof) do Nemecka.⁹ Za dodržiavanie poriadku v jednotlivých vagónoch i celej vlakovej súpravy mala byť zodpovedná samospráva vytvorená z radov Nemcov. Každý transport mal sprevádzať zdravotnícky personál (dvaja ošetrovatelia, prípadne i lekár), ktorý bol zostavený ešte v táboroch zo zdravotníkov nemeckej menšiny určenej na vysídlenie. Po prevzatí transportov americkou stranou sa zdravotníci vrátili späť a s ich definitívnym odsunom sa počítalo až v závere. Železničné vozne mali byť v zimných mesiacoch vyhrievané. V otázke materiálneho vybavenia obe strany súhlasili, že osoby určené k vysídleniu si môžu so sebou odviezť batožinu vo váhe 30 - 50 kg, teplé osobné a posteľné prádlo, náhradné šatstvo, obuv, prikrývku a nutný kuchynský riad. Americká strana trvala na tom, aby sa kvóty určené Spojeneckou kontrolnou radou pre prijatie Nemcov do jednotlivých zón dodržiavali aj v priebehu odsunu. V prípade Československa to znamenalo, že Nemci mali byť do amerického a do sovietskeho pásma vypravovaní v pomere 3:1.¹⁰

Americkí predstavitelia tiež žiadali, aby každá osoba bola na československej strane vybavená hotovosťou vo výške 1 000 ríšskych mariek argumentujúc tým, že americká vojenská správa nemá dost finančných prostriedkov potrebných na zabezpečenie základných potrieb pre tak veľký počet osôb, aký do americkej zóny prichádzal a mal v nastávajúcom období prísť. Československá strana s americkou žiadosťou súhlasila. Hlavný štáb Ministerstva národnej obrany informoval o tejto skutočnosti slovenské orgány zainteresované na vysídlení a upozorňoval, že „nevyhovieť tomuto požiadavku Američanov môže mať za následok prerušenie transferu, čo by znamenalo vedľa straty času i straty materiálne.“¹¹ Na Slovensku peňažné prostriedky zabezpečoval Fond národnej obnovy prostredníctvom Národnej banky.

Prednosta V. odboru Povereníctva vnútra I. Skarba začiatkom februára 1946 upozorňoval nadriadené orgány povereníctva na nedostatky a zaostávanie organizačnej prípravy odsunu na Slovensku. Zdôraznil, že V. odbor má kompetencie len vo vzťahu k pracovným táborom zriadeným na základe nariadenia SNR č. 105/45 Zb. n. SNR. Žiadal, aby celá agenda týkajúca sa vysídlenia Nemcov bola pridelená niektorému odboru a v rámci neho zriadené samostatné odsunové oddelenie s príslušným personálom v počte minimálne 10 pracovníkov.¹²

Rokovania o vysídlení nemeckého obyvateľstva zo Slovenska sa za prítomnosti zástupcov ústredných rezortov, osídľovacích orgánov a vládneho zmocnenca pre odsun Nemcov z Československa A. Kučeru konali v Liberci 8. februára 1946, teda v dobe, keď do americkej zóny v Nemecku už odchádzali z Čiech prvé transporty. Prítomní na porade predpokladali, že zo Slovenska bude možné vysídliť približne 40 000 Nemcov, resp. i viac. Došlo tiež k rozhodnutiu, že pre konečnú fázu transferu budú slúžiť 4 odsunové tábory dislokované blízko železničnej trate. Slovenskej strane bolo doporučené menovať zmocnenca pre odsun Nemcov zodpovedného za jeho priebeh zo Slovenska, ktorý mal byť v stálom kontakte s A. Kučerom z Ministerstva vnútra v Prahe.¹³

Poradu k problematike vysídlenia Nemcov zvolal povereník vnútra na 11. februára. I. Skarba informoval o výsledkoch rokovania v Liberci, opakovane poukázal na potrebu vytvoriť odsunové oddelenie a predniesol doporučenie českej strany menovať na Slovensku vládneho zmocnenca pre vysídlenie Nemcov, v kompetencii ktorého mala byť koordinácia činnosti všetkých zložiek spolupôsobiacich pri odsune. Prítomní sa uzniesli, že v rámci V. odboru sa

zriadi oddelenie V/5, kde by pracovalo 10 zamestnancov (5 referentov dôstojníkov NB a 5 kancelárskych síl). Prijali doporučenie, aby Zbor povereníkov menoval do funkcie vládneho zmocnenca pre odsun Nemcov I. Skarbu a poveril ho vypracovať kompetencie odsunového oddelenia.¹⁴ Povereník vnútra informoval Predsedníctvo Zboru povereníkov o priebehu a záveroch rokovania listom, v ktorom uviedol, že „otázka odsunu Nemcov zo Slovenska dostáva sa po zdĺhavých vyjednávaniach s Ministerstvom vnútra v Prahe do konečného štádia.“¹⁵ Poukázal na skutočnosť, že do organizácie vysídlenia musia byť zapojené okrem Povereníctva vnútra, ktoré za pomoci NB odsun zabezpečovalo, aj povereníctva sociálnej starostlivosti, zdravotníctva, dopravy, výživy a zásobovania a tiež osídľovací úrad a veliteľstvo 4. oblasti. Bolo nutné, aby uvedené orgány pracovali koordinovane a podliehali v tomto smere centrálnemu rozhodovaniu. Povereník žiadal Zbor povereníkov o prevedenie 20 miliónov Kčs potrebných na realizovanie prípravných prác spojených s vysídlením. Tlmočil potrebu menovať vládneho zmocnenca pre odsun Nemcov zo Slovenska.¹⁶

Menovanie potvrdil Zbor povereníkov na zasadnutí 15. februára 1946, kedy sa uzniesol ustanoviť do funkcie vládneho zmocnenca pre odsun Nemcov zo Slovenska I. Skarbu. Do jeho kompetencie prislúchalo právo dávať úpravy a pokyny vedúcim oddelení Povereníctva vnútra, koordinovať činnosť všetkých zložiek činných pri vysídlení Nemcov, kontrolovať ich prácu, podávať správy Zboru povereníkov a spolupracovať s Ministerstvom vnútra v Prahe.¹⁷ Do pôsobnosti novovytvoreného 5. oddelenia na V. odbore Povereníctva vnútra patrilo konečné stanovenie osôb nemeckej národnosti podliehajúcich odsunu, ďalej technická stránka zoradovania ľudí určených na vysídlenie, evidencia osôb a štatistické spracovanie písomného materiálu o odsune.¹⁸

Hlavný štáb Ministerstva národnej obrany pri prípravách odsunu Nemcov zo Slovenska, z dôvodov odľahčenia dopravy na železniciach, uvažoval aj o možnosti prepravy lodnou dopravou po Dunaji. Východzia stanica mala byť v úseku medzi Komárnom a Bratislavou, konečná v Passau a prvé transporty boli plánované na koniec marca 1946. Slovenská strana však zaujala k návrhu negatívne stanovisko a argumentovala tým, že preprava Nemcov po Dunaji nie je možná kvôli nedostatku plavidiel.¹⁹

V rámci organizačných opatrení spojených s prípravou vysídlenia vystúpila do popredia potreba zaviesť do systému označovania internačných zariadení precíznejšiu kategorizáciu. Do praxe sa síce postupne prenášali vykonávacie predpisy k nariadeniu SNR č. 105/1945 Zb. nar. SNR, ale náprava v zmysle dôkladnejšej diferenciacie a kategorizácie internačných zariadení postupovala len pomaly. Povereníctvo vnútra zaslalo 4. marca 1946 obežník všetkým správam táborov na Slovensku, v ktorom presne vymedzilo a špecifikovalo obsahovo pojmy „pracovné tábory“ a „sústredňovacie tábory“. Podľa pokynov bolo možné ako pracovný tábor označiť len ten, ktorý bol zriadený podľa nariadenia č. 105/1945 Zb. nar. SNR a bol za taký označený V. odborom Povereníctva vnútra. Do pracovných táborov sa mali umiestňovať osoby, na ktoré sa vzťahoval § 2 uvedeného nariadenia a označovali sa ako zaradenci. Do kategórie „sústredňovacie tábory“ boli zaradené všetky tábory udržiavané a spravované V. odborom Povereníctva vnútra, ktoré neboli pracovnými tábormi. Osoby umiestnené v sústredňovacích táboroch mali byť označované ako „sústredenci“, pričom bolo zakázané používať pojmy zaisťovací tábor a zaisťenci.²⁰ Tábory, v ktorých sa nachádzali osoby nemeckej národnosti, sa mali označovať ako sústredňovacie a internované osoby ako sústredenci.

Vládny zmocnenec I. Skarba vydal 21. marca 1946 pod číslom 5 000/1-V/5-1946 *Smernice pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska*, ktoré vo všetkých bodoch vychádzali zo smerníc

celoštátnych. Stali sa základným organizačným podkladom pre realizáciu vysídlenia nemeckého obyvateľstva. Definitívne, konečné rozhodnutie o osobách určených k odsunu a ich sústredenie do táborov, bolo v kompetencii príslušných orgánov Povereníctva vnútra. Všetky zložky verejnej správy boli povinné asistovať v rámci svojich možností pri realizácii vysídľovania a dbať o to, aby bolo prevádzané spôsobom usporiadaným a ľudským. Zabezpečením zdravotnej služby bolo poverené Povereníctvo zdravotníctva, ktoré malo postupovať podľa smerníc Ministerstva zdravotníctva. Bezprostrednú zdravotnú starostlivosť pri odsune mali zabezpečovať lekári a ošetrovateľský personál nemeckej národnosti pod dohľadom príslušného úradného lekára. Nemeckí zdravotníci mali byť vysídlení ako poslední. Zdravotné opatrenia mali byť predovšetkým zamerané na zamedzenie vzniku a šírenia nákazlivých chorôb a zabráneniu zhoršenia zdravotného stavu vysídľovaných osôb. Do štandardných transportov nemali byť zaradované osoby odkázané na nemocničné ošetrovanie, ľudia podozriví z nákazlivých chorôb, duševne chorí a tehotné ženy šesť týždňov pred pôrodom a novorodičky šesť týždňov po pôrode. Ich preprava mala byť zabezpečená osobitnými transportmi a mohla byť prevedená len so súhlasom a podľa pokynov úradného lekára. Pri vysídľovaní bolo potrebné „prihliadať k tomu, aby jednak nebol nad mieru naprosto nevyhnutnú rušený chod dôležitých hospodárskych odvetví následkom náhleho odčerpania nezbytných pracovných síl“, ale zároveň smernice ukladali, aby týmito ohľadmi nebol komplikovaný plynulý priebeh vysídľovania, „lebo treba mať stále na zreteli, že z dôležitých dôvodov politických je treba celkový odsun previesť v dobe čo najkratšej, a to i za cenu dočasných hospodárskych škôd“.²¹ Po technickej stránke bola odsunom poverená československá vojenská správa, ktorá mala sústredené osoby prevziať výlučne v určených staniaciach a odovzdať ich spojeneckým armádam. Zabezpečovala konečnú fázu odsunu.

K postupnému a plynulému sústreďovaniu osôb a ich vysídleniu mali slúžiť sústreďovacie a odsunové tábory. Stravovanie osôb umiestnených v uvedených zariadeniach zabezpečoval V. odbor Povereníctva vnútra a počas odsunu československá vojenská správa.

Prvotný výber osôb určených k vysídleniu bol zverený ONV, OSK a v Bratislave a Košiciach národným výborom. Odsunu podliehali zásadne všetky osoby nemeckej národnosti, ktoré podľa dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. stratili československé štátne občianstvo.

Vysídlení nemali byť príslušníci československých vojenských jednotiek nemeckej národnosti, pokiaľ nebolo úradne určené, že sa im československé štátne občianstvo nezachováva; ďalej osoby, ktoré podali do 10. februára 1946 žiadosť o zachovanie československého štátneho občianstva podľa odstavcov 1 a 2 § 2 ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. a ktorým bolo vydané osvedčenie podľa vzoru *B* už uvedeného obežníka z 22. októbra 1945 o dočasnom zachovaní československého štátneho občianstva, pokiaľ ich žiadosť nebola zamietnutá. Z odsunu boli vylúčené aj manželky a maloleté deti československých štátnych občanov, žiadajúce o vrátenie československého štátneho občianstva, ktorým bolo vydané osvedčenie podľa vzoru *C* vyššie citovaného obežníka PV, pokiaľ ich žiadosť nebola zamietnutá. Na území Slovenska mohli ďalej ostať Nemci, uvedení, v čase zvýšeného ohrozenia republiky, t. j. v dobe od 21. mája 1938 do 31. decembra 1945, v úradnom hlásení ako Slováci alebo Česi, pod podmienkou, že im bolo vydané osvedčenie o československom štátnom občianstve. Vysídleniu nepodliehali ani Nemci žijúci v platnom manželskom zväzku s osobou niektorej slovanskej národnosti spolu s ich deťmi.

Odsunovú jednotku tvorila zásadne rodina a dodržiavaná bola zásada zachovania jej

celistvosti. Sirotky a opustené deti nesmeli byť vysídlené bez sprievodu starších osôb. Do transportov mohli byť zaraďované aj osoby nemeckej národnosti, ktoré sa prihlásili k vysídleniu dobrovoľne, za predpokladu, že stratili československé občianstvo. V iných prípadoch bol dobrovoľný odsun neprípustný.

Pokiaľ spĺňali všeobecné podmienky stanovené pre vysídlenie, odsun sa vzťahoval aj na duchovných nemeckej národnosti a taktiež príslušníkov rehoľných rádov. Keďže uvoľnenie týchto osôb z cirkevných funkcií vyžadovalo v určitých prípadoch dodržať stanovený postup, ich vysídlenie malo byť vopred oznámené príslušnému biskupskému ordinariátu. Súkromný majetok duchovných podliehal rovnakým ustanoveniam ako u ostatných osôb nemeckej národnosti.

Vysídlenie malo byť realizované takým spôsobom, aby nebol ohrozený chod hospodársky mimoriadne dôležitých podnikov. Závody, ktorých prevádzku mohol odsun narušiť, mal okresným národným výborom oznámiť Osídľovací úrad pre Slovensko. Nemeckí zamestnanci týchto podnikov uznaní "za sily zvlášť kvalifikované, alebo za odborníkov - špecialistov pre prevádzku podniku nenahraditeľných"²² mali byť odsunovaní podľa osobitných smerníc vypracovaných osídľovacím úradom.

Lokality, z ktorých sa malo vysídlenie realizovať, určoval V. odbor Povereníctva vnútra. ONV a OSK boli poverené dopraviť nemecké obyvateľstvo do najbližšieho sústredovacieho tábora, prípadne priamo do odsunového tábora. Sústredovanie osôb v odsunových táboroch bolo v kompetencii odsunových referentov PV, ktorí boli povinní dbať, aby v odsunových táboroch nedochádzalo k nežiadúcej vysokej koncentrácii osôb a aby zostavovanie (vystrojovanie) transportov prebiehalo bez prieťahov. ONV mali zabezpečiť, aby všetky potrebné práce a doprava v súvislosti s uskutočnením odsunu prebehli rýchlo a nerušene. Boli ďalej povinné zostaviť menné zoznamy osôb určených bezprostredne k vysídleniu. Kópiu zoznamu mal obdržať veliteľ transportu, miestny NV, oblastná osídľovacia úradovňa a orgán poverený zistením a zaistením majetku zanechaného vysídlenými osobami. Ako podklady pre zostavenie súpisov mali byť použité menné zoznamy osôb nemeckej národnosti vyhotovené v priebehu evidencie nemeckého obyvateľstva, ktorú realizoval osídľovací úrad. Do kompetencie ONV patrilo taktiež určiť veliteľa prísunového transportu a zabezpečiť členov strážnej služby, podľa možnosti príslušníkov národnej bezpečnosti alebo armády.

ONV boli povinné zabezpečiť dopravu odsunovaných osôb na zhromaždište v okresnom meste, resp. v niektorej obci a postarať sa o ich technické vybavenie a zdravotný dozor v týchto priestoroch. Preprava Nemcov z zhromaždišť do sústredovacích, resp. odsunových táborov sa mala v prípade väčšej vzdialenosti uskutočniť po železnici, ináč autobusmi, resp. nákladnými autami a povozmi. ONV boli taktiež povinné stanoviť komisie poverené prevzatím a zaistením cenností a ďalších predmetov, ktorých vývoz za hranice bol podľa platných predpisov zakázaný a ktoré boli pri osobných prehliadkach zabavené. Komisie mali byť zložené zo zástupcov okresných a miestnych národných výborov, národnej bezpečnosti alebo armády a príslušného úradu finančnej správy. Každá vysídľovaná osoba bola povinná podrobiť sa detailnej osobnej prehliadke, pričom zvýšená pozornosť mala byť venovaná znemožneniu úniku predmetov a informácií, ktorých použitie v cudzine by mohlo ohroziť konkurencieschopnosť domácej výroby. Zakázaný bol aj vývoz listín, kníh a písomností historického, politického a protištátneho obsahu. Dozorné orgány boli povinné dbať, aby v rámci vysídlenia neunikli osoby, ktoré sa previnili proti ČSR. Osoby podozrivé z takýchto činov mali byť odovzdané okresným ľudovým súdom.

Oproti pôvodne stanovenému limitu došlo k zvýšeniu váhy vyvážanej batožiny. Každá osoba bola oprávnená vziať si so sebou osobné veci do váhy 70 kg, vrátane zásob trvanlivých potravín na 7 dní. Pokiaľ to colné predpisy povoľovali, Nemci si mohli so sebou odniesť hnutelnosti potrebné k uspokojeniu životných potrieb, alebo k výkonu zamestnania. Nesmeli byť vyvezené hotové peniaze v korunách, prípadne v iných menách (s výnimkou 1000 ríšskych mariek na 1 osobu), vkladné knižky, cenné hodinky, fotoaparáty, rozhlasové prístroje, písacie stroje, cenné koberce a cenné kožušiny. Snubné prstene a osobné pamiatkové predmety, pokiaľ vývoz týchto predmetov nebol zakázaný z dôvodov ochrany kultúrnych pamiatok, mali byť vysídľovaným osobám ponechané. Súčasťou vybavenia bol primeraný odev a obuv, prikrývka, jedálenská nádoba s príborom a osobné doklady (krstný list, domovský list, evidenčný lístok a občiansky preukaz). Po zaradení do transportu mali byť občianske preukazy označené záznamom o prevedení odsunu. ONV boli povinné informovať konkrétne osoby (rodiny) nemeckej národnosti o ich vysídlení a okrem iných údajov oznámiť im miesto, kde sa mali zhromaždiť, uviesť zoznam vecí povolených k vývozu do Nemecka a poučiť ich, akým spôsobom majú uzamknúť svoje príbytky. Nemci museli uzavrieť všetky vchody do miestností, prelepiť zámky vo svojich domoch lepiacou páskou, označiť ju vlastným menom a odovzdať kľúče opatrené menom a adresou na zhromaždišti zástupcovi príslušného národného výboru. V oznámení mal byť taktiež uvedený súpis vecí, ktoré boli Nemci povinní odovzdať na zhromaždišti a výstrahu s upozornením, že neuposlušnosť, najmä poškodenie, zničenie alebo ukrytie zanechaného majetku, ako aj napomáhanie takýmto činom bude prísne stíhané. Predmety, ktoré nesmeli byť vyvezené, boli vysídľované osoby povinné priniesť na zhromaždište v balíkoch s priloženým zoznamom. Balíky mali prevziať komisie a pokiaľ možno na mieste preveriť ich obsah, následne uzavrieť, opatriť pečiatkou ONV, alebo MNV, odovzdať do úschovy príslušnému národnému výboru a podpísať majiteľom vyhotovený zoznam odovzdaných vecí.

Po prevedení všetkých náležitostí boli velitelia transportov povinní odovzdať správam sústredovacích (odsunových) táborov menné zoznamy osôb pripravených na vysídlenie zo Slovenska a podať V. odboru Povereníctva vnútra správu o prevedení prísunu.²³

Súčasťou smerníc boli aj pokyny pre predbežné zaistenie zanechaného majetku. Hospodárske zvieratá mali byť ustajnené vo vhodných priestoroch a príslušný národný výbor mal zabezpečiť ich starostlivosť. Povinnosťou ONV bolo vydať vyhlášky zakazujúce vstup do opustených bytov, hospodárstiev a budov. Vyhlášky mali obsahovať aj varovanie, že akékoľvek poškodzovanie, alebo scudzenie hnutelností z opustených objektov je trestné. Osobám, ktoré by zákaz porušili hrozilo zatknutie a súdne konanie. ONV boli zároveň povinné vykonať všetky potrebné opatrenia pre ochranu opusteného majetku pred odcudzením, poškodením alebo zničením, vrátane jeho ochrany orgánmi NB, resp. vojskom.

V záverečných ustanoveniach smernice informovali, že v najbližšom čase bude prevádzaný odsun Nemcov len do amerického okupačného pásma. Upozorňovali tiež na skutočnosť, že zástupcovia československých úradov, zúčastnení pri prejednávaní konkrétnych podmienok vysídlenia Nemcov do amerického okupačného pásma „zaviazali sa orgánom americkej vojenskej správy poverených prijímaním odsunovaných Nemcov, že odsun bude realizovaný skutočne podľa ustanovení týchto smerníc. Je v najväčšom záujme nášho štátu, aby tieto záväzky boli všetkými činiteľmi pri odsune zúčastnenými vo všetkých smeroch bezpodmienečne dodržané, lebo ich porušenie by malo za následok prerušenie odsunu a jeho opätovné začatie bolo by spojené s veľkými ťažkosťami.“²⁴

Na základe rozhodnutia PV mali *Smernice pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska* najneskoršie do 25. marca 1946 obdržať všetky orgány zainteresované na odsune.

Štátnym úradom na Slovensku zainteresovaným na vysídlení Nemcov bolo zrejmé, že keď má byť odsun uskutočnený bez väčších prieťahov a nedostatkov, je potrebné presne zistiť, koľko osôb nemeckej národnosti sa na slovenskom území nachádza. V rokoch druhej svetovej vojny došlo k úbytku nemeckého obyvateľstva na Slovensku podmieneného viacerými faktormi. O stratách na frontoch, kde karpatskí Nemci bojovali v jednotkách SS, neexistovali oficiálne údaje. Rovnako neprehľadná bola aj situácia spôsobená evakuáciou nemeckého obyvateľstva na prelome rokov 1944/45. Zistenie počtu Nemcov komplikovali tiež dislokácie zapríčinené internáciou. Mnohí príslušníci nemeckej menšiny unikli z evidencie bezpečnostných orgánov zmenou bydliska a vyhli sa týmto spôsobom pobytu v tábore. V snahe eliminovať neuspokojivý prehľad o počtoch a mieste pobytu nemeckého obyvateľstva, vydal prednosta 2. oddelenia HVNB 14. septembra 1945 rozkaz všetkým oblastným veliteľstvám, aby najneskôr do 5. októbra 1945 predložili zoznamy Nemcov vo svojom obvode. Zaevidované mali byť všetky osoby nemeckej národnosti, ktoré sa nachádzali v mieste svojho bydliska a Nemci internovaní v tom čase v táboroch.²⁵ HVNB zdôrazňovalo, že zoznamy potrebuje kvôli „vypracovaniu plánu pre transfer, ktorý musí zapadať do celkového rámca vyvážania Nemcov z republiky.“²⁶

Do konca jesene 1945 súpis nebol ukončený a preto Povereníctvo vnútra pokračovalo v úsilí získať presnejšie údaje o počte Nemcov aj začiatkom roku 1946. VI. odbor vydal 15. januára všetkým ONV a OSK pokyny, v ktorých stanovil, aby za účelom presnej evidencie nemeckého obyvateľstva ONV, resp. OSK najneskôr do 28. februára vypracovali zoznamy všetkých Nemcov.²⁷

Povereníctvo vnútra bolo povinné zabezpečiť, aby súpis nevykonávali osoby „naklonené obyvateľstvu nemeckej a maďarskej národnosti, ďalej aby nebolo ani najmenej pochybnosti čo do národnej spoľahlivosti a bezchybného charakteru týchto osôb.“²⁸ Evidenciu realizoval Osídľovací úrad pre Slovensko, ktorý 18. februára 1946 uverejnil pokyny pod názvom *Súpis Maďarov a Nemcov – smernice*. Vymedzili osoby podliehajúce súpisu, špecifikovali zásady i postup prác a určili kompetentné orgány realizujúce evidenciu osôb i majetku. Smerodajným kritériom, z ktorého sa vychádzalo bolo, že súpisu sa mali povinne podrobiť všetci Nemci a Maďari, hlásiaci sa k uvedenej národnosti v roku 1930.²⁹ Pokyny osídľovacieho úradu k realizovaniu súpisu zo 16. marca ako ďalšie kritérium uvádzali cenzus v roku 1940. ONV však nemali k dispozícii výkazy z uvedených sčítaní a preto sa podľa inštrukcií osídľovacieho úradu mali pridrižovať zoznamov Nemcov, ktoré už viackrát v každom okrese zhotovili stanice NB. Tie mali slúžiť ako dostatočný podklad k prevedeniu súpisu.

Evidenciu realizovali sčítací komisári osídľovacieho úradu v úzkej spolupráci s členmi ONV, MNV, resp. správnych komisií a asistencie členov národnej bezpečnosti. Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti 5. marca 1946 nariadilo všetkým staniciam, aby k dvom sčítacím komisárom bol pridelený jeden člen NB. Výber členov sčítacích komisií mal byť prevedený tak, aby bola vylúčená akákoľvek náklonnosť, resp. „prejav ľútosti“ k obyvateľom nemeckej národnosti.

Základnou jednotkou pri súpise bola rodina. Zaevidované mali byť všetky osoby nemeckej národnosti, ktoré boli registrované v mieste trvalého bydliska a to aj vtedy, keď sa v čase cenzu nachádzali na neznámom mieste. V takom prípade sčítací komisári zapísali do evidenčného listu poznámku, že v obci už nebyvajú.

Okrem registrácie osôb nemeckej a maďarskej národnosti mal byť zároveň uskutočnený aj súpis ich nehnuteľného a hnutel'ného majetku. Osobné a majetkové údaje o príslušníkoch nemeckej menšiny obsahoval tzv. evidenčný list. Mal byť podpísaný hlavou rodiny a vyplňal sa v piatich exemplároch, z ktorých jeden mal byť zaslaný na Povereníctvo vnútra. Osoba realizujúca súpis bola povinná odovzdať rodine evidenčný preukaz, ktorý slúžil ako potvrdenie o vykonaní súpisu.

Evidencia osôb nemeckej národnosti sa uskutočnila aj v pracovných a sústred'ovacích táboroch. Povereníctvo vnútra vydalo 7. marca k tomuto účelu samostatné smernice, ktoré v siedmich bodoch vysvetľovali postup pri súpise v táboroch.³⁰

Doplňok smerníc k súpisu Nemcov a Maďarov z 26. marca upozorňoval, že v súlade s požiadavkou západných mocností bola za odsunovú jednotku stanovená kompletná rodina. Z toho dôvodu mali ONV na základe evidenčných listov vyhotoviť evidenciu osôb, ktoré nežili spolu so svojimi rodinami.³¹

Rozdelením kompetencií (kompetentným orgánom povereným súpisom Nemcov bol Osídľovací úrad pre Slovensko a odsun nemeckého obyvateľstva riadilo Povereníctvo vnútra) sa postup prác pri prípravách vysídlenia Nemcov komplikoval. Smernice k súpisu síce stanovili, že jeden exemplár evidenčných listov má byť predložený Povereníctvu vnútra, ale do 25. marca 1946 tam nebol doručený ani jeden sčítací hárok. Povereníctvo sa preto obrátilo listom na všetky ONV a OSK, v ktorom žiadalo, aby cenzus bol čo najskôr ukončený a evidenčné listy spísaných osôb nemeckej národnosti bezpodmienečne predložené aj V. odboru Povereníctva vnútra.³²

Denník Hlas práce 23. apríla 1947 uviedol, že výsledky cenzu evidovali 62 643 Nemcov.³³

Poznámky

- 1 Staněk, T.: c. d., s. 111.
- 2 Archiv Ministerstva zahraničných věcí (A MZV) České republiky (ČR) Praha, f. Teritoriální odbor obyčejný, Německo 1945 – 1959, kar. 13. Vystřahování Němců z Slovenska.
- 3 Tamže.
- 4 Demokrat, 30. oktobra 1945, s. 1.
- 5 SÚA, f. Úrad predsedníctva vlády (ÚPV) – Tajná spisovňa (T) 1945 - 1959, kar. 308, a. j. 127/a.; 122/46 –dôv.
- 6 Staněk, T.: c. d., s. 113.
- 7 Kováč, D.: Organizovaný odsun Nemcov zo Slovenska roku 1946. In: Historický Časopis. Roč. 49, 2001, č. 2, s. 237.
- 8 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 308, a. j. 127/2; 121/46 dôv.
- 9 Staněk, T.: c. d., s. 172.
- 10 SÚA, f. ÚPV – T, kar. č. 308, a. j. 127/2; 121/46 dôv.
- 11 SNA, f. PV – PT, kar. 6. Odsun Nemcov do amerického okupačného pásma – vybavenie peňažitým obnosom v RM.
- 12 SNA, f. PV – prezídium , kar. 69; 37/13- 46.
- 13 A MZV ČR, f. Teritoriální odbor obyčejný, Německo, kar. 14.
- 14 SNA, f. PV - prezídium, kar. 14. Rôzne úradné záznamy prez. šéfa 1946. Prítomní boli aj povereník D. Okáli, prednosta VI. odboru R. Viktorín, prednosta V. odboru I. Skarba, vedúci VI/I. J. Ilčík.
- 15 Tamže, kar. 71; 37/46.

- 16 Tamže.
- 17 SNA, f. ÚP ZP - zasadnutia ZP, kar. 5. Zápisnica z 34. zasadnutia ZP konaného 15. februára 1946.
- 18 SNA, f. PV – obežníky, kar. 4. Potreba personálu a miestností pre oddelenie V/5.
- 19 SNA, f. PV – PT, kar. 6. Odsun Němců ze Slovenska – zahájení přípravních jednání pro odsun po Dunaji.
- 20 Tamže, kar. 4; 40.
- 21 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.
- 22 Tamže.
- 23 Menné zoznamy mali obsahovať meno a priezvisko odsunovanej osoby, vek, pohlavie, národnosť, trvalé bydlisko, zamestnanie, či a kde má odsunovaná osoba príbuzného v americkom okupačnom pásme, kam by si tieto osoby želali ísť (pokiaľ išlo o miesto v americkom okupačnom pásme v Nemecku), či sa jednalo o osobu významne činnú v nacistickom hnutí, osobné doklady, ktoré odsunovaná osoba vlastnila a sumu československých platných platidiel. Eskortujúci veliteľ bol povinný odovzdať peniaze správe sústredovacieho, alebo odsunového tábora do depozitu. V zoznamoch mala byť uvedená aj suma ríšskych mariek, ktoré mala mať každá odsunovaná osoba pri sebe.
- 24 A MV SR Levoča, f. E – 5, inv. j. 1.
- 25 SNA, f. PV- spravodajský a štátnobezpečnostný odbor (SŠO) 1945 – 1949, kar. 3. Nemci a Maďari, zoznamy – vyhotovenie.
- 26 SNA, f. PV – BO, kar. 483. Zoznamy Nemcov – vyžiadanie.
Keď kompetencia prešla na Povereníctvo SNR pre veci vnútorné, pokračoval v tomto úsilí jeho V. odbor. Podľa záznamov PV sa koncom roku 1945 na Slovensku nachádzalo približne 57 000 Nemcov, z nich bolo sústredených v internačných táboroch 17 825 ľudí.
- 27 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 9, prez. Nemci odsun z ČSR – vyhotovenie zoznamov. Za Nemca mal byť považovaný každý, kto používal v rodinnom styku jazyk nemecký, ďalej ten, kto po 1. marci 1938 priznal národnosť nemeckú, a to aj v prípade, že nepoužíval v domácom styku nemčinu. Nemeckú národnosť musela priznať aj osoba, ktorá v rokoch 1938 až 1945 bola trvale členom NSDAP, DP, SdP, FS, SS alebo inej zložky nemeckej, nacistickej organizácie a to aj vtedy, keď jej jazykom komunikácie nebola nemčina a i keď jeho manželka, príp. manžel alebo rodičia nevstúpili do žiadnej z týchto organizácií. Vývoj situácie na Slovensku v menšinovej otázke podmienil uvedený zámer realizovať v upravenej podobe a forme.
- 28 SNA, f. ÚP ZP - zasadnutia ZP, kar. 5. Zápisnica z 36. zasadnutia ZP konaného 18. februára 1946.
- 29 SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 494, a. j. 196.
- 30 SNA, f. PV – PT, kar. 4. Súpis Maďarov a Nemcov na Slovensku - smernice pre pracovné a sústredovacie tábory.
- 31 SNA, f. PV – obežníky, kar. 4; 96.
- 32 SNA, f. PV – prezídium, kar. 71. Súpis Nemcov na Slovensku, prevedenie.
- 33 Hlas práce, 23. apríla 1947, s. 1 Výsledky súpisu podľa jednotlivých okresov dochované v SNA, neboli v čase nášho výskumu spracované.

Hlavná fáza vysídlenia

Počas rokovaní americkej strany s československými orgánmi v Prahe 8. – 9. februára 1946 bolo dohodnuté, že do 24. februára toho roku bude do amerického pásma v Nemecku

vypravený jeden transport denne približne s 1200 osobami. Od 25. februára boli odoslané každý deň dva a od 1. apríla štyri transporty. Prvý, predovšetkým so staršími ľuďmi, ženami a deťmi bol zostavený 24. januára 1946 v Mariánskych Láznich a nasledujúci deň odišiel smerom na Domažlice.¹ 24. január sa považuje za dátum, kedy bol oficiálne zahájený organizovaný odsun Nemcov z Československa.

Podľa údajov Povereníctva vnútra žilo v tej dobe na Slovensku približne 57 000 príslušníkov nemeckej národnosti. K zintenzívneniu príprav spojených s ich vysídlením došlo v priebehu marca 1946. Povereník vnútra zaslal 25. marca HVNB a okresným veliteľstvám, ONV i vedeniam sústredovacích táborov pokyny k zabezpečeniu plynulého odsunu Nemcov zo Slovenska. Prvoradou podmienkou bolo zamedziť odchod sústredencov z táborov, a to aj na úkor toho, že by neboli zaradovaní do pracovnej činnosti v okolí internačných zariadení. Aby sa predišlo útekom a zbehnutiam z táborov, HVNB bolo povinné doplniť počet svojich príslušníkov v staniaciach internačných zariadení.²

Povereník vnútra zaslal 15. mája prednostovi VI. odboru Povereníctva vnútra R. Viktorínimu list, v ktorom poukázal na množiace sa správy o tom, že sa do táborov internujú predovšetkým sociálne slabšie kategórie Nemcov. Nariadil, aby v súvislosti s vysídlením Nemcov R. Viktorín zabezpečil „v prvom rade sústredenie Nemcov dobre situovaných, ktorí svojim hospodárskym a spoločenským vplyvom sa rozmanitým spôsobom sústredeniu vyhli.“³

Základný výber osôb prichádzajúcich do úvahy pre vysídlenie z tých príslušníkov nemeckej menšiny, ktorí ešte neboli internovaní v sústredovacích, resp. pracovných táboroch, prevádzkali okresné národné výbory a okresné správne komisie. Povereník vnútra J. Viktorý vydal 17. júna 1946 prípis ktorým nariadil, aby príslušné ONV a OSK okamžite zriadili pri svojich úradoch komisie pre odsun Nemcov. Komisiu mali tvoriť zástupcovia ONV (OSK), okresných pobočiek jednotlivých odbojových organizácií a ich úlohou bolo rozhodovať o výbere osôb nemeckej národnosti určených k vysídleniu.⁴

Na Povereníctve vnútra pri oddelení V/5 bola na základe príkazu Prezídia PV zo dňa 8. mája 1946 zriadená *Odsunová komisia pre konečný výber osôb určených na vysídlenie do Nemecka* (nazývaná aj výberová komisia), ktorej úlohou bolo kontrolovať správnosť a opodstatnenosť zaradenia osôb na vysídlenie.⁵ V komisii mali svojich zástupcov V. a VI. odbor Povereníctva vnútra, HVNB, osídľovací úrad a všetky, na Slovensku legálne pôsobiace politické strany – Demokratická strana, KSS, Strana práce a Strana slobody. Predsedom komisie bol vedúci oddelenia V/5 PV Š. Jakubík a jeho zástupcom ďalší zamestnanec oddelenia E. Ďuriš.⁶

Na základe úpravy povereníka vnútra vydanej 28. júna 1946 bola kompetencia výberovej komisie rozšírená. Komisia nemala už len kontrolnú a dozornú úlohu, ale stala sa orgánom, ktorý s konečnou platnosťou rozhodoval o výbere osôb určených na odsun, najmä vo všetkých sporných prípadoch. Komisia rozhodovala napr. o príslušníkoch československých vojenských jednotiek, o osobách, ktoré sa po roku 1938 hlásili za Slovákov alebo Čechov a o zmiešaných manželstvách. Tu rozlišovala tzv. čisté manželstvá, t. j. keď jeden z manželov sa v rokoch 1930, 1938 a 1940 vždy hlásil k niektorej zo slovanských národností, alebo tzv. manželstvá podľa pôvodu, v ktorých sa síce obaja manželia hlásili v roku 1940 k národnosti nemeckej, ale buď v roku 1930, alebo 1938 aspoň jeden z manželov resp. obaja k národnosti slovanskej a pôvodom boli Slovania. Vysídleniu nepodliehali muži vo veku nad 65 a ženy nad 60 rokov, pokiaľ nemali odísť spolu so svojimi rodinnými príslušníkmi. Výberová komisia mala s konečnou platnosťou určiť, kto nebude vysídlený ako nenahraditeľný odborník a mala definitívne rozhodnúť, ktorým osobám nemeckej národnosti bude priznaný status antifašistu.⁷

Komisia rozhodovala na základe osobných spisov príslušnej osoby, osvedčenia vyplneného správou tábora a informácií poskytnutých národnou bezpečnosťou.

V júni 1946 zasadla komisia celkovo 5 krát, v júli 14 krát. V dôsledku nárastu zoznamov osôb určených na vysídlenie bolo potrebné rozšíriť výberovú komisiu. Od 29. júla pracovala v štyroch samostatných skupinách, označovaných ako A, B, C, D a v auguste zasadala takmer každý deň. V septembri pracovali denne dve až tri skupiny komisie. Výber transportovaných osôb bol vo výlučnej kompetencii slovenských orgánov. Ani americká, ani ruská strana do tejto záležitosti nezasahovali.⁸

V dňoch 9. – 11. apríla 1946 rokovali v Prahe predstavitelia československých orgánov so zástupcami americkej armády. Výsledky jednaní boli sumarizované v záverečnom protokole, v zmysle ktorého sa v nasledujúcom období realizoval odsun Nemcov z Československa do amerického okupačného pásma. Americkí predstavitelia sa zaviazali, že od 1. mája 1946 budú preberať šesť vlakových súprav denne, tri mali byť odoslané do stanice Cheb – Wiesau a tri smerom na Domažlice – Furth im Wald. Na prepravu sa mali použiť výlučne kryté vozne. Československá strana súhlasila zostaviť zvláštne zoznamy nemocných, duševne chorých a inak postihnutých osôb. Vo vzťahu k nemeckým antifašistom bolo dohodnuté, že ich odsun sa uskutoční samostatne – buď v menších vlakových súpravách, alebo v autokolónach. V mesiaci máji mala americká strana prijímať denne dve vlakové súpravy s 300 antifašistami v Furth im Wald a vo Wiesau. Oproti predchádzajúcej dohode z januára 1946, na základe ktorej ČSR musela zabezpečiť každú vysídľovanú osobu sumou 1000 ríšskych mariek, bol obnos znížený na 500 ríšskych mariek. Američania opäť zdôrazňovali vysídľovanie nemeckého obyvateľstva výlučne prostredníctvom kompletných rodín.⁹

V mesiacoch január – apríl 1946 smeroval odsun Nemcov z Čiech a Moravy výlučne do amerického pásma. Československí predstavitelia sa v tej dobe snažili obnoviť hromadné vysídľovanie aj do sovietskej zóny. Pri jednaniach však nebola dosiahnutá dohoda. Sovieti argumentovali predovšetkým tým, že do 31. decembra 1945 prevzali Nemcov, ktorí sa koncom druhej svetovej vojny nachádzali v Československu v stanovenom počte a poukazovali aj na preľudnosťou vo svojej zóne.¹⁰

Skutočnosť, že v počiatkovej fáze mal transfer smerovať do amerického okupačného pásma prijala časť nemeckého obyvateľstva na Slovensku s uľahčením a vyskytli sa i prípady, keď sa Nemci dobrovoľne uchádzali o vysídlenie. O odchod do americkej okupačnej zóny prejavili záujem rovnako spišskí Nemci, nemeckí obyvatelia stredného Slovenska, ako aj Bratislavy a jej okolia. Na prípady záujmu Nemcov o vysídlenie reagovalo PV nariadením z 23. mája 1946, v ktorom ukladalo odsunovým referentom „aby tieto osoby zaradili do najbližšieho, z tábora odchádzajúceho transportu, pokiaľ vyhovujú podmienkam stanoveným v Smerniciach pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska.“¹¹

Pre konečnú fázu prípravy a realizácie vysídlenia boli vytvorené odsunové tábory. Územie Slovenska bolo rozdelené na štyri odsunové oblasti, z ktorých každá mala svoj odsunový tábor. Pre oblasť západného Slovenska Povereníctvo vnútra 12. apríla 1946 určilo tábor Petržalka - Kopčany, o tri dni neskôr pre stredoslovenskú oblasť tábor v Novákoch Východné Slovensko bolo rozdelené na dve oblasti - severovýchodnú s táborm v Poprade (18. apríla) a juhovýchodnú s táborm v Krompachoch (7. mája).¹² Rozhodnutím PV zo dňa 31. mája 1946 bolo sídlo odsunového tábora pre juhovýchodnú oblasť preložené do Košíc (Vojenské kasárne slobody)¹³ Západná odsunová oblasť Slovenska, ktorej odsunovým referentom bol M. Mikulášek, prisunovým O. Chlapík, zahrňovala okresy Bratislava, Galanta, Malacky, Modra, Šamorín, Hlohovec, Myjava, Piešťany, Senica, Trnava, Skalica, Dunajská Streda, Štúrovo

a Hurbanovo.¹⁴ Do odsunovej oblasti stredného Slovenska spadali okresy Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Brezno nad Hronom, Zvolen, Krupina, Levice, Nová Baňa, Želiezovce, Lučenec, Modrý Kameň, Nitra, Nové Zámky, Šaľa, Topoľčany, Vráble, Zlaté Moravce, Dolný Kubín, Liptovský Mikuláš, Námestovo, Ružomberok, Trstená, Bánovce nad Bebravou, Ilava, Nové Mesto nad Váhom, Púchov, Trenčín, Kremnica, Prievidza, Martin, Čadca, Kysucké Nové mesto, Považská Bystrica, Veľká Bytča a Žilina. Odsunovým referentom v tejto oblasti bol menovaný V. Krempaský a prisunovým Š. Šalko.¹⁵ Severovýchodnú oblasť zaberali okresy Kežmarok, Levoča, Poprad, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves a Stará Ľubovňa¹⁶ a juhovýchodnú okresy Humenné, Medzilaborce, Snina, Stropkov, Vranov nad Topľou, Košice I., Košice II., Gelnica, Moldava nad Bodvou, Trebišov, Kráľovský Chlmec, Michalovce, Sobrance, Veľké Kapušany, Prešov, Bardejov, Giraltovce, Sabinov, Svidník, Rimavská Sobota, Feledince, Revúca, Rožňava a Tornaľa.¹⁷ Odsunovým referentom severovýchodnej oblasti bol R. Mensátor – Héres, prisunovým M. Harich, juhovýchodnej odsunovým P. Vašíček, prisunovým referentom Š. Vrábel.

Do kompetencie odsunových referentov patrilo zostaviť transporty z osôb prisunutých do tábora, ihneď po ich odchode vypracovať *Správu o odsunutom transporte*, ktorá mala obsahovať popis realizácie vysídlenia, získané poznatky, závady i návrhy na úpravu a jej súčasťou mal byť zoznam osôb nachádzajúcich sa v transporte podľa jednotlivých vagónov. Správy museli byť odoslané bezprostredne po vypravení transportu V. odboru Povereníctva vnútra.¹⁸ Zástupca odsunového referenta vypomáhal odsunovému referentovi a okrem toho bol poverený prideliť každej osobe stanovenú sumu ríšskych mariek.¹⁹ V internačných zariadeniach pracoval odsunový skladník, ktorý mal zabezpečiť dostatočnú zásobu vecí potrebných pre materiálne vystrojienie transportov.

Úlohou prisunových referentov bolo riadiť a dohliadať na prácu ONV a OSK pri prísune Nemcov do odsunových táborov a zabezpečiť po dohode s odsunovým referentom jeho plynulosť. Sídlom činnosti prisunových referentov boli ONV. Výstrojoví referenti zodpovedali za materiálne vybavenie odsunovaných osôb v súlade so smernicami tak, aby transport nebol vrátený z dôvodov nedostatočného vybavenia. Prisunoví a odsunoví referenti boli povinní podávať oddeleniu V/5 Povereníctva vnútra periodické správy, vždy k 1. a 15. dňu každého mesiaca.

Na prísune a sústreďovaní nemeckého obyvateľstva v táboroch sa veľkou mierou podieľala aj národná bezpečnosť. Z toho dôvodu bol na V. odbor Povereníctva vnútra pridelený z HVNB major E. Krampfl, ktorý vykonával dozor nad sústreďovaním Nemcov do táborov. Všetky útvary NB, ONV, MNV, referenti a velitelia táborov museli jeho požiadavky a príkazy týkajúce sa urýchleného prísunu Nemcov do internačných zariadení rešpektovať a plniť.²⁰

Zdravotnú službu v odsunových táboroch zabezpečovalo Povereníctvo zdravotníctva a vykonávali ju lekári nemeckej národnosti. Bezprostredne po vstupe do odsunového tábora bol každý príslušník nemeckej národnosti podrobený lekárskej prehliadke, podobne ako aj bezprostredne pred prijatím do transportu. Osoby boli zaevidované a s každou spísané *Osvedčenie*, vyhotoveniu ktorého sa prikladal dôležitý význam. Bola to totiž posledná príležitosť k overeniu kompletnosti rodiny a tiež k prevereniu údajov, na základe ktorých, v súlade so smernicami pre odsun, by rodina nemusela byť vysídlená.²¹ *Osvedčenie* sa malo vyhotoviť najmenej s 1300 osobami preto, aby bolo zabezpečené obsadenie transportu, v ktorom malo byť 1 200 – 1 205 osôb. Personál v odsunových táboroch vyhotovil okrem toho súpisy s osobnými údajmi vysídľovaných osôb (podľa vagónov) a informáciou o tom, na ktorom mieste v Nemecku by sa chceli usídlieť.

Po vykonaní administratívnych náležitostí sa pristúpilo k materiálnemu vystrojeniu vysídľovaných osôb a k vyplateniu príslušnej sumy ríšskych mariek.

Československé orgány sa usilovali zabezpečiť hygienické a zdravotné opatrenia tak, aby transporty mohli byť americkou stranou prevzaté bez priťahov. Pri Ministerstve zdravotníctva bola zriadená Epidemická ústredňa pre odsun Nemcov. Jej pracovníci vykonali koncom apríla, niekoľko dní pred plánovaným vypravením sústredených Nemcov z tábora v Petržalke - Kopčany, hygienickú a epidemickú kontrolu, počas ktorej zistili závažné nedostatky. Hrozilo, že sa do transportu stanoveného na 30. apríla dostanú osoby postihnuté infekčnými chorobami. Na základe záverov kontroly bol sprísnený zdravotnícky a hygienický režim vo všetkých táboroch.²²

Prvý transport zo Slovenska opustil odsunový tábor Petržalka - Kopčany 30. apríla 1946. Tvorilo ho 1197 osôb (483 mužov, 626 žien a 88 detí do 6 rokov). Z hlavnej stanici v Bratislave ho vypravili pred 19. hodinou a do Domažlic dorazil 2. mája na obed, kde po prekontrolovaní príslušníkmi americkej armády prekročil československú hranicu o 16, 30 hodine. Podľa adries uvedených na zozname odsunovaných osôb je možné konštatovať, že väčšina Nemcov pochádzala z Bratislavy a okolia, niekoľkí zo stredného Slovenska. Dňa 12. mája vypravili druhý transport z odsunového tábora v Novákoch, smerom na Prahu, Plzeň a Domažlice. Na hranici vo Furth im Wald ho Američania prevzali 15. mája.²³ Tretí transport z tábora Petržalka - Kopčany 22. mája, smeroval na Cheb do Schirndigu, kde ho Američania prevzali 24. mája. Odsun v uvedenom mesiaci zavŕšil transport odoslaný 26. mája z Novák, ktorý cez Furth im Wald prešiel do amerického pásma o dva dni neskôr.²⁴ Celkove tak odišli štyri transporty, hoci Povereníctvo vnútra plánovalo odoslať do konca mája sedem.²⁵

Priebeh vysídľovania nemeckého obyvateľstva od januára do mája 1946 indikoval, že odsun nebude ukončený v termíne, ktorý stanovila Spojenecká kontrolná rada - 31. august 1946. Ministerstvo zahraničných vecí ČSR poukazovalo na celkový posun harmonogramu. Podľa plánu malo už v decembri 1945 opustiť Československo približne 250 000 Nemcov, ale rokovania medzi americkou a československou stranou prebiehali v januári 1946 a so soviectmi sa ešte len pripravovali. Zodpovedné orgány poverené organizáciou odsunu v ČSR predpokladali jeho ukončenie v novembri 1946.²⁶

V súvislosti s transportmi Nemcov odoslanými zo Slovenska v máji 1946 (približne 4 800 osôb), bol najprv v máji zrušený tábor v Petržalke - Semperitke a do konca toho mesiaca likvidovaných osem zariadení na Spiši.²⁷ Zostávajúce osoby umiestnené v zrušených spišských táboroch boli presunuté do internácie v Poprade a Krompachoch.

Mesačná správa V. odboru Povereníctva vnútra konštatovala, že štyri transporty Nemcov, ktoré boli vypravené v mesiacoch apríl - máj do amerického okupačného pásma „spôsobom v každom ohľade bezvadným potvrdili, že odsunový proces bol správne zachytený jak organizačne, tak aj administratívne. Preto oddelenie V/5 mohlo sa odvážiť na mesiac jún 1946 odsunový program zdvojnásobiť a žiadať zaradenie 8 transportov do plánu o odsune Nemcov z ČSR.“²⁸ Slovenská strana sa v Prahe ešte v priebehu mája domáhala zvýšenia transportov, ktoré v tej dobe smerovali do amerického pásma. Žiadosť bola zamietnutá s odôvodnením, že ich vyslanie je stanovené vopred a dodatočný transport nie je možné zaradiť. Podľa názoru centrálnych orgánov v Prahe, Nemci na Slovensku určení k vysídleniu nespĺňali po stránke zdravotnej i hygienickej, ako aj kvalitou ošatenia, podmienky prijatia do amerického pásma, čím by mohol byť ohrozený odsun na toto územie celkove. Predpokladali, že kritériá pre prijímanie transportov do sovietskeho pásma budú miernejšie a trvali, aby odsun Nemcov zo Slovenska smeroval výlučne týmto smerom. A. Kučera uviedol, že ak I. Skarba na mesiac jún

včas predloží návrh transportov „bude mu zcela vyhověno za předpokladu, že tyto transporty budou dirigovány do pásma sovietského.“²⁹

Hlásenia slovenskej strany obsahovali odlišné informácie. Podľa správy prednostu V/5 oddelenia Povereníctva vnútra Š. Jakubíka, ktorý sprevádzal prvý transport Nemcov zo Slovenska vypravený 30. apríla do amerického pásma, Američania vyradili zo slovenského transportu len štyri osoby, avšak z troch českých 186 osôb.³⁰ V prípade Nemcov zo Slovenska išlo o nekompletnú štvorčlennú rodinu, ktorej otec bol odsúdený Okresným ľudovým súdom v Bratislave na úhrnný trest straty slobody v trvaní osem rokov a nachádzal sa vo väzení v Leopoldove. Oddelenie V/5 PV následne požiadalo Povereníctvo pravosúdia o uvoľnenie uväzneného, ktorý po vydaní mal byť vysídlený spolu so svojimi rodinnými príslušníkmi.³¹ Američania striktnie trvali na odsune kompletých rodín a na tom, aby s rodinou odišla osoba, na vyživovaní ktorej bola rodina závislá. Nedodržanie tejto skutočnosti tolerovali vtedy, ak živiteľ rodiny sa už nachádzal v Nemecku. Š. Jakubík v hlásení informoval, že „vyradenie štyroch osôb z I. slovenského transportu bolo súčasne najmenším počtom, ktorý v posledných dňoch bol vyradený z transportov na prejímačej stanici v Domažliciach. Táto skutočnosť vzbudila dobrý dojem a vynútila si všeobecnú pochvalu a gratuláciu zástupcovi Povereníctva vnútra, ktorý prišiel do Domažlíc, aby sledoval priebeh prejímania transportu a získal praktické poznatky potrebné pri vypravovaní ďalších transportov.“³² Podobne i v správe o preberaní druhého transportu Nemcov zo Slovenska v Domažliciach 15. mája 1946 je konštatované, že „americký orgán nezistil žiadne závady v transporte, transport prevzal a poznamenal, že je s transportom spokojný. Na to ihneď transport odišiel z Domažlíc do Nemecka“³³ Rovnako pri odoslaní tretieho sa „prijímacia komisia veľmi pochvalne vyslovila o disciplíne a poriadku transportovaných a tiež o ich bezvadnom vybavení po stránke administratívnej, čo prispelo k úplne hladkému priebehu a včasnému odovzdaniu a prevzatíu.“³⁴

Na uvedenú žiadosť Povereníctva vnútra o odoslanie ôsmich transportov zo Slovenska v júni 1946 Ministerstvo vnútra síce odpovedalo pozitívne, ale ním vypracovaný harmonogram nebol z časového aspektu vhodne zostavený. Polovica transportov bola totiž určená na prvú tretinu mesiaca, pričom nebola splnená základná požiadavka Povereníctva vnútra týkajúca sa vysídlenia do amerického pásma. Zodpovedné orgány na Slovensku zdôvodňovali svoj postoj tým, že zo slovenského územia ešte koncom roka 1944 a začiatkom nasledujúceho, evakuovala pred postupujúcou Červenou armádou väčšina Nemcov a tí z nich, ktorí sa na jar a v lete 1945 domov nevrátili, sa nachádzali predovšetkým v americkom okupačnom pásme. Na základe ustanovení o zlučovaní rodín podľa platných *Smerníc* mali byť teda príslušníci nemeckej menšiny vysídlení do americkej okupačnej zóny. Ministerstvo vnútra v Prahe žiadosti nevyhovelo, svoje rozhodnutie zdôvodnilo bližšie nedefinovanými dopravno – technickými ťažkosťami a tesne pred pripravovaným vypravením transportov v júni oznámilo Povereníctvu vnútra a vládnemu zmocnencovi I. Skarbovi, že všetky transporty, počnúc dňom 29. mája, budú smerovať do sovietskeho okupačného pásma.³⁵ Ministerstvo vnútra určilo, že transporty zo Slovenska majú byť vypravené 29. a 31. mája, 5., 8., 9., a 11. júna z Popradu, Novák, a Krompách (z každého po dvoch). Podrobné podmienky mali byť oznámené dodatočne po uzavretí dohody so zástupcami Sovietskej armády. Keďže zmluva nebola v stanovenom termíne signovaná, Ministerstvo vnútra deň pred plánovaným vypravením transportu 28. mája telefonicky oznámilo, že transfer je do 10. júna zastavený. I. Skarba reagoval na situáciu a v telegrame zaslanom A. Kučerovi žiadal zaradiť transporty Nemcov zo Slovenska bezpodmienečne do amerického okupačného pásma³⁶ s tým, že v dobe od 15. do 28. júna pripravoval vypraviť sedem transportov – z Novák tri, z Popradu a Petržalky – Kopčian po

dvoch. I. Skarba poukázal na skutočnosť, že do tej doby transporty zo Slovenska smerovali len do americkej zóny, pričom priebeh odsunu hodnotili Američania po každej stránke pozitívne. Ako uviedol vysídlenie karpatských Nemcov nemohlo byť problémom, pretože v rámci odsunu z ČSR tvorilo len nepatrný podiel. Opakovane dôvodil, že mnohí Nemci zo Slovenska majú svojich príbuzných predovšetkým v americkej zóne. V závere telegramu vyjadril presvedčenie, že „plynulý odsun Nemcov zo Slovenska je úplne zaručený spôsobom, ktorým bol doteraz prevádzaný do amerického pásma a jeho preorientovanie do ruského okupačného pásma by ho veľmi vážne ohrozil a oddialil.“³⁷

Medzitým, v mesiacoch máj – jún, dosiahla československá vláda v jednaní so sovietskou stranou významný pokrok. Predstavitelia vládneho kabinetu a emisári sovietskej okupačnej správy sa stretli na rokovaní 3. – 4. mája v Berlíne. Sovietska strana po predchádzajúcom odmietavom stanovisku bola ochotná dosiahnuť dohovor s tým, že sústavný odsun do jej zóny by mohol byť zahájený od 1. júna 1946. Dohoda však podpísaná nebola. Pred predpokladaným zahájením vysídlenia, koncom mája, sovietska strana vystúpila s požiadavkou, aby sa termín z 1. júna presunul na 1. júl 1946. Zároveň na jednotlivé mesiace (do novembra) navrhla presne stanovené kvóty. Obidve strany sa stretli opäť na rokovaní v dňoch 30. mája – 1. júna v Prahe. Dohovor o odsune Nemcov z Československa do sovietskeho okupačného pásma bol podpísaný 1. júna 1946. Sovietska strana sa zaviazala prijať 600 000 až 650 000 osôb a československí predstavitelia vyslovili uistenie, že uvedený počet nebude prekročený. Lodné transporty mali byť vysielané od 5. júna po Labe do Saska a Meklenburska, železničné od 10. júna 1946 po trasách Podmokly – Bad Schandau a Tršnice – Gera, resp. Tršnice – Altenburg, denne dve vlakové súpravy.³⁸ Počnúc 21. júnom odchádzali tri transporty denne (3 600 osôb) a od 1. júla vypravovali denne 6 transportov (7 200 osôb). Každý transport tvorilo 40 krytých vozňov pre Nemcov, dva pre nemocných a sanitný personál a jeden pre zásoby, spolu 42 - 43 vagónov, podľa počtu chorých. Pre vysídlenie Nemcov do sovietskej zóny platili v podstate rovnaké podmienky, ako pre transporty do amerického pásma, rozdielne boli napr. nižšie prídely chleba na cestu, nižšie nároky na prepravu nemocných a odlišnosti v administratívnej agende.³⁹ Sovietska okupačná správa preberala transporty Nemcov zo Slovenska viac - menej pravidelne. Od júna 1946 sa tak vysídľovanie karpatských Nemcov realizovalo do oboch okupačných zón.

Podľa dochovaných záznamov Povereníctva vnútra bol prvý transport zo Slovenska do sovietskeho pásma vypravený z Novák 15. júna 1946 a smeroval cez Bratislavu, Prahu, Tršnice a Františkovú Lázně do Brambachu.⁴⁰ Kým preberanie transportov Američanmi bolo dôkladné, dohliadali hlavne na zdravotný stav vysídľovaných a kompletnosť rodín, sovietska strana venovala kontrole pri preberaní podstatne menšiu pozornosť. Podľa hlásenia pracovníka Povereníctva vnútra, ktorý sa prepravy a prevzatia transportu vypraveného z Novák 15. júna zúčastnil, prebratie a kontrola transportu sovietskou stranou boli formálnou záležitosťou. Po príchode na železničnú stanicu veliteľ transportu spolu s pracovníkom Povereníctva vnútra a styčným dôstojníkom šli do kancelárie ruského veliteľa, aby zahlásili príchod. Veliteľ „po zistení dopytom, koľko ľudí je v transporte, potvrdil prevzatie transportu. Transport ani nevidel a na dopyt či nepôjde transport pozrieť, mávol rukou. Teda celé prejímanie transportu zo strany ruského veliteľa pozostávalo iba z potvrdenia o prevzatí transportu.“⁴¹ Pre možnosť porovnania uvádzame časť správy o preberaní transportu vypraveného 12. mája z Novák do americkej zóny, v ktorej je uvedené, že zástupca „americkej armády pri preberaní transportu od vagóna k vagónu kládol hlavne dôraz, či rodiny sú všetky pohromade, či žiaden rodinný príslušník aj z pobočnej línie nezostal na Slovensku, či majú nejaké ťažkosti, či sú riadne vystrojení, koľko

majú zavazadiel, ba dokonca pozeral peniaze – RM, či náhodou im neboli vyplatené také bankovky, ktoré v Nemecku nie sú platné.“⁴²

Do konca júna 1946 odišli zo slovenských odsunových táborov do sovietskeho pásma ešte tri transporty - z Popradu 24. júna, z Novák 26. júna a 27. júna z Petržalky – Kopčian. Preberali ich orgány Sovietskej armády v stanicach v Brambachu a v Bad Schandau. Pri prijímaní sa nevyskytli žiadne vážnejšie nedostatky. Z transportov však zo zdravotných dôvodov vyradili celkove 43 osôb a umiestnili ich do zberných stredísk v Čechách. Do konca júna 1946 zo Slovenska vypravili celkove osem transportov s 9 600 príslušníkmi nemeckej menšiny.⁴³ Štyri smerovali do americkej okupačnej zóny a štyri do sovietskej. V priebehu júna Povereníctvo vnútra postupne zrušilo osem sústredovacích táborov.⁴⁴

Množstvo Nemcov vysídľovaných z krajín strednej Európy, spolu s utečencami prichádzajúcich na nemecké územie, spôsobovalo okupačným správam veľké problémy. Na americkej a sovietskej strane sa tak objavili snahy o spomalenie odsunu. Predstavitelia americkej okupačnej správy predložili uvedenú požiadavku počas rokovaní s československým zmocnencom A. Kučerom v dňoch 15. – 19. júna. Američania zároveň kritizovali prejav ministra informácií V. Kopeckého, v ktorom pranieroval postoj amerických orgánov a kladne hodnotil postup Sovietov pri vysídľovaní Nemcov z ČSR.⁴⁵ Naznačili, že budú redukovať počet transportov vypravovaných denne zo šesť na štyri, čo v nasledujúcom mesiaci aj uskutočnili.

Po odoslaní prvých ôsmich transportov I. Skarba spolu so zainteresovanými pracovníkmi Povereníctva vnútra konštatovali, že nedostatky v realizácii odsunu existujú v prvotnom výbere osôb určených k vysídleniu na úrovni okresných národných výborov. Vládny zmocnenec pre odsun Nemcov zo Slovenska uviedol, že „neznalosť príslušných predpisov je niekedy zarážajúca a ich činnosť ovplyvňovaná miestnymi pomermi... mnohé okresné národné výbory nemajú doteraz presnú a spoľahlivú evidenciu osôb, ktoré ...prichádzajú v úvahu na odsun.“⁴⁶ Orgány zainteresované na vysídľovaní následne nemohli presne určiť, koľko transportov má byť v budúcich mesiacoch zo Slovenska ešte vypravených. Predpokladali, že z odsunovej oblasti Petržalka - Kopčany budú odoslané ešte dva transporty, z Novák desať, Popradu dva a z Košíc jeden transport.⁴⁷

Problémom, ktorý V. odbor PV opakovane kritizoval, bol laxný prístup orgánov poverených zabezpečovaním prísunu osôb do táborov. V úprave z 31. mája 1946 adresovanej prísunovým a odsunovým referentom táborov Petržalka-Kopčany, Nováky, Krompachy a Poprad, I. Skarba kritizoval skutočnosť, že „prísun Nemcov sa prevádza nepovolanými orgánmi, alebo neprípustným spôsobom (Nemci boli paušálne vyzvaní bubnovaním, aby sa odobrali do odľahlého prísunového tábora a pod.). Takýto postup sa prieči ustanoveniam Smerníc a je preto neprípustný.“⁴⁸ Nedostatky boli zistené v práci bezpečnostných zložiek zainteresovaných na vysídľovaní. Nadriadené orgány kritizovali najmä prístup staníc NB k spracovaniu administratívnych náležitostí.⁴⁹

Podľa hodnotenia I. Skarbu niesli vinu na neadekvátnom prísune Nemcov do táborov najmä okresné národné výbory, pretože „prísun Nemcov sa koná takým spôsobom, že prísunový referent podľa potreby vyžiada si prísun určitého počtu Nemcov z niektorého jemu prideleného okresu (podľa zisteného stavu Nemcov), pričom je odkázaný na presné vykonanie tohto požiadavku, aby transport mohol byť zostavený a odoslaný. Skutočnosť je však taká, že ONV pri oznámení takéhoto požiadavku nemá ani len prehľad o stave Nemcov v okrese, hoci podľa citovaných Smerníc mal už mať všetky prípravy prevedené, a preto ani príkaz prísunového referenta nemôže splniť.“⁵⁰

I. Skarba bral na zodpovednosť predovšetkým ONV (OSK), ktoré v mnohých prípadoch buď nepoznali *Smernice pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska*, alebo si ich znenie nesprávne vysvetľovali, či zámerne nerešpektovali a prisun uskutočňovali podľa vlastných predstáv a ľubovôle. Upozorňoval všetky ONV, „aby v tejto akcii postupovali rigorózne, avšak objektívne a nedali sa ovplyvňovať žiadnymi intervenciami a postupovali presne podľa vydaných smerníc.“⁵¹ Na druhej strane do táborov boli sústreďované aj osoby, ktoré sa vždy hlásili k niektorej slovanskej národnosti a dôvodom ich internácie bolo členstvo v DP, alebo nemeckej odborovej organizácii. Keďže československé štátne občianstvo nikdy nestratili, ako československí štátni príslušníci nemohli byť vysídlení. K sústreďeniu dochádzalo aj v prípadoch, keď dotyčné osoby mali dočasné osvedčenie o československom štátnom občianstve. Povereníctvo vnútra upozornilo prisunových referentov, že nie sú oprávnení skúmať, či dočasné osvedčenie o československom štátnom občianstve vydal ONV oprávnene, alebo nie. Uvedené osoby, až do konečného rozhodnutia vo veci československého štátneho občianstva, sa museli považovať za štátnych príslušníkov ČSR a preto ich nebolo možné ani vysídliť, ani sústreďiť.⁵²

Zámerom slovenských orgánov zainteresovaných na vysídľovaní bolo síce pripraviť transporty dôkladne a s časovým predstihom, ale nezriedka boli zostavené ad hoc, v závislosti na existujúcich možnostiach. Medzi nemeckým obyvateľstvom tak uvedený stav vzbudzoval nádej, že snád' sa transfer preruší a situácia sa medzitým môže vyvinúť v ich prospech.

Realita však bola odlišná a v júli počet vysídľovaných Nemcov z Československa kulminoval. Po železnici v dobe od 1. do 15. júla denne odchádzalo celkovo 12 transportov (14 400 osôb), šesť do americkej (7 200 osôb) a šesť do sovietskej zóny (7 200 osôb). Od 15. júla Američania redukovali príjem vlakových súprav na štyri denne. Úrad predsedníctva vlády informoval predsedu vládneho kabinetu, že od zahájenia odsunu do 15. júla 1945 vysídlili zo Slovenska 15 596 Nemcov.⁵³ V júli 1946 vypravili zo slovenských táborov sedem transportov - 9. a 23. júla z odsunového tábora v Petržalke-Kopčanoch, 6., 15. a 24. júla z Novák a dva transporty, 10. a 24. júla z Popradu. Všetky boli vypravené do sovietskeho okupačného pásma, pričom sovietske orgány nemali voči vybaveniu transportov námietok.⁵⁴

Realizácia odsunu Nemcov v mesiaci júli prebiehala v súlade s predpokladaným plánom s výnimkou transportu, ktorý mal byť vypravený 17. júla 1946 z Popradu.⁵⁵ Prisun osôb nemeckej národnosti do zariadenia v Poprade komplikovalo úsilie Nemcov vyhnúť sa vysídleniu do sovietskej zóny. K náprave nedošlo ani po dôkladne pripravených akciách národnej bezpečnosti. Spišskí Nemci naliehali, aby z dôvodu zlúčenia so svojimi rodinami boli odsunutí do amerického pásma. Narastajúci počet žiadateľov donútil orgány Povereníctva vnútra k súpisu osôb žiadajúcich o vysídlenie do amerického pásma. V správe odoslanej I. Skarbom 10. júla A. Kučerovi je uvedené, že v odsunových táboroch na Slovensku sa v tej dobe nachádzalo 1 045 osôb, ktorých príbuzní žili v americkej zóne. Podľa uvedenej správy v Poprade bolo sústreďených 650, v Novákoch 320 a v Petržalke – Kopčanoch 75 takýchto osôb.⁵⁶ I. Skarba žiadal, aby všetci boli sústreďení v Poprade a odtiaľ v auguste vysídlení. Počet ďalších Nemcov, ktorí by mali byť z rovnakého dôvodu dopravení do amerického pásma sa odhadoval na 1 200 osôb, t. j. jeden transport. Predpokladalo sa teda, že zo Slovenska budú do zóny USA odoslané ešte dva transporty, ostatné pôjdu do sovietskeho pásma.

Centrálne orgány v Prahe vzniesli k organizácii vysídľovania nemeckého obyvateľstva zo Slovenska viaceré kritické pripomienky. Upozorňovali, že „Slováci odřekli již z 15 transportu 3, zatím co v českých zemích z 800 transportu nebyl odřeknut ani jediný. Na srpen např. bylo určeno, že ze Slovenska odjede 10 transportu, v těchto dnech však slovenský zmocněnec pro

odsun podal žiadosť, aby boli odeslaný len 4 transporty“.⁵⁷ Podľa vyjadrenia A. Kučeru vysídľovanie zo Slovenska prebiehalo veľmi ťažkopádne. Informácia odoslaná 11. júla 1946 štátnemu tajomníkovi Ministerstva vnútra uvádza, že „organizace odsunu na Slovensku pracuje podle prohlášení českého zmocnence velmi těžkopádne a se zřením na konečné odsuvné termíny mohlo by nastati nebezpečí, že odsun Němců ze Slovenska nebude včas ukončen.“⁵⁸

30. júla 1946 sa na Povereníctve vnútra konala porada odsunových referentov. Na stretnutí určili počet transportov zo Slovenska na september a zároveň dohodli, v akom časovom poradí a z ktorého tábora majú byť vypravené. Rozhodli žiadať na Ministerstve vnútra v Prahe, aby do odsunového plánu Nemcov z ČSR zo Slovenska zaradili v septembri šesť transportov, z toho dva do amerického pásma. Účastníci porady predpokladali, že po uskutočnení posledných transportov bude vysídlenie Nemcov zo Slovenska koncom septembra fakticky ukončené.⁵⁹ Organizovaný odsun príslušníkov nemeckej menšiny zo Slovenska bol však predĺžený o mesiac.

Na základe výnosu vydaného I. Skarhom 29. júla 1946 mal byť odsun Nemcov zo Slovenska urýchlený. Okresné národné výbory boli povinné, v súčinnosti s miestnymi národnými výbormi a stanicami národnej bezpečnosti vypracovať najneskôr do 10. augusta 1946 prehľady príslušníkov nemeckej menšiny vo svojom obvode, ktorí mali byť ešte vysídlení. Uvedené orgány mali realizovať podrobné prípravy tak, aby na vydaný príkaz mohli byť bez väčších problémov všetci Nemci v okrese, podliehajúci vysídleniu, dopravení do odsunových táborov.⁶⁰

Vzhľadom na plánované urýchlené ukončenie odsunu Nemcov zo Slovenska vládnym zmocnenec I. Skarba nariadil 6. augusta 1946 postupné premiestnenie všetkých sústredencov nemeckej národnosti do odsunových táborov. Sústredenci mali byť presunutí z jednotlivých sústredovacích táborov do odsunového tábora v oblasti ktorého sa nachádzali, t.j. pre západnú oblasť do tábora Petržalka-Kopčany, pre strednú oblasť do Novák a pre východnú oblasť (severnú a južnú) do zariadenia v Poprade.⁶¹ Rodinní príslušníci sústredencov, ktorí sa nachádzali na slobode mali byť sústredení do tábora, v ktorom boli internovaní ich príbuzní. Ak boli príslušníci jednej rodiny v dvoch, alebo viacerých táboroch, odsunoví referenti boli povinní nájsť optimálne riešenie a rozhodnúť, v ktorom zariadení bude rodina umiestnená. V prípade výkonu trestu uloženého ľudovým súdom mali príslušní odsunoví referenti zabezpečiť presun odsúdeného do odsunového tábora, v ktorom boli internovaní jeho rodinní príslušníci. Nakoľko po vykonaní uvedeného nariadenia nemala v pracovných a sústredovacích táboroch ostať ani jedna osoba určená k vysídleniu, správy pracovných a sústredovacích táborov boli najneskôr do 30. septembra 1946 povinné hlásiť nulový stav sústredencov splňajúcich podmienky na odsun.⁶²

Dňa 15. augusta 1946 vydal V. odbor PV výnos, v ktorom upresňoval realizáciu urýchleného vysídlenia. Prísun Nemcov do odsunového tábora v Poprade mal byť ukončený do 20. augusta 1946, do táborov v Petržalke-Kopčanoch a v Novákoch do 30. augusta 1946. V pokynoch bolo uvedené, že prevedením týchto opatrení „bude definitívne otázka Nemcov na Slovensku pokiaľ sa týka odsunu skončená, to znamená, že dňom 1.septembra 1946 budú Nemci určení pre odsun v táboroch a ostatní, ponechaní na slobode, budú mať vydané príslušné potvrdenie vylučujúce ich z odsunu“.⁶³

Na základe nariadenia Povereníctva vnútra boli ONV (OSK) povinné definitívne rozhodnúť o postavení osôb, na ktoré sa z rozličných dôvodov odsun nevzťahoval a osobám, na ktorých sa uzhodli, že nebudú vysídlené, mali vydať príslušné potvrdenie. Výnos zároveň ukladal ONV a OSK, aby každú osobu nemeckej národnosti, ktorá bola vylúčená z odsunu a zostala na Slovensku, presne evidenčne podchytili. Za týmto účelom mali ONV, OSK, (v Bratislave a v

Košiciach NV), okresné veliteľstvá NB a stanice NB zostaviť zoznamy osôb nemeckej národnosti s uvedením mena, dátumu narodenia, bydliska, zamestnania, druhu a dátumu vydania osvedčenia na základe ktorých boli osoby vylúčené z vysídlenia. Uvedené úrady boli povinné vyhotoviť zoznamy Nemcov štrukturovaných do šiestich kategórií. Prvú predstavoval zoznam *A*, kde mali byť uvedení príslušníci nemeckej národnosti, ktorí mali dočasné osvedčenie a štátnom občianstve. V zozname *B* mali byť zachytení Nemci vlastníci dočasné potvrdenie o tom, že sú antifasisti. Zoznam *C* tvorili osoby majúce dočasné povolenie ako nepostrádateľní odborníci. Nemci, ktorí dostali od výberovej komisie ONV (OSK) rozhodnutie o vylúčení z odsunu mali byť zapísaní do zoznamu *D*. V zozname *E* mali byť evidované osoby vyňaté z odsunu na základe rozhodnutie Výberovej komisie Povereníctva vnútra a do zoznamu *F* Nemci, ktorí dostali výnimku od príslušného povereníka podľa nariadenia SNR č. 99/1945 Zb. nar. SNR týkajúceho sa úpravy služobného pomeru štátnych a verejných zamestnancov.

Vysídľovanie nemeckého obyvateľstva pokračovalo v auguste 1946 vypravením troch transportov z odsunového tábora v Novákoch. Podľa situačnej správy V. odboru PV odsunový program za mesiac august nebol úplne vyčerpaný, pretože zo štyroch vyžiadaných transportov boli odoslané len tri. Dva transporty boli vypravené do sovietskej a jeden do americkej okupačnej zóny. Transporty boli akceptované orgánmi oboch mocností bez výhrad. Štvrtý transport, ktorého odchod bol plánovaný na 25. augusta 1946 z odsunového tábora v Poprade a mal byť odoslaný do sovietskeho okupačného pásma, musel byť odvolaný, pretože väčšina sústredencov mala príbuzných v americkom pásme. Ďalším dôvodom odvolania transportu bola podľa informácií V. odboru Povereníctva vnútra skutočnosť, že podobne ako v júli „prísun do tábora stretol sa s veľkými ťažkosťami a ani dôkladne a pečlivo pripravené razie NB a príslušníkov armády nevedli včas k očakávanému výsledku.“⁶⁴

Odsun, pokiaľ sa realizoval do amerického okupačného pásma, prijímala väčšina nemeckého obyvateľstva na Slovensku ako realitu. Obavy z vysídlenia do sovietskej zóny, ktoré začalo intenzívne v lete 1946, ich však viedli k novým pokusom o únik z odsunových a sústredovacích táborov, k ukrývaniu a k útekom ešte neinternovaných do lesov, resp. k snahe odísť po vlastnej osi do Rakúska, alebo do americkej okupačnej zóny.

Na Spiši bola situácia v tomto smere zvlášť neprehľadná a komplikovaná. ONV v Gelnici v hlásení V. odboru PV z 30. augusta 1946 informoval, že tamojší ONV previedol všetky opatrenia potrebné k prevezeniu Nemcov do odsunového tábora v Poprade. Napriek „úsiliu NB nepodarilo sa ani dodnes do úvahy prichádzajúce osoby sústrediť, pretože tieto už pred niekoľkými týždňami opustili svoje bydliská a zdržujú sa na neznámych miestach, buď vo vzdialenejších obciach, alebo v horách, kde stále menia miesta úkrytov“⁶⁵ ONV v Gelnici splnomocnil Okresné veliteľstvo NB a jemu podriadené stanice, aby zadržali všetky osoby nemeckej národnosti, tak, aby okres bol „vyčistený“ od Nemcov najneskôr do 31. októbra 1946.

Ilustratívnym príkladom odporu nemeckého obyvateľstva voči odsunu do sovietskeho pásma je správa ONV v Poprade, ktorá referuje o neúspechu vyst'ahovania Nemcov z obce Chmeľnica v mesiaci júli. Podľa správy akcia prevedená v noci z 18. na 19. júla 1946 sa nevydarila - z počtu 256 osôb, ktoré mali byť vyst'ahované a sústredené v tábore v Poprade, "chytili" a do tábora v Popradu umiestnili približne 58 osôb. Preto „sa podnikla druhá akcia z 21. na 22. júla 1946, tá sa tiež nevydarila, lebo sa chytilo asi 40 osôb a to nie celé rodiny, ale kto sa len mohol chytiť a podliehal odsunu. Obyvatelia obce Hobgard sú už tak pripravení, že

nespávajú doma, ale v lese na 5 km od obce a na kŕmenie statku chodia len starí.“⁶⁶

Napriek zintenzívneniu pátrania po ukrytých Nemcoch zostávala požiadavka sústredenia nemeckého obyvateľstva určeného k vysídleniu naďalej nerealizovaná. Napríklad ONV v Gelnici v hlásení z 26. septembra 1946 uviedol, že „za asistencie zosilnených bezpečnostných orgánov previedol akciu konečného zhromaždenia Nemcov, jej výsledok bol však neúmerne vzhľadom k počtu osôb, ktoré majú byť vyvezené.“⁶⁷

K pokusom vyhnúť sa odsunu dochádzalo i mimo územia Spiša. ONV v Kremnici, v správe odoslanej PV 3. augusta 1946 uviedol, že v čase „keď je podávaná táto správa, skutočný stav Nemcov v okrese už nemusí byť vôbec správny, nakoľko mnohí opustili svoje obce a odišli do iného okresu a iných obcí, aby sa vyhli odsunu. Kontrolovať túto fluktuáciu je absolútne nemožné. Nemci, nevedno odkiaľ, vedia veľmi dobre, že odsun z odsunovej oblasti Nováky má sa previesť do konca mesiaca a preto snažia sa mu stoj, čo stoj vyhnúť.“⁶⁸ Vysídlenie z okresu bolo ukončené k 2. septembru 1946, až na výnimky, keď sa nemeckému obyvateľstvu podarilo odcestovať na neznáme miesto. Ponechaní boli baníci pracujúci v handlovských uhoľných baniach, na Štátnom banskom riaditeľstve v Kremnici a niekoľkí nepostrádateľní odborníci.⁶⁹

K 1. augusta 1946 Povereníctvo vnútra zrušilo odsunový tábor v Košiciach. Juhovýchodná oblasť bola pričlenená k severovýchodnej.⁷⁰ Konečný termín sústredenia Nemcov z juhovýchodnej oblasti do Popradu stanovili na 13. september. Za realizáciu presunu boli zodpovední predsedovia a podpredsedovia ONV a okresní velitelia NB.⁷¹ 15. augusta boli zrušené sústredovacie tábory na území severovýchodnej oblasti v Gelnici a v Kežmarku.⁷²

Povereník vnútra 21. augusta informoval predsedu Zboru povereníkov o počte 20 400 odsunutých Nemcov. Ubezpečil predsedu, že „na dokončení odsunu Nemcov sa pracuje s vypätím všetkých síl a možno predvídať, že odsun za 2 – 3 mesiace bude dokončený.“⁷³ V lete 1946, v mesiacoch jún – august, odsun Nemcov zo Slovenska prebiehal pomerne intenzívne. V tom čase bola odsunutá podstatná časť nemeckého obyvateľstva. Do 31. augusta 1946 bolo podľa údajov V. odboru Povereníctva vnútra celkovo zo Slovenska vypravených 18 transportov, ktorými bolo odsunutých 20 600 osôb nemeckej národnosti.⁷⁴

Záznamy Povereníctva vnútra uvádzajú, že v septembri 1946 mal V. odbor v pláne vypraviť šesť transportov. Ministerstvo vnútra v Prahe však znížilo počet transportov na päť, nakoľko odsunový program do sovietskeho pásma bol vypracovaný len do 16. septembra 1946 a vypravenie transportov v zostávajúcej časti septembra bolo predmetom rokovaní so sovietskou stranou. Vzhľadom na skutočnosť, že harmonogram odoslania transportov do amerického pásma bol pevne stanovený (pre Slovensko bolo určené vypravenie dvoch transportov), expedícia dodatočného transportu zo Slovenska do americkej zóny nemohla byť realizovaná. Odoslané transporty 1., 11., 14., 16. a 26. septembra (tri do sovietskej a dva do americkej zóny) boli prevzaté orgánmi oboch mocností bez výhrad.

Ako dôsledok pokračujúceho odsunu bol 30. septembra zrušený sústredovací tábor v Handlovej. V septembri 1946 prešlo rozčlenenie Slovenska na jednotlivé odsunové oblasti reorganizáciou. 15. septembra 1946 bol tábor Petržalka-Kopčany transformovaný z odsunového na sústredovací, 16. septembra 1946 bol zrušený aj odsunový tábor v Poprade, východná a západná oblasť pričlenená k stredoslovenskej a transfer osôb nemeckej národnosti z územia celého Slovenska sa vykonával výhradne z odsunového tábora Nováky.⁷⁵

Nemocní a osoby neschopné bežnej prepravy, mali byť na základe úpravy Ministerstva vnútra vysídlení osobitnými sanitnými transportmi. Evidenciu osôb prichádzajúcich do úvahy

pre takúto formu vysídlenia uskutočnilo Povereníctvo vnútra. Podľa došlých hlásení počet nemocných bol nízky – 120 osôb, čo nepostačovalo ani na vypravenie jednej sanitarnej vlakovej súpravy. Preto bol odsun nemocných realizovaný v bežných transportoch vo vozňoch určených pre chorých, ktoré boli v počte 1 – 2 pripojené k štandardným súpravám.⁷⁶

Povereníctvo vnútra, v súvislosti s ukončovaním hlavnej fázy vysídlenia, 10. októbra 1946 nariadilo okresným národným výborom presunúť najneskôr do 25. októbra všetkých Nemcov podliehajúcich vysídleniu do tábora v Novákoch, s upozornením, že po uvedenom termíne už nebudú prijatí.⁷⁷ Po prerušení odsunu zo Slovenska, PV zrušilo aj uvedený prípis a prísun nemeckého obyvateľstva do Novák nebol časovo ohraničený.

Hlavná fáza vysídlenia nemeckého obyvateľstva zo Slovenska sa zavŕšila odoslaním štyroch transportov v októbri 1946. Prvé dva, 3. a 8. októbra 1946, boli vypravené do sovietskeho okupačného pásma a ďalšie, odoslané 14. a 21. októbra 1946 prevzali americké úrady.⁷⁸ Podľa hlásení veliteľov boli uvedené transporty prevzaté bez zistených závad, s výnimkou transportu odoslaného 21. októbra 1946, z ktorého boli vyradené dve rodiny. Dôvodom vylúčenia bola v prvom prípade skutočnosť, že v roku 1930 rodina uviedla maďarskú národnosť a v druhom vysoký vek odsunovaných osôb. Podľa správy V. odboru PV bolo od konca apríla do konca októbra vypravených 27 transportov s priemerným počtom 1 200 osôb v transporte. Na základe týchto údajov V. odbor PV určil celkový počet odsunutých Nemcov na 32 400 osôb. V správe sa konštatovalo, že „odsunom tohto počtu osôb bol odsun v podstate ukončený a zvyšky Nemcov, podliehajúcich ešte odsunu budú podľa výnosu Ministerstva vnútra v Prahe zo dňa 13. októbra 1946 č. B-300/15.939-Ref. B odsunovaní v nepravidelne vypravovaných transportoch. Počet Nemcov, ktorí ešte prichádzajú v úvahu je už veľmi malý a nebude presahovať počet, potrebný na vypravenie jedného transportu.“⁷⁹

Vláda ČSR na svojom zasadnutí 14. októbra 1946 prijala uznesenie, na základe ktorého mal byť sústavný, organizovaný odsun nemeckého obyvateľstva z republiky do sovietskej zóny ukončený 27. a do americkej zóny 29. októbra. Aj keď pôvodný plán definitívneho ukončenia vysídlenia do jesene 1946 sa nepodarilo naplniť, vládne orgány z prestížnych dôvodov prehlásili oficiálne odsun za zavŕšený. Minister vnútra V. Nosek na zasadnutí parlamentu 24. októbra 1946 deklaroval, že hlavná etapa odsunu je v podstate ukončená, aj keď s dodatočnými transportmi, primárne do americkej zóny, sa ešte počítalo. Základná fáza vysídlenia Nemcov bola symbolicky ukončená vypravením posledného transportu zo železničnej stanici Dvory pri Karlových Varoch 29. októbra 1946 za prítomnosti mnohých významných štátnych činiteľov. Vládny zmocnenec pre odsun Nemcov A. Kučera odovzdal úradné hlásenie ministrovi vnútra V. Noskovi, ktorý dal osobne pokyn k odchodu vlaku. V prejave potom uviedol, že odišiel síce posledný vlak v rámci hromadného odsunu, ale existujú predpoklady preto, aby sa počet ostávajúcich Nemcov, ktorý sa v tej dobe odhadoval na 300 000, ešte ďalej redukoval. Konštatoval, že v rámci organizovaného odsunu bolo vysídlených 1 415 135 Nemcov do amerického a 750 000 do sovietskeho okupačného pásma.⁸⁰

Ukončenie hromadných transportov k 29. októbru malo aj symbolický význam – 28. októbra sa konali oslavy výročia vzniku ČSR. Na Václavskom námestí, kde sa uskutočnila manifestácia, E. Beneš v príhovore konštatoval, že „s pocitom naplňované spravodlnosti sledovali jsme provádění odsunu Němců z republiky....Necht' je letošní den 28. října oslavou zakončení boje velkých generací našich předku o národní svobodu v národním českém a slovenském státě“.⁸¹ Československá vláda prehlásila oficiálne 29. októbra 1946 odsun Nemcov z republiky v podstate za ukončený.⁸²

Ukončenie hromadného vysídľovania nemeckého obyvateľstva zo Slovenska je potvrdené v celkovej situačnej správe Povereníctva vnútra za november 1946, podľa ktorej „transporty Nemcov definitívne skončili. Zostalo však ešte niekoľko sto osôb nemeckej národnosti, ktoré sú sústredené v tábore Nováky a čiastočne tiež v Petržalke. Väčšina týchto má podanú žiadosť o priznanie československého občianstva, alebo ponechanie na území ČSR pod titulom ich upotrebitelnosti ako odborníkov. Do vybavenia týchto žiadostí zostávajú predbežne v spomínaných táboroch.“⁸³

Československá strana rokovala s Američanmi o ukončení vysídlenia najprv v dňoch 31. októbra – 1. novembra a potom 12. novembra, kedy sa definitívne dohodli o prerušení transportov v dobe od 1. decembra 1946 do apríla 1947. Obe strany súhlasili, že najneskôr do 15. februára 1947 sa stretnú, aby dohodli technické podrobnosti obnovenia hromadného odsunu, určili denné počty transportov a stanovili presný deň znovuzahájenia transferu.⁸⁴ Ministerstvo vnútra oboznámilo následne so zastavením hromadného vysídľovania všetky zodpovedné úrady v Čechách i na Slovensku. V dôsledku prerušenia odsunu Povereníctvo vnútra zastavilo sústreďovanie Nemcov do odsunového tábora v Novákoch.

Prezident E. Beneš 24. decembra 1946 v prejave uviedol, že Vianoce roku 1946 nadobúdajú zvláštny význam a charakter okrem iného aj tým, že „je ve své vlasti slavíme poprvé bez Nemců. Je to událost, jejíž nesmírný význam historický jsem již připomenul několikrát.“ Konštatoval, že on osobne vždy presadzoval ľudské, slušné a rozumné uskutočnenie ich odchodu. Pri hodnotení realizácie odsunu nemeckého obyvateľstva z republiky uviedol, že „přes některé počáteční výstřelky, lidsky a slušně proveden byl“.⁸⁵

Poznámky

- 1 Staněk, T.: c. d., s. 173. Podľa niektorých zahraničných prác prvý transport, ktorý prijali Američania z Československa vyšiel z Českých Budejovic 25. januára do cieľovej stanice Würzburg.
- 2 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 21, prez. Nemci, odsun zo Slovenska – zvýšené opatrenia. Išlo hlavne o tábory v Petržalke, Bratislave, Novákoch a Gelnici.
- 3 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 76, a. j. 966/344-46.
- 4 SNA, f. PV – PT, kar. 6. Komisia pre odsun Nemcov – vyslanie zástupcu. Jednalo sa o zástupcov odbojových organizácií: SPROV, Zväzu čsl. zahraničného odboja, SSP a SVOJPOV.
- 5 SNA, f. PV – obežníky, kar. 5; 196.
- 6 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Členmi komisie ďalej boli – za VI. odbor Povereníctva vnútra nadporučík M. Šolc, za osídľovací úrad O. Djuračka (náhradník A. Horácius), za HVNB major L. Krampl (náhradník kapitán E. Horňák), za Ústredný sekretariát KSS J. Demjan, za Ústredný sekretariát Demokratickej strany J. Viola (náhradník J. Belan), za Ústredný sekretariát Strany práce K. Viestová (náhradník Š. Struhárik), za Ústredný sekretariát Strany slobody J. Struhár, za Československú obec legionársku – združenie zahraničných vojakov – II. odboj E. Mešťan.
- 7 A MV SR Levoča, f. B 10/7/1, inv. j. 15.
- 8 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 76, a. j. 966/344.
- 9 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 308, a. j. 127/2.
- 10 Bližšie: Staněk, T.: c. d., s. 187.
- 11 SNA, f. PV – obežníky, kar. 5; 68.
- 12 SNA, f. PV – BO, kar. 451, inv. j. 11 691.

- 13 SNA, f. PV – obežníky, kar. 5; 75.
- 14 Tamže, kar. 4; 86.
- 15 SNA, f. PV – BO, kar. 451, inv. j. 11 691.
- 16 Tamže.
- 17 Tamže.
- 18 SNA, f. PV – obežníky, kar. 4; 188. Zápisnica o odovzdaní transportu veliteľovi transportu, podpísaná veliteľmi vagónov, v ktorej malo byť uvedené, že s odsunovanými osobami bolo zaobchádzané slušne a ľudsky. Ďalej lekárske potvrdenie o zdravotnej prehliadke a zdravotnom stave odsunutých, potvrdenie o colnom vybavení, číselný výkaz osôb v transporte podľa veku (v zoznamoch transportov odosielaných do amerického pásma mali byť uvedené deti do 6 rokov a ostatné osoby, do sovietskeho pásma deti do 12 rokov a ostatné osoby), zoznam liekov v lekárničke, výkaz vydaných ríšskych mariek, výkaz materiálov (šatstvo, obuv, lieky a iné vecné potreby), výkaz zásob vydaných transportu a celkový výkaz materiálov. K správe mali byť priložené osvedčenia a samostatne zviazané osobné spisy odsunutých osôb rozčlenené podľa vagónov.
- 19 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci máji 1946.
- 20 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.
- 21 Osvedčenie obsahovalo podrobné údaje o členoch rodiny, o majetku, udanie k akej národnosti sa hlásila v roku 1940, 1938 a 1930, či je antifašistického zmysľania, ako aj dôvody pre zachovanie československého štátneho občianstva.
- 22 Kováč, D.: c. d., 2001. Organizovaný odsun..., s. 243 – 244.
- 23 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci máji 1946.
- 24 Tamže.
- 25 Medzi slovenskou a českou stranou vzniklo nedorozumenie vyplývajúce z toho, že Ministerstvo vnútra započítalo transport vypravený 30. apríla do májovej kvóty, s čím Povereníctvo vnútra nesúhlasilo.
- 26 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 308, a. j. 127/2.
- 27 SNA, f. PV, obežníky, kar.4; 103, 121, 122, 137- 140, 143-144. Zrušené boli tábory v Kežmarku – priadelni, Spišskej Belej, Huncovciach, Podolinci, Štóse, Mníšku nad Hnilcom, Smolníku a vo Švedlári
- 28 SNA, f. PV – prezídium kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci máji 1946.
- 29 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, Nemecko, kar. 13.
- 30 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 76, a. j. 966/344 – 46.
- 31 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odb. v mesiaci máji1946.
- 32 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 76, a. j. 966/344- 46.
- 33 Tamže.
- 34 Tamže.
- 35 Tamže.
- 36 Tamže.
- 37 Tamže.
- 38 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 308, a. j. 127/2.
- 39 SNA, f. PV – obežníky, kar. 4; 150.
- 40 SNA, f. PV – PT, kar. 6. Hlásenie zo služobnej cesty vykonanej v dňoch 15. – 19. júna 1946 do Brambachu v Nemecku.

- 41 Tamže.
- 42 Tamže. Správa o sformovaní a vystrojení transportu Nemcov odsunutých dňa 12. mája 1946 z Novák.
- 43 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mes. júni 1946. Prvé transporty nemeckého obyvateľstva zo Slovenska odchádzali v čase príprav a konania volieb do Národného zhromaždenia. Na základe ich výsledkov bola vytvorená Slovenská národná rada, Zbor povereníkov, Ústavodarné národné zhromaždenia (ÚNZ) a ústredná vláda. Na 1. zasadnutí ÚNZ 8. júla 1946 predseda vlády K Gottwald v slávnostnom prejave deklaroval – „Budujeme si národný štát Čechov a Slovákov bez menšín, pri rovnoprávnosti oboch štátotvorných národov a pri zachovaní všetkých práv aj ostatným národom slovanským.“ (Demokrat, 19. júla 1946, s. 1.) Programový dokument Zboru povereníkov charakterizoval líniu Československa ako štátu národného, štátu Čechov a Slovákov. Odsun Nemcov zo Slovenska stanovil uskutočniť do konca roka 1946. (Demokrat, 19. júla 1946, s. 1.)
- 44 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci júni 1946.
- 45 Kováč, D.: c. d., 2001. Vysídlenie Nemcov..., s. 51.
- 46 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci júni 1946.
- 47 Tamže.
- 48 SNA, f. PV – PT, kar. 5; 75.
- 49 SNA, PV – obežníky, kar. 5. Oneskorené vybavovanie agendy súvisiacej s prípravou odsunu Nemcov zo Slovenska.
- 50 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.
- 51 Tamže.
- 52 SNA, f. PV – obežníky, kar. 5; 113.
- 53 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 308, a. j. 127/2.
- 54 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mes. júli 1946.
- 55 Tamže.
- 56 Kováč, D.: c. d., 2001. Organizovaný odsun..., s. 247.
- 57 A MZV ČR, f. Generálny sekretariát 1945 – 1954, kar. 178.
- 58 Tamže.
- 59 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci júli 1946.
- 60 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.
- 61 Na situáciu v popradskom tábore spomína F.N. In: Im Internierungslager Deutschendorf (Poprad) in der Zips.: In: Hudak, A.- Lasslob, I. (eds.): c. d., s. 82 – 85.
- 62 SNA, f. PV – obežníky, kar. 6, 6. augusta 1946. Napriek uvedenému nariadeniu sústreďovacie tábory na Slovensku existovali aj začiatkom roka 1947.
- 63 A MV SR Levoča, f. B 10/7 /1, inv. j. 44. Dočasné potvrdenia mohli naďalej vydávať antifaašistom a nepostrádateľným odborníkom. V prípade antifaašistov a nepostrádateľných odborníkov si mohol ONV vyžiadať potvrdenie od Osídľovacej úradovne. Až keď bol príslušník nemeckej menšiny vyňatý z odsunu na základe rozhodnutia Výberovej komisie pri Povereníctve vnútra, vydal ONV rozhodnutie o vylúčení z odsunu. Osoby, ktorým ONV výnimku neudelil, mali ešte možnosť podať z tábora žiadosť na Povereníctvo vnútra, kde s konečnou platnosťou o vysídlení rozhodovala výberová komisia.

- 64 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mes. august 1946.
- 65 ŠOKA Košice, f. OÚOÚ a FNO Košice, kar.2. Nemci na Slovensku, urýchlený odsun, hlásenie o ťažkostiach.
8. júla 1946 sa v Bratislave uskutočnila porada všetkých odsunových a prisunových referentov na Slovensku. Z predložených správ za jednotlivé odsunové oblasti a tábory vyplynulo, že najväčšie problémy existovali v tábore v Poprade, predovšetkým s prisunom osôb. Príslušníkom nemeckej národnosti sa v tejto oblasti darilo veľmi účinne ukrývať v okolitých lesoch, ktoré im poskytovali účinnú ochranu pred sústreďením.
- 66 Tamže, kar. 2a. Správa o priebehu vyst'ahovania osôb z obce Chmeľnica a Hniezdne.
- 67 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 21, prez., 2292/46.
- 68 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 23, prez. Nemci na Slovensku – urýchlený odsun.
- 69 Tamže, kar. 62, adm. Odsun Nemcov z okresu Kremnica.
- 70 SNA, f. PV - obežníky, kar. 5; 121.
- 71 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 49, prez., 708/46.
- 72 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci august 1946.
- 73 Tamže, kar. 14. Programové vyhlásenie – predloženie návrhu.
- 74 Tamže, kar. 69. Mesačná správa o činnosti V. odboru v mesiaci august 1946.
- 75 SNA, f. PV – PT, kar. 5; 138.
- 76 Prisun nemocných do Novák a ich zaradenie do transportov riadil L. Vanko v spolupráci s odsunovým referentom pre nemocných M. Mikulášikom. ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 49, prez., 773/46.
- 77 SNA, f. PV – PT, kar. 5; 159.
- 78 SNA, f. PV - prezídium, kar. 69. Správa o činnosti V. odboru v mesiaci októbri 1946.
- 79 Tamže.
- 80 Staněk, T.: c. d., s. 226. Aj správa o priebehu odsunu, ktorú V. Nosek predniesol v parlamente 24. októbra, uvádza tie isté počty odsunutých Nemcov.
- 81 Novotný, K.(ed.): c. d., s. 186.
- 82 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 309, a. j. 127/2.
- 83 SNA, PV – BO, kar. 2. Celková situačná správa za mesiac november 1946.
- 84 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 309, a. j. 127/2.
- 85 Novotný, K.(ed.): c. d., s. 194.

Nemecké pracovné sily. Nepostrádatel'ní odborníci

V Čechách a na Morave upravoval pracovnú povinnosť Nemcov dekrét prezidenta republiky č.71/1945 Zb. Nariad'oval je všetkým osobám, ktoré stratili československé štátne občianstvo a vzť'ahoval sa na mužov od 14 do 60 rokov a na ženy vo veku 15 až 50 rokov. V slovenských krajoch pracovné využitie nemeckého obyvateľ'stva upravoval dekrét č. 88/1945 Zb. z 12. októbra 1945, ktorý prezident vydal po dohode so SNR. Dekrét nestanovil pracovné nasadenie Nemcov, resp. Maďarov explicitne, ale určoval všeobecnú pracovnú povinnosť všetkých obyvateľ'ov k výkonu prác, ktorých neodkladné prevedenie vyžadovali verejné záujmy.¹

Zbor povereníkov na zasadnutí vo februára 1946 prejednal a schválil vykonávacie nariadenie o zamestnávaní Nemcov, ktorí podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. stratili československé

štátne občianstvo a žili na území republiky ako cudzinci. Na základe vykonávacieho nariadenia Zboru povereníkov uvedené osoby podliehali, v súlade s dekrétom č. 88/1945 Zb., všeobecnej pracovnej povinnosti.²

V priebehu prípravy vysídlenia a v čase jeho realizácie sa stali aktuálnymi otázky a problémy súvisiace s osobami nemeckej národnosti klasifikovanými ako „nepostrádateľní, nevyhnutne potrební Nemci“. Označovali sa tak príslušníci nemeckej menšiny, ktorých prítomnosť v ČSR bola potrebná pre uchovanie prevádzky niektorých závodov. Tento problém bol zvlášť závažný v českých krajoch a na Morave, kde po vysídlení hrozilo výrazné zníženie produkcie v priemysle a v poľnohospodárstve. Odsun Nemcov mal za následok vysoký deficit pracovných síl v baníctve, ťažkom priemysle, v odvetviach ľahkého priemyslu (výroba hračiek, bižutérie, hudobných nástrojov, skla, textílií) ale tiež v poľnohospodárstve.

Otázka nemeckých odborníkov, nepostrádateľných pracovných síl, mala dve polohy – ekonomickú a politickú. Aj keď na jednotlivých úrovniach riadenia štátu bolo zodpovedným pracovníkom zrejmé, že strata tisícok nemeckých kvalifikovaných pracovných síl bude mať na ekonomiku republiky negatívny dopad, prevažovalo hľadisko politické, teda snaha vysídliť maximálny počet Nemcov bez ohľadu na hospodárske dôsledky.

Ministerstvo zahraničných vecí a Ministerstvo vnútra zastávali stanovisko, že problém transferu Nemcov je nutné chápať výlučne politicky a uskutočniť ho bez ohľadu na hospodárske škody.³ Aj slovenskí predstavitelia vyjadrili súhlas s tým, že „otázka odsunu Nemcov je na 90% politická a musí byť prevedená bez akýchkoľvek sentimentalít i keď vzniknú na čas hospodárske škody (odchodom pracovných síl z radov Nemcov), ktoré musia byť nahradené pracovnými silami českými a slovenskými.“⁴

Paralelne so zvyšujúcim sa počtom transportov z Československa začali však vedenia jednotlivých hospodárskych podnikov, národných výborov, ale aj rezortných ministerstiev žiadať o vyňatie nemeckých zamestnancov z odsunu. Jednalo sa o pracovné sily v baníctve, v poľnohospodárstve a vo viacerých priemyslových podnikoch. Celkove počet žiadostí o ponechanie nemeckých zamestnancov v jednotlivých odvetviach dosiahol nasledujúce čísla - 17 000 baníkov, 60 000 osôb zamestnaných v poľnohospodárstve a 43 000 priemyslových robotníkov, čo s rodinnými príslušníkmi predstavovalo približne 420 000 Nemcov. Podľa vyjadrenia Ministerstva vnútra spolu s členmi zmiešaných manželstiev a osobami, ktorým sa malo československé štátne občianstvo uchovať, by tak v Československu ostalo až 700 000 – 750 000 Nemcov. Ministerstvo zahraničných vecí zastávalo názor, že ponechanie tak veľkého počtu osôb nemeckej národnosti v republike by bolo „v rozpore jak se zásadami košického programu, tak i s četnými jednoznačnými projevy nejvyšších ústavních činitelů, zejména s opětovnými závažnými prohlášeními, která v tom směru učinil pan prezident republiky.“⁵ Predstavitelia centrálnych orgánov opätovne zdôrazňovali, že vysídlenie Nemcov, ktoré sa podarilo presadiť na medzinárodnom fóre, je ďalekosiahlym a popri obnovení Československej republiky najväčším politickým úspechom zahraničnej a vnútornej politiky. Podľa vyjadrenia A. Kučeru jeho „nekompromisní uskutočnení znamená pro budoucnost republiky tolik, že je třeba smířiti se i se značnými hospodářskými škodami, které transfer nesporně má. Ohled na tyto ztráty nesmí však nikdy vésti k tomu, aby nebylo důsledne využito jedinečné příležitosti zbaviti naše země německého nepřátelského živlu, který po staletí oslaboval naše národní síly a ohrožoval v kořenech existenci státu a národa.“⁶ Kompromisným riešením bolo rozhodnutie predbežne vyňať z odsunu 17 000 baníkov a skutočne mimoriadne kvalifikované pracovné sily v priemysle, ktorých maximálny počet nemohol prekročiť hranicu 43 000 zamestnancov. Na Nemcov pracujúcich v poľnohospodárstve sa dočasné vyňatie z odsunu nevzťahovalo.⁷

Ministerstvo vnútra vydalo 27. mája 1946 *Směrnice o úlevách pro některé osoby německé národnosti*, ktoré explicitne stanovili, že vyňatie z vysídlenia sa vzťahuje iba na skutočne nepostrádateľných a v tej dobe nenahraditeľných zamestnancom v baníctve, resp. zvlášť kvalifikovaných zamestnancov a odborníkov – špecialistov v priemysle, v nijakom prípade však na pracovníkov v poľnohospodárstve.⁸ Vláda sa 21. júna 1946 zaoberala aj otázkami a problémami súvisiacimi so zabezpečením chodu mnohých závodov a podnikov po vysídlení nemeckého obyvateľstva. Uznesenie, ktoré prijala bolo jednoznačné. Ministrovi vnútra uložila, aby „nebral zřetel na jakékoliv intervence a žádosti domáhající se zvýšení počtu německých pracovních sil, které mají býti ponechány na území republiky, nebo zpomalení nebo odkladu odsunu nebo jakéhokoliv zákroku, který by znamenal zdržení hladkého a nejrychlejšího odsunu.“⁹ Rezortní ministři a minister ochrany práce a sociální starostlivosti mali po vzájomnej dohode podniknúť všetky potrebné kroky k tomu, aby hospodárske straty, spôsobené vysídlením Nemcov boli znížené na najmenšiu možnú mieru a zároveň aby najracionálnejšie využívali tie pracovné sily, ktoré boli k dispozícii.¹⁰

V návaznosti na smernice Ministerstva vnútra o úľavách pre nemecké osoby I. Skarba vydal 30. júla 1946 *Smernice o úľavách pre niektoré osoby nemeckej národnosti*. Vzťahovali sa na nepostrádateľných a nenahraditeľných pracujúcich v baníctve, na zamestnancov zvlášť kvalifikovaných, poprípade na odborníkov špecialistov v podnikoch, o ktorých sa Osídľovací úrad pre Slovensko mal vyjadriť, či ide o podniky pre hospodársky život mimoriadne dôležité.¹¹ Po vecnej stránke mali byť úľavy poskytnuté osobám, „ktoré sa nedopustili individuálnych protištátnych činov, t.j., nevyvíjali činnosť smerujúcu proti štátnej zvrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánskej štátnej forme, bezpečnosti a obrane ČSR“.¹² Nemci, ktorí spĺňali uvedené podmienky, mali dostať potravinové prídely zhodné s prídelmi distribuovanými ostatnému obyvateľstvu rovnakej kategórie a ich mzdové podmienky mali byť zosúladené so mzdami vyplácanými v danom odvetví, za predpokladu, že tieto osoby „budú svedomite pracovať na svojich pracovných miestach, ktoré im budú určené“.¹³ Jednotlivé poverenictva boli povinné vypracovať zoznamy hospodársky dôležitých podnikov a zaslať ich na osídľovací úrad.¹⁴ Ten posúdil konkrétne závody a určil, v ktorých by odchodom nemeckých zamestnancov mohla byť výroba ohrozená a o rozhodnutí informoval príslušné okresné národné výbory.

Nenahraditeľným a nepostrádateľným odborníkom v uvedených závodoch, ktorí spĺňali stanovené podmienky o úľavách pre niektoré osoby nemeckej národnosti, vydávali ONV a OSK *Dočasné povolenie o ponechaní v zamestnaní*,¹⁵ na základe splnomocnenia Poverenictva vnútra z 3. októbra 1946. Pre udelenie dočasného povolenia bola potrebná žiadosť zamestnávateľov. Po vystavení dočasného povolenia boli ONV a OSK povinné zaslať všetky potrebné spisy na V. odbor Poverenictva vnútra. Kompetentným orgánom, ktorý mal po odbornej stránke rozhodnúť o tom, či dotyčná osoba môže byť klasifikovaná ako nenahraditeľný a nepostrádateľný odborník, sa stala k tomuto účelu na Poverenictve priemyslu a obchodu zriadená osobitná komisia. Poverenictvo vnútra tak spisový materiál nemeckých odborníkov a nepostrádateľných zamestnancov zasielalo na Poverenictvo priemyslu a obchodu. Odborná komisia posúdila každý jednotlivý prípad po stránke odbornej nenahraditeľnosti a nepostrádateľnosti.

Objektívne posúdenie nepostrádateľnosti nemeckých zamestnancov pre udržanie chodu konkrétneho podniku nebolo jednoduché. Kategória odborníkov, nenahraditeľných zamestnancov, predstavovala najreálnejšiu možnosť, ako sa vyhnúť vysídleniu (mimo zmiešaných manželstiev a prestárlych osôb).

V prípadoch, keď komisia neuznala zamestnancov ako nepostrádateľných a nenahraditeľných odborníkov, vzťahoval sa na nich postup ako u všetkých ostatných príslušníkov nemeckej menšiny podliehajúcich vysídleniu. Odborné zhodnotenie komisie obdržali jednotlivé ONV, resp. OSK a správy sústreďovacích táborov. Kladné posúdenie odbornej komisie pri Povereníctve priemyslu a obchodu neriešilo otázku ponechania nemeckých kvalifikovaných síl a ich rodinných príslušníkov definitívne. Podľa vyjadrenia Povereníctva vnútra komisia vyhotovila kladný posudok aj u osôb nemeckej národnosti, ktoré z hľadiska ich politickej činnosti, prípadne iných okolností, nemohli byť z vysídlenia vyňaté. Vládny zmocnenec pre odsun Nemcov zo Slovenska vydal preto 13. januára 1947 prípis, v ktorom nariadil, aby ONV a OSK v zoznamoch kvalifikovaných nemeckých pracovníkov zostavených na základe komisie Povereníctva priemyslu a obchodu uviedli veľmi stručné, ale výstižné správy o ich prípadnej závadnej politickej činnosti.¹⁶

Problematika odborníkov, nepostrádateľných pracovných síl bola značne komplikovaná. Prispieval k tomu aj zložitý postup, ktorý Povereníctvo vnútra zvolilo. Na začiatku celého procesu stál zamestnávateľ so žiadosťou o ponechanie zamestnanca nemeckej národnosti z dôvodu jeho nepostrádateľnosti. K žiadosti sa museli vyjadriť aj ONV (OSK), V. odbor Povereníctva vnútra. Záverečné rozhodnutie bolo v kompetencii špeciálnej komisie vytvorenej zo zástupcov Povereníctva priemyslu a obchodu.

Špecifickú skupinu nemeckých pracovníkov tvorili baníci. Ich odchodom bola ohrozená prevádzka niektorých uhoľných baní na Slovensku, predovšetkým najväčších baní v Handlovej. Situáciou sa zaoberal Zbor povereníkov na zasadnutí 24. septembra 1946 a rozhodol, že baníci nemeckej národnosti, s výnimkou 132 osôb, môžu byť ponechaní v mieste svojho bydliska, za predpokladu, že sa neprevinili voči štátu a slovenskému národu, ich rodinní príslušníci sa nenachádzali v Nemecku a nepredkladali „nacionálne požiadavky“. Uvedený postup sa mal dodržiavať aj v prípade baníkov v Rudňanoch, Smolníku a Kišovciach.¹⁷ Zamestnávatelia mohli žiadať aj o uvoľnenie osôb umiestnených v sústreďovacích (odsunových, pracovných) táboroch, avšak nebolo prípustné domáhať sa o uvoľnenie osôb, ktoré si odpykávali tresty odňatia slobody podľa nariadenia o ľudovom súdnictve.

Poznámky

- 1 Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1945. Čiastka 40, vydaná 17. októbra 1945, s. 157 – 161.
- 2 Sbíрка nariadení SNR 1946. Roč. 1946. Čiastka 6, vydaná 30. marca 1946, s. 46.
- 3 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, Nemecko, kar. 13.
- 4 SNA, f. PV – PT, kar. 6. Poznámky z porady konanej v L.....i.
- 5 SÚA, f. ÚPV – T, kar. 308, a. j. 127/a.
- 6 Tamže.
- 7 SNA, f. ÚP SNR, kar. 510, inv. č. 9945/46.
- 8 Tamže.
- 9 SÚA, f. Ministerstvo vnútra (MV) – nová registratúra, kar. 295, a. j. A 1321.
- 10 Tamže.
- 11 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 77, arch. j. 806/46.
- 12 Tamže.
- 13 Tamže.
- 14 ŠOBA Košice, f. OÚOÚ a FNO Košice, kar. 1.Odsun Nemcov – pre hospodársky život dôležité podniky. Povereníctvo výživy a zásobovania uviedlo 51 podnikov, Povereníctvo

- priemyslu a obchodu určilo v júni 1946 32 závodov.
- 15 SNA, f. PV – obežníky, kar. 4; 243.
- 16 SNA, f. PV – PT, kar. 21, a. j. VIII/5 – 1947.
- 17 Tamže, kar. 6. Nemeckí baníci. Vyriešenie odsunu zo Slovenska.

Nemeckí antifašisti

Stanovisko československých a slovenských štátnych orgánov k otázke nemeckých antifašistov prešlo od lete 1945 viacerými zmenami. Slovenská národná rada i ústredná vláda pôvodne zastávali názor, že nemeckí antifašisti budú na území Československej republiky ponechaní. Na základe ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. mohli nemeckí antifašisti žiadať *Osvedčenie o dočasnom zachovaní štátneho občianstva* (osvedčenie podľa vzoru B). Niektorí sa o zachovanie občianstva neuchádzali, ale zvolili odchod. Ani nemeckí antifašisti, ktorí chceli na Slovensku zostať, nezískavali občianstvo bez ťažkostí. Príslušné miesta vybavovali ich žiadosti veľmi zdĺhavo. Štátne orgány dospeli nakoniec k záveru, že aj túto skupinu nemeckej menšiny je nevyhnutné z republiky vysídliť. Na celoštátnej úrovni sa problematikou nemeckých antifašistov zaoberala vláda začiatkom roka 1946. 15. februára prijala osobitné uznesenie o vyst'ahovaní antifašistov na základe ktorého sa upravili podmienky pre vysídlenie nemeckých antifašistov.

Vzhľadom na účasť niektorých Nemcov v SNP mala otázka nemeckých antifašistov na Slovensku osobitnú polohu. Zástupca Povereníctva vnútra rokoval 25. júna 1946 na Ministerstve vnútra v Prahe vo veci vysídlenia nemeckých antifašistov s prihliadnutím na konkrétne podmienky na Slovensku. I. Skarba vydal 16. júla 1946 *Smernice pre odsun nemeckých antifašistov zo Slovenska*, na základe ktorých boli nemeckí antifašisti vyňatí zo sústavného odsunu a mali sa vyst'ahovať v rámci osobitne organizovanej akcie do sovietskeho, alebo amerického okupačného pásma.

Za antifašistov mali byť považované osoby nemeckej národnosti, ktoré vedeli preukázať, že boli verní Československej republike, nikdy sa neprevinili voči českému a slovenskému národu, zúčastnili sa bojov pri oslobodzovaní, prípadne trpeli pod fašistickým terorom.¹ Tieto podmienky boli prakticky totožné s podmienkami, na základe ktorých mohla osoba nemeckej národnosti požiadať o zachovanie československého občianstva podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. (podľa vzoru B). Pojem antifašista bol zúžený – v rámci osobitnej akcie sa mohli vyst'ahovať len príslušníci nemeckej menšiny antifašistického presvedčenia, ak pred okupáciou boli členmi komunistickej strany, alebo nemeckej sociálnodemokratickej strany robotníckej.

Súpisom osôb nemeckej národnosti – antifašistov boli poverené okresné sekretariáty komunistickej strany a Strany práce. Mali vypracovať zoznamy osôb pripadajúcich do úvahy pre dobrovoľné vyst'ahovanie a doručiť ich príslušným okresným národným výborom, ktoré boli splnomocnené na základe smerníc pre odsun antifašistov previesť úpravy. Zo zoznamov mali vyradiť osoby neschopné preukázať, že sú antifašisti, ďalej jednotlivcov, ktorých si vyžiadali ľudové súdy ako svedkov, ako aj odborníkov a špecialistov v podnikoch dôležitých pre hospodársky život krajiny. Antifašistom mali vystaviť dočasné potvrdenia vrátane osôb internovaných v sústred'ovacích táboroch. Velitelia táborov boli povinní Nemcov, ktorí získali status antifašistov spolu s rodinnými príslušníkmi prepustiť. V auguste 1946 I. Skarba rozšíril právomoc výberu nemeckých antifašistov aj na Demokratickú stranu a Stranu slobody.²

Okresné národné výbory zaslali upravené zoznamy na Povereníctvo vnútra, kde o priznaní antifašistu rozhodovala s konečnou platnosťou výberová komisia.³ I. Skarba uložil všetkým

zainteresovaným orgánom, aby vysídlenie nemeckých antifašistov ukončili do 31. marca 1947 a upozornil ich, že po tomto termíne nemeckí antifašisti môžu opustiť Slovensko len v transportoch, ktoré zabezpečovali štandardnú formu odsunu.

Výberová komisia pri V. odbore Povereníctva vnútra (od 1. 1. 1947 pri VIII. odbore) priznala s konečnou platnosťou status antifašistu 1 043.⁴ Rovnaký údaj je uvedený aj v zozname, ktorý schválil Ústredný sekretariát KSS.⁵

Nemeckí antifašisti si mohli v rámci osobitne organizovanej akcie vziať so sebou, pokiaľ to dovoľovali dopravné možnosti, hnuťelný majetok, vrátane nábytku, rádioprijímačov, bicyklov, písacích a šijacích strojov, ako aj nástrojov potrebných pri vykonávaní svojho zamestnania a zamestnania členov ich rodín.⁶

Počas roka 1946 neboli v rámci osobitného odsunu vysídlení všetci nemeckí antifašisti. 16. júna 1947 sa za účasti predstaviteľov strany sociálnej demokracie a KSS konala na VIII. odbore PV porada, venovaná spôsobu odsunu antifašistov, ktorí o odchod zo Slovenska prejavili záujem. Účastníci porady poverili VIII. odbor PV realizáciou vysídlenia antifašistov nemeckej národnosti, „avšak len za podmienok, že títo antifašisti sa vzdajú zápisnične výhod privilegovaného odsunu a že budú súhlasiť s normálnym odsunom dielčimi transportmi zo sústreďovacieho tábora Nováky“⁷ V týchto intenciách sa nieslo aj nariadenie PV o vysídlení nemeckých antifašistov z 23. júna 1947.

Poznámky

1 Archív mesta Bratislavy, f. NV Bratislava 1945 - 1950, kar. 497. Odsun Nemcov - antifašistov, smernice.

2 SNA, f. PV – sekretariát, a. j. 806/46.

3 SNA, f. PV– PT, kar. 21, a. j. VIII/5 – 1947.

4 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 19, prez. Prozatímní nařízení pro odsun Němců antifašistů z ČSR do sovětského okupačního pásma.

5 SNA, f. PV – PT, kar. 21, r. 1947/obežníky.

6 Archív mesta Bratislavy, f. NV Bratislava, kar. 497. Odsun Nemcov, antifašistov, smernice.

7 SNA, f. ÚV KSS – GT Baš'ovanský, kar. 2145, 197/10.

Postoj slovenskej verejnosti

Na rozdiel od Čiech, ktoré boli okupované a obyvateľstvo trpelo pod priamym útlakom zo strany nemeckých orgánov, Slovensko až do vypuknutia SNP bolo formálne samostatným štátom a spojencom Nemecka. Aj keď nemecké banky a priemyselné koncerny mali rozhodujúci podiel na vlastníctve slovenského hospodárstva a v rastúcej miere určovali smer slovenskej ekonomiky, tieto skutočnosti neboli slovenskej verejnosti v celom rozsahu známe.¹ Vedenie DP usilovalo o privilegované postavenie nemeckej komunity na Slovensku, avšak relatívne malý počet Nemcov žijúcich na Slovensku a antinemecké sentimenty evidentné aj v neochote orgánov Slovenskej republiky promptne vychádzať v ústrety nemeckým požiadavkam, oslabovali postavenie nemeckej menšiny v slovenskej spoločnosti. „Vodca“ nemeckej minority F. Karmasin opakovane žiadal predstaviteľov slovenskej vlády, aby prejavili väčšie pochopenie pre potreby nemeckej komunity. Tieto požiadavky, ako vo svojich sťažnostiach adresovaných VoMi uvádzal F. Karmasin, zostávali v mnohých prípadoch nevypočítané. Nemecká vláda prezentovala nemecko-slovenské „spojenectvo“ ako príklad nielen vzájomne prospešnej, ale tiež rovnocennej spolupráce medzi Treťou ríšou a malou európskou krajinou. Trecie plochy, ktoré vznikali medzi DP a slovenskou vládou boli potláčané i za cenu

určitých ústupkov. Po porážke Nemecka preto nedochádzalo k prejavom živej nenávisti voči Nemcom v širšom rozsahu a nevyskytovali sa násilnosti, ktoré charakterizovali prvú fázu, tzv. divokého odsunu Nemcov z českých krajov.²

Po evakuácii na prelome rokov 1944 a 1945 Nemci tvorili nepatrnú skupinu obyvateľstva, ktorá nepredstavovala pre Slovákov „hrozbu“. V pripomienkach Ministerstva zahraničných vecí k návrhu Ministerstva vnútra o vysídlení Nemcov z Československa z polovice novembra 1945 usudzovali, že v dôsledku evakuácie, ťažkých vojenských operácií na Spiši a strednom Slovensku „nemecká menšina na Slovensku nebeže se v úvahu vôbec.“³

Časť slovenskej verejnosti zaujímala neskrývane rezervované stanovisko k protinemeckým opatreniam na Slovensku. Postoje sa odrážali napr. i v benevolentnom prístupe k internovaným Nemcom. V situačnej správe ONV v Kremnici je uvedené, že mnohí obyvatelia okresu „boli nesmiernou bývalou nemeckou propagandou infikovaní a preto pri politických debatách u mnohých našich Slovákov ešte vždy nevidieť rázny protinemecký postoj.“⁴ Oblastné veliteľstvo NB v Kežmarku v obežníku rozoslanom 24. júla 1945 okresným národným výborom vo svojom obvode kritizovalo skutočnosť, že „mnohé NV nespolupracujú s NB a nechcú pomáhať tejto pri očisťovaní Slovenska od Nemcov, Maďarov a iných zradcov a kolaborantov. Niekde to ide tak ďaleko, že v tejto nespolupráci možno vidieť sabotáž.“⁵ Veliteľstvo NB apelovalo na okresné národné výbory, aby v prípade neochoty miestnych národných výborov spolupracovať s NB vylúčili nespoľahlivých členov, v krajnej eventualite rozpustili celý národný výbor, čo znamenalo, že v obci by bol býval menovaný komisár.

Povereníctvo vnútra vydalo 11. januára 1946 výnos vo veci štátneho občianstva a ľudovodemokratickej spoľahlivosti osôb označovaných ako nepriatelia československému štátu. Zdôraznilo, že kategorickým príkazom doby je vyriešenie nemeckej a maďarskej otázky v súlade s ústavným dekrétom č. 33/1945 Zb. Upozornilo, že mnohí Nemci a Maďari sa snažia dokázať, že sú Slováci. Jedným z prostriedkov prostredníctvom ktorého chceli získať dôkaz o príslušnosti k slovenskej národnosti boli úradné doklady od Štátneho plánovacieho a štatistického úradu o tom, že pri sčítaní ľudu sa hlásili k národnosti slovenskej. Povereníctvo vnútra poukázalo na skutočnosť, že vo viacerých prípadoch sa Nemci obracajú so žiadosťami na Štátny plánovací a štatistický úrad, alebo národné výbory, aby im vydali rozhodnutia o oprave zapísanej národnosti pri sčítaní ľudu.⁶ PV zistilo, že niektoré národné výbory skutočne vystavili príslušníkom nemeckej menšiny doklady o tom, že sú slovenskej národnosti. Preto výnos zakazoval národným výborom vydávanie takýchto svedectiev a predsedom národných výborov stanovil, aby ihneď previedli revíziu v radoch referentov zodpovedných za vyhotovenie dokumentov vo veci národnostnej príslušnosti, štátneho občianstva a ľudovodemokratickej spoľahlivosti. Do funkcie referentov v uvedených záležitostiach mohli byť určení iba takí zamestnanci, ktorí „svojimi osobnými kvalitami, svojou minulosťou, zmýšľaním a svojou politickou orientáciou poskytujú 100% záruku, že pri vybavovaní týchto vecí sa nedajú nikým a ničím ovplyvniť.“⁷ Doklady boli oprávnení podpisovať výhradne predsedovia národných výborov, ktorí mali aj osobnú zodpovednosť za ich správnosť. Výnos upozorňoval, že ak Povereníctvo vnútra získa informácie o vyhotovení dokumentov v neopodstatnených prípadoch, bude postupovať nekompromisne a voči zodpovedným osobám zakročí ako proti „škodcom národa so všetkou prísnosťou.“⁸

V postupe okresných národných výborov však zásadný obrat nenastal. V júni 1946 Povereníctvo vnútra opäť upozorňovalo ONV a OSK, že naďalej dostáva sťažnosti a upozornenia na benevolentné vydávanie dočasného štátneho občianstva obyvateľom nemeckej národnosti, ale tiež informácie o tom, že dokumenty dostávajú najmä Nemci dobre

situovaní. Poukázalo aj na skutočnosť, že takýto postup znevažuje Povereníctvo vnútra, ako aj národné výbory. Uložilo preto ONV a OSK, aby do 18. júna 1946 predložili na povereníctvo zoznamy osôb, ktorým dovtedy vystavili dokumenty o dočasnom občianstve.⁹

V priebehu súpisu nemeckého obyvateľstva na Slovensku dochádzalo zo strany národných výborov na viacerých miestach k praktikám, ktoré boli klasifikované ako stráňenie Nemcom. Predseda Osídľovacieho úradu pre Slovensko J.Čech, v liste zaslanom Prezídiu PV koncom marca 1946 konštatoval, že „orgány ONV a MNV v otázke národnostnej, ktorá úzko súvisí s prevádzaním odsunu Nemcov a výmeny Maďarov, nepostupujú dost' objektívne, a že najmä priateľstvo, príslušnosť k tej či onej konfesii a vzťahy rodinné zvädzajú týchto úradných činiteľov často k straníckemu rozhodovaniu.“¹⁰ Problémom subjektívneho prístupu pri schvaľovaní žiadostí o ponechanie československého štátneho občianstva sa zaoberalo aj PV. Prednosta X. oddelenia v obežníku z 29. marca 1946 upozorňoval všetkých činiteľov poverených posudzovaním národnosti Nemcov, aby postupovali nestranné, bez ohľadu na osobné vzťahy tak, ako si to žiada „záujem národa a republiky“. Voči osobám porušujúcim princíp nestrannosti hrozil zakročiť „bezohľadne, podľa príslušných trestných ustanovení“.¹¹ O rozsahu a závažnosti problému potvrdení o štátnom občianstve svedčí aj skutočnosť, že záležitosťou sa zaoberalo Predsedníctvo SNR. G. Husák, v liste povereníkovi vnútra J. Viktorymu poukazoval na skutočnosť, že „je mnoho sťažností na to, že ONV vydávajú veľmi benevolentne Nemcom a Maďarom dočasné štátne občianstvo a pomaly už každý z nich, pokiaľ má peniaze, si takéto občianstvo zaopatrí. Pretože to robí veľmi zlú krv a zosmiešňuje naše zásady, domnievam sa, že bude potrebné nariadiť revíziu už vydaných občianstiev a vyhradiť si vydávanie i dočasných štátnych občianstiev výlučne pre povereníctvo.“¹²

Situácia sa v tomto smere evidentne nezlepšila ani na začiatku roku 1947, pretože povereník vnútra M. Ferjenčík vo februári 1947 opätovne upozorňoval príslušné národné výbory, že ak bude zistené vydanie dočasného občianstva osobám k tomu neoprávneným, proti úradníkovi bude podané trestné oznámenie pre zneužitie úradu. V prípade, ak sa preukáže, že sa jednalo aj o úplatok, rozšíri na trestné oznámenie pre úplatkárstvo.¹³

Benevolentne konal aj personál v niektorých internačných táboroch pri realizácii vlastného odsunu. Mnohí internovaní Nemci ušli z táborov vďaka tomu, že ich správy nepristupovali k dodržiavaniu disciplinárnych predpisov a k stráženiu sústredencov vždy striktné v zmysle nariadení. PV v obežníku rozoslanom útvarom NB a správam internačných zariadení 15. decembra 1945 kritizovalo ich nedostatočné zabezpečenie, pretože „v poslednom čase značne sa rozmnožili prípady zbehnutia z táborov. Z mnohých táborov utekajú v celých desiatkach. Naprostá nevšímavosť povolaných orgánov zaistencov len posmeľuje a priamo láka k zbehnutiu.“¹⁴ Nariadilo veliteľom táborov „viesť riadnu evidenciu zaistencov a službu organizovať tak, aby zbehnutie spozorovali hneď a nie - ako sa to často stáva - až po niekoľkých dňoch, ba týždňoch.“¹⁵ Stanice NB mali uskutočniť kontrolu Nemcov a Maďarov v svojom obvode a zadržané osoby dopraviť späť do tábora.¹⁶

Dochádzalo i k prípadom, keď velitelia táborov prepustili internované osoby aj keď týmto konaním porušili nariadenia PV. Povereníctvo vnútra v upozornení zo dňa 28. februára 1946, adresovanom správam táborov konštatovalo, „že niektorí správcovia (velitelia) táborov, ako aj zamestnanci táborov úmyselne a vedome poprepúšťali sústredencov a potom - aby svoj protizákonný postup kryli - formálne zaviedli po dotyčných stopovanie ako po zbehoch.“¹⁷ PV varovalo vedenia táborov pred podobným postupom a hrozilo disciplinárnym postihom takýchto praktík.

Počet zistených prípadov, keď zbehnutým Nemcom poskytli útočište známi a ubytovali ich v svojich domovoch narastal. Povereníctvo vnútra reagovalo na situáciu a 19. septembra 1946 vydalo vyhlášku o zákaze ukrývania osôb nemeckej národnosti, ktoré mali byť vysídlené. Pri prípadnom porušení vyhlášky hrozila pokuta, resp. vzatie do väzby.¹⁸

Poznámky

- 1 Lipták, Ľ.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945). Bratislava, SAV 1960.
Hradská, K.: Nemeckí poradcovia na Slovensku a ich činnosť. In: Historický časopis. Roč. 46, 1998, č. 4, s. 589 – 606.
- 2 K situácii počas prvej fázy tzv. divokého odsunu Nemcov z Čiech: Staněk, T.: c. d., s. 56 – 58.
- 3 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, Nemecko, kar. 13.
Pripomínky k návrhu ministra vnútra o smerniciach pro odsun.
- 4 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 23. Okres kremnický, situačné hlásenie. Kremnica 20. októbra 1945.
- 5 ŠOKA Poprad, ONV Kežmarok, kar. 7, prez. Situačné správy okresu Kežmarok, august 1946.
- 6 A MV SR Levoča, f. B 10, inv. j. 15.
- 7 Tamže.
- 8 Tamže.
- 9 SNA, f. PV – obežníky, kar. 5. Nemci a Maďari. Vydávanie dočasných štátnych občanstiev.
- 10 SNA, f. PV – prezídium, kar. 71; 37/57 – 46.
- 11 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 48. Nemci a Maďari – závady.
- 12 SNA Bratislava, f. PV – sekretariát, kar. 77.
- 13 SNA, f. PV – obežníky, kar. 79; 761/47.
- 14 SNA, f. PV – prezídium, kar. 69. Zbehnutia z pracovných táborov – neprístopnosti.
- 15 Tamže.
- 16 Tamže.
- 17 SNA, f. PV – PT, kar. 4. Rozpúšťanie sústredencov.
- 18 Povereníctvo vnútra vypracovalo koncom roka 1947 na základe hlásení z jednotlivých táborov zoznam Nemcov, ktorým sa do konca roka 1947 podarilo ujsť z internačných zariadení. Uvedených je v ňom 2 152 osôb nemeckej národnosti. SNA, f. PV – PT, kar. 6. Zoznam osôb nemeckej národnosti, ktorí zbehli zo všetkých táborov na Slovensku. V marci 1948 PV evidovalo 2 573 osôb nemeckej národnosti, ktorí ušli z internácie. SNA, f. PV – PT, kar. 21, a. j. 2609/1.

V. PO SKONČENÍ HLAVNEJ FÁZY ODSUNU

Situácia Nemcov začiatkom roka 1947

Ukončenie hromadného odsunu osôb nemeckej národnosti z ČSR v jeseni 1946 vzbudilo v radoch ešte nevysídlených karpatských Nemcov nádej, že nebudú musieť opustiť svoje domovy. Materiály uložené v slovenských archívoch však dokumentujú prevažne negatívne odpovede na žiadosti, v ktorých sa Nemci domáhali zachovania československého štátneho občianstva. Komisia pri VI. odbore Povereníctva vnútra prejednála do konca roka 1947 celkove 9 820 žiadostí osôb nemeckej národnosti o zachovanie československého štátneho občianstva. Z uvedeného počtu v 2102 prípadoch sa vyjadrila pozitívne, 6 467 žiadostí zamietla a 1251 vrátila na doplňujúce šetrenie.¹

Mnohí Nemci dúfali, že sa im zmenou bydliska podarí dosiahnuť vyradenie z evidencie osôb určených k vysídleniu. I. Skarba, v snahe vypátrať týchto ľudí, nariadil 14. februára 1947 všetkým ONV (OSK), národným výborom v Bratislave a v Košiciach i veliteľstvu tábora v Novákoch, aby založili tzv. stopovacie indexy osôb nemeckej národnosti určených na odsun, ktorých miesto pobytu bolo neznáme. Keďže „národný záujem“ vyžadoval, aby vysídlenie zo Slovenska bolo prevedené dôsledne, bezpečnostné orgány boli povinné pátrať po Nemcoch a dopraviť ich do sústreďovacieho tábora v Novákoch.²

Menej radikálnym spôsobom boli časté pokusy vyhnúť sa odsunu zo zdravotných dôvodov. Ilustratívnym príkladom môže byť správa prednostu Odbočky štátnej bezpečnosti v Poprade, odoslaná 28. marca 1947 VIII. odboru Povereníctva vnútra, podľa ktorej „osoby nemeckej národnosti, ktoré majú byť do tábora v Novákoch prisunuté, preukazujú sa rôznymi lekárskymi vysvedčeniami, že sú t.č. choré a prisunu do tábora neschopné...v čom im výdatne napomáhajú i nesvedomitými lekármi vydané lekárske svedectvá. Stáva sa po tomto, že z počtu 200 - 120 osôb nemeckej národnosti, ktoré majú byť prisunuté do odsuvného tábora v Novákoch, môže stanica NB odsunúť len jednu osobu.“³

Na jar 1947 bol počet sústreďovacích táborov na Slovensku zredukovaný na minimum. Počnúc 17. marcom 1947 mali byť Nemci umiestňovaní výhradne v zariadení v Novákoch. Sústreďovací tábor v Petržalke – Kopčanoch bol zrušený 24. apríla⁴ a v Bratislave – Patrónke 23. mája 1947.⁵ Počet Nemcov dislokovaných v Novákoch bol v priebehu roka 1947 približne rovnaký – k 31. marcu to bolo 2 159, k 31. júnu 2 267, k 30. septembru 2 209 a k 1. decembru 2 116 osôb.⁶ Vykazovaná evidencia sústredených Nemcov v Novákoch však neznamovala, že v tábore skutočne žili. Pretože vysídľovanie bolo prerušené, mohla správa zariadenia prideľovať sústredených Nemcov na poľnohospodárske, lesné, stavebné a i. práce do ktoréhokolvek okresu na Slovensku. Pracovná povinnosť sústredencov bola určená podľa pokynov Povereníctva vnútra a na miesto pracoviska odchádzali tieto osoby zásadne so všetkými rodinnými príslušníkmi. Zamestnávateľ mal poskytnúť rodine vhodné ubytovanie a stravovanie, prihlásiť pracujúceho sústredencov do sociálneho poistenia, platiť nemocenské príspevky a hneď po príchode nahlásiť celú rodinu na príslušnej stanici NB. Ďalej bol povinný zabezpečiť, aby sa nikto bez povolenia NB z miesta pobytu nevzdialil, prípadne nezbehol. Prepravu sústredencov s rodinnými príslušníkmi z tábora na pracovisko a podľa potreby naspäť, hradil zamestnávateľ.⁷ Koncom roka 1947 Povereníctvo vnútra uskutočnilo evidenciu sústredencov pracujúcich v jednotlivých okresoch Slovenska. Podľa dochovaných údajov sa jednalo o 1670 osôb vrátane rodinných príslušníkov.⁸

Nemci, pracujúci na rôznych miestach Slovenska prakticky bez dozoru, využili danú skutočnosť k návratu do svojich domovov. Existujúcou situáciou sa zaoberalo aj zasadnutie

Zboru povereníkov 13. júna 1947. Povereníkovi vnútra uložilo zabezpečiť, aby osoby nemeckej národnosti, ktoré „bez úradného súhlasu opustili svoje doterajšie pracovisko boli bezodkladne vrátené na pôvodné pracovisko.“⁹ Uskutočniť nápravu v tomto smere sa Povereníctvu vnútra darilo len čiastočne. K 31. marcu 1948 evidovaný stav sústredencov v Novákoch predstavoval celkove 2 969 osôb, z čoho 1 605 bolo trvale zaradených do práce, 984 ušlo a v tom čase sa nachádzalo na neznámom mieste a priamo v tábore bolo umiestnených 380 príslušníkov nemeckej národnosti.¹⁰

Najviac Nemcov žilo v prvej polovici roka 1947 v Bratislave a jej okolí. Podľa súpisu nemeckého obyvateľstva na Slovensku uskutočneného v marci 1946, nachádzalo sa v oblasti 10 000 Nemcov. Z Bratislavy a blízkeho okolia bolo do začiatku marca 1947 vysídlených približne 4 500 osôb. Na jar 1947 tu podľa odhadu pracovníkov Povereníctva vnútra žilo ešte okolo 3000 Nemcov (po odpočítaní antifašistov, nepostrádateľných odborníkov, členov zmiešaných manželstiev) podliehajúcich odsunu. Situácia bola pre zainteresované orgány neprípustná a tak boli na porade konanej 10. marca 1947 na VIII. odbore Povereníctva vnútra prijaté opatrenia. Do 19. marca mal byť v Bratislave opakovane prevedený súpis Nemcov a následne vyhotovené zoznamy osôb nemeckej národnosti vyňatých z odsunu bez ohľadu na to, ktorý úrad a z akého dôvodu rozhodol definitívne, alebo dočasne o vylúčení z vysídlenia. Po ukončení evidencie, v čase od 20. marca do 1. apríla 1947 mali byť v meste prevedené viaceré raze.¹¹

Značný počet Nemcov žil na severovýchode Slovenska, v okrese Stará Ľubovňa, kde pri sčítaní obyvateľstva v roku 1940 uviedlo nemeckú národnosť 2 810 osôb. Podľa údajov VIII. odboru Povereníctva vnútra z okresu vysídlili 672 Nemcov, pričom k 31. januáru 1947 bolo v okrese prihlásených k pobytu 1 066 príslušníkov nemeckej menšiny. Dočasné osvedčenie o československom štátnom občianstve, ktoré vydal ONV, vlastnilo 238 osôb, siedmi boli antifašisti, 862 Nemcov obdržalo od výberovej komisie pri ONV potvrdenie o vylúčení z odsunu a 134 na základe rozhodnutia Povereníctva vnútra nepodliehalo vysídleniu.¹² Uvedenú situáciu kritizoval denník KSS Východoslovenská pravda, keď uviedol, „že z okresu Stará Ľubovňa bolo odtransportované len malé percento Nemcov. Ide o Hobgard, Gňazdu, čiastočne Podolinec a Lomničku. O ponechanie nemeckých fašistov sa postarali úplatní ľudia, ktorým je milší vačok ako vlastný národ.“¹³ V reakcii na kritiku previedli zástupcovia Povereníctva vnútra v letných mesiacoch 1947 na úrade ONV v Starej Ľubovni kontrolu spisovej agendy. Na základe rozhodnutia Povereníctva vnútra bola ustanovená nová výberová komisia ONV, poverená prejednať ešte raz všetky prípady neodsunutých nemeckých rodín. ONV bol povinný všetky rozhodnutia predložiť na Povereníctvo vnútra najneskôr do 10. septembra 1947. Pretože vysídlenie bolo v tej dobe už fakticky ukončené, nemecké obyvateľstvo, až na niektoré prípady, ostalo v okrese žiť aj naďalej.

Skutočnosť, že na jar 1947 neprebíhal hromadný odsun Nemcov, podmienila niektoré dielčie zmeny v dovtedajšom postupe štátnych orgánov voči nemeckému obyvateľstvu. Neisté vyhliadky na znovuzahájenie vysídľovacej akcie viedli zainteresované orgány k snahe zaradiť už sústredné osoby do pracovného procesu. Vo vzťahu k tomuto zámeru štátne orgány prijali opatrenia čiastočne zmiernujúce diskrimináciu príslušníkov nemeckej menšiny v hospodárskej a sociálnej oblasti. Zrušené bolo vládne nariadenie zo 17. mája 1945 č. 6/1945 Zb. o zvláštnom (neštandardnom) spôsobe zásobovania nemeckého obyvateľstva, ktoré stratilo československé štátne občianstvo. Na základe rozhodnutia Ministerstva financií zo 4. marca 1947 mali byť od 1. apríla všetkým pracujúcim Nemcom vyplácané mzdy v plnej výške, t. j. bez povinného viazania čiastok presahujúcich sumu 2 000 Kčs mesačne. Dovtedy prevedené čiastky na

viazané vklady sa však nemali späťne vyplácať. Na základe výnosu Ministerstva vnútra z 20. júna 1947 boli od 20% zrážky zo mzdy oslobodené niektoré kategórie nemeckého obyvateľstva – chlapci do 14 a dievčatá do 15 rokov, ženy nad 50 a muži nad 60 rokov. Svedčí to o skutočnosti, že uvedené vekové skupiny nemeckého obyvateľstva, napriek viacerým upozorneniam o nesprávnom prístupe, boli prideľované na práce. Zrážka zo mzdy vo výške 20% sa nemala vzťahovať ani na osoby nemeckej národnosti, ktoré získali osvedčenie o zachovaní, resp. vrátení československého štátneho občianstva. Ďalej na nerozvedených nemeckých manželov československých občianiek, ktorí v dobe od 1. januára do 30. júna 1947 požiadali o vrátenie občianstva a ich žiadosť bola vybavená kladne, ako aj tých Nemcov, ktorí po zániku svojho pracovného pomeru museli podľa príkazu úradu ochrany práce zotrvať na dovtedajšom pôsobisku, aj keď už dosiahli 60, resp. 50 rokov.¹⁴ V prípade osôb podliehajúcich pracovnej povinnosti 20% zrážka z hrubého zárobku v prospech štátu však ostala v platnosti.

Z iniciatívy Slovenskej odborovej rady pristúpila Ústredná odborová rada k prejednávaniu návrhu o utvorení podmienok pre vstup nemeckých pracujúcich do odborovej organizácie. Rátalo sa s osobami, ktoré sa neprevinili voči slovenskému a českému národu a boli hodnotené ako nepostrádateľné pracovné sily. V ďalšom období sa členmi odborovej organizácie mohli stať Nemci, ktorí požiadali o československé občianstvo a ich žiadosť bola vybavená kladne.¹⁵

Nemcom, ktorí získali dočasné osvedčenie o občianstve, mali byť vyplácané dávky v súlade so všeobecnými predpismi verejnoprávneho sociálneho poistenia. Zákon č. 44/1947 Zb. o baníckom penzijnom poistení stanovil, že vo vzťahu k dôchodcom nemeckej národnosti nemajú existovať obmedzenia. Podľa zákona č. 58/1947 Zb. mohli byť zamestnaným Nemcom vyplácané rodinné prídavky v rovnakej výške ako československým občanom. Uvedená legislatívna norma menila a doplňovala zákon č. 154/1945 Zb. V súlade s ním (§4, odstavec 1) rodinné prídavky nepatrili osobám, ktoré v zmysle ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. stratili československé občianstvo. Na konci roku 1947 bolo povolené vyplácať nemeckým pracujúcim vianočný príspevok.

Finančné náklady spojené so zaopatrením Nemcov v nemocničných, liečebných a sociálnych zariadeniach sa v najnutnejšom rozsahu hradili z rozpočtu Povereníctva vnútra. Liečenie tzv. voľne žijúcich Nemcov mohlo byť hradené zo štátnych prostriedkov len v prípade osôb s nárokom na poskytnutie tzv. vyživovacieho príspevku.

Prísne sa preverovali žiadosti o zachovanie, resp. vrátenie československého štátneho občianstva. Na Slovensku sa prešetrovali hlavne kvalifikované pracovné sily. I. Skarba „vzhľadom na nedostatky, ktoré medzičasom vznikli“, nariadil 13. januára 1947 ONV (OSK), národným výborom v Bratislave a v Košiciach, ako aj správam táborov Petržalka-Kopčany a Nováky, aby dodatočne prešetrili a posúdili prípadnú protištátnu činnosť osôb, ktorým odborná komisia pri Povereníctve priemyslu a obchodu priznala štatút nepostrádateľných odborníkov. Príslušné orgány boli povinné najneskôr do 1. februára 1947 predložiť výsledky šetrenia VIII. odboru Povereníctva vnútra. Zoznamy mali okrem mena, dátumu narodenia a zamestnania obsahovať aj stručné, ale výstižné správy o „závadnej“ politickej činnosti každej osoby.¹⁶ Po revíziách boli v niektorých prípadoch už vydané potvrdenia odobraté.

Nadalej sa kontrolovali a cenzurovali poštové zásielky určené príslušníkom nemeckej menšiny. Nemali sa však zadržovať dopisy osobnej povahy, ktoré oznamovali adresy nových bydlísk, resp. pátrali po príbuzných.

Špecifickým problémom, ktorý pretrvával, bola potreba vyriešiť situáciu opustených nemeckých detí. Deti, ktorých rodičia sa nachádzali v Nemecku, boli samostatne vysídlené.

Podľa informácií Povereníctva vnútra vypravili zo Slovenska pod dozorom Medzinárodného červeného kríža opustené deti do Nemecka naposledy 11. júla 1947.¹⁷ So zámerom definitívne uzavrieť záležitosť opustených detí na Slovensku zahájil rezort vnútra v spolupráci s Povereníctvom sociálnej starostlivosti pátranie po opustených mladistvých. I. Skarba však v decembri 1947 informoval, že v evidencii, ani v opatere Povereníctva vnútra nie je ani jedno opustené nemecké dieťa.¹⁸

Keď bolo zrejmé, že hromadné vysídlenie nemeckého obyvateľstva z republiky nebude na jar 1947 obnovené, u časti československej spoločnosti začali byť evidentné pocity neistoty podmienené obavou, či v budúcnosti, v dôsledku väčšieho počtu Nemcov v republike, nemôže dôjsť k zmenám v majetkoprávných vzťahoch uskutočnených na základe konfiškácií.

Postoj najvyšších predstaviteľov československého štátu i jednotlivých politických strán k vysídleniu nemeckého obyvateľstva z republiky sa nemenil. Kolektívna vina a zodpovednosť všetkých Nemcov za rozbitie ČSR a zločiny, ostali hlavnými argumentmi zdôvodňujúcimi jednak odsun, ako aj vtedajšie životné podmienky a postavenie nemeckého obyvateľstva na území Československa. Prezident E. Beneš naďalej prehlasoval, že vysídlenie Nemcov bolo jedným z najvýznamnejších predpokladov úspešnej obnovy i výstavby republiky a opätovne proklamoval, že príslušníkom nemeckej minority, ktorí ostanú v ČSR nebudú priznané žiadne menšinové práva. V postojoch komunistickej strany začal byť evidentný vplyv ZSSR, ktorý v národnostnej otázke vychádzal z princípov „proletárskeho internacionalizmu“. V týchto intenciách sa vyjadril aj K. Gottwald na krajskej konferencii v Zlíne v apríli 1947, keď uviedol – „Nie je pravda, že je Nemeck ako Nemeck, že nemecký robotník je práve taký ako Hitler alebo Krupp a podobní. Pravda je taká: keď v celom Nemecku bude zlikvidovaná trieda junkerov, priemyslových a finančných magnátov, je nádej, že Nemecko v jednej alebo v dvoch generáciách bude denacifikované.“¹⁹ Komunisti však zároveň naďalej zdôrazňovali svoju nezastupiteľnú zásluhu pri riešení a realizovaní odsunu Nemcov z republiky a obnovení Československa ako štátu Čechov a Slovákov.

Od začiatku roka 1947 narastali prípady nelegálneho návratu vysídlených Nemcov do ČSR. Ústavodarne národné zhromaždenie prijalo 29. mája 1947 zákon č. 107/1947 Zb. o opatreniach proti neoprávnenému prechodu štátnych hraníc. Primárnym zámerom bolo zamedziť ilegálnemu prechodu hraníc a potrestať tých, ktorí rôznymi spôsobmi Nemcom pomáhali. Podľa § 2 mali byť príslušníci nemeckej národnosti, ktorým bolo československé štátne občianstvo odobraté a ktorí boli zadržaní na území ČSR, potrestaní väzením na dobu do šesť mesiacov a pokutou do 50 000 Kčs. Ten istý trest mal byť uložený osobám, ktoré ubytovali, zamestnali, resp. akýmkoľvek iným spôsobom umožnili, či uľahčili pobyt Nemcov na československom území, alebo im poskytli pomoc pri prechode štátnych hraníc.²⁰

Poznámky

1 SNA, PV – PT, kar. 14; 83/3.

2 A MV SR Levoča, f. E –5, inv. j. 1.

3 SNA, f. PV – PT, kar. 78; 192/47.

4 Tamže, f. PV – PT, kar. 21, r. 1947/obežníky.

5 Tamže, a. j. VIII/1 – 1947.

6 SNA, f. PV – prezídium, kar. 70. Zoznam pracovných (sústredovacích) táborov. Podľa uvedeného zoznamu sa Nemci nachádzali aj v tábore Petržalka – Kopčany (v marci 1947 141 a v apríli 115 osôb).

7 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/27.

- 8 Tamže, kar. 21. Zoznam sústredencov pracujúcich v jednotlivých okresoch na Slovensku.
- 9 SNA, f. PV – obežníky, kar. 9. Osoby nemeckej a maďarskej národnosti – zamedzenie vracaniu sa.
- 10 SNA, f. PV - PT, kar. 32, a. j. 4/76.
- 11 SNA, f. Policajné riaditeľstvo, kar. 494, a. j. 494/993.
- 12 SNA, f. PV – PT, kar. 23; 12380 – VIII/5-47
- 13 Východoslovenská pravda, 27. februára 1947, s. 3.
- 14 Staněk, T.: Německá menšina v českých zemích 1948 – 1989. Praha. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1993, s. 46 – 47.
- 15 Tamže, s. 47 – 48.
- 16 ŠOKA Spišská Nová Ves, f. ONV Gelnica, kar. 20, prez. Nenahraditeľní a nepostrádateľní odborníci nemeckej národnosti – šetrenie pre definitívne rozhodovanie o vylúčení z odsunu.
- 17 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 102, adm. Opustené nemecké deti – odovzdanie do starostlivosti Ministerstva sociálnej práce.
- 18 ŠOKA Prievidza, f. ONV Prievidza, kar. 86, prez., 22 425.
- 19 Gottwald, K.: Spisy XIII. 1946 – 1947. Bratislava. Slovenské VPL 1958, s. 453.
- 20 Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Ročník 1947. Čiastka 51, vydaná 1. júla 1947, s. 555 – 556.

Dodatočné vysídlenie

Československá strana predpokladala, že v apríli budú pokračovať hromadné transporty nemeckého obyvateľstva do americkej zóny. Američania síce nepopierali záväzok obnoviť vysídľovanie na jar 1947, ale poukazovali na ťažké životné podmienky vo svojej zóne a dávali zreteľne najavo, že s opätovnou realizáciou hromadených transportov nepočítajú. Československé štátne orgány s odvolaním sa na dohodu z novembra 1946 žiadali Američanov pokračovať v prerušenom odsune. Argumentovali pritom skutočnosťou, že sovietske okupačné úrady už splnili svoje záväzky vyplývajúce z uznesení Postupimskej konferencie a prevzali Nemcov z Československa v plnom počte a v stanovenom termíne.

Rokovania s americkou stranou prebiehali v Berlíne 27. – 28. marca 1947, avšak bez určenia termínu obnovenia transportov. Vládny zmocnenec pre odsun Nemcov A. Kučera v informácii ministromi zahraničných vecí ČSR uviedol, že zástupcovia Američanov síce dohodli „potrebné technické modalitty, avšak pokiaľ ide o stanovení data dodatečného odsunu, resp. zásadného svolení k nemu, prohlásili, že jsou nuceni vyžádati si souhlas gen. Claye, který toho času je v Moskvě. Z průběhu celého jednání šlo na jevo, že s americké strany projevuje se silná tendence zbývající fázi odsunu odkládati a zdržovati, dokonce snad případně vůbec nerealizovati. Doporučuji proto, aby bylo vhodným způsobem zakročeno u gen. Claye v tom smyslu, aby sjednaná dohoda v konečném transferu byla dodržena a aby transfer, počínaje dnem 1. 5. 1947 byl skutečně zahájen.“¹ Vojenský predstaviteľ americkej zóny L. Clay však zaujal negatívny postoj k obnoveniu hromadného odsunu, ktorý bol vláde ČSR tlmočený 7. apríla 1947. Kabinet reagoval memorandom, v ktorom uviedol, že do americkej zóny bolo z Československa vysídlených 1 465 169 Nemcov, čo nezodpovedá počtu vyplývajúceho zo záväzkov prijatých Američanmi na Postupimskej konferencii.²

Na prístup západných veľmocí k obnove hromadného vysídľovania stále výraznejšie vplývali medzinárodnopolitické súvislosti. Veliteľ Československej vojenskej misie pri

Spojeneckej kontrolnej rade v Berlíne informoval v máji 1947 Ministerstvo zahraničných vecí, že „Britové spolu s Američany se dohodli, že další odsun do britského a amerického pásma bude zastaven. Britové i Američani zastavení odsunu motivují jednak tím, že pro odsunuté Němce není postaráno o ubytování, jednak nedostatkem potravin, který v posledních měsících v britském i americkém pásmu je skutečně kritický. Kromě toho uvádí se stále opakovaná tvrzení, že odsunem se do Německa dostáva živel neproduktivní, neschopný sám sebe vydržovati....Všecky tyto skutečnosti byly však již dříve okupačním velmocem dobře známy. Lze tudíž podezírat, že k zastavení odsunu Němci jsou důvody nejen hospodářské nýbrž i politické. Důvody politické souvisejí asi s otázkou východní německé hranice.“³

Hromadné vysídľovanie do americkej, ani sovietskej zóny už obnovené nebolo. Pokračovali len transporty menších skupín do amerického i sovietskeho pásma na základe špecifických dohôd s príslušnými okupačnými úradmi. Nemecké obyvateľstvo odchádzalo z územia republiky v priebehu rokov 1947 a 1948 v rámci tzv. dodatočného odsunu. V prípade Slovenska sa jednalo o niekoľko sto osôb najmä v rámci zlučovania rodín. Išlo o členov nemeckých rodín rozdelených evakuáciou v roku 1944 a začiatkom 1945, samotnou vojnou, návratom časti Nemcov na Slovensko v lete 1945 ako aj vysídľovaním. Zo Slovenska odchádzali aj antifašisti a osoby židovského pôvodu považované za Nemcov. Dielčie transporty z tábora v Novákoch vypravili v máji - do sovietskeho pásma 16. mája cez Děčín s 26 ľuďmi a v nasledujúci deň do amerického cez Domažlice so 105 osobami nemeckej národnosti.⁴

VIII. odbor Povereníctva vnútra vydal 23. júna 1947 nariadenie o vysídľovaní príslušníkov nemeckej národnosti v rámci spájania rodín, ktoré vychádzalo z dohovoru medzi zástupcami americkej vojenskej vlády, sovietskymi orgánmi a československými úradmi. Zainteresované strany sa dohodli, že v snahe „o umožnenie čo najrýchlejšieho spojenia rodinných celkov, porušených odsunom, budú...prijímané osoby nemeckej národnosti, ktorých najbližší príbuzní boli už odsunutí, alebo dostali sa do Nemecka akýmkoľvek spôsobom pred započatím organizovaného odsunu.“⁵ Dodatočné vysídlenie do amerického pásma mohlo byť uskutočnené pri splnení dvoch základných podmienok. Nemcom museli byť vystavené rovnaké doklady, aké obdržali osoby zaradené do hromadného odsunu. Americká strana okrem toho požadovala aj písomné potvrdenie o skutočnosti, že príchod transportovaných do amerického pásma očakávajú blízki príbuzní, ktorí im poskytnú ubytovanie. Vysídľovaní Nemci museli taktiež doložiť, kedy ich rodinní príslušníci boli odsunutí do amerického pásma, ktorou stanicou prešli a do ktorého miesta určenia v Nemecku boli odoslaní. Aj keď hlavným zámerom vysídľovania bolo spájanie rodín, nemalo dôjsť k zhoršeniu ťažkej bytovej a zásobovacej situácie v americkej zóne a preto americké okupačné orgány odmietali prevziať chorých, prestárlych a neschopných samostatnej výživy, ako aj osoby, ktorým by museli prideliť osobitný byt. Sústreďovanie do Novák a vysídľovanie bolo realizované v súlade s predpismi *Smerníc pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska* a ich dodatkov.

Podľa nariadenia Povereníctva vnútra dielči odsun antifašistov bol prevádzaný rovnako ako vysídlenie ostatných osôb nemeckej národnosti. Nemeckí antifašisti však museli so štandardnou formou odsunu dobrovoľne súhlasiť a tento fakt písomne potvrdiť.

Podmienky pre odsun osôb v rámci spájania rodín do sovietskeho okupačného pásma neboli tak striktné stanovené ako v prípade amerických úradov. Sovietska strana vyžadovala vysídlenie osôb, ktorých príbuzní žili v jej zóne. Dodržiavať sa mali predpisy, ktoré platili pri hromadnom odsune.⁶

V priebehu mesiacov september – október však sovietske okupačné orgány zastavili transporty Nemcov z Československa a Američania akceptovali maximálne 50 osôb týždenne.

Začiatkom decembra 1947 Povereníctvo vnútra vydalo všetkým kompetentným orgánom pokyny k doplneniu predošlých zoznamov Nemcov pripadajúcich do úvahy k dodatočnému vysídleniu, resp. k vypracovaniu nových. Americké i sovietske okupačné orgány vyžadovali informácie o príbuzenskom pomere k osobám nachádzajúcim sa v Nemecku, pričom platil len príbuzenský pomer 1. manžel, manželka, 2. ich deti, ktoré neprekročili k 1. januáru 1946 18 rokov, 3. rodičia manželov a dospelé deti nad 18 rokov, prípadne vnuci a vnučky. Všetky uvedené osoby museli mať rovnaké pôvodné miesto trvalého bydliska ako živiteľ rodiny, boli odkázané na jeho výživu, prípadne boli živiteľmi ostatných členov rodiny. Ďalšie osoby nemohli byť do zoznamov zapísané, resp. mali byť z nich vyčiarknuté. Povereníctvo vnútra upozorňovalo Nemcov žiadajúcich o dodatočné vysídlenie, že „osoby zaradené na základe žiadosti podanej u príslušného ONV do zoznamu, budú do Nemecka dopravené len vtedy, ak nebudú mať spojenecké okupačné orgány proti tomu námietok.“⁷

Na jar 1948 Povereníctvo vnútra v náväznosti na uvedené pokyny z decembra 1947 spresnilo, že „ucelené rodiny nesmú byť do transportu zaradované. Predovšetkým treba vyčerpať kategórie rozdvojených manželstiev.“⁸

Celkový počet karpatských Nemcov vysídlených v rámci tzv. dodatočného vysídlenia v rokoch 1947 a 1948 nie je možné presne vyčíslieť. V správe VI. odboru Povereníctva vnútra z júna 1948 je uvedené, že „nateraz prebieha tzv. dielči odsun Nemcov v priebehu ktorého je mesačne odsunutých 30 osôb. Ide o osoby, ktoré majú živiteľov v Nemecku, alebo osoby odkázané na ich výživu. V praxi ide o jednosmerné scelovanie rodín.“⁹ Nekompletné záznamy hovoria len o desiatkach osôb – 2. februára vypravili z Novák dielči transport s počtom 10, v marci 30, v júni 30, v júli 15 osôb.¹⁰ Transporty odišli aj v auguste - 30 a v septembri - 42 osôb, v októbri a v novembri sa odsun neuskutočnil, na december bola stanovená kvóta 30 ľudí.¹¹ Podľa správy Povereníctva vnútra z 27. decembra 1948, vypracovanej pre Ministerstvo vnútra v Prahe, v priebehu roka 1948 opustilo Slovensko v rámci dodatočného odsunu 189 osôb nemeckej národnosti, pričom do americkej zóny bolo vysídlených 176 Nemcov a do sovietskej 13.¹² Počet vysídľovaných osôb z tábora v Novákoch určovalo Ministerstvo vnútra v Prahe. Na základe údajov uvádzaných Povereníctvom vnútra koncom roka 1946 o 32 400 vysídlených v rámci organizovaných hromadných transportov a údajov z júla 1948 o celkovom počte 32 738 Nemcov vysídlených zo Slovenska, je možné vyčíslieť, že v priebehu dodatočného odsunu do júla 1948 opustilo Slovensko len 338 osôb nemeckej národnosti.¹³

Nemcom, ktorí aj naďalej odmietali odsun, do istej miery pomáhala znalosť slovenského jazyka. Mohli tak meniť miesto svojho pobytu. V neprehľadnej situácii, ktorá na Slovensku v súvislosti s evakuáciou, návratom a následne vysídlením existovala, mohli na istú dobu „utajiť“ miesto svojho bydliska.¹⁴

Samostatnú skupinu nemeckého obyvateľstva na Slovensku tvorili prestárle, osamelé a práceneschopné osoby nemeckej národnosti, ktoré ostali po vysídlení ich rodinných príslušníkov bez príbuzných. Väčšina z nich bola bez prostriedkov a neschopná samostatného zárobku, odkázaná na verejnú dobročinnosť. Predovšetkým takých osôb sa snažili štátne orgány v rámci dodatočného vysídlenia prednostne „zbaviť“. Povereníctvo vnútra zisťovalo v lete 1948 koľko osôb nemeckej národnosti odkázaných na sociálnu starostlivosť sa ešte na Slovensku nachádza. Podľa dochovaných údajov to bolo 162 ľudí. Starostlivosť o nich bola prevedená do kompetencie Povereníctva sociálnej starostlivosti.¹⁵ Postupne boli umiestňovaní do ústavov pre prestárlych. Povereníctvo vnútra plánovalo v novembri 1948 umiestniť niektorých do domova v Holiči a v Slatinke pri Lučenci. Objekt v Holiči poskytoval možnosti umiestniť okolo 100 osôb. Svojim vybavením - vodovod, elektrické vedenie, ústredné kúrenie,

vytváral lepšie podmienky pre prijatie starých ľudí ako kaštieľ v Slatinke s kapacitou 50 – 60 miest.¹⁶

Poznámky

- 1 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, f. Nemecko, kar. 15. Informace pro pana ministra zahraničných věcí. Vládní zmocnenec pro provádění odsun Němců. 27. března 1947.
- 2 Staněk, T.: c. d., 1993, s. 27.
- 3 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, Nemecko, kar. 15. Min. zahraničných věcí v Praze 21. května 1947. Československá vojenská mise u Spojenecké kontrolní rady.
- 4 SNA, f. PV – PT, kar. 22, a. j. VIII/2, 1947.
- 5 ŠOKA Poprad, f. ONV Poprad, kar. 67, prez.
- 6 Tamže, 436/47.
- 7 A MV SR Levoča, f. E 5, inv. j. 1.
- 8 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 119, adm., 6024/48.
- 9 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14, porady. Měsačná správa o činnosti VI. odboru, 14. júna 1948.
- 10 Tamže. Měsačné správy o činnosti VI. odboru PV január – júl 1948. (V januári to bol VIII. odbor PV).
- 11 Tamže. Měsačné správy o činnosti VI. odboru PV august - december 1948.
- 12 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/143.
- 13 Tamže, a. j. 4/3.
Porovnaj: Pešek, J.: Nemci na Slovensku po ukončení povojnového hromadného odsunu (1947 – 1953). In: Historický časopis. Roč. 46, 1998, č. 2, s. 264.
- 14 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/143.
- 15 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14. Měsačná správa o činnosti VI. odboru PV za mesiac november 1948.
- 16 SNA, f. PV – PT, kar. 99. Referát B/Ap –2 (odsun Nemcov). Úradný záznam.

Presuny nemeckého obyvateľstva na Slovensku

Prvý polrok 1947 priniesol poznanie, že hromadné vysídlenie nemeckého obyvateľstva z ČSR už nebude obnovené. Československé úrady hľadali nové možnosti ako znížiť počet príslušníkov nemeckej národnosti predovšetkým v oblastiach s ich vyššou koncentráciou.

Vláda Československej republiky, s odvolaním na štátnobezpečnostné záujmy, hospodárske potreby, ako aj požiadavky osídlencov na nemeckých majetkoch, pristúpila k riešeniu problematiky Nemcov ich presídlením z pohraničných okresov do vnútrozemia – tzv. rozptylom. Na základe vládneho rozhodnutia z 21. októbra 1947 mali byť príslušníci nemeckej národnosti, ktorí stratili československé štátne občianstvo a zdržovali sa ako osoby bez štátnej príslušnosti na území republiky presídlení z miest, kde ich pobyt nebol v záujme štátu žiaduci.¹ Uskutočniť sa tak malo presídlenie Nemcov predovšetkým z pohraničia. Zodpovednou osobou za realizáciu celej akcie bol určený A. Kučera. Podľa uznesenia vlády z 21. októbra mal byť tzv. rozptyl Nemcov zahájený až po dôkladnej príprave, na jar 1948. Cieľom presunu Nemcov z pohraničných okresov, ktoré vláda plánovala ako opatrenie trvalé, bolo rozmiestniť nemecké obyvateľstvo tak, aby sa v budúcnosti vylúčila akákoľvek možnosť ohniska politického napätia a ohrozenia celistvosti republiky.

Pri Najvyššej rade obrany štátu bola vytvorená Medziministerská pohraničná komisia. Na zasadnutí komisie 28. novembra 1947 prítomní konštatovali, že v českých krajoch sa nachádza približne 220 000 príslušníkov nemeckej národnosti, z čoho vysídleniu podlieha okolo 100 000 osôb. V zmiešaných manželstvách žilo asi 60 000 ľudí, antifašistov bolo približne 23 000. Pretože „jarný odsun sa neuskutočnil, treba uvažovať či vôbec k dokončeniu odsunu dôjde. Z toho vyplýva, že je potrebné bez prietahu pristúpiť k odstráneniu Nemcov z pohraničného pásma spôsobom, ktorý by mohol byť trvalého rázu.“² Zástupca Ministerstva zahraničných vecí upriamil pozornosť prítomných na „nebezpečnú“ akciu W. Jakscha, ktorý zaslal predstaviteľom štyroch veľmocí memorandum. Upozorňoval v ňom na pripravované presídľovanie osôb nemeckej národnosti v Československu. Presuny Nemcov, ktorí žili mimo pohraničného pásma, sa tak mali realizovať len v ojedinelých, odôvodnených prípadoch.³

Presun sa mal uskutočniť po etapách „spôsobom kľudným a nenápadným“, s cieľom zaistiť najefektívnejšie pracovné nasadenie Nemcov na nových pracoviskách a zároveň zaobstarat' náhradné sily v ich pôvodnom zamestnaní. Potrebné bolo zabezpečiť aj ubytovanie nemeckých rodín v miesta nového pracoviska. Realizáciu tzv. rozptylu bolo nutné previesť tak, aby prípadný odsun Nemcov do americkej, či sovietskej zóny bol ešte stále možný.

V Čechách a na Morave presídľovanie začalo už v prvej polovici marca 1948 a do konca apríla štátne orgány premiestnili do vnútrozemia celkove 8 922 osôb. Jednalo sa predovšetkým o presun do oblastí poľnohospodárskych podnikov. V ďalšom období prebiehalo premiestňovanie nemeckých pracovných síl hlavne do stredísk priemyselných závodov. Václav Nosek začiatkom júna 1948 k priebehu presunu Nemcov uviedol, že Ministerstvo vnútra má záujem, aby „Nemci, k jichž odsunu do Nemecka dříve či později dojde, i když je považujeme dnes za cizince ne právě žádoucí, nebyli bez důvodu diskriminováni neby zbytečně šikanováni. Na druhé straně však máme bezpodmínečně právo žádati, aby tito dočasní obyvatelé našeho státu po zbytek pobytu u nás řádně a svědomite pracovali na přikázaných pracovištích, poněvadž v době, kdy český a slovenský pracující lid den ode dne stupňuje své budovatelské úsilí, je spravedlivé, aby tam, kde je potřeba, pracovali svědomite i Němci.“⁴

Povereníctvo vnútra v Bratislave vydalo 10. decembra 1947 všetkým okresným národným výborom, resp. okresným správnym komisiám, NV obce Vysoké Tatry, národným výborom v Bratislave a v Košiciach prísne dôverný obehník, ktorý obsahoval základné princípy priebehu presídľovacej akcie na Slovensku.⁵ V úvode bolo zdôraznené, že celý presun sa má realizovať v súlade s plánom Ministerstva vnútra „spôsobom usporiadaným a ľudským“. Presídlenie, v súvislosti s nastávajúcim zimným obdobím, sa malo zahájiť na jar 1948. Každý ONV bol povinný určiť úradníka povereného riešením úloh spojených s presunom. Realizácia bola rozvrhnutá do troch časových úsekov s tým, že v prvej etape mali byť premiestnení výhradne Nemci podliehajúci vysídleniu do americkej, alebo sovietskej okupačnej zóny v Nemecku. Konzekventne, z presídlenia boli v tej dobe vyňaté osoby nemeckej národnosti, ktorým Povereníctvo vnútra priznalo charakter nenahraditeľných odborníkov (aj s rodinami) a baníci s rodinnými príslušníkmi. Ďalšiu kategóriu nepodliehajúcu premiestneniu tvorili osoby nemeckej národnosti židovského pôvodu, alebo vyznania, a príslušníci ich rodín, a tiež antifašisti s rodinami.

Podľa pokynov Povereníctva vnútra realizácii „rozptylu“ predchádzalo vyhotovenie menných zoznamov Nemcov. Ich zostavením boli poverené okresné národné výbory (okresné správne komisie) za asistencie miestnych staníc národnej bezpečnosti v termíne najneskôr do 25. februára 1948. Ako podklady mali slúžiť už existujúce menné zoznamy osôb určených na

vysídlenie. Tak ako v Čechách, aj na Slovensku bolo pre presunuté osoby nevyhnutné zaistiť stále pracovné miesta a primerané ubytovanie.⁶

Do prípravy premiestňovania Nemcov zasiahol februárový prevrat v roku 1948. Úlohu zohrala aj skutočnosť, že Povereníctvo vnútra postrádalo presné štatistické údaje o celkovom počte žijúceho nemeckého obyvateľstva na Slovensku v jednotlivých okresoch a obciach, ďalej o druhu ich povolania a pracovného začlenenia a to s ohľadom na „štátnobezpečnostné a národohospodárske záujmy“. Podľa hlásenia Povereníctva vnútra dôsledkom bolo, že „všetky porady a diskusie v tomto smere bez štatistického materiálu nevedli by k pozitívnemu výsledku.“⁷

9. júla 1948 sa v Bratislave na Povereníctve vnútra konala medzirezortná porada, programom ktorej bola opätovne otázka presunu príslušníkov nemeckej menšiny. Prednosta VI. odboru Povereníctva vnútra J. Lietavec uviedol, že podľa údajov dostupných rezortu pred oslobodením z územia Slovenska evakovalo približne 83 000 Nemcov, v roku 1945 v slovenských krajoch žilo okolo 57 000 osôb nemeckej národnosti, z nich bolo odsunutých 32 738.⁸ Na Slovensku sa v júli 1948, podľa údajov prezentovaných Povereníctvom vnútra, nachádzalo 24 267 príslušníkov nemeckej menšiny. Zo spomínaného počtu bolo 15% slovanského pôvodu, 20% predstavovali zmiešané manželstvá, 30% si zachovalo štátne občianstvo a 35% malo byť v tej dobe ešte vysídlených. V zmysle uznesenia vlády prichádzalo do úvahy k presídleniu (Nemci žijúci v pohraničnom pásme) 4000 až 4 500 osôb.⁹

Na uvedenom stretnutí 9. júla 1948 prítomní rozhodli, že v záujme koordinácie chystaného presídlenia Nemcov je potrebné vytvoriť Stálu komisiu pre presun a rozptyl Nemcov na Slovensku. V termíne do 8 dní mali rezorty, predstavitelia ktorých sa zúčastnili porady, oznámiť mená svojich zástupcov VI. odboru Povereníctva vnútra. Rokovanie stálej komisie sa konalo 3. septembra 1948 v Bratislave na Povereníctve vnútra. V jej priebehu sa ešte stále hovorilo o "prípravách pre presun a rozptyl Nemcov", hoci od vydania úvodných pokynov Povereníctva vnútra pre zahájenie akcie uplynulo deväť mesiacov. Povereníctvo vnútra síce kritizovalo orgány zainteresované do pripravovanej akcie, ale na jej nasledujúci priebeh to nemalo veľký vplyv. Zaujímavým v tomto smere bol postoj zástupcu Jednotného zväzu slovenských roľníkov ktorý uviedol, že "nepovažuje za potrebné, aby sa tejto akcie zúčastňoval, nakoľko JSSR je záujmovou organizáciou a jej úlohou je zveľaďovať hospodárstvo"¹⁰ Ako upozornil pracovník Povereníctva vnútra, ani v čase zasadnutia Stálej komisie pre presun a rozptyl Nemcov na Slovensku 3. septembra 1948, neboli k dispozícii súpisy osôb nemeckej národnosti, ktoré pripadali do úvahy k presídleniu. Za príkladný pre Slovensko bol uvedený postup presídľovania Nemcov v Čechách a na Morave. V súvislosti s realizáciou presídlenia účastníci porady rozhodli, že zástupca Úradovne Zboru národnej bezpečnosti a vedúci VI/2 oddelenia Povereníctva vnútra vypracujú "text výmeru pre nútený, avšak dobrovoľný presun Nemcov z pohraničnej oblasti do vnútrozemských okresov".¹¹

Na porade bolo okrem iného určené, z ktorých okresov do ktorých mali byť Nemci presídľovaní. Konkrétne bolo stanovené: odborníci z okresu Bratislava a Bratislava vidiek do okresov vo vnútrozemí podľa existujúcich možností a ostatní do okresov Trnava, Hlohovec a Nitra. Z okresov Skalica, Malacky a Šamorín do okresu Galanta, prípadne Piešťany, z okresov Dunajská Streda, Komárno, Štúrovo, Želiezovce, Šahy, Krupina do okresu Vráble. Z okresov Modrý Kameň, Lučenec, Jesenské, Tornaľa a Rožňava do okresu Zvolen. Z okresov Košice mesto a vidiek, Trebišov, Kráľovský Chlmec do okresu Michalovce. Z okresu Stará Ľubovňa do okresu Vranov, z okresu Kežmarok do okresu Gíraltovec, z okresu Poprad do

okresu Brezno nad Hronom, z okresov Spišská Nová Ves a Spišská Stará Ves do okresu Stropkov, prípadne Vranov. Z okresu Gelnica do okresu Revúca, z okresu Kremnica do okresu Rimavská Sobota - oblasť Tisovec a Kokava nad Rimavicou. Z okresu Martin do okresu Veľká Bytča a z okresu Prievidza do okresu Zlaté Moravce.¹²

Slovenské orgány postupovali v plnom rozsahu v intenciách nariadenia Ministerstva vnútra v Prahe. V Čechách, na Morave a v Sliezsku malo presídľovanie z pohraničia do vnútrozemia z aspektu cieľov tejto akcie svoje opodstatnenie. Na Slovensku však, okrem okresov Bratislava – mesto a Bratislava – vidiek, postrádalo logiku.

Povereníctvo vnútra vydalo 6. septembra 1948 v súvislosti s premiestňovaním príslušníkov nemeckej menšiny nariadenie, na základe ktorého mali príslušné úrady postupovať v akcii až do jari 1950. Povereník v ňom poukázal, že presun osôb nemeckej národnosti z pohraničia do vnútrozemia sa predbežne týka tých, ktorí podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. stratili československé štátne občianstvo. Upozornil, že sa nevzťahuje na Nemcov, ktorí podľa platných predpisov vysídleniu nepodliehajú, ale dodal, že môžu „prísť do úvahy hneď v prvej etape presunu aj takzvaní nenahraditeľní odborníci, ak ich odchodom z terajšieho pracovného zadelenia nebude narušený chod podniku (živnosti).“¹³ V uvedenom nariadení počet okresov s nemeckým obyvateľstvom určeným k premiestneniu vzrástol. Pribudli aj okresy na severovýchodnom Slovensku ako napr. Sobrance, Snina, Medzilaborce.

Presun riadili okresné národné výbory, resp okresné správne komisie, v Bratislave, v Košiciach a Vysokých Tatrách národné výbory za spolupráce okresných úradov ochrany práce.

Podľa pokynov Povereníctva vnútra sa mali Nemci po obdržaní výzvy k presunu od príslušného okresného národného výboru, na nové pôsobisko presťahovať „dobrovoľne“, najneskôr do jedného mesiaca odo dňa doručenia výzvy. Príslušní referenti Okresných národných výborov vyzvali Nemcov určených k presídleniu, aby si v stanovenej lehote našli pre seba a svojich rodinných príslušníkov zamestnanie a ubytovanie v okrese, ktorý je podľa bydliska dotýčajúcej osoby určený. Povereníctvo vnútra zdôrazňovalo, že v novom pracovnom prostredí „musí sa voči nim postupovať v ohľade sociálnom rovnakým spôsobom, ako voči iným pracovným silám nemeckým. Nesmie sa za žiadnych okolností pripustiť ich vykorisťovanie v hociakom smere. Je nepripustné ...akékoľvek sociálne diskriminujúce opatrenie.“¹⁴ ONV boli povinné pričiniť sa o to, aby Nemci boli čím skôr ubytovaní vo vhodných priestoroch a čo najrýchlejšie sa mohli zapojiť v novom prostredí do pracovného procesu. Všetkým presťahovalcom mal byť ponechaný v užívaní ich hnutel'ný majetok - bytové zariadenie, posteľná bielizeň, periny, prikrývky, kuchynské nádoby, potraviny, palivo, drobné domáce zvieratá, nástroje a pomôcky nevyhnutne potrebné k výkonu povolania, ako aj všetky tie hnutel'nosti, ktoré Nemci nadobudli po 31. máji 1945.

V situáciach, keď z rôznych príčin k "dobrovoľnému" presunu Nemcov nedošlo, Povereníctvo vnútra stanovilo druhú etapu presídľovania. Bola určená pre osoby nemeckej národnosti, ktoré sa na základe výzvy v stanovenej lehote „dobrovoľne“ nepresťahovali. V prípade nutnosti malo byť presídlenie realizované s použitím donucovacích prostriedkov. V druhej etape už dotýčajúca osoba nemeckej národnosti nemala právo zvoliť si v určenom okrese miesto pôsobiska, ale Nemci na základe všeobecnej pracovnej povinnosti mali byť zaradení do pracovného procesu tam, kde bol najväčší nedostatok pracovných síl. Tretia etapa premiestňovania Nemcov bola vymedzená pre nenahraditeľných, nepostrádateľných odborníkov nemeckej národnosti.

Pretože najpočetnejšiu nemeckú komunitu na Slovensku tvorili v tej dobe Nemci v Bratislave, cieľom organizátorov akcie bolo presídliť v prvom rade príslušníkov nemeckej národnosti z Bratislavy a z Petržalky. Podľa súpisu zostaveného v júli 1948, žilo v lokalite približne 400 nemeckých rodín. Vypracovaný zoznam nemeckého obyvateľstva z uvedených dvoch miest bol doručený kádrovému oddeleniu KSS. Povereníctvo upozorňovalo, že evidovaní Nemci nemajú ani „živnosti, súkromný majetok alebo vyššie úradnícke miesta a preto vo väčšine sú v námedznom robotníckom pomere.“¹⁵ V súpise údajne absentovali majetnejšie osoby, resp. predstavovali len veľmi malé, nepatrné percento. Skutočnosť sa odôvodňovala ako dôsledok „korupčného a protekcionárskeho systému, ktorý ovládol odsunovú agendu Nemcov až do februárových udalostí 1948.“¹⁶ Z Bratislavy a Petržalky malo byť presťahovaných 230 nemeckých rodín do okresov Trnava, Hlohovec a Nitra a približne 100 rodín do okresu Humenné. Koncom novembra 1948 povereník vnútra D. Okáli vyzval vedúceho VI./2 oddelenia Povereníctva vnútra, aby osobne dohliadol na realizáciu presídlenia, pretože na nastťahovanie do týchto bytov čakalo v tej dobe už 48 rodín - presídlencov z Maďarska, ktorí sa nachádzali v hoteli Centrál.¹⁷ Snahy o vysídlenie nemeckého obyvateľstva z Bratislavy a ďalších väčších miest na Slovensku boli okrem proklamovaného bezpečnostného hľadiska motivované aj všeobecným nedostatkom bytov. Priestory požadovali bezpečnostné orgány štátnej správy a najmä KSS. Povereník vnútra D. Okáli v novembri 1948 nariadil vystťahovať z bytových priestorov všetkých nežiaducich Nemcov, čím by sa uvoľnili byty pre úradníkov budúcich Krajských národných výborov (KNV) a Zboru národnej bezpečnosti (ZNB).

Pôvodný zámer vysídliť Nemcov z Bratislavy do konca roka 1948 sa však neuskutočnil. V novembri VI. odbor Povereníctva vnútra, do kompetencie ktorého v tej dobe patrilo presun Nemcov uviedol, že plánovaných 230 rodín z Bratislavy do okresov Trnava, Hlohovec a Nitra nebolo "v dôsledku nedostatku železničného a autového parku premiestnených, pretože tento je naplno v prevádzke v dôsledku presídľovania Maďarov a cukrovej kampane"¹⁸ Presun nebol realizovaný ani do okresu Humenné. Prednosta VI. odboru Povereníctva vnútra v správe vypracovanej pre povereníka vnútra upozornil na skutočnosť, že po doručení výmerov o presídlení, VI. odbor bol doslova zaplavený množstvom intervencií v ktorých vedenia jednotlivých prevádzok a závodov žiadali o vyňatie nemeckých zamestnancov z presunu. Argumentovali nedostatkom slovenských kvalifikovaných pracovných síl a v danej situácii nenahraditeľnosťou nemeckých odborníkov. „Je zaujímavé“, konštatovalo Povereníctvo vnútra, že „zástupcovia priemyselných závodov väčšinou tvrdia, že všetky u nich zamestnané osoby nemeckej národnosti sú nenahraditeľné, resp. nepostrádateľné.“¹⁹ Do konca roka 1948 sa podarilo z Bratislavy vystťahovať len po 28 rodín do dvoch okresov-Nitry a Trnavy.²⁰ Podobá situácia existovala aj v iných slovenských mestách. V správe VI. odboru Povereníctva vnútra za mesiac október 1948 je konštatované, že "s akým úspechom stretol sa presun osôb nemeckej národnosti nedá sa ani približne označiť, pretože postrádame správ o terajšom vývoji"²¹ Koncom decembra 1948 Povereníctvo vnútra uviedlo, že „v tomto úseku agendy dosiahlo sa len nepatrného výsledku. Ťažkosti vyvierajú jednak z toho, že nemáme doteraz prehľadne spracovanú odsunovú agendu Nemcov a tiež aj to, že zostavší Nemci v slovenskom pohraničí sú na 70% odborné pracovné sily a ich zamestnávateľia vzhľadom na plánovitú výrobu a dodacie lehoty všemožne sa bránia ich strate.“²² Záznamy VI. odboru Povereníctva vnútra zo začiatku roku 1949 uvádzajú, že do konca roka 1948 sa na celom Slovensku presťahovalo 40 rodín „dobrovoľne“ a 38 muselo opustiť svoje domovy núteným presídlením.²³ Celá akcia

rozptylu príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku bola v priebehu roka 1949 odsunutá do úzadia.

Vedenia KSS a Povereníctva vnútra však uvažovali aj o možnosti odsunu Nemcov do Čiech. Podpredseda vlády a predseda KSS V. Široký na porade s generálnym tajomníkom KSS Š. Bašťovanským a vedúcimi pracovníkmi bezpečnosti v septembri 1948 uviedol, že v prípade, ak sa nepodarí uskutočniť premiestnenie nemeckého obyvateľstva predovšetkým na stredné Slovensko, je potrebné navrhnúť Ministerstvu sociálnej starostlivosti, aby sa realizovalo presídlenie Nemcov do Čiech. Povereníctvo vnútra začalo skutočne s Ministerstvom sociálnej starostlivosti v tomto smere rokovať a D. Okáli v prípise VI. odboru Povereníctva vnútra z 20. septembra 1948 uviedol, že po osobnom jednaní je Ministerstvo sociálnej starostlivosti v Prahe ochotné prevziať všetkých Nemcov zo Slovenska. Ministerstvo žiadalo splnenie jednej podmienky – nemeckí presídlenci mali byť práceschopné osoby. Povereník vnútra sa však snažil dosiahnuť, aby v Čechách boli prevzaté aj prestárle, choré a práceneschopné osoby. Na Slovensku mali ostať len dve kategórie Nemcov - antifasisti a nepostrádateľní odborníci.²⁴ Presídlenie sa však v dôsledku problematického a komplikovaného umiestnenia osôb nemeckej národnosti v českých krajoch nakoniec nerealizovalo.

K zámeru vysídliť Nemcov zo Slovenska do Čiech sa Povereníctvo vnútra vrátilo v lete 1949. Povereníctvo vnútra v liste zaslanom 4. augusta 1949 Ministerstvu vnútra žiadalo presunúť Nemcov zo Slovenska na prácu do jáchymovských baní. ÚV KSS poveril bezpečnostného referenta ÚV KSS, aby v tomto smere rokoval s kompetentnými orgánmi v Prahe. Ministerstvo vnútra začiatkom septembra zaujalo k zámeru negatívne stanovisko s poukázaním na skutočnosť, že osoby nemeckej národnosti prichádzajúce do úvahy k premiestneniu, boli označené za štátne a národne nespoľahlivé. Ďalším dôvodom bol nedostatok bytov na Jáchymovsku a tretím tvrdenie, že Jáchymov a v jeho okolie je preplnené „nespoľahlivými osobami“.²⁵ Nové možnosti presídlenia slovenských Nemcov do Čiech nastali v súvislosti s akciou Juh, v rámci ktorej sa plánovalo presunúť zo Slovenska do českého pohraničia niekoľko tisíc Maďarov.²⁶ Povereníctvo vnútra malo v úmysle pripojiť k vysídľovaným Maďarov aj Nemcov. Akcia Juh sa síce začala, ale pretože vyvolala negatívny postoj v zahraničí, najmä v Maďarsku, bola predčasne ukončená. Tým sa definitívne vyčerpali aj možnosti presídlenia Nemcov do Čiech.

V máji 1950 Povereníctvo vnútra (v zmysle výnosu Ministerstva vnútra zo dňa 29. marca 1950) vydalo výnos týkajúci sa presunu nemeckého obyvateľstva, ktorý v podstate znamenal definitívny koniec obmedzovania pohybu a pobytu príslušníkov nemeckej menšiny na slovenskom území. Podľa uvedeného dokumentu nebolo účelné, ani vhodné, aby sa premiestňovanie, vzhľadom na zmeny v štátnoobčianskom postavení veľkého počtu osôb nemeckej národnosti, naďalej prevádzalo. Výnos stanovil, že príslušníci nemeckej menšiny, ktorým bolo podľa ustanovenia ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. zachované, alebo vrátené československé štátne občianstvo ako aj tí, ktorí vlastnia dočasné osvedčenie a národnej, štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti nepodliehajú zásadne akémukoľvek obmedzeniu v pohybe. „Vzhľadom k tomu, nepotrebujú ani osoby, ktoré boli svojho času presunuté do vnútrozemských okresov zvláštne povolenie k návratu do miesta pôsobiska, alebo k prestáhovaniu do ktoréhokoľvek miesta na území ČSR. V tomto smere vzťahujú sa na nich iba všeobecné predpisy ohlasovacie.“²⁷

Návrat Nemcov do svojich bydlísk nebol v praktickej rovine tak jednoduchý, ako vyhlásenie štátneho orgánu. Do popredia vystupovali predovšetkým dva dôležité faktory. Ťažkosť boli najmä s ubytovaním, pretože v pôvodnom bydlisku nemeckých presídlencov už žili noví

obyvatelia a zabezpečiť byt pre rodinu bola v tej dobe komplikovaná záležitosť. Problémy existovali aj v súvislosti s pracovným pomerom, čo bolo podmienené hlavne rôznymi obmedzeniami zo strany štátnych orgánov. Napriek tomu, že presná evidencia presídľovania Nemcov na Slovensku nebola vypracovaná, je možné (na základe neúplných údajov štátnych orgánov, dobových správ, spomienok priamych účastníkov – Nemcov) konštatovať, že v slovenských okresoch bol do „rozptylu“ zapojený len nepatrný počet nemeckého obyvateľstva. Aj Nemci, ktorí boli presídlení, sa po krátkom čase vrátili do svojich domovov.

Nemecké obyvateľstvo začiatkom päťdesiatych rokov postihla aj akcia „zabezpečenia hraníc“, ktorá bola jedným z krokov vytvárania „železnej opony“. Na Slovensku do tohto územia spadala približne 80 km štátna hranica s Rakúskom s okresmi Malacky, Bratislava – okolie, Bratislava – mesto.²⁸ Nepriepustné pásmo pozostávalo z dvoch častí – zo „zakázanej“ a z „hraničnej“ zóny. Prvá nemohla byť vôbec obývaná a v druhej mohli žiť len „spoľahliví a ľudovodemokratickému režimu oddaní obyvatelia“. V rámci „zabezpečenia hraníc“ boli z pohraničných okresov vystáňované všetky nespoľahlivé osoby. Na rozdiel od predchádzajúceho presídľovania Nemcov akcia „zabezpečovania hraníc“ nebola vedená cielene proti nemeckému obyvateľstvu, keďže však príslušníci nemeckého etnika spadali automaticky do kategórie nespoľahlivých osôb, vystáňovanie postihlo aj ich.

Poznámky

1 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 85; 2544/47.

2 SNA, f. PV – PT, kar. 5. Úradný záznam z Medziministerskej pohraničnej komisie z 28. novembra 1947.

3 Tamže.

4 SNA, f. PV – PT, kar. 33, a.j. 4/103.

5 SNA, f. PV – prezídium, kar. 71, inv. j. 37/46.

6 Tamže.

7 SNA, f. PV - PT, kar. 33, a. j. 4/103.

8 Tamže, kar. 32, a. j. 4/3.

9 Tamže. Prítomní boli zástupcovia Povereníctva vnútra, Povereníctva sociálnej starostlivosti, Povereníctva pôdohospodárstva a pozemkovej reformy, Povereníctva priemyslu a obchodu, Krajinského úradu ochrany práce, Osídľovacieho úradu, Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, Jednotného zväzu (vtedy sväzu) slovenských roľníkov.

10 Tamže.

11 Tamže.

12 Tamže.

13 SNA, PV – PT, kar. 32, a. j. 4/82.

14 Tamže.

15 Tamže, kar. 33, a. j. 4/103.

16 Tamže.

17 Tamže, kar. 32, a. j. 4/112.

18 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14, a. j. 83. Mesačná správa VI. odboru PV za november 1948.

19 Archív mesta Bratislavy, f. NV Bratislava, kar. 497. Začiatok agendy v odd. odsunu Nemcov.

20 Pešek, J.: c. d., s. 272.

21 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14, a. j. 83. Mesačná správa VI. odboru PV za október

- 1948.
- 22 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/143.
- 23 Tamže, a. j. 4/112.
- 24 Bližšie: Pešek, J.: c. d., s. 272 – 273.
- 25 Tamže, s. 273.
- 26 Akciu Juh analyzuje Šutaj, Š.: „Akcia Juh“.Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech v roku 1949. In: Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zväzok 8. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.
- 27 SNA, f. PV – PT, kar. 105, a. j. 573.
- 28 K problematike vysídľovania nežiaducich osôb z hraničného pásma bližšie: Pešek, J.: Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Bratislava. Historický ústav SAV, Nadácia Milana Šimečku 1998, s. 124 -129.

VI. NEMECKÁ MENŠINA V TOTALITNOM SYSTÉME

Dôsledky februárového prevratu 1948

Vo februári 1948 nastolila KSČ v Československej republike monopol moci, ktorý znamenal radikálnu zmenu slovenskej a českej spoločnosti. Ideovým základom zmien sa stal marxizmus – leninizmus a v súlade s touto radikálnou doktrínou bol transformovaný politický systém, ekonomické vzťahy, sociálna štruktúra, ako aj kultúrna sféra, vrátane školstva. Komunistická strana nesledovala iba udržanie moci, jej cieľom bola úplná reglementácia spoločnosti i osobného života každého jednotlivca.

Do februára 1948 riešenie nemeckej otázky v Československu bolo vo výlučnej kompetencii vlády a príslušných ministerstiev, s tým, že na Slovensku na ňom participoval Zbor povereníkov v koordinácii s jednotlivými poverenictvami. Strany, ktoré utvárali politickú štruktúru republiky mohli síce v jednotlivých sférach svojimi prístupmi ovplyvňovať závery vládneho kabinetu, rozhodujúci vplyv na riešenie postavenia nemeckého obyvateľstva a jeho vysídlenie z ČSR však nemali. Po februárovom prevrate postup vo vzťahu k nemeckej minorite určovalo výlučne najvyššie vedenie KSČ a štátne orgány rozhodnutia len vykonávali. Smernice komunistickej strany v otázke Nemcov uvádzalo do praxe predovšetkým Ministerstvo vnútra a na Slovensku Poverenictvo vnútra.

V porovnaní s radikálnym obratom, ktorý vniesol do československej spoločnosti komunistický prevrat vo februári 1948, postoj vedenia KSČ i najvyšších štátnych orgánov k postaveniu nemeckého obyvateľstva sa nezmenil. Zásadné zmeny, ktoré vstúpili do života všetkých obyvateľov republiky bez ohľadu na etnickú príslušnosť, sa v riešení nemeckej otázky prakticky neprejavili. Napriek doktríne “proletárskeho internacionalizmu” ako integrálnej súčasť marxisticko-leninskej ideológie, komunistická strana oficiálne neodmietla princíp kolektívnej viny postavený na etnickom základe, ktorý bol politickým, právnym a morálnym zdôvodnením vysídlenia Nemcov z Československa. Bezprostredne po februári bola prevládala tendencia postupovať voči Nemcom „dôslednejšie“ a zaviesť vo vzťahu k nim „poriadok a disciplínu“.

24. marca 1948 vydal Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF) v Bratislave pokyny pre akčné výbory Národného frontu, v zmysle ktorých členmi akčných výborov nemohli byť Nemci a Maďari, a to aj v prípade, keď mali zachované československé štátne občianstvo. ÚAV SNF argumentoval tým, že príslušníci obidvoch neslovanských národností nemajú aktívne, ani pasívne volebné právo. Akčné výbory, ktoré mali vo svojich radoch Nemcov, resp. Maďarov, mali byť urýchlene zreorganizované.¹

Po februári 1948 sa pri riešení nemeckej otázky sformovali dve protichodné tendencie. Prvá tvorila súčasť koncepcie vybudovania štátu Čechov a Slovákov a spočívala v snahe vysídliť pokiaľ možno čo najväčší počet nemeckého obyvateľstva. Druhá bola založená na úsilí získať zostávajúcich Nemcov na území štátu pre „ľudovodemokratický zriadenie.“ a využiť ich ako produktívne pracovné sily.

Komunistický režim rešpektoval zrušenie vládneho nariadenia č. 6/ 1945 Zb. o zvláštnom spôsobe zásobovania Nemcov, ako aj 20% zrážky z miezd nemeckých robotníkov. Pri zaradovaní osôb nemeckej národnosti do pracovného pomeru však dochádzalo k diskriminácii a Nemci boli častými obeťami pofebruárových čistiek. Nemecká národnosť sama osebe bola jedným z dôvodov na prepustenie zo zamestnania. Diskriminačným bolo aj nariadenie Poverenictva sociálnej starostlivosti (po dohode s Poverenictvom vnútra a Poverenictvom priemyslu) z konca augusta 1948, na základe ktorého mali od 1. septembra 1948 všetky okresné

úradu ochrany práce na Slovensku pristúpiť k revízii pracovných síl nemeckej národnosti a preskúmať, či na niektorých pracoviskách nezastávajú vedúce miesta, či sú nahraditeľní a či podnik urobil opatrenia na vyškolenie a zapracovanie osôb slovenskej národnosti. Zodpovední pracovníci podnikov bolo povinní vypracovať zoznamy nemeckých zamestnancov, percentuálne vyčíslieť ich zastúpenie celkovo a na vedúcich miestach zvlášť. Aj keď preverovacie komisie vo väčšine prípadov konštatovali, že sú to nepostrádateľní odborníci s dobrou pracovnou morálkou, v niektorých prípadoch uviedli, že ak by podnik získal za nich náhradu, je ochotný Nemcov okamžite prepustiť.² Povereníctvo vnútra predložilo koncom decembra 1948 Ministerstvu vnútra v Prahe správu o činnosti a dosiahnutých výsledkoch v oblasti odsunovej agendy Nemcov na Slovensku v ktorej, v súlade s politickou situáciou v štáte uviedlo, že „tento úsek agendy mal až do februárových udalostí 1948 latentný vývoj. Februárové udalosti boli viditeľným zlomom i v úseku tejto agendy.“³

Dôsledkom pofebruárových zmien bol aj zásah do zloženia výberových komisií pre odsun Nemcov. Členovia Demokratickej strany, prípadne iní nekomunistickí pracovníci výberových komisií, sa stali „politicky neúnosní“. Povereník vnútra D. Okáli vydal 23. apríla 1948 výnos adresovaný všetkým zainteresovaným orgánom, ktorým zrušil nariadenie zo 6. júla 1946 určujúce zloženie výberových komisií. Povereník zdôvodňoval postup tým, že ich dovedajšia skladba neposkytovala záruku k tomu, aby odsunová agenda Nemcov bola v budúcnosti vykonávaná v súlade s vydanými smernicami.⁴ Podľa nových pokynov boli k 3. máju 1948 v sídle každého okresu zriadené nové výberové komisie zložené zo zástupcov ONV, ktorí im predsedali; členmi boli zástupcovia okresných akčných výborov, okresných koordinačných výborov odbojových zložiek, okresných organizácií Slovenskej odborovej rady a príslušných odbočiek štátnej bezpečnosti. Novozostavené výberové komisie mali do 31. mája zrevidovať činnosť dovedajších výberových komisií, zistiť stav odsunovej agendy, vypracovať plán činnosti a navrhnúť opatrenia pre „hladké a dôsledné prejednanie odsunovej agendy Nemcov.“⁵ Povereníctvo vnútra v uvedenom výnose konštatovalo, že jeho snaha sa nestrela s očakávaným úspechom, pretože u mnohých národných výborov „chýbala ... iniciatíva a vážnosť zodpovednosti za vykonanú prácu. Konkrétne mnohé ONV (OSK, OK) alebo ÚMNV začali činnosť podľa cit. výnosu so značným oneskorením, bezdôvodne a s charakteristickou ľahostajnosťou nedodrжали stanovené termíny. Ďalej, v mnohých výberových komisiách pre odsun Nemcov zavládlo neodôvodnené presvedčenie o tom, že môžeme vyviesť každého Nemca, ktorý na Slovensku doposiaľ zostal a tým vedome nerešpektovali platné Smernice o sústavnom odsune Nemcov zo Slovenska a vniesli do odsunovej agendy anarchizmus.“⁶ Výnos Povereníctva vnútra z 10. augusta 1948 zdôrazňoval predovšetkým potrebu evidencie podchytiť všetkých, v tej dobe žijúcich Nemcov v danom obvode jednotlivých výberových komisií, a tiež mať prehľad o tom, s akým výsledkom skončilo „odsunové pokračovanie“ proti konkrétnej osobe nemeckej národnosti. Výberové komisie boli pritom povinné zvlášť evidovať Nemcov určených k vysídleniu a osobitne Nemcov vylúčených z odsunu vrátane ich miesta pobytu a pracoviska. Povereníctvo požadovalo údaje o tom, či jednotlivá osoba nemeckej národnosti už získala československé štátne občianstvo, resp. nie. V závere nariadenia bolo členom komisií uložené „pokračovať čo najdôslednejšie v revízií doterajšej činnosti výberových komisií pre odsun Nemcov, vyskytnuvšie chyby odstrániť a definitívne ukončiť odsunovú agendu Nemcov, neprekročiteľne do 15. septembra 1948.“⁷ K činnosti výberových komisií sa Povereníctvo vnútra kriticky vyjadrovalo aj koncom roka 1948, keď konštatovalo pretrvávajúce negatíva a upozorňovalo, že v ich práci sa „uplatňujú osobné a majetkové záujmy.“⁸

Významným krokom, ktorý mal prispieť ku kontrole nemeckého obyvateľstva na Slovensku, bolo zriadenie Ústrednej evidencie Nemcov. Oddelenie VI/2 Povereníctva vnútra rozhodlo o jej utvorení začiatkom mája 1948 a svoj postup zdôvodňovalo neprehľadným stavom Nemcov na Slovensku, ktorý postrádal „evidenčné ústredné vedenie“. V rámci ústrednej evidencie mali byť podchytené základné údaje – početnosť, sociálna a politická príslušnosť pred rokom 1945 a začlenenie nemeckého obyvateľstva do pracovného procesu. Evidencia bola podľa názoru vedúceho VI/2 oddelenia PV nevyhnutne potrebná pri realizácii dodatočného odsunu, vnútorného presídľovania Nemcov a pracovného začleňovania vzhľadom na odbornosť. Okrem toho veľký význam, podľa názoru kompetentných štátnych orgánov, zohrávala i vo vzťahu k štátnobezpečnostným a národohospodárskym záujmom. Povereníctvo vnútra pri zdôvodňovaní Ústrednej evidencie Nemcov argumentovalo aj tým, že je reakciou na „politickú činnosť odsunutých Nemcov z ČSR v Nemecku a možnosť použitia Nemcov na Slovensku k diverznej a inej rozvratnej činnosti.“⁹

Povereníctvo vnútra prišlo v auguste 1948 ku všeobecnému výpisu osôb, ktoré sa pri sčítaní ľudu na Slovensku v roku 1940 hlásili k národnosti nemeckej. V oblastiach obsadených Maďarskom po 2. novembri 1938 (južné Slovensko) a Nemeckom po 15. marci 1939 (Devín a Petržalka), boli použité údaje zo sčítania v roku 1930. Podľa správy Povereníctva vnútra o odsunovej agende Nemcov v roku 1948 bol v závere roka ukončený súpis 142 834 osôb nemeckej národnosti z okresov neobsadených (t. j. zo sčítania v roku 1940) a z obsadených 14 433 (t.j. z roku 1930).¹⁰ V ďalšom období sa predpokladalo uskutočniť „šetrenie“ o každej osobe v mieste jej sčítania, resp. jej bydliska, ktoré malo smerovať k zisteniu predchádzajúcej a vtedajšej činnosti, najmä politickej. Povereníctvo vnútra tvrdilo, že ústrednou evidenciou získa absolútny prehľad o Nemcoch na Slovensku.

Ústredná evidencia tvorila prvý úsek agendy VI/2 oddelenia Povereníctva vnútra, druhú predstavovala samotná odsunová agenda a tretiu vnútorné presídľovanie nemeckého obyvateľstva.¹¹

Po februári 1948 Povereníctva vnútra kriticky hodnotilo aj situáciu v oblasti nenahraditeľných odborníkov. Kritizovalo najmä stav evidencie tzv. nenahraditeľných odborníkov a skutočnosť, že mnohí Nemci, vyňatí z vysídlenia neboli evidenčne podchytení. Orgány štátnej moci preverovali aj činnosť odbornej komisie zriadenej na Povereníctve priemyslu a obchodu, v kompetencii ktorej bolo prešetriť, či zamestnanci nemeckej národnosti sú po stránke svojej kvalifikovanosti a odbornosti skutočne pre podnik nepostrádateľnými pracovníkmi. V takom prípade mali byť osoby navrhnuté na vylúčenie z vysídlenia. Na žiadosť Povereníctva vnútra komisia začiatkom marca 1948 ešte raz preskúmala všetky návrhy na vyňatie osôb nemeckej národnosti z odsunu. Dospela k záveru, že všetci Nemci uvedení na zoznamoch majú byť aj naďalej považovaní za nepostrádateľných odborníkov.¹² Iný názor však zastávalo Povereníctvo vnútra. Vedúci oddelenia VI/2 PV konštatoval, že počet nenahraditeľných odborníkov je vzhľadom na potreby hospodárstva privysoký a on osobne sa zasadí, „aby sa každý prípad znova prešetril a v komisii prejednal. Dôležité je to preto, že tieto osoby sú vylúčené z odsunu kým ich nenahraditeľnosť trvá.“¹³ Povereníctvo vnútra v máji uviedlo, že podľa priebežných zistení je na Slovensku 570 nenahraditeľných odborníkov.¹⁴

K personálnej zmene došlo aj vo funkcii zmocnenca pre odsun Nemcov zo Slovenska. V júni 1948 sa novým zmocnencom stal prednosta VI. odboru J. Lietavec.¹⁵ Túto zmenu navrhovala bezpečnostná komisia pri Ústrednom sekretariáte KSS už 8. januára 1947, v tej dobe však nebola akceptovaná.¹⁶ Funkciu vládneho zmocnenca pre odsun Nemcov zo Slovenska zrušili koncom roka 1948.

Správa tábora v Novákoch vykazovala k 1. marcu 1948 stav 2 042 Nemcov, k 30. aprílu 1948 011 a k 31. augustu 1948 osôb nemeckej národnosti.¹⁷ Uvedené počty Nemcov sa však nezhodovali so skutočnosťou. V septembri 1948 prednosta VI. odboru Povereníctva vnútra informoval podpredsedu vlády V. Širokého, že osadenstvo tábora tvorí len 69 osôb, aj keď výkaz udával kmeňový stav 2068 Nemcov. V internácii sa nachádzali práceneschopní muži a ženy, ostatní boli pridelení na práce v poľnohospodárstve, lesníctve a v stavebníctve.¹⁸

Povereníctvo vnútra v správe z 5. januára 1949 o činnosti na úseku odsunu Nemcov za rok 1948 zaslanej Ministerstvu vnútra do Prahy konštatovalo, že v tom čase žilo na Slovensku približne 24 000 osôb nemeckej národnosti – 40% pracovalo v poľnohospodárstve, 44% v priemysle, 4% mali slobodné povolanie a 12% tvorili tzv. neproduktívne osoby.¹⁹ Z uvedeného počtu 65% bolo vylúčených z odsunu a 35% čakalo na vysídlenie.

Začiatkom roku 1949 okupačné správy USA, Anglicka a Francúzska, na rozdiel od sovietskej, zastavili dodatočné vysídľovanie Nemcov z ČSR a až do jesene 1949 prebiehal len tzv. dobrovoľný odchod osôb nemeckej národnosti do amerického, anglického a francúzskeho pásma. Do uvedených nemeckých zón sa mohli vysťahovať Nemci, ktorým bolo v rámci tzv. dobrovoľného odchodu udelené povolenie na prekročenie hraníc (v anglickom znení "Permit"). Povolenie na prekročenie hraníc mohlo byť priznané osobám nemeckej národnosti, pozbavených československého štátneho občianstva podľa dekrétu prezidenta republiky č.33/1945 Zb. za predpokladu, že okupačné úrady nemali námietok proti ich príchodu do Nemecka a uvedené osoby mohli túto skutočnosť doložiť potvrdením vystaveným príslušnými okupačnými správami. Povereníctvo vnútra stanovilo podmienky na základe ktorých mohli pasové expozitúry Zboru národnej bezpečnosti vydávať povolenia na prekročenie hraníc. Nemci, ktorí žiadali o povolenie boli povinné získať tzv. "Zuzugsgenehmigung" (Povolenie k prisťahovaniu) prostredníctvom príbuzných, ku ktorým sa v Nemecku hodľali prisťahovať. Na základe dokladu mali požiadať príslušný ONV o povolenie na prekročenie hraníc s doložkou, že "platí len v spojitosti s povolením, vydaným okupačnými úradmi a to na časové obdobie rovnaké ako toto povolenie".²⁰ "Permit" vydaný okupačnými úradmi si žiadatelia mali opatriť rovnakým spôsobom ako získali "Zuzugsgenehmigung" alebo oň mali požiadať "American Permits Office" v Prahe. Povereníctvo vnútra v obežníku vydanom pasovým expozitúram Zboru národnej bezpečnosti a okresným národným výborom vyzývalo, "aby povolenia na vycestovanie boli predovšetkým vydávané neproduktívnym Nemcom, t.j. osobám telesne alebo duševne chorým, nevyliciteľne nemocným, invalidným, prestárlym a okrem nich aj tým, kde by bolo o to žiadané z dôvodu zlúčenia rozdelených rodín."²¹ Keď nešlo dokázateľne o zlúčenie rozdelených rodín, ONV mali pri vydávaní povolení "sledovať zdatnosť a odbornosť žiadateľov o vysťahovanie a možnosť získania náhrady za nich, aby neutrpel chod dôležitých podnikov, alebo určitého druhu zamestnania, ak nie je za žiadateľa o vysťahovanie okamžite kvalifikovaná náhrada, alebo keby išlo o možnosť vyvezenia výrobného tajomstva."²² V dôsledku značne komplikovanému postupu odišlo zo Slovenska v rámci dobrovoľného odchodu len niekoľko desiatok osôb. Z Novák vypravili len dva transporty spolu so 45 rodinami.

Sovietska okupačná správa preberala dodatočné transporty z Československa aj v priebehu prvého polroka 1949, ale za podstatne sprísnených podmienok. Vypravený transport určený na 15. jún Sovietsi odmietli prijať, pretože podľa ich názoru bola dohodnutá kvóta už vyčerpaná. Predstavitelia Československej vojenskej misie pri Spojeneckej kontrolnej rade sa pokúšali dosiahnuť obnovenie prerušeného vysídľovania počas rokovania s generálmajorom F. S. Goročovom konaného 17. júna 1949. V priebehu jednaní generál vyjadril „naprostou

nespokojenost se spôsobem, ktorým s čs. strany jsou Němci do sovětské zóny dodáváni“ a zdôraznil, „že by byl velký omyl, kdyby se čs. úřady domnívaly, že se všech nepohodlných Němců, s nimiž si neví rady snadno zbaví tak, že je pošlou na starost sovětské vojenské administrativě v Německu.“²³ Generál uviedol, že na základe písomných podkladov, ktoré sú k dispozícii, československá strana dodala do sovietskej zóny viac ako 800 vojnových zločincov s trestami nad 20 rokov, ale bez materiálov o trestnej činnosti odsunutých osôb. Ďalej poukázal na fakt, že v rámci dodatočných odsunov sa na nemecké územie obsadené sovietskou správou dostalo mnoho tisíc Nemcov, ktorí majú rodinných príslušníkov v západných zónach. V posledných transportoch dokonca až 90% osôb nemalo rodiny v sovietskom pásme, ale v západných zónach. Zástupca československej strany argumentoval politickým aspektom dodatočného odsunu a uviedol, že pre ČSR by vzniklo „veliké vnitro i mezinárodně – politické nebezpečí...kdyby sovětské úřady naléhaly na vrácení Němci, kteří podle jejich názoru byli dovezeni do sovětské zóny neprávem.“²⁴ Vzhľadom k politickým argumentom sovietsky generál súhlasil a prechod transportu stanovil na 20. júna.

V jeseni 1949 orgány okupačnej správy v Nemecku prejavili v rámci dokončenia vysídlenia Nemcov ochotu prevziať osoby nemeckej národnosti, ktoré mali v Nemecku bližších príbuzných a žiadali o zlúčenie so svojimi rodinami.²⁵ Povereníctvo vnútra upozorňovalo, že pojem „rodinný príslušník“ nebol pre túto akciu presne vymedzený a tak bude možné vysídliť nielen rodinných príslušníkov v úzkom slova zmysle (manželia, rodičia, deti, vnuci a prarodičia), ale aj všetkých ostatných príbuzných – bratov, sestry a pod. V rámci obnovenia dielčich transportov sa núkala pre československé úřady „príležitost“ k prevedeniu odsunu veľkého počtu osôb nemeckej národnosti, ktorých ďalší pobyt v Československu nie je žiaduci, najmä osôb neproduktívnych (prestárlych, invalidných, nemocných a podobne).“²⁶ Nemci nemuseli mať ani Zuzugsgenehmigung alebo iný doklad od nemeckých alebo okupačných úradov v Nemecku.

Celkový počet Nemcov, ktorí opustili Slovensko v rámci tzv. spájania rodín, bol veľmi nízky, jednalo sa iba o niekoľko sto osôb. Zainteresované orgány hodnotili tento stav kriticky, pretože podľa zdrojov z mája 1949 k vysídleniu určili 9 516 osôb, najviac z Bratislavy – 3 125, z okresov Gelnica – 2 098, Kežmarok – 1 121, Turčiansky Martin – 1 045 a Turčianske Teplice – 1 038.²⁷

Dňa 22. júna 1949 bol zrušený sústredovací tábor v Novákoch. K uvedenému dátumu bol zastavený aj akýkoľvek prisun osôb nemeckej národnosti do tábora.²⁸ Nemci určení na vysídlenie mali byť sústredení v sídle každého okresu, resp. kraja a odtiaľ, v závislosti na veľkosti skupiny, odsunutí vhodným dopravným prostriedkom do niektorého zberného strediska Nemcov v Čechách. Dobrovoľný odchod Nemcov z Československa cez zberné stredisko v Chebe bol prechodne zastavený v novembri 1949.

Poznámky

1 SNA, f. Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF) 1945 - 1948, kar. 59, inv. č. 61.

2 Bližšie: Pešek, J.: c. d., 1998. Nemci na Slovensku..., s. 275 - 276.

3 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/143.

4 Tamže.

5 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Kremnica, kar. 121, adm. Výberové komisie pre odsun Nemcov – dodržiavanie Smerníc.

6 Tamže.

- 7 Tamže.
- 8 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14. Mesačná správa o činnosti VI. Odb. PV za október 1948.
- 9 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/112.
- 10 Tamže.
- 11 Tamže, a. j. 4/76.
- 12 Tamže, a. j. 4.
- 13 Tamže, a. j. 4/76.
- 14 Tamže.
- 15 SNA, f. ÚP ZP – zasadnutia ZP. Zápisnica zo zasadnutia ZP konaného 4. júna 1948.
- 16 SNA, f. ÚV KSS – GT Bašťovanský, kar. 2165; 338/2.
- 17 SNA, f. PV – prezídium, kar. 14; 83/89, 83/88 a 83/131.
- 18 SNA, f. f. ÚV KSS – GT Bašťovanský, kar. 2146; 197.
- 19 SNA, f. PV – PT, kar. 32, a. j. 4/112.
- 20 Tamže, kar. 105. Vydávanie povolení na vycestovanie z ČSR.
- 21 Tamže.
- 22 Tamže.
- 23 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, Nemecko, kar. 15.
- 24 Tamže.
- 25 Archív mesta Bratislavy, f. NV Bratislava, kar. 497. Dodatočný dielčič odsun Nemcov za účelom zlúčenia rodinných zväzkov.
- 26 Tamže.
- 27 SNA, f. PV – PT, kar. 95. Hlásenie okresov o stavoch Nemcov.
- 28 Tamže, kar. 105. Sústredňovací tábor Nováky- zrušenie.

Sčítanie obyvateľstva

Prvé povojnové sčítanie obyvateľstva v Československu sa konalo 1. marca 1950. Podľa jeho oficiálnych výsledkov klesol počet príslušníkov nemeckej menšiny na Slovensku od cenzu v roku 1930 zo 4,64% na 0,15% . Drastický pokles bol výsledkom strát na životoch v druhej svetovej vojne, evakuáciou Nemcov pred postupujúcou Červenou armádou a ich vysídlením v rokoch 1946 – 1947. K úbytku nemeckého obyvateľstva dochádzalo v slovenských krajoch postupne od 19. storočia. Pokles bol podmienený viacerými činiteľmi. Veľkú úlohu zohrala maďarizácia, prispela k tomu napr. i skutočnosť, že nie pri každom sčítaní v období Rakúsko – Uhorska sa uvádzala židovská národnosť, a tak sa mnohí Židia hlásili k nemeckej, resp. k maďarskej národnosti. Nezanedbateľné sú i rôzne metodiky sčítania. Na území Slovenska sa do 1910 zisťovala materinská (rodná) reč, od roku 1921 národnosť, pričom pri sčítaní v roku 1930 sa národnosť určovala podľa objektívneho znaku – ovládania materinského jazyka. Kritériom pri sčítaní obyvateľstva vo vzťahu k určeniu národnosti v roku 1950 neboli objektívne znaky, akými sú médium komunikácie v rodine, pôvod, získanie vzdelania v určitom jazyku. Jediným oficiálne uplatňovaným hľadiskom bolo individuálne rozhodnutie respondentov, ktorí uviedli svoju národnosť podľa vlastného uváženia.

Podľa vyjadrenia kompetentných orgánov cieľom sčítania bolo okrem iného podať obraz národnostného zloženia obyvateľstva Československej republiky. Pritom úrady deklarovali, že sa ponecháva na každej osobe, aby sa slobodne a bez obáv rozhodla ku ktorej národnosti sa prihlási. Pojem národnosť na sčítacom hárku bola definovaná ako „príslušnosť k národu, s ktorého kultúrnym a pracovným spoločenstvom je sčítaný vnútorne spätý a ku ktorému sa hlási.“¹ Sčítací komisári a revízori nemali v žiadnom prípade ovplyvňovať sčítané osoby pri

určovaní ich národnosti. Jedine v prípade, ak by sčítaný „uviedol dve alebo viac národností alebo odoprel uviesť národnosť vôbec, ako aj vtedy, keby jeho údaj národnosti napr. uvedením národnosti neexistujúcej, znevažoval význam sčítania, sú sčítacie orgány oprávnené a povinné upozorniť sčítaného na nesprávnosť jeho postupu a vyzvať ho na riadne zodpovedanie otázky. Keby ani potom závady neodstránil, vyznačí to sčítací komisár v poznámke.“²

Podľa výsledkov cenzu spracovaných štátnym štatistickým úradom, žilo na území ČSR celkovo 165 117 osôb nemeckej národnosti. Z toho 13 584 malo cudziu štátnu príslušnosť, 39 209 československé občianstvo, 98 832 československého štátneho občianstva nemalo a 13 492 neuviedlo svoju štátnu príslušnosť.³

Pri zvolenej metodike, keď určujúcim bolo subjektívne vyjadrenia jednotlivcej osoby, značná časť nemecké obyvateľstvo uviedla inú, ako nemeckú národnosť. Pri sčítaní sa na Slovensku k nemeckej národnosti prihlásilo 5 179 Nemcov, z toho v západoslovenskom kraji 697, stredoslovenskom 2 747, východoslovenskom - 620, v Bratislave – 1 115. Ich reálny stav bol však podstatne vyšší. Nová vládna moc „venovala“ nemeckému obyvateľstvu značnú pozornosť a tak sa jej podarilo získať relatívne presné údaje o ich početnom stave. Poverenictvo vnútra na základe hlásení z jednotlivých okresov zo začiatku roka 1949 vypracovalo zoznam príslušníkov nemeckej národnosti, ktorý obsahoval 23 861 osôb.⁴ Najviac Nemcov žilo v tej dobe v Bratislave – 5 908, v okresoch Gelnica – 4 815, Prievidza – 2 086, Martin – 2 047, Turčianske Teplice – 1 998, a Kežmarok 1 861. Z nich malo byť odsunutých ešte 9 516 Nemcov. Výnimku predstavoval okres Prievidza, kde z uvedeného počtu 2 086 Nemcov nepodliehalo odsunu 2 055, čo vyplývalo zo skutočnosti, že sa jednalo o baníkov.

Podľa údajov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) počty Nemcov boli o niečo vyššie – celkový sumár z marca 1949 z jednotlivých krajských veliteľstiev (KV) ŠtB uvádzal 27 324 osôb. V obvode KV ŠtB Bratislava 8 004, KV ŠtB Nitra 2 637, KV ŠtB Žilina 4 633, KV ŠtB Banská Bystrica 1 402, KV ŠtB Košice 9 379 a KV ŠtB Prešov 1 269 Nemcov. Autori správy však pripúšťali možnosť nepresností, ktoré mohli byť podmienené chybnými údajmi v dôsledku vzniku nových krajov a okresov.⁵

Poznámky

1 SNA, f. PV – obežníky, kar. 25, obežníky PV február 1950.

2 Tamže.

3 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, NDR, kar. 46.

4 SNA, f. PV – PT, kar. 95. Hlásenie okresov o stave Nemcov.

5 Pešek, J.: c. d., 1998. Nemci na Slovensku..., s. 267 - 268.

Dobrovoľné vysídľovanie Nemcov v rokoch 1950 - 1951

Situácia nemeckého obyvateľstva na Slovensku po skončení hromadných a dodatočných odsunov bola viac ako nepriaznivá. Predstavovali zdecimovanú a bezprávnú skupinu obyvateľstva, väčšina z nich žila aj naďalej na území republiky bez československého štátneho občianstva, temer všetkým bol konfiškovaný majetok a viacerí existovali ako bezdomovci. Rodinné väzby a sociálne štruktúry, ktoré predstavujú v živote ľudí základné hodnoty a istoty boli narušené ešte v záverečnej fáze vojny a bezprostredne po jej skončení. Konfiškácia majetku a vyčlenenie z hospodárskeho života boli sprevádzané diskrimináciou prakticky vo všetkých sférach spoločenského života.

Konzekventne, mnohí Nemci, ktorí z rôznych dôvodov neboli vysídlení, preferovali dobrovoľný odchod z ČSR. Jednalo sa predovšetkým o osoby, ktoré mali príbuzných

v americkej okupačnej zóne. V dňoch 28. - 30. januára 1950 sa v Prahe uskutočnilo stretnutie zástupcov amerických úradov, Ministerstva vnútra ČSR a Medzinárodného červeného kríža. Na zasadnutí bolo dohodnuté vysídliť v rámci zlúčenia pretrhnutých rodinných zväzkov z Československa 20 000 osôb nemeckej národnosti.¹

9. februára 1950 vydalo Ministerstvo vnútra pokyny platné pre dobrovoľné vysídlenie - trvalé vyst'ahovanie Nemcov z Československa do Nemecka a Rakúska. Jednalo sa výlučne o osoby nemeckej národnosti, ktoré stratili občianstvo podľa ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Zb. a dovtedy ho znova nenadobudli, resp. o jeho vrátenie ani nežiadali. Ministerstvo vnútra predpokladalo realizovať uvedený zámer dvoma spôsobmi - buď odchodom Nemcov v ucelených transportoch, alebo individuálnym trvalým vyst'ahovaním na podklade cestovného povolenia.

Akcia vysídľovania ucelenými transportmi mala byť zahájená v polovici marca 1950 a predpokladalo sa, že bude trvať desať mesiacov. Transporty (400 osôb) mali byť vypravené jedenkrát v týždni striedavo z Chebu a z Liberca, smerovať mali do západných pásiem - amerického, britského a francúzskeho. Do transportov mohli byť zaradené len osoby, ktoré boli na základe vlastnej dobrovoľnej prihlášky pojaté do zoznamu vyhotoveného podľa pokynov Ministerstva vnútra (na Slovensku intíminované Povereníctvom vnútra). Dôležité bolo prihliadať, aby „nedošlo k náhlemu odchodu väčšieho počtu osôb z jedného okresu a aby tým prípadne nevznikli závažnejšie poruchy vo výrobe.“²

Individuálny odchod bol okrem uvedeného podmienený aj zvláštnym cestovným povolením, ktoré na Slovensku vydávalo Povereníctvo vnútra - pasový sektor a tiež vstupným povolením. Tento doklad zabezpečoval zastupiteľský úrad príslušnej krajiny. Žiadosti jednotlivých osôb nemeckej národnosti prijímali národné výbory.

Spomínané pokyny vo vzťahu k individuálnemu vyst'ahovaniu však Ministerstvo vnútra zrušilo už 14. marca 1950. Štátne orgány začali klásť väčší dôraz na fakt, aby podľa možnosti čo najväčší počet Nemcov mal československé občianstvo. Svoj postup zdôvodňovali tiež skutočnosťou, že snahu o vyst'ahovanie prejavili aj pracujúci v dôležitých odvetviach, čo je v rozpore so záujmami československého štátu. Ministerstvo vnútra uložilo národným výborom, aby žiadosti o individuálne vyst'ahovanie nepodporovali a vyšším orgánom nepredkladali žiadne návrhy, pokiaľ existuje možnosť, že žiadateľom bude občianstvo vrátené.³ O individuálne vyst'ahovanie prejavili záujem Nemci hlavne v Bratislave a v okolí. Ako uvádzajú záznamy Povereníctva vnútra, jednalo sa o osoby prestárle, práceneschopné, odkázané často na cudziu pomoc a na sociálny dôchodok, ale i o prípady vyst'ahovania detí za rodičmi. Povereníctvo, v súlade s postupom Ministerstva vnútra ich žiadosti zamietlo a odporučilo im, aby volili vysídlenie prostredníctvom transportov.⁴

Vyst'ahovanie Nemcov v ucelených transportoch pokračovalo, avšak podľa Ministerstva vnútra bolo nevyhnutné celú akciu lepšie „politicky pripraviť“. Ministerstvo na jednej strane síce deklarovalo, že je potrebné napomáhať zlučovaniu rodín, ale na strane druhej upozorňovalo, že sa musí brať ohľad na skutočnosť, aby hromadným odchodom nedošlo k ohrozeniu plynulej banskej ťažby a priemyselnej výroby. Uložilo krajským národným výborom projednať a zaistiť, aby „byli podľa potreby vylučovaní z predvolaní k vysídľovaci akci horníci alebo průmysloví dělníci, jejichž odchod by mohl podstatně ohrozit nebo závažnějším způsobem ztížit řádný chod podniku. V takových případech budiž podle okolností odjezd těmto osobám buď odložen ne pozdější dobu, nebo v závažných případech budiž pomocí odborových organizací nebo ředitelství závodu přesvědčováním působeno k tomu, aby dotyčné osoby své přihlášky vůbec odvolali.“⁵

Okrem uvedených kategórií nemeckých zamestnancov boli zo zoznamov vyradované osoby, ktorým bolo medziasom vrátené občianstvo. Príslušníci nemeckej národnosti, ktorí podali žiadosť o vrátenie občianstva a do doby vyst'ahovania ho nedostali, mali žiadosť odvolať.

Na Slovensku sa do 31. marca 1951 k dobrovoľnému odchodu prihlásilo 545 osôb. Do konca marca odišlo 327 Nemcov v transportoch a 20 individuálnym spôsobom. Správa Povereníctva vnútra uvádza, že „vysídľovanie...dialo sa pomerne hladko“.⁶ Najviac príslušníkov nemeckej národnosti odišlo transportom 2. – 3. januára 1951 zo zberného strediska v Liberci – 193 osôb.⁷ Na základe nariadenia Ministerstva vnútra od 1. apríla 1951 príslušný krajský výbor štátnej bezpečnosti bol povinný o každej osobe, ktorá sa prihlásila k vysídleniu, vypracovať posudok.

Z predpokladaného počtu 20 000 osôb nemeckej národnosti, ktoré mali byť vysídlené na základe dohody z 30. januára 1950, opustilo Československo k 20. aprílu 1951 celkove 16 088 Nemcov. 18. apríla 1951 bol však zástupca amerického úradu Permit office v Prahe telefonicky informovaný, že transporty nemeckých bezdomovcov, ktoré mali byť vypravené zo zberných stredísk v Liberci a v Chebe nebudú v ďalšom období z technických dôvodov odoslané.⁸

V nasledujúcom období prebiehalo už len vysídľovanie špecifických skupín nemeckého obyvateľstva. Jednalo sa o tých príslušníkov nemeckej národnosti, ktorí odmietli prijať československé občianstvo, osoby nachádzajúce sa v ústavoch sociálnej starostlivosti a tých, ktorí boli odsúdení a po odpykaní trestov prepustení z väzníc.

Poznámky

1 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, NDR, kar. 46.

2 SNA, f. PV – PT, kar. 105, a. j. 573/0721.

3 Tamže.

4 Tamže.

5 Tamže.

6 Tamže, a. j. 573/50.

7 Tamže.

8 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, NDR, kar. 46.

Postavenie nemeckej komunity začiatkom päťdesiatych rokov

Nastolenie komunistického režimu mala z právneho aspektu zakotviť Ústavná listina z 9. mája 1948, ktorá bola koncipovaná s cieľom výstavby totalitného štátu. Prijatím Ústavy 9. mája 1948 bola praktická rovnoprávnosť národov a národností v období nazývanom budovanie socializmu právne i fakticky redukovaná na uznanie rovnakého občianskoprávneho postavenia príslušníkov oboch národov a národností v republike, presnejšie, rovnakých práv všetkých občanov bez ohľadu na ich národnostnú príslušnosť. V ústave nebola existencia etnických menšín priamo vôbec artikulovaná a princíp sebaurčovacieho práva národov a národností bol úplne ignorovaný. Ústava zafixovala postuláty, ktoré sa v nasledujúcom období stali určujúcimi pri realizácii národnostnej politiky štátnych orgánov i orgánov komunistickej strany voči etnickým menšinám. Na základe Ústavy z 9. mája 1948 Nemci neboli považovaní za svojbytné etnické spoločenstvo a národnopolitický subjekt. Postupné zrovnoprávňovanie príslušníkov nemeckej minority malo byť dosiahnuté uplatňovaním individuálnych občianskych práv.

Normatívna i reálna diskriminácia Nemcov pretrvávala aj v období, keď oficiálna propaganda vládnucej komunistickej strany tvrdila, že v socialistickom Československu sa

buduje spravodlivé socialistické zriadenie. V polovici februára 1950 Sekretariát ÚV KSS uložil povereníkovi vnútra D. Okálimi, aby preskúmal, aké osobitné diskriminačné opatrenia existujú vo vzťahu k Nemcom na Slovensku a podal návrh na ich odstránenie ministrovi vnútra V. Noskovi. V tom období bolo zistených 29 právnych noriem v oblasti ochrany práce a sociálnej starostlivosti, ktoré obmedzovali zrovnoprávnenie Nemcov bez osvedčenia o československom štátnom občianstve. Zákaz navštevovať verejné miestnosti, zábavy, lesy a parky, používať nemčinu na verejných priestranstvách zrušilo Ministerstva vnútra až 31. marca 1950.¹

Mladá generácia nemeckej národnosti na Slovensku nemala možnosť získať vzdelanie v svojom materinskom jazyku, aj keď vo vzťahu k maďarskej národnosti štátne orgány pristúpili k obnove výuky v materinskom jazyku už koncom roka 1948. Absencia škôl s vyučovacím jazykom nemeckým narušila etnický kontext generačnej návaznosti, kultúrnu kontinuitu nemeckej komunity. Traumatické obdobie povojnových rokov odradilo príslušníkov nemeckej menšiny od presadzovania práva vzdelania a kultúrneho rozvoja v materinskom jazyku. Praktickým dôsledkom tejto vynútenej rezignácie bola postupná strata schopnosti komunikovať nemecky, charakteristická pre väčšinu detí narodených v nemeckých rodinách po roku 1945. Absencia vzdelania v nemeckom jazyku v kombinácii so snahou splynúť so slovenským prostredím akcelerovali proces asimilácie nemeckej menšiny.

Nepriaznivá bola situácia aj na úrovni kultúrnych a záujmových organizácií. Nemci nemohli rozvíjať kultúrne potreby v materinskom jazyku, pestovať národnostné zvláštnosti, nemali ani jednu organizáciu, časopis, noviny a ich prístup k nemeckej kultúre bol znemožnený

Priaznivejšie podmienky existovali v tomto smere v Čechách a na Morave, kde Nemci aj po vysídlení boli ďaleko početnejší než na Slovensku.² Od roku 1951 vychádzal v českých krajoch týždenník Aufbau und Frieden (od roku 1953 vychádzal dvakrát do týždňa), nemeckí antifašisti vyvíjali pomerne rozsiahlu činnosť v zvláštnych organizačných útvaroch – Antifách, významnú úlohu zohrala profesionálna zájazdová scéna – nemecký súbor Vesnického divadla – Prager deutsche Wanderbühne, dôležitá bola aj aktivita nemeckých kultúrnych súborov rôzneho zamerania, speváckych, tanečných, recitačných, hudobných a i. Začiatkom 50. rokov mohli rodičia prihlásiť svoje deti na výuku materinského jazyka do zvláštnych skupín – krúžkov pri základných školách, v ktorých vyučovanie nemčiny prebiehalo v popoludňajších hodinách.

Povereník vnútra v obežníku všetkým národným výborom z 15. mája 1950 s uspokojením konštatoval, že vysídlením, retribúciou a konfiškáciou majetku bola otázka Nemcov na Slovensku v podstate vyriešená. Počet Nemcov, ktorí zostali po odsune bol relatívne malý a podľa jeho vyjadrenia príslušníci nemeckej menšiny už nemohli mať prakticky vplyv na politický vývoj v republike. Napriek tomu, štátne orgány nepostupovali voči nemeckému obyvateľstvu vždy správne. Nejednalo sa len o neadekvátny postup pri vybavovaní štátneho občianstva, ale bolo potrebné, aby na Slovensku „nikto, bez ohľadu na to, či je štátny občan či bezdomovec, nebol v porovnaní s inými občanmi vystavený akýmkoľvek újmam, ktorých jediným dôvodom by bola nemecká národnosť takejto osoby.“³

Povereníctvo vnútra uložilo národným výborom 1. aby osobám nemeckej národnosti ponechali v držbe a v užívaní domy aj s príslušenstvom, za predpokladu, že ich v tej dobe obývali; 2. aby Nemcom nerušili zmluvy o užívaní bytu, a keď tak len z dôvodu, ktorý nespočíva v národnosti nájomníka; 3. aby odstránili akékoľvek prípadne zavedené obmedzenia.

Štátna bezpečnosť venovala príslušníkom nemeckej menšiny zvýšenú pozornosť a zhromažďovala informácie o všetkých aspektoch života tejto skupiny obyvateľstva. Krajské veliteľstvá štátnej bezpečnosti zasielali v mesačných správach Veliteľstvu štátnej bezpečnosti do Prahy (na Ministerstvo národnej bezpečnosti) informácie o činnosti Nemcov v kraji. Aj keď

podľa hlásenia Krajskej správy ŠtB v Nitre „do radov nemeckej národnosti sa veľmi ťažko preniká z toho dôvodu, že títo sú veľmi zjednotení a opatrní a nemajú vôbec dôveru pred občanom slovenskej národnosti a s ničím sa pred týmto nezdôveria, čo by mohlo škodiť ich osobám po stránke politickej. Ani mnohí členovia KSS nie sú v tomto smere dôveryhodní a stavajú sa bokom reakčne zmýšľajúcim Nemcom. V celom obvode sa dá povedať o dvoch osobách nemeckej národnosti, že chápu pokrok a líniu KSČ a hovoria otvorene a objektívne o otázkach týkajúcich sa občanov nemeckej národnosti.“⁴ Pritom krajské veliteľstvo ŠtB v Nitre informovalo, že v máji 1952 žilo v kraji 2990 Nemcov.

Postoj nemeckého obyvateľstva na Slovensku voči štátnej moci sa po predchádzajúcich prežitých udalostiach, hlavne v období rokov 1945 – 1947, vyznačoval nedôverou a pasivitou vo vzťahu k spoločenskému, kultúrnemu a politickému životu. Príslušníci nemeckej národnosti preferovali súkromie, užšie priateľské, či susedské vzťahy, nedôverovali okoliu a navzájom prejavovali veľkú súdržnosť. Ich vzájomné vzťahy štátna bezpečnosť charakterizovala stručne, ale výstižne - „všetci držia spolu a jeden na druhého nepovie nič zlého.“⁵ Hlásenie Krajského veliteľstva štátnej bezpečnosti v Bratislave začiatkom roka 1952 konštatuje, že Nemci do „verejného a politického života sa naprosto nezapájajú... Väčšia časť osôb nemeckej národnosti...zaujíma k terajšiemu politickému životu pasívne stanovisko...z času na čas majú schôdzky vo verejných miestnostiach (hostinec).“⁶ Nevyvíjali však žiadnu aktívnu protištátnu činnosť. Krajské veliteľstvo štátnej bezpečnosti v Prešove informovalo, že medzi nemeckým obyvateľstvom nezistilo nič o ich aktívnej činnosti „proti terajšiemu štátnemu zriadeniu, avšak ich postoj, či už k budovaniu socializácie na dedine, alebo v národných podnikoch je taký, že z toho sa dá usúdiť, že tieto osoby nemajú záujem na budovaní socializmu u nás.“⁷ Pasívny odpor nemeckého obyvateľstva Krajské veliteľstvo ŠtB v Bratislave zdôvodňovalo stratou finančného a materiálneho zabezpečenia. Nemecké obyvateľstvo ako celok nepatrilo v predchádzajúcom období k sociálne slabým skupinám obyvateľstva na Slovensku. Väčšina z nich vlastnila väčšie, či menšie poľnohospodárske usadlosti, pracovali ako obchodníci, živnostníci, remeselníci. Po druhej svetovej vojne bol ich majetok konfiškovaný. Podľa hodnotenia štátnej bezpečnosti to bolo hlavným dôvodom, že „títo takmer všetci stoja dnes na platforme triedneho nepriateľa, len mizivé percento Nemcov intelektuálov podporuje aktívne dnešný režim v ČSR...Nemci, robotníckeho pôvodu, sú takmer všetci zapojení do budovateľského úsilia a ich výkony na jednotlivých úsekoch sú pozoruhodné i keď z radov Nemcov je len malé percento robotníkov.“⁸ Najpočetnejšou skupinou robotníkov boli nemeckí baníci pracujúci v Handlovej a v Prievidzi. Aj keď ich pracovná morálka bola hodnotená pozitívne, Krajské veliteľstvo štátnej bezpečnosti v Nitre konštatovalo, že sa „im nepáči naše ľudovodemokratické zriadenie, ktoré kritizujú a v niektorých prípadoch priam sabotujú naše úsilie pri budovaní socializmu v našej vlasti.“⁹ Vzhľadom na vysoký ideologický status baníckeho povolania zdôrazňovaný komunistickým režimom, nemeckí baníci sa začali dožadovať aspoň základných menšinových práv – základného vzdelania v materinskom jazyku, národnostného zastúpenia v MNV.

Štátny aparát venoval zvýšenú pozornosť kontaktom vysídlených Nemcov aj v súvislosti s majetkovou stránkou. Poverenictvo vnútra vydalo 25. júna 1952 prípis KNV, v ktorom uvádzalo, že mnohí Nemci sa snažia získať doklady, ktoré by im umožnili dokázať straty na majetku v dôsledku vojnových a povojnových udalostí. Niektoré národné výbory im zasielali na dožiadanie doklady o daňových výmeroch alebo priznaniach. Poverenictvo vnútra v prípise určilo, že akékoľvek vybavovanie žiadostí z cudziny, aj keď sa realizujú pomocou príbuzných,

je potrebné „zasiaľať prostredníctvom vnútra, ktoré tieto po preskúmaní buď zadrží, alebo pošle prostredníctvom Ministerstva vnútra Ministerstvu zahraničných vecí na ďalšie opatrenie.“¹⁰

Príslušníkov nemeckej národnosti považoval komunistický režim za potencionálne nebezpečnú skupinu obyvateľstva aj v ďalšom období. O aktivity Nemcov a ich kontakty s príbuznými, obzvlášť pokiaľ žili v Nemeckej spolkovej republike, sa zaujímali štátne bezpečnostné orgány aj po roku 1953.¹¹

Poznámky

- 1 Bližšie: Pöss, O.: Represie a diskriminácia Nemcov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. In: Pešek, J.(ed.): V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953). Bratislava. Historický ústav, Nadácia Milana Šimečka 1996, s. 149 – 156.
- 2 Postavenie Nemcov v Čechách v 50. rokov podrobne analyzuje Staněk, T.: c. d.,1993, s. 85 – 144.
- 3 Sbíerka obežníkov pre KNV. Roč. II., 1950, č. 35, por. č.487.
- 4 Archív ministerstva vnútra (A VM) ČR Praha, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305 – 406 – 2.
- 5 A MV ČR, mapa správ č. 26, II. správa IV. odbor MV, 305 – 406 – 1.
- 6 A MV ČR, mapa správ č. 27, II. správa IV. odbor MV, 305 – 406 –2.
- 7 Tamže.
- 8 Tamže.
- 9 Tamže.
- 10 ŠOKA Žiar nad Hronom, f. ONV Nová Baňa, kar. 27, 55 – taj., 10 – 1952.
- 11 Napríklad v správe o bezpečnostnej, hospodárskej a poľnohospodárskej situácii vo Východoslovenskom kraji vypracovanej bezpečnostným aparátom v roku 1960 pre ÚV KSS je konštatované, že „boli zaznamenané v poslednej dobe prejavy revanšizmu za strany niektorých osôb nemeckej národnosti najmä v okrese Spišská Nová Ves. Odrážalo sa najmä vo vychvaľovaní postoja západonemeckej vlády k otázke odzbrojenia a k riešeniu nemeckej otázky... Ďalej sú získané signály, že niektoré osoby nemeckej národnosti častejšie sa navzájom stýkajú a odpočúvajú zahraničný nepriateľský rozhlas, čoho využívajú k hodnoteniu medzinárodnej situácie.“ Správa uvádza sumárny počet žijúcich Nemcov v kraji – 11 500, z ktorých väčšina žila v okrese Poprad a Spišská Nová Ves (okres Kežmarok bol zrušený). Bezpečnostné zložky si zvlášť všímali osoby aktívne v minulosti a presne ich evidovali. Správa vypovedá o 270 bývalých príslušníkoch SS, 560 funkcionároch a členoch DP i HJ, 48 bývalých agentoch SD, 18 tlmočníkoch komanda SS, 408 príslušníkoch FS, 17 agentoch abwehru, 45 osobách študujúcich v rokoch existencie slovenského štátu v Nemecku, resp. v Rakúsku a 2 100 osobách udržiavajúcich písomný, alebo osobný kontakt s príbuznými v Rakúsku, alebo v Nemecku. A MV SR Levoča, f. A 2/1, inv. j. 187.

Udelenie občianstva

Príslušníci nemeckej národnosti, ktorí na Slovensku ostali po skončení hromadných odsunov nemali československé štátne občianstvo. Výnimku tvorili len nemeckí antifasisti. O vrátenie občianstva sa podľa ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. mohli uchádzať muži nemeckej národnosti, ktorí žili v zmiešanom manželstve s československou štátnou občiankou, teda

Češkou alebo Slovenkou, pokiaľ sobáš uzavreli pred 16. marcom 1939. Žiadosti mohli byť podľa vyhlášky Ministerstva vnútra č. 254/1946 Zb. podávané v dobe od 1. januára 1947 do 30. júla 1947, pod podmienkou, že žiadateľ v čase do jedného roka od podania žiadosti vykonal úspešne skúšku zo slovenského (českého) jazyka a československej vlastivedy pred trojčlennou komisiou zriadenou k tomuto účelu na príslušnom národnom výbore. Po vykonaní skúšky rozhodovalo o vrátení občianstva Ministerstvo vnútra.¹

Po nastolení komunistického diktatúry bola KSČ, v dôsledku vonkajšieho tlaku zo strany formujúceho sa „socialistického tábora“, nútená revidovať dovtedajšiu menšinovú politiku. Nový prístup k minoritám sa však presadzoval len postupne. V prvom polroku 1948 prešla ČSR viacerými významnými zmenami - uskutočnili sa parlamentné voľby, bola prijatá nová ústava a diktát komunistickej strany prenikal do všetkých sfér života spoločnosti. Vláda pripravovala aj úpravu štátového postavenia Nemcov a Maďarov. V marci 1948 sa na Ministerstve vnútra uskutočnilo rokovanie k osnove vládneho nariadenia o vrátení československého občianstva príslušníkom maďarskej a nemeckej národnosti. V diskusii sa vládny zmocnenec pre odsun Nemcov A. Kučera snažil presadiť, aby predkladaná osnova vládneho nariadenia bola prijatá len vo vzťahu k Maďarom, nie však k Nemcom, s odôvodnením, že udelenie občianstva nemeckému obyvateľstvu sťaží ich asimiláciu. Predložený návrh nebol akceptovaný.²

Konkrétnym výsledkom zmeneného postoja československej vlády k neslovanským menšinám bolo nariadenie č. 76/1948 Zb. z 13. apríla 1948 o vrátení československého štátneho občianstva osobám nemeckej a maďarskej národnosti, ktoré rozširovalo okruh možných uchádzačov o vrátenie občianstva. Termín vybavenia žiadosti bol stanovený na päť rokov (neskôr skrátený na tri roky), podmienkou vydania občianstva pre osoby staršie ako 14 rokov bola preukázateľná znalosť slovenčiny (češtiny).³ Okresné národné výbory vydávali Nemcom, ktorí sa mali na základe žiadosti stať občanmi ČSR najprv osvedčenia o národnej, štátnej a ľudovodemokratickej spoľahlivosti. Na ich základe boli považovaní za občanov až do vybavenia žiadosti. Nemci, hlavne v českých krajoch, prejavovali menší záujem o vrátenie občianstva – prekážkou okrem iného bola podmienka znalosti českého jazyka.⁴ Na Slovensku bola situácia v tomto smere priaznivejšia, pretože nemecké obyvateľstvo v slovenských krajoch vo väčšine ovládalo aj slovenčinu.

Určujúcim faktorom, ktorý ovplyvnil postoje najvyšších orgánov komunistickej strany k nemeckému obyvateľstvu v ČSR boli medzinárodnopolitické aspekty, predovšetkým pretvorenie sovietskeho okupačného pásma v Nemecku na Nemeckú demokratickú republiku (NDR) v jeseni 1949. Vznik NDR transformoval časť dovtedy zatracovaného Nemecka na jeden zo satelitov rodiaceho sa sovietskeho impéria. Imperatív vytvárania spojeneckých väzieb na princípe „proletárskeho imperializmu“ so všetkými „ľudovodemokratickými štátmi“ vrátane NDR, nútil československú vládu prehodnotiť aj dovtedajší postup voči príslušníkom nemeckej menšiny. Výsledkom tejto požiadavky bolo vládne nariadenie č. 252/1949 Zb. o vrátení československého štátneho občianstva osobám nemeckej národnosti prijaté 29. novembra 1949, ktoré zároveň zrušilo nariadenie č. 76/1948 Zb. Pokyny k vládne nariadeniu č. 252/1949 Zb. vydalo Povereníctvo vnútra 9. februára 1950.

Nariadením č. 252 sa získanie československého občianstva uľahčilo aj urýchlilo - žiadateľ už nemusel preukazovať znalosť češtiny, resp. slovenčiny a podanej žiadosti mohol príslušný orgán (krajský národný výbor na návrh okresného národného výboru) vyhovieť ihneď.⁵ Zároveň však musela byť splnená podmienka, ktorou bolo trvalé bydlisko žiadateľa na území ČSR a príslušníci nemeckej národnosti mali byť „podľa svojich možností zapojení do

budovateľského úsilia československého pracujúceho ľudu.“⁶ Povereníctvo vnútra v pokynoch z 9. februára 1950 k uvedenému nariadeniu vyzvalo krajské a okresné národné výbory „aby sa žiadosti príslušníkov robotníckej triedy a ostatných pracujúcich, ktorí mali kladný pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu a pracou sa zapojili do budovania a výstavby socializmu v Československej republike, prejednávajú s najväčším možným urýchlením.“⁷ Na druhej strane záujem štátnych orgánov vo veci vracania štátneho občianstva všetkým Nemcom nebol bezvýhradný. Dokladom toho bol doložený zoznam 844 osôb nemeckej národnosti k obežníku Povereníctva vnútra z 15. mája 1950, ktorým občianstvo nemalo byť vrátené. Povereníctvo vnútra však konečné rozhodnutie ponechávalo na KNV. Obežník uvádzal, že príslušný KNV je zmocnený „aby po dôkladnom uvážení vyhovel žiadostiam o vrátenie československého štátneho občianstva prípadne aj tým osobám nemeckej národnosti, ktoré sú uvedené v pripojenom zozname“ ale len v tom prípade „ak sa jedná o osoby zapojené do budovateľského úsilia československého pracujúceho ľudu a ak je preukázané, že tieto osoby sú už teraz ľudovodemokratickému zriadeniu oddané (napr. úderníci, zlepšovateľia, ako aj tie osoby, ktoré pracujú v menej vyhľadávaných odboroch práce ako baníci a pod.).“⁸ Rozhodujúcim sa stal sociálny pôvod uchádzačov. Povereníctvo vnútra dôrazne pripomínalo, že pri rozhodovaní o udelení občianstva, resp. neudelení sa má brať do úvahy „triedne hľadisko“.

KNV do začiatku septembra 1950 z uvedených 844 osôb na zozname udelili občianstvo 330 príslušníkom nemeckej národnosti.⁹ Vedúci oddelenia II/3 PV v hlásení povereníkovi vnútra v januára 1951 uviedol, že v priebehu roka 1950 bolo podaných 2 574 žiadostí Nemcov o vrátenie občianstva, z čoho kladne vybavili 1 838, zamietli 77 a k 29. januára 1951 ostalo nevybavených 659. Okrem toho nezúradovaných zostalo približne ďalších 300 žiadostí z dôvodu zmien bydliska žiadateľov.¹⁰

Celkove v roku 1950 štátne orgány na Slovensku vrátili československé štátne občianstvo 11 240 osobám nemeckej národnosti, zamietli 1430.¹¹ Udeľovanie občianstva však nespĺnilo predpokladaný zámer vlády a KSČ, pretože mnohí Nemci jednoducho žiadost' o vrátenie občianstva nepodali. Získanie občianstva neznamenovalo totiž zmenu majetkových vzťahov - vrátenie skonfiškovaného majetku. Nemci mohli maximálne dosiahnuť to, že im boli ponechané v držbe byty a domy, za predpokladu, že v nich žili. V prípade, keď ich už obývali osoby slovenskej národnosti, nemali nárok na prinavrátenie skonfiškovaných nehnuteľností. Menší záujem zo strany nemeckého obyvateľstva o získanie občianstva okrem uvedeného ovplyvňovali aj ďalšie okolnosti. Až na ojedinelé výnimky mali Nemci žijúci na Slovensku blízkych príbuzných v Nemecku, alebo v Rakúsku a za daných pomerov, ktoré vládli v Československu, viacerí z nich prejavovali záujem vysťahovať sa za nimi. Stav bez štátnej príslušnosti k ČSR vyhovoval aj mužom v braneckom veku, pretože za takýchto okolností nepodliehali vojenskej povinnosti a v ich prípade by odchod na vojenskú službu znamenal zaradenie do neslávne známych pomocných technických práporov. Situácia sa tak v porovnaní s povojnovým obdobím zmenila. Kým v rokoch 1945 – 1946 sa mnohí príslušníci nemeckej menšiny domáhali občianstva, aby sa vyhli vysídleniu, v roku 1950 presviedčali Nemcov členovia národných výborov. Udeľovanie občianstva aj napriek tomu viazlo a mnohí Nemci žili na Slovensku bez československého štátneho občianstva (dobovo nazývaní bezdomovci).

Existencia značného počtu Nemcov v ČSR bez štátneho občianstva vytvárala nielen vnútroštátne problémy, ale aj medzinárodné komplikácie. Začiatkom roka 1953 Ministerstvo vnútra upozorňovalo, že títo Nemci sú predmetom agitácie západonemeckej strany uskutočňovanej rozhlasom, tlačou, korešpondenciou i šepkanou propagandou. Úrady Nemeckej

spolkovej republiky (NSR) im zasielali, či už na ich vlastnú žiadosť, alebo žiadosť príbuzných v zahraničí, doklady o štátnej príslušnosti k NSR. Československé úrady odmietali doklady z NSR uznať. Mnohí Nemci sa obracali na zastupiteľský úrad USA v Prahe, aby obhajoval ich záujmy a presadil možnosť vysťahovať sa do Nemecka.

V tejto situácii sa najvyššie mocenské štruktúry snažili hľadať „konštruktívne“ východisko.

O plošnom riešení otázok štátneho občianstva osôb nemeckej národnosti rozhodlo nakoniec Ministerstvo vnútra. Všetci Nemci, ktorí na základe ústavného dekrétu č. 33/1945 Zb. stratili československé štátne občianstvo ho mali nadobudnúť zo zákona. Ministerstvo vnútra argumentovalo pri uvedenom postupe tým, že ČSR dosiahne situáciu, keď všetci Nemci v republike získajú jej občianstvo, aj napriek tomu, že žiadosť o jeho vrátenie nepodajú. V neposlednom rade operovalo faktom, že štát by mohol prezentovať svoj postup ako výraz „veľkorysého a blahovoľného“ postoja. V stanovisku Ministerstva zahraničných vecí k pripravovanému kroku sa uvádzalo, že po udelení občianstva všetci Nemci v postavení československých štátnych občanov budú mať rovnaké práva ako ostatní československí pracujúci, a „pokud jde o ty Němce u nás, kteří by se stavěli vůči republice nepřátelsky, máme dosti prostředků jak jejich nepřátelskou činnost znemožnit.“¹² Ministerstvo zahraničných vecí doporučilo vysídlenie nemeckého obyvateľstva do Nemeckej spolkovej republiky nepovoľovať.

Dňa 24. apríla 1953 bol prijatý zákon č. 34/1953 Zb., ktorý v § 1 uvádzal, že osoby nemeckej národnosti, ktoré „stratili československé štátne občianstvo podľa dekrétu č. 33/1945 Zb. a majú v deň, keď tento zákon nadobudne účinnosť, bydlisko na území Československej republiky, stávajú sa československými občanmi, pokiaľ československé štátne občianstvo nenadobudli už skôr.“¹³ Znenie zákona v praktickej rovine znamenalo, že všetci obyvatelia nemeckej národnosti nadobudli občianstvo ex lege, priamo zo zákona. Žiadosť o získanie občianstva nebola potrebná a následne ani ďalšie konanie. Všetci príslušníci nemeckej národnosti sa tak stali občanmi Československej republiky odhliadnuc od toho, či o občianstvo československého štátu mali záujem alebo nie.¹⁴ Udelenie občianstva neovplyvnilo majetkoprávne otázky Nemcov a po druhej svetovej vojne konfiškovaný nemecký majetok sa v zásade nevracal.

Poznámky

- 1 SNA, f. PV – PT, kar. 105, a. j. 573/0721-13/2 -1950.
- 2 Bobák, J.: c. d. , s. 172.
- 3 Sbíрка zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1948. Čiastka 31, vydaná 26. apríla 1948, s. 781- 782.
- 4 Podrobnejšie o situácii Nemcov v Čechách : Staněk, T.: c. d., 1993, s. 82 – 83.
- 5 Sbíрка zákonov republiky Československej. Roč. 1949. Čiastka 81, vydaná 16. decembra 1949, s. 707 – 708.
- 6 Sbíрка obežníkov pre KNV. Roč. II.,1950, č. 13, por. č. 151.
- 7 Tamže.
- 8 SNA, f. PV – PT, kar. 105. Vrátenie čs. štátneho občianstva osobám nemeckej národnosti- zaslanie zoznamu.
- 9 Pešek, J.: c.d., 1998. Nemci na Slovensku..., s. 277.
- 10 SNA, f. PV – sekretariát, kar. 155. Nemci – československé štátne občianstvo.
- 11 Pešek, J.: c.d., 1998. Nemci na Slovensku..., s. 277.
- 12 A MZV ČR, f. Teritoriálny odbor obyčajný, NSR 1945-1959, kar. 21.

- 13 Sbíerka zákonov republiky Československej. Roč. 1953. Čiastka 19, vydaná 7. mája 1952, s. 198.
- 14 Boli aj takí príslušníci nemeckej menšiny, ktorí odmietli prijať občianstvo. V dobe od vydania zákona do 10. apríla 1954 okresné národné výbory na Slovensku oznámili celkove 23 osôb nemeckej národnosti, ktoré odmietli prijať občianstvo ČSR, v Čechách to bolo 1735 Nemcov. A MZV ČR , f. Teritoriálny odbor obyčajný, NDR 1945 – 1959, kar. 46.

ZÁVER

Na báze morálne kontroverzného postulátu o kolektívnej vine bola väčšina karpatských Nemcov po skončení druhej svetovej vojny zbavená občianskych práv, internovaná v táborech a v rokoch 1946 – 1947 nedobrovoľne vysídlená do Nemecka. Príslušníci nemeckej menšiny opúšťali územie Slovenska nielen v procese vysídľovania, ale aj počas evakuácie koncom roka 1944 a začiatkom nasledujúceho, pričom podstatne viac karpatských Nemcov opustilo svoje domovy v priebehu evakuácie, ako vysídlenia.

Bez ohľadu na rozdiely medzi príslušníkmi nemeckej menšiny na Slovensku a Nemcami v Čechách a na Morave, československé štátne orgány postupovali pri realizácii vysídlenia rovnakým spôsobom. Vo všetkých relevantných dokumentoch českej i slovenskej proveniencie, ako aj v rovine praxe, bol špecifický charakter nemeckej komunity na Slovensku, vrátane „podielu na vine“, za ktorú boli kolektívne trestaní, ignorovaný.

Evakuácia a odsun spôsobili, že na Slovensku ostal iba nepatrný zlomok tejto menšiny. Minorita, ktorá síce nie svojou veľkosťou, ale z aspektu hospodárskeho, kultúrneho a vzdelanostného zohrávala v minulosti významnú úlohu, prestala temer jestvovať.

Väčšina nemeckého obyvateľstva na Slovensku, ovplyvnená trpkými skúsenosťami povojnového obdobia a latentnou diskrimináciou, umocnenou charakterom režimu, sa až do novembra 1989 k svojmu etnickému pôvodu hlásila len v ojedinelých prípadoch. Väčšina Nemcov v oficiálnom styku uvádzala národnosť slovenskú. Tento stav sa prejavil aj v demografických údajoch zaznamenaných počas sčítaní obyvateľstva, ktoré vykazovali neúmerne nízke počty Nemcov na Slovensku.

Keď sa v Československu v roku 1950 uskutočnilo prvé povojnové sčítanie obyvateľstva, nemeckú národnosť na Slovensku deklarovalo len 5 179 osôb, čo v porovnaní s rokom 1930 predstavovalo 96,9% pokles. Záznamy štátnej bezpečnosti však v marci 1949 vykazovali 27 324 Nemcov, to znamená temer päťnásobne viac, ako uvádzali oficiálne údaje. Socialistický štát v čele s Komunistickou stranou Československa nedokázal pre túto malú skupinu obyvateľstva zabezpečiť ani základné menšinové práva. Ústava z 9. mája 1948 obchádzala síce existenciu všetkých etnických menšín v Československu, ale ústavná listina z roku 1960 v článku 25 deklarovala zabezpečenie všetkých možností a prostriedkov na vzdelanie v materinskom jazyku a na kultúrny rozvoj občanom maďarskej, ukrajinskej a poľskej národnosti. Nemeckú menšinu však ignorovala. Zákon č. 144/1968 Zb. vytvoril právne predpoklady pre rekonštitúciu nemeckej minority ako svojbytného etnického spoločenstva, násilné prerušenie demokratizačného procesu a následná „normalizácia“ spoločenského vývoja tento vývoj ale zastavili. Príslušníkom nemeckej minority, ktorí zostali na Slovensku, neboli priznané menšinové práva a Nemci ako etnická komunita v politike Komunistickej strany Československa a československej vlády oficiálne neexistovali. Tento prístup znamenal postupnú asimiláciu karpatských Nemcov – v roku 1980 sa k nemeckej národnosti prihlásilo už len 2918 osôb. Zvážiac všetky okolnosti, je prekvapujúce, s akou vitalitou početne zdecimovaní a zaznávaní príslušníci nemeckej menšiny prišli k obnove svojej kultúry, jazyka a tradícií po roku 1989. V roku 1990 vznikol Karpatonemecký spolok, ktorý sa stal principiálnym reprezentantom nemeckého obyvateľstva v Slovenskej republike.

Nech už udalosti, odohrávajúce sa po skončení druhej svetovej vojny, vo vzťahu ku karpatským Nemcom pomenujeme akokoľvek – odsun, vysídlenie, transfer, vyhnanie, vypovedanie – na jadre veci to veľa nemení. Pri každom jednom označení sa jednalo v podstate o to isté - nemecká menšina ako celok, musela na princípe kolektívnej viny, opustiť svoje domovy. V prípade Nemcov na Slovensku to boli osoby, ktoré buď pred postupujúcou

Červenou armádou neevakovali, alebo sa z evakuácie na jar a v lete 1945 vrátili domov na Slovensku. Je možné preto usudzovať, že sa jednalo o príslušníkov nemeckej menšiny, ktorí sa v politike DP, HS, FS a i. neangažovali, nezastávali významné funkcie, nedopustili sa trestných činov. V rozpore s elementárnymi princípmi humanity boli príslušníci tohto etnika zbavení práva na vlasť – miesta, ktoré ich predkovia obývali a zveľaďovali po stáročia. Vysídľovaní Nemci neboli síce vystavení neľudskému zaobchádzaniu, ale samotná skutočnosť, že museli opustiť domovy nedobrovoľne, bola hlboko negatívnym zásahom do života väčšiny z nich. Od smutných udalostí uplynulo viac ako polstoročie, ale pocity krivdy na strane Nemcov, ktorí museli opustiť svoje domovy, kde po stáročia žili ich predkovia, v radoch staršej generácie pretrvávajú.

SUMMARY

One of the factors, which by a significant measure influenced the history of Slovakia, is the diverse ethnic structure of the country. Beside Slovaks, Hungarians, Czechs, Jews, Ruthenians, Ukrainians, Poles and other nationalities, on its development participates also the members of German community.

If we disregard the migratory movements, which occurred during the tenth and eleventh centuries, in frame of which also German settlers were coming to Slovakia, a very significant moment in the history of German settlement was the aim of the Hungarian king Belo IV to rectify the devastation caused by Mongol invasion, by generous immigration policy, realized during the second half of twelfth century. A low density of settlement, rich natural sources in combination with the forthcoming policy of court, were powerful impulses motivating the German colonists to migrate to Slovakia.

The results of these processes were the positive changes in the economic, cultural and social area. German colonists contributed by a significant measure to the development of mining and working of metals. They applied the legal systems used in German cities to the Slovak environment and in the sphere of property ownership implemented the progressive principles based upon the exact delineation of rights and obligations. German artisans and artists created a number of works, which became a valuable contribution to the enrichment of culture in Slovakia.

During the following centuries migrations of German incomers coming to various Slovak localities occurred. Anti-reformation movement augmented arrival of Protestants, including Anabaptists (in Slovakia known as Habans), who were looking for possibility to profess their religious beliefs.

During the eighteenth and nineteenth centuries the motives of German migration to Slovakia were caused predominantly by the economic reasons. The industrial development at that time offered to German professionals possibilities to find lucrative jobs.

Due to differences in motives of German immigration, its considerable time span and geographic diversity of destinations, the German population was characterized by a high degree of economic, cultural and confessional heterogeneity. Even though the Germans lived scattered throughout the whole Slovakia, primary localities of their settlement were Bratislava with its environs, the Central Slovakia and region of Spiš.

The political development in Hungary, which during the nineteenth century transformed multiethnic Hungarian state into an ethnically homogenous country, impacted also the status of German community. The Germans living in Slovakia, similarly as the other ethnic communities in Hungary, became the targets of the "magyarization" pressures, which accelerated after the "Austro-Hungarian Ausgleich" in year 1867. Because the isolation of German enclaves, the knowledge of Hungarian language of majority of German population and economic dependency upon the Hungarian market, Germans in Slovakia did not resist the magyarization endeavors. On the contrary, the magyarization was perceived by a majority of Germans as an opportunity to integrate into in the society and participate upon the social life of the country.

Consequently, the demise of Austro-Hungary and establishment of Czechoslovakia (CSR) was not welcomed by a majority of ethnic Germans. The political representation of German majority reacted to the establishment of the new state with the various degree of

resistance. Anti-Czechoslovak attitudes persisted especially among the Germans living in the Spis region.

In the political system of CSR, which operated on democratic principles, also political parties organized on ethnic principle could be established. The political developments of German minority during the existence of CSR, were predominantly shaped by two political parties – Zipserdeutsche Partei (ZdP) and Karpathendeutsche Partei (KdP). ZdP, influential namely in the region of Spis, was pro-Hungarian oriented and functioned as the part of Hungarian minority parties active in Slovakia. KdP, since its inception at the end of twenties, struggled to unify German population on the ethnic base. Endeavors to form a unified political and ethnic ideological platform accelerated after a fusion of KdP with the influential Sudetendeutsche Partei (SdP) in the mid of thirties. Due to growing international tensions, caused by aggressive policy of Nazi Germany, also political line of KdP was changed. The Party became an obedient tool of strategy pursued by SdP, which was aimed at destruction of CSR. Government of CSR eventually KdP outlawed, however, after the radical change of political situation – destruction of CSR and establishment of the Slovak State – KdP was renewed under the name Deutsche Partei (DP). DP became the sole political representative of German minority in Slovakia. In the environment of authoritarian state as Slovak State was, almost all adult Germans were obliged to become members of DP. Deutsche Partei controlled all political ideological and cultural activities of German community. The party controlled German labor unions, cultural associations and sport clubs.

The victories of the German Army during the initial phase of World War II led the representatives of DP to the euphoric expressions of unconditional obedience to A. Hitler and execution of orders from Berlin. In line with the Nazi ideological postulates the members of German minority in Slovakia should become the vanguard of Social Nationalism in Slovakia. However, the initial euphoria vanished after the German victories evaporated. The growing share of German population of Slovakia started to criticize policy of Deutsche Partei and cases of DP membership termination multiplied. Some ethnic Germans tried to change their nationality to Slovak or Hungarian.

The status of German community worsened during the eruption of Slovak National Uprising (SNU). In regions where SNU was successful (Central Slovakia and partly Spis) the Germans became victims of repressions and in some cases there were murdered. The German Army SNU suppressed, but soon another, more serious danger emerged – the advance of the Red Army toward the Slovak boundaries.

The German administration reacted to the Red Army advance by issuing an order to evacuate German population out of Slovak territory. During the October 1944 region of Spis and during the first months of 1945 Central Slovakia and Bratislava were evacuated. The exact numbers of evacuees are not known, but on the basis of various sources, it is possible to estimate, that approximately 120 thousand persons, that is a majority of total number of 140 thousand ethnic Germans, was evacuated. Many of them were living their homes only under coercion and with utmost reluctance.

Evacuated Germans left in Slovakia sizeable movable and non-movable property. Considerable share of this property, due to general confusion and power vacuum existing immediately after advance of the Red Army into Slovakia, was damaged or stolen. Damages suffered namely an agricultural property. To the devastation of German property contributed also Soviet soldiers, who considered it to be a war booty.

The deserted German farms became also an object of interest of incomers from various regions of Slovakia. These people were coming to the regions with the high concentration

of German inhabitants (Spis) with the aim to settle on German property. This process had partly haphazard character, but in a majority of cases local authorities tried to regulate its course. The take-over of the German property, however, was complicated by the fact, that after cessation of military operations, some of German evacuees were returning. The local authorities tried to prevent returning Germans to retake their property and were setting-up camps into which they were placing returnees. These camps were established haphazardly, in dependence upon the local conditions.

The status of German population in Slovakia was in a decisive measure influenced by a program document of newly formed Czechoslovakian Government adopted in May 1945 and named the Košice Government Program (KGP). KGP, besides other issues, defined the basic principles of an approach to the German community members. The large majority of German population, with exception of some specific groups (German antifascists, members of mix marriages) was to be stripped of their Czechoslovak citizenship. KGP further contained a set of measures, which led to the economic, political and social dislocation of Germans in Slovakia. In the concrete level that meant, that ethnic Germans could not become members of any political party, they could be released from their jobs and were excluded from participation on social or cultural activities. At the same time, all ethnic Germans who were members of Nazi organizations or could be accused of participation on activities leading to destruction of CSR should be tried in criminal courts. Further, the Czechoslovakian government decided to transfer Germans out of Czechoslovakian territory. A significant international event, which enabled realization of this decision, was the Potsdam Conference, where the Victorious Powers (USA, ZSSR, GB) accentuated the necessity of transfer of German population out of Czechoslovakia, Hungary and Poland. The President E. Beneš reacted to this decision by issuing a Decree of President of Republic No. 33, on the basis of whereof the members of German minority, with the exception of abovementioned groups, were stripped of Czechoslovak citizenship.

A sizeable portion of German population was concentrated in camps as a preparation for their transfer out of Czechoslovakia. The creation of camps, which went on from the outset of spring 1945, initially was improvised. The local authorities were setting-up the camp in ad hoc chosen buildings, frequently without suitable hygienic facilities.

Even though the Slovak public as a whole did not exhibited hostility toward Germans and incidents of open hatred, comparable to situation in Czechland, especially during so called wild transfer, in Slovakia did not occurred, still the situation of Germans was not easy. Doleful was namely situation of Germans in camps. The camps were coping with insufficient supply of foodstuffs, hygienic standards were very low and medicines were lacking. These conditions frequently resulted in outbreak of epidemic diseases, which afflicted primarily children and elderly.

To prepare and execute the transfer of Germans out of Slovakia a post of High Commissioner was established, who prepared guidelines for the whole process. The persons destined for transfer were concentrated in so called transfer camps. Originally four transfer camps were established on Slovak territory. Their number decreased in accordance with ongoing transfer. In April 1946, after an agreement with the representatives of American occupation zone in Germany, transfer of Germans out of Slovakia commenced. In line with the conditions stated by Americans, only the complete families could be transferred. Each person was entitled to take up to seventy kilos of personal belongings.

The first railroad transport, heading into American zone, left transfer camp in Petržalka – Kopčany at the end of April 1946. In July transports were dispatched also to Soviet occupation zone. The last railroad transport was dispatched in the October 1946. With that

a so called main phase of transfer ended. All together in frame of so called main phase of transfer some 27 transports, each carrying 1 200 persons were dispatched. This amounted to 32 400 members of German minority who were transferred out of Slovakia.

The end of the main phase of transfer did not end the aims of Slovak administration to "solve the German question". The local security organs were instructed to set-up so called tracing letters, that is, lists of persons of German nationality who were destined for transfer, but whose addresses were unknown. In case of apprehension, such a person should be sent to camp in Nováky. During the year 1947 several hundred German anti-fascist and persons who had a family relatives in some of the occupation zones in Germany were transferred out of Slovakia. With exception of these cases, the mass transfer of Germans did not occurred.

In February 1948 a dramatic change in political situation happened – the power in the country usurped the Communist Party. A period of rapid and ruthless implementation of totalitarian regime started. In comparison with the dramatic changes ongoing in CSR, during the initial phase of Communist dictate, the approach of communist authorities toward the members of German community did not changed markedly. Though communist declared the implementation of principle of "proletarian internationalism" into their policy in regard to the ethnic relations, Communist Party confirmed the righteousness of transfer of Germans of CSR and supported the thesis of so called collective guilt of Germans as a moral justification of transfer. At that time, however, to continue in transfer of Germans was not feasible. Because the reluctance of USA and ZSSR to admit larger number of Germans into their zones, Czechoslovakian authorities decided to resettle the German minority members from boundary regions to interior. Out of estimated 24 000 Germans living in Slovakia, approximately 4 000 persons of German nationality fulfilled the conditions for resettlement. Accurate number of Germans who were resettled is unknown, but, according to report of Slovak authorities, "in the area of resettlement of German population was achieved only negligible results".

The changes in the international scene begun to have in a growing measure an impact upon the status of German minority in CSR. The deepening of influence of Soviet Union in the Eastern and Central Europe and a transformation of Soviet occupation zone into a Soviet satellite – the German Democratic Republic imposed a re-evaluation of approach to Germans in CSR. The reaction reflecting these changes was the measure, adopted by Czechoslovak authorities in November 1948, which facilitated the return of Czechoslovak citizenship to persons of German nationality.

A radical turn in the issue of state citizenship of ethnic Germans, was a Law No. 34 adopted in April 1953, which awarded Czechoslovak citizenship to all ethnic Germans living in Czechoslovakia.

However, the award of Czechoslovak citizenship to German minority members, did not meant recognizance this ethnic group as a community with minority rights comparable to other ethnic minorities living in CSR. Germans, traumatized by bitter experiences which they suffered after World War II, by various forms of discrimination, till a demise of the communist regime in 1989, these rights did not requested. In the environment of repression of civic rights, enhanced by the nature of a totalitarian regime in CSR, the Germans abstained from these demands and in many cases did not reported their nationality in official intercourse. This was reflected in censuses. For example, during a census in 1981, only 1896 persons reported German nationality.

The situation reversed after fall of communist regime. Presently, revitalization of minority activities of German community is realized via Karpathogerman Association, which is represented in all regions of Slovakia inhabited by ethnic Germans.

ZUSAMMENFASSUNG

Einer der Faktoren, die in bedeutender Weise die Geschichte der Slowakei beeinflusst haben, ist die bunte ethnische Struktur des Landes. Neben Slowaken, Ungarn, Tschechen, Juden, Ruthenen, Ukrainern, Polen und weiteren Nationalitäten, waren an seiner Entwicklung auch Angehörige des deutschen Ethnikums beteiligt.

Wenn wir von den Migrationszügen im X. und XI. Jahrhundert absehen, waren die Bemühungen des ungarischen Königs Bela IV., die von der mongolischen Invasion verursachten Verwüstungen durch eine großzügige Immigrationspolitik in der zweiten Hälfte des XII. Jahrhunderts zu kompensieren versuchte, ein bedeutender Faktor in der Geschichte der deutschen Besiedlung. Die schütterere Besiedlung und der Reichtum an Rohstoffen und Mineralien im Land, zusammen mit der kulanten Politik des königlichen Hofes, waren ein starker Impuls, der die deutschen Migranten motivierte ins Land zu kommen.

Das Resultat dieses Prozesses waren positive Veränderungen auf dem Gebiet von Wirtschaft, Kultur und Gesellschaft. Die deutschen Kolonisten trugen in einem bedeutenden Maß zur Entwicklung des Bergbaus, der Verarbeitung von Erzen und Metallen bei, sie applizierten auf slowakische Verhältnisse Rechtssysteme, die in den deutschen Städten gültig waren und was die Landwirtschaft anbelangt, führten sie ein für diese Zeit fortschrittliches, auf einer genauen Festlegung von Pflichten und Rechten basierendes System ein. Die deutschen Handwerker und Künstler schufen eine große Zahl von Werken, die einen wertvollen Beitrag zur Hebung des kulturellen Niveaus des Landes bedeuteten.

In den darauf folgenden Jahrhunderten kam es aus verschiedenen Gründen zur Migration der deutschen Bevölkerung in bestimmte slowakische Regionen. Die Gegenreformation verursachte, daß Lutheraner, Calvinisten und Angehörige der Sekte der Neutäufer (Habaner) zu uns kamen, in der Hoffnung auf mehr Glaubensfreiheit um ihren Glauben ausüben zu können. In späteren Zeiten waren die Beweggründe der deutschen Ansiedlungen in den einzelnen Regionen der Slowakei mehr wirtschaftlicher Art. Die industrielle Entwicklung im 18. und 19. Jahrhundert bot Fachleuten, von denen es in der Slowakei wenige gab, günstige Bedingungen ihre Kenntnisse anzuwenden.

In Folge der verschiedenen Motivation der deutschen Migration, der weiten Zeitspanne und geographisch verschiedener Destinationen, kennzeichnete die deutsche Bevölkerung ein hoher Grad wirtschaftlicher, kultureller und konfessioneller Heterogenität. Auch wenn die Deutschen praktisch zerstreut in der ganzen Slowakei lebten, gehörten zu den primären Lokalitäten ihrer Ansiedlungen die Stadt Bratislava (Preßburg) und ihre Umgebung, die mittlere Slowakei und die Zips.

Die politische Entwicklung, die von einem multinationalen königlichen Ungarn zu einem ethnisch homogenen Staat strebte, beeinflusste jedenfalls auch die Stellung der deutschen Volksgruppe. Die Deutschen in der Slowakei, ähnlich wie alle nationalen Gemeinschaften im Königreich Ungarn, unterlagen dem magyarisierenden Druck, besonders nach dem österreichisch – ungarischen Abkommen im Jahre 1867. Mit Bezug auf die Isolation einzelner deutscher Enklaven, die Kenntnis der ungarischen Sprache des Großteils der deutschen Bevölkerung und der Abhängigkeit vom gesamtungarischen Markt auf wirtschaftlichem Gebiet, leisteten die Deutschen in der Slowakei den magyarisierenden Bestrebungen keinen Widerstand. Im Gegenteil, sie wurden meist als eine Gelegenheit zur Integration und Teilnahme am gesellschaftlichen Geschehen wahrgenommen.

Folglich wurde der Zerfall der österreichisch – ungarischen Monarchie und die Gründung der Tschechoslowakischen Republik (ČSR) vom Großteil der deutschen Bevölkerung negativ angenommen. Die politische Repräsentation der deutschen Minderheit reagierte auf die Gründung des neuen Staates mit einem verschiedenen Ausmaß an Resistenz. Eine antitschechoslowakische Einstellung gab es besonders unter den Zipser Deutschen.

Im politischem System der ČSR, das auf demokratischen Grundsätzen beruhte, konnten auch auf ethnischen Prinzipien organisierte politische Parteien tätig sein. Die politische Entwicklung der deutschen Minderheit zur Zeit der ČSR beeinflussten grundlegend zwei Parteien – die Zipserdeutsche Partei (ZdP) und die Karpatendeutsche Partei (KdP). Die ZdP, die besonders in der Zips aktiv war, war ausgesprochen promagyarisch orientiert und im Rahmen der ungarischen Minderheitsparteien tätig. Seit ihrer Gründung Ende der 20 – er Jahre bemühte sich die ZdP um eine Vereinigung der deutschen Bevölkerung auf ethnischer Basis. Die Bemühungen um die Bildung einer einheitlichen politisch-nationalen ideellen Basis akzelerierten nach der Fusion der KdP mit der einflussreichen Sudetendeutschen Partei (SdP) in der Hälfte der 30 – er Jahre. In Folge der wachsenden, durch die aggressive Politik des faschistischen Deutschland verursachten internationalen Spannungen, kam es auch zu einer Veränderung der politischen Orientation der KdP. Die Partei wurde zum gehorsamen Vollstrecker der Linie, die die Vorsteher der SdP vertraten, und deren Ziel die endgültige Liquidation der ČSR war. Die KdP wurde zwar von der tschechoslowakischen Regierung im Herbst 1939 verboten, aber die darauf folgende Entwicklung führte zu einer radikalen Veränderung der Verhältnisse. Nach dem Zerfall der ČSR und der Gründung des slowakischen Staates wurde die KdP auf Deutsche Partei umbenannt und zum einzigen politischen Vertreter der deutschen Minderheit. Während des totalitären Regimes waren fast alle Erwachsene deutscher Nationalität in ihren Reihen organisiert. Die Vertreter der DP maßen sich an über alle Aspekte des öffentlichen Lebens der Parteimitglieder entscheiden zu können. Die Partei hatte alle deutschen gewerkschaftlichen Organisationen, sportliche und kulturelle Vereine unter Kontrolle.

Die Siege der deutschen Armee in den ersten Jahren des II. Weltkrieges führten die Leiter der Deutschen Partei zu euphorischen Kundgebungen einer vorbehaltlosen Unterordnung dem Führer A. Hitler und der Ausführung der Anordnungen aus Berlin. Die Mitglieder der deutschen Minorität sollten zu einer Vorhut des Nationalsozialismus in der Slowakei werden. Die unerfüllten Erwartungen eines schnellen Sieges und die Niederlagen Deutschlands an der Ostfront brachten aber Enttäuschungen. Immer mehrere aus der deutschen Bevölkerung kritisierten das Vorgehen der DP; es mehrten sich Austritte aus der Partei. Einige Deutsche suchten um Änderung der Nationalität auf eine slowakische oder ungarische an.

Die Stellung der deutschen Gemeinde dramatisierte der Ausbruch des Slowakischen nationalen Aufstandes (SNP). In den Regionen, die von den Aufständischen beherrscht waren, wurden die Angehörigen der deutschen Minderheit Opfer von Gewalt und Morden. Die deutsche Armee unterdrückte zwar den Slowakischen nationalen Aufstand, aber der deutschen Bevölkerung drohte eine neue, ernstere Gefahr – das Vorrücken der Roten Armee an die Grenzen der Slowakei.

Die deutschen Instanzen reagierten auf die Tatsache des bevorstehenden Einzugs der sowjetischen Armee in den slowakischen Raum mit einer Anordnung der Evakuierung der deutschen Bevölkerung. Im Oktober 1944 wurden die Angehörigen der deutschen Minderheit aus der Zips evakuiert, in den ersten Monaten des Jahre 1945 aus der mittleren Slowakei und Bratislava. Auch wenn es keine genauen Angaben über die Zahl der

Evakuierten gibt, ist es auf Grund des Vergleichs von Angaben aus verschiedenen Quellen möglich abzuschätzen, daß im Rahmen der organisierten und individuellen Evakuierung die Slowakei ungefähr 120 000 Personen verließen, das heißt der Großteil der gesamten Zahl der deutschen Minderheit von 140 000. Viele verließen ihre Heimat nur sehr schwer.

Die evakuierten Deutschen hinterließen in der Slowakei viel an mobilem und immobilem Besitz. Dieser wurde infolge des Chaos und Machtvakuumms oft bestohlen und beschädigt. Besonderen Schaden erlitten landwirtschaftliche Siedlungen auf dem Lande. Zur Devastation trugen großteils auch Soldaten der Sowietarmee bei, die deutsches Eigentum als Kriegsbeute betrachteten.

Die verlassenen deutschen Siedlungen wurden zum Gegenstand des Interesses von Zuwanderern aus verschiedenen Teilen der Slowakei. Besonders Bewohner der östlichen Regionen der Slowakei kamen in die Bezirke mit einer hohen Konzentration deutscher Besiedlung (Zips) mit dem Ziel sich hier auf deutschem Besitz niederzulassen. Dieser Prozeß verlief teilweise chaotisch, auch wenn in vielen Lokalitäten die spontan gebildeten Nationalen Beiräte diesen Vorgang zu regulieren versuchten.

Die Besiedlung der deutschen Grundstücke und Häuser komplizierte auch die Tatsache, daß nach dem Durchzug der Front viele Deutsche zurückkehrten. In der Bemühung die Rückkehr der Evakuierten in ihre Häuser zu verhindern, wurden sie von den Nationalen Beiräten in, je nach den örtlichen Bedingungen improvisierten, Lagern interniert.

Das weitere Schicksal der deutschen Bevölkerung in der Slowakei wurde von einem Dokument der neu gebildeten tschechoslowakischen Regierung, den im April 1945 angenommenen sog. Kaschauer Regierungsprogramm (KVP) bestimmt. Das KVP definierte, neben anderen Fragen, grundsätzliche Prinzipien des Vorgehens gegenüber der deutschen Minderheit. Dem Großteil der deutschen Bevölkerung, mit Ausnahme einiger spezifischer Gruppen (deutsche Antifaschisten; Personen aus, der Nationalität nach, gemischten Ehen) sollte die Staatsbürgerschaft entzogen werden. Das KVP beinhaltete eine Reihe von Maßnahmen, die zur wirtschaftlichen, politischen und gesellschaftlichen Dislokation der Deutschen in der Slowakei führten. Konkret hieß das, daß deutsches mobiles und immobiles Eigentum konfisziert werden sollte. Deutsche konnte nicht Mitglieder politischer Parteien, Vereine und Vereinigungen jedweder Orientierung werden, sie durften nicht an kulturellen oder freizeithlichen Aktivitäten teilnehmen. Gleichzeitig sollten zur strafrechtlichen Verantwortung Mitglieder der deutschen Minderheit gezogen werden, die sich aktiv an der Zerschlagung der ČSR beteiligt haben, Mitglieder nazistischer Organisationen waren oder sich wie immer auch bei der Propagierung und Festigung des nazistischen Regimes beteiligt haben.

Die tschechoslowakische Regierung akzeptierte in vollem Ausmaß die Aussiedlung des Großteils der deutschen Bevölkerung aus dem Gebiet der ČSR. Ein bedeutendes internationales Ereignis, das die Verwirklichung dieses Vorhabens ermöglichte, war die Potsdamer Konferenz, an der im August 1945 die USA, Großbritannien und die UdSSR die Notwendigkeit der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung aus der ČSR, Polen und Ungarn beschlossen haben. Präsident E. Beneš reagierte auf den Beschluß der Potsdamer Konferenz mit dem Dekret des Präsidenten der Republik Nr. 33/Zb., mit dem den Angehörigen der deutschen Minorität, bis auf die oben angeführten Ausnahmen, die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft entzogen wurde.

Zu den Vorbereitungen auf die Aussiedlung der Deutschen gehörte ihre Internierung in Konzentrationslagern. Die Errichtung der Lager, mit der man im Frühjahr 1945 begann, verlief zuerst improvisatorisch. Die Nationalen Beiräte errichteten sie ad hoc in ausgewählten Gebäuden, oft ohne der Unterbringung und sanitären Bedürfnissen

entsprechenden Bedingungen. Ein erster Versuch die Internierung der Deutschen in der Slowakei zu standardisieren war die Anordnung der Obersten Kommandantur der Nationalen Sicherheit, die im Juni 1945 den Sicherheitsorganen den Befehl gab Mitglieder der deutschen Minderheit in Arbeitslagern zu internieren.

Auch wenn die slowakische Öffentlichkeit insgesamt den Deutschen gegenüber nicht so feindlich gesinnt war und es nicht zu haßerfüllten Ausschreitungen kam wie in Tschechien, besonders während der sog. wilden Vertreibung, war die Lage der deutschen Bevölkerung in der Slowakei sehr schwer. Trostlos war besonders das Schicksal der Internierten. Der Kommandantur der Lager gelang es nicht für genug Lebensmittel, Arzneien, sanitäre Bedürfnisse, Kleidung und Schuhe zu sorgen. Diese Mängel waren einerseits auf die allgemeine Not in der Nachkriegszeit zurückzuführen, andererseits aber auch auf das Desinteresse der staatlichen Organe. In vielen Fällen entsprachen die Gebäude nicht den Anforderungen der Unterbringung und sanitären Bedürfnissen der internierten Menschen. So kam es zu Epidemien ansteckender Krankheiten und häufigen Todesfällen. Am meisten litten die Alten und Kinder.

Eine bedeutende Maßnahme mit Bezug auf die Aussiedlung der Deutschen aus der Slowakei, war die Schaffung der Stelle des für die Aussiedlung Bevollmächtigten der Regierung, der Richtlinien, verbindlich für die Verwirklichung des gesamten Prozesses der Aussiedlung ausarbeitete. Zur Aussiedlung bestimmte Personen sollten in sog. Aussiedlungslagern versammelt werden. In der Slowakei wurden ursprünglich vier Aussiedlungslager errichtet, deren Zahl sich mit Bezug auf den Verlauf der Aussiedlungen verringerte. Im Frühjahr 1946, nach einer Vereinbarung mit den Vertretern der amerikanischen Besatzungszonen, begann die Aussiedlung der deutschen Bevölkerung. Laut Bedingungen der amerikanischen Seite sollten nur ganze Familien ausgesiedelt werden. Jede ausgesiedelte Person konnte persönliche Sachen im Gewicht von maximal 70 kg mitnehmen.

Der erste Eisenbahntransport in die amerikanische Zone fand Ende April 1946 aus dem Aussiedlungslager Petržalka-Kopčany statt. Im Juli gingen Transporte auch in die sowjetische Besatzungszone in Deutschland. Der letzte Eisenbahntransport fand im Oktober 1946 statt. Somit wurde die sog. größte Aussiedlungswelle der deutschen Bevölkerung aus der Slowakei beendet. Insgesamt fanden in ihrem Rahmen 27 Transporte statt, jeder mit einer Kapazität von 1 200 Personen, zusammen 32 400 Personen.

Mit dem Ende der Massenausiedlung endeten die Bemühungen der staatlichen Organe um die „Lösung der deutschen Frage“ in der Slowakei nicht. Der für die Aussiedlung der Deutschen Bevollmächtigte der Regierung ordnete den Organen der örtlichen Verwaltung an sog. Aufspürungsindexe anzulegen um zur Aussiedlung bestimmte Personen deutscher Nationalität zu finden, deren Adresse nicht bekannt war. Im Falle, daß man sie findet, sollten sie in einem Lager in Nováky interniert werden. Im Laufe des Jahres 1947 wurden aus der Slowakei einige hundert Deutsche, deren Familienmitglieder in einer der Besatzungszonen waren, ausgesiedelt. Zu ihnen zählten auch deutsche Antifaschisten, die freiwillig nach Deutschland gingen.

Im Februar 1948 kam es in der ČSR zu einer radikalen Wende in der politischen Entwicklung – die Macht im Staat übernahm die kommunistische Partei. Es begann die Zeit der schnellen und radikalen Festigung eines totalitären Staates nach dem Muster der Sowjetunion. Im Vergleich mit den dramatischen Veränderungen in der ČSR, verhielten sich im Anfangsstadium der kommunistischen Diktatur die staatlichen Organe gegenüber Angehörigen der deutschen Minderheit überraschend gleich wie zuvor. Die Kommunisten deklarierten zwar wiederholt den Grundsatz des „proletarischen Internationalismus“ unter

den Völkern, aber die Kommunistische Partei bestätigte offiziell die Richtigkeit der Aussiedlung der Deutschen aus der ČSR und identifizierte sich mit der These der kollektiven Schuld der Deutschen als moralische Begründung ihrer Aussiedlung. Zu dieser Zeit entsprach aber die Fortsetzung der kollektiven Aussiedlung der deutschen Bevölkerung nicht mehr der Realität. Mit Bezug auf den Unwillen der Vertreter der Besatzungsverwaltungen der USA und UdSSR weitere Deutsche aus der ČSR aufzunehmen, beschloß die Regierung Personen deutscher Nationalität aus den Grenzgebieten in das Innere des Landes umzusiedeln. Von der geschätzten Zahl der 24 000 in der Slowakei verbliebenen Deutschen, erfüllten die Bedingungen der Umsiedlung ungefähr 4 000. Eine genaue Zahl der umgesiedelten Deutschen ist nicht bekannt, aber laut einer Meldung der slowakischen Behörden an das Innenministerium in Prag erreichte man wegen verschiedener Umstände „auf dem Gebiet der Umsiedlung der deutschen Bevölkerung nur geringe Erfolge“.

Auf die Lage der deutschen Gemeinde wirkten sich immer mehr die Veränderungen der internationalen politischen Lage aus. Die Festigung des Einflusses der UdSSR in Mittel- und Osteuropa und die Transformation der sowjetischen Besatzungszone in Deutschland in einen Satelliten der UdSSR – die Deutsche Demokratische Republik, erforderte ein Umdenken auch gegenüber der deutschen Bevölkerung in der ČSR. Eine Reaktion auf diese Veränderungen war im November 1949 die Anordnung der Regierung betreffs der Rückgabe der Staatsbürgerschaft Personen deutscher Nationalität.

Als eine radikale Wende in Fragen der Staatsbürgerschaft kann die Annahme des Gesetzes Nr. 34/Zb. im April 1953 betrachtet werden, laut dem „Personen deutscher Nationalität, die die tschechoslowakische Staatsbürgerschaft laut DPR Nr. 33/1945 Zb. verloren haben, und deren Wohnort zum Tage der in Krafttretung dieses Gesetzes auf dem Gebiet der Tschechoslowakischen Republik ist, zu tschechoslowakischen Staatsbürgern werden, insofern sie die Staatsbürgerschaft nicht schon früher erhalten haben“.

Die Gewährung der Staatsbürgerschaft Angehörigen der deutschen Minderheit laut Gesetz Nr. 34/Zb. bedeutete aber nicht die Anerkennung der Deutschen als einer Gemeinschaft mit dem Recht auf ihre eigene Kultur, Sprache und Schulen, und dem Recht diese auch entfalten zu können. De iure existierte das deutsche Ethnikum in der ČSR nicht. Die Deutschen, traumatisiert durch bittere Erfahrungen, Diskrimination und existentielle Unsicherheit, denen sie in der Nachkriegszeit ausgesetzt waren, kämpften bis zum Zusammenbruch des kommunistischen Regimes im Jahre 1989 nicht um die Durchsetzung ihrer Minderheitsrechte. In der Zeit der Unterdrückung der Bürgerrechte und Freiheiten, verstärkt durch den Charakter des totalitären Regimes in der ČSR, haben die Deutschen ihren Anspruch auf Minderheitsrechte, und in vielen Fällen auch ihre Nationalität, aufgegeben. Diese Tatsache widerspiegelten demographischen Angaben bei Volkszählungen, die eine unverhältnismäßig niedrige Zahl Angehöriger der deutschen Minorität in der Slowakei indizierten. Dieser Trend kulminierte Anfang der achtziger Jahre, als bei der Volkszählung im Jahre 1981 sich nur 1 896 Personen zur deutschen Nationalität bekannt haben.

Eine Wende in der ungünstigen Entwicklung ermöglichte der Fall des kommunistischen Regimes im November 1989. Heute findet eine Wiederbelebung der Minderheitsaktivitäten der deutschen Gemeinschaft auf dem Boden des Karpatendeutschen Vereines statt, der in allen von Deutschen bewohnten Regionen in der Slowakei vertreten ist.

PRAMENE A LITERATÚRA

Pramene

Archívy

Slovenský národný archív Bratislava
Archív ministerstva vnútra SR Levoča
Štátny oblastný archív Bratislava
Štátny oblastný archív Košice
Štátny oblastný archív Levoča
Štátny okresný archív Levoča
Štátny okresný archív Poprad
Štátny okresný archív Prievidza so sídlom v Bojniciach
Štátny okresný archív Spišská Nová Ves
Štátny okresný archív Žiar nad Hronom so sídlom v Kremnici
Archív mesta Bratislavy
Státní ústřední archiv Praha
Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR Praha
Archiv Ministerstva vnitra ČR Praha

Publikované pramene a dokumenty

Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války, Praha. Orbis 1946.
Hudak, A. – Lasslob, I.(eds.): Der Leidensweg der Karpatendeutschen 1944 – 1946. Eine Dokumentation. Stuttgart. Arbeitsgemeinschaft der Karpatendeutschen 1995.
Faltys, A. (ed.): Dokumenty moderní doby. Praha. Svoboda 1960.
Gottwald, K.: Spisy XIII. 1946 – 1947. Bratislava. VPL 1958.
Chalupecký, J. (ed.): Z minulosti Spiša. Ročenka spišského dejepisného spolku v Levoči. Roč. II. Levoča. Spišský dejepisný spolok Levoča 1994.
Jech, K.(ed.): Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty. Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Doplněk 2003.
Klimeš, M.- Lesjuk, P. – Malá, I. - Prečan, V. (eds.): Cesta ke květnu. Vznik lidové demokracie v Československu. 1. a 2. zväzok. Praha. ČSAV 1965.

Melzer, R. (ed.): Erlebte Geschichte. Rückschau auf ein Menschenalter Karpatendeutschetum. Teil 2: Von 1939 bis 1945 und wie es weiterging. Wien. Karpatendeutsche Landsmannschaft in Österreich 1996.
Národné výbory. Roč. I. – III., 1945 – 1947.
Novotný, K. (ed.): Edvard Beneš. Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940 – 1947. Praha. Dita 1996, s. 22.
Outrata, V.(ed.): Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky. Díl I. Praha. VPL 1963.
Plevza, V. (ed.) Dejiny Slovenského národného povstania 1944.
    Protifašistický odboj a príprava SNP.
    SNP a jeho historický význam.
    Dokumenty.
    Spomienky a kroniky. Bratislava. Pravda 1984.

Prečan, V.(ed.): Slovenské národné povstanie. Dokumenty. Bratislava. VPL 1965.
Prečan, V.(ed.): Slovenské národné povstanie. Nemci a Slovensko 1944. Dokumenty. Bratislava. Epoque 1970.
Sbierka nariadení SNR. Ročníky 1944-1945, 1946, 1947.
Sbierka obežníkov pre KNV. Roč. II.,1950.
Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Ročníky 1945 – 1948.
Sbírka zákonů republiky Československé. Ročníky 1949 – 1953.
Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15.února 1921. I. díl. Praha. Státní úřad statistický 1924.
Sčítanie ľudu v republike Československej zo dňa 15. februára 1921. II. diel. (povolanie obyvateľstva), 3. časť (Slovensko a Podkarpatská Rus). Praha. Štátny úrad štatistický 1925.
Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl I. Praha. Státní úřad statistický 1934.
Slovenský zákonník. Ročníky 1939 – 1944.
Statistický lexikon obcí v republike Československej. III. Slovensko. Praha. Ministerstvo vnútra, Štátny úrad štatistický 1927.
Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Krajina Slovenská. Praha. Ministerstvo vnútra a Štátny úrad štatistický 1936.
Úradný vestník. Roč. 1945.

Vartíková, M.(ed.): Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1844 – 1948. Bratislava. Pravda 1971.
Vestník Osídľovacieho úradu pre Slovensko. Roč. 1947

Dobová tlač

Cirkevné listy 1947
Čas 1945 – 1947
Demokat 1945 – 1947
Deutsche Stimmen 1942 – 1943
Hlas práce 1947
Katolícke noviny 1945 – 1947
Národná obroda 1945 – 1946
Nové Slovo 1945 – 1946
Pravda 1945 – 1947
Slovák 1941 – 1944
Slovenská pravda 1943 – 1944
Východoslovenská pravda 1945 – 1947

Výber z použitej literatúry

Barnovský, M.: Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava. Archa 1993.
Barnovský, M.(ed.): Od diktatúry k diktatúre. Bratislava. Veda 1995.
Beňa, J.: Slovensko a Benešove dekréty. Bratislava. Belimex 2002.
Beneš, E.: Šest let exilu a druhé světové války. Praha. Orbis 1946.
Bielik, P. – Mulík, M.(eds.): Dies ater. Nešťastný deň. 29. august 1944. Bratislava. Lúč 1994.

- Bobák, J.: Maďarská otázka v Česko...Slovensku. (1944...1948). Martin. Matica slovenská. 1996.
- Brandes, D. – Ivaničková, E. – Pešek, J.(eds.): Vynútený rozchod. Vyhnanie a vysídlenie z Československa 1938 – 1947. Bratislava. Veda 1999.
- Bystrický, V. – Fano, Š. (eds.): Slovensko na konci druhej svetovej vojny (stav, východiská a perspektívy). Bratislava. Historický ústav SAV 1994.
- Cambel, S.: Slovenská agrárna otázka 1944 – 1948. Bratislava. Pravda 1972.
- Čomaj, J.(ed.): Horúce témy. Bratislava. Tatrapress 1991.
- Holotík, L. – Tibenský, J. (eds.): Dejiny Slovenska I. Bratislava. SAV 1961.
- Chalupecký, I. (ed.): Dejiny Popradu. Košice. Oriens 1998.
- Jablonický, J.: Povstanie bez legiend. Desať kapitol o príprave a začiatku Slovenského národného povstania. Bratislava. Obzor 1990
- Kamenec, I.: Po stopách tragédie. Bratislava. Archa 1991.
- Kaplan, K.: Pravda o Československu 1945 – 1948. Praha. Panorama 1990.
- Kolektív: Príspevky k dejinám Slovenské národného hnutia v Turci. Turčiansky Sv. Martin. Vydavateľ neuvedený 1947.
- Kováč, D.: Nemecko a nemecká menšina na Slovensku (1871 – 1945). Bratislava. Veda 1991.
- Kováč, D.: Vysídlenie Nemcov zo Slovenska (1944 – 1953). Praha. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001.
- Kováč, J.(ed.): Protifašistické hnutie a odboj na Hornej Nitre. Miesto vydania neuvedené. Stredoslovenské vydavateľstvo 1969.
- Lipták, L.: Ovládnutie slovenského priemyslu nemeckým kapitálom (1939 – 1945). Bratislava. SAV 1960.
- Lipták, L.: Franz Karmasin opäť na scéne. Bratislava. VPL 1962.
- Mikloško, F.- Smolíková, G. - Smolík, P.(eds.): Zločiny komunizmu na Slovensku 1948-1989. Prešov. Vydavateľstvo Michala Vaška 2001.
- Pešek, J. (ed.): V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 - 1953). Bratislava. Historický ústav SAV, Nadácia Milana Šimečku 1996.
- Pešek, J.: Odvrátená tvár totality. Politické perzekúcie na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Bratislava. Historický ústav SAV, Nadácia Milana Šimečku 1998.
- Rákoš, E. – Rudohradský, Š.: Slovenské národné orgány 1943 – 1968. Bratislava. Slovenská archívna správa 1973.
- Staněk, T.: Odsun Němců z Československa 1945 – 1947. Praha. Academia, Naše Vojsko 1991.
- Staněk, T.: Německá menšina v českých zemích 1948 – 1989. Praha. Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1993.
- Šutaj, Š.: Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava. Veda 1993.
- Šutaj, Š. – Mosný, P.- Olejník, M: Prezidentské dekréty Edvarda Beneša v povojnovom Slovensku. Bratislava. Veda 2002.
- Tajták, L.: Národnodemokratická revolúcia na východnom Slovensku v roku 1918. Bratislava. SPN 1972.

ZOZNAM POUŽÍVANÝCH SKRATIEK

Register neobsahuje skratky uvedené v poznámkach

ČSR	Československá republika
ČA	Červená armáda
DJ	Deutsche Jugend
DP	Deutsche Partei
DS	Demokratická strana
ET	Einsatztruppe
FS	Freiwillige Schutzstaffel
FNO	Fond národnej obnovy
HG	Hlinkova garda
HJ	Hitler Jugend
HS	Heimatschutz
HSES	Hlinkova slovenská ľudová strana
HVNB	Hlavné veliteľstvo národnej bezpečnosti
KdP	Karpatendeutsche Partei
KNV	Krajský národný výbor
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KVP	Košický vládny program
MNV	miestny národný výbor
NB	Národná bezpečnosť
NDR	Nemecká demokratická republika
NSDAP	Nationalsozialistische deutsche Arbeiterpartei
NSR	Nemecká spolková republika
NV	národný výbor
ONV	okresný národný výbor
OSK	okresná správna komisia
OÚS	Osidľovací úrad pre Slovensko
PPPR	Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy
PV	Povereníctvo vnútra
SD	Sicherheitsdienstu
SdP	Sudetendeutsche Partei
SNP	Slovenské národné povstanie
SNR	Slovenská národná rada
SKR	Spojenecká kontrolná rada
SS	Schutzstaffel
ŠtB	Štátna bezpečnosť
KV ŠtB	Krajské veliteľstvo štátnej bezpečnosti
VoMi	Volksdeutsche Mittelstelle
ÚAV SNF	Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu
ÚŠB	Ústredňa štátnej bezpečnosti
ZDP	Zipser Deutsche Partei

MENNÝ REGISTER

Register neobsahuje mená osôb uvedených v poznámkach

Bašťovanský, Š.	145
Beksics, G.	10
Belo IV.	8
Beneš, E.	23,24,25,50,57,58,74,75,84,93,95,99,120,121,136
Berger, G.	29,32
Brückner, K.	14
Clay, L.	137
Čatloš, F.	21
Čech, J.	98,131
Čobrda, V.	90
Deák, F.	10
Donath, W.	19
Ďurčanský, F.	15
Ďuriš, E.	109
Elischer, J.	31
Falťan, M.	53
Ferdinand, I.	9
Ferjenčík, M.	98,131
Fierlinger, Z.	93
Frühwirt, S.	14
Golian, J.	30
Gorochof, S. F.	151
Gottwald, K.	23,136
Harich, M.	111
Hauskrecht, K.	20
Henlein, K.	58
Himmler, H.	19,20,29,36,40
Hitler, A.	15,20,21,22,24,42,72
Hunyady, M.	9
Husák, G.	44,62,84,85,131
Chlapík, O.	110
Jaksch, W.	141
Jakubík, Š.	109,113
Karmasin, F.	15,18,19,20,21,29,30,31,32,33,36,37,38,39,40,42,129
Klug, F.	19,30
Kmeťko, K.	89
Kolpak, M.	35
Kopecký, V.	115
Kowal, L.	20
Krampl, E.	111
Krempaský, V.	111
Kvetko, M.	86
Kučera, A.	101,113,115,116,117,120,125,137,140,160
Lehmden, K.	14

Lettrich, J.	84
Lietavec, J.	142,150
Lorenz, W.	18,40
Ludin, H. E.	29,30,38,39,40
Luža, L.	42
Mach, A.	20
Manouschek, K.	14
Maurer, L.	31
Mikulášek, M.	110
Mensátor-Héres, R.	111
Molotov, V. M.	93
Nitsch, A.	14
Nosek, V.	120,141,157
Novomeský, L.	50
Okáli, D.	144,145,149,157
Oldofredi, A.	20
Pazur, K.	60
Radakovič, V.	35,37
Reisinger, E.	20
Roosevelt, D. F.	23
Skarba, I.	101,102,113,114,115,116,117,126,128,133,135,136
Sokolovský, D. V.	100
Stalin, J. V.	93
Steinacker, E.	11
Steinacker, R.	14
Šalko, Š.	111
Široký, V.	93,145,151
Šverma, J.	26
Tiso, J.	15,39
Tuka, V.	20
Ursíny, J.	86
Vašíček, P.	111
Verböczy, Š.	9
Viktory, J.	109,131
Viktorín, R.	109
Vrábel, Š.	111
Wilson, T., W.	84
Wisliceny, D.	20
Witiska, H. J.	31
Zinnbauer, F.	28
Zorin, A. V.	100
Žingor, V.	30
Žukov, K. G.	99

ZOZNAM MIEST A OBCÍ V NEMECKOM JAZYKU

Región Bratislava a okolie

č. nemecký názov	dnešný slovenský názov
1. Bösing	Pezinok
2. Bruck	Most n. Ostrove
3. Engerau	Petržalka – Bratislava
4. Grünau	Myslenice (predtým Grinava)
5. Jahrdorf	Jarovce
6. Karlsdorf	Rusovce
7. Limbach	Limbach (predtým Hliník)
8. Mischdorf	Nové Košariská
9. Modern	Modra
10. Oberufer	Prievoz – Bratislava
11. Pressburg	Bratislava
12. Ratzersdorf	Rača – Bratislava
13. Sarndorf	Čuňovo
14. Schildern	Jánošíková
15. St. Georgen	Jur pri Bratislave
16. Tarschendorf	Nová Lipnica
17. Theben	Devín – Bratislava
18. Waltersdorf	Rovinka

Región kremnicko – pravniansky

1. Beneschhau	Vyšehradné (predtým Majzel)
2. Betteldorf	Solka
3. Blaufuss	Krahule
4. Brestenhau	Brieštie
5. Deutsch – Litta	Kopernica
6. Deutsch – Proben	Nitrianske Pravno (predtým Nemecké Pravno)
7. Drexlerhau	Janova Lehota
8. Fundstollen	Chvojnica
9. Gaidel	Kľačno (predtým Gajdel)
10. Glaserhau	Sklené
11. Hedvig	Hadviga (dnes osada obce Brieštie)
12. Hochwiesen	Veľké Pole
13. Honneshau	Lúčky
14. Johannesberg	Kremnické Bane (predtým Piargy)
15. Kloster	Kláštor pod Znievom
16. Kremnitz	Kremnica
17. Krickerhau	Handlová
18. Kuneschhau	Kunešov
19. Münnichwies	Vrícko
20. Neu – Lehota	Nová Lehota
21. Ober – Stuben	Horná Štubňa
22. Ober – Turcsek	Horný Turček

23. Paulisch
24. Privitz
25. Schmiedeshau
26. Unter – Turcsek
27. Zeche

- Píla
 Prievidza
 Tužina
 Dolný Turček
 Malinová (predtým Cech)

Región Spiš

1. Altendorf
2. Alt – Meierei
3. Alt – Walddorf
4. Alt – Wasser
5. Bauschendorf
6. Bela
7. Bierbrunn
8. Burgerhof
9. Deutschendorf
10. Dobschau
11. Durlsdorf
12. Einsieden an der Gölnitz
13. Eisdorf
14. Felka
15. Forberg
16. Georgenberg
17. Gölnitz
18. Gross – Lomnitz
19. Gross – Schlagendorf
20. Hobgarth
21. Hollomnitz
22. Hunsdorf
23. Käsmark
24. Kirchdrauf
25. Klein – Lomnitz
26. Kniesen
27. Kotterbach
28. Krompach
29. Lechnitz
30. Leibitz
31. Leutschau
32. Mälter
33. Michelsdorf
34. Matzdorf
35. Menhardsdorf
36. Michelsdorf
37. Münhlenbach
38. Nehre
39. Neu- Walddorf

- Spišská Stará ves
 Majere (predtým Vyšné Šváby)
 Stará Lesná
 Stará Voda
 Bušovce
 Spišská Belá
 Výborná
 Dvorce (dnes súčasť obce Javorina)
 Poprad
 Dobšiná
 Tvarožná
 Mníšek nad Hnilcom
 Žákovce
 Veľká (dnes patrí k mestu Poprad)
 Stráne pod Tatrami (predtým Folvarky)
 Spišská Sobota (dnes patrí k mestu Poprad)
 Gelnica
 Veľká Lomnica
 Veľký Slavkov
 Chmelnica (predtým Hobgart)
 Holumnica
 Huncovce
 Kežmarok
 Spišské Podhradie
 Lomnička
 Hniezdne (predtým Gňazdá)
 Rudňany (predtým Koterbachy)
 Krompachy
 Lechnica
 Ľubica
 Levoča
 Podhorany (predtým Maldur)
 Stráže pod Tatrami (dnes patrí k mesta Poprad)
 Matejovce
 Vrbov
 Stráže pod Tatrami (dnes patrí k mestu Poprad)
 Mlynica
 Strážky
 Nová Lesná

40. Ober – Metzenseifen
41. Pudlein
42. Rissdorf
43. Roks
44. Schmöllnitz
45. Schmöllnitz Hütte
46. Schwedler
47. Stoss
48. Toppertz
49. Unter – Metzenseifen
50. Wagendrüssel
51. Walendorf
52. Zipser – Neudorf

Vyšný Medzev
Podolinec
Ruskinovce (dnes patrí k obci Javorina)
Rakúsy
Smolník
Smolnícka Huta
Švedlár
Štós
Toporec
Nižný Medzev
Nálepkovo (predtým Vondrišiel)
Spišské Vlchy
Spišská Nová Ves

Vládny zmocnenec pre odsun Nemcov zo Slovenska.

Číslo: 5.000/1-V/5-1946.

V Bratislave, dňa 21. III. 1946.

S m e r n i c e
pre sústavný odsun Nemcov zo Slovenska.

Na základe vládneho zmocnenia na vybavenie odsunu Nemcov zo Slovenska rozhodnutím Sboru povereníkov, na zasadnutí konanom dňa 15. februára 1946, vydávam pre odsun Nemcov zo Slovenska tieto smernice:

I. Ustanovenia všeobecné.

1. Výber osôb k odsunu určených a ich sústredenie, prevádzajú orgány Povereníctva vnútra podľa ustanovení ďalej uvedených.

2. Zaraďovanie odsunovaných osôb do transportov prevedie V. odbor Povereníctva vnútra. Podrobná úprava o ustanovení a vybavení transportu bude vydaná osobitne.

Povereníctvo vnútra, V. odbor, ihneď po odovzdaní transportu čsl. vojenskej správe, oznámi prevedenie odsunu príslušným ONV.

3. Na požiadanie sú všetky úrady a orgány verejnej správy povinné, v medziach svojej pôsobnosti, byť pri prevádzaní odsunu nápomocné.

Všetky orgány zúčastnené pri prevádzaní odsunu sú povinné dbať o to, aby odsun bol prevádzaný spôsobom usporiadaným a ľudským.

4. Zdravotnú službu pri prevádzaní odsunu, najmä v sústredovacích a odsunových táboroch, pri transportoch a pod. organizuje a riadi Povereníctvo zdravotníctva, ktoré za tým účelom ihneď prevedie všetko potrebné podľa príslušných smerníc Ministerstva zdravotníctva, /prvé odsunové tábory sú: 1. ! Petržalka - Kopčany a 2. / Nováky /.

Bezprostredná zdravotná služba pri odsune bude v zásade obstarávaná lekármi a ošetrovateľským personálom nemeckej národnosti pod dozorom príslušného úradného lekára. Nemecký zdravotný personál /lekári i personál pomocný/ bude odsunutý až v konečnom slede.

Všetky zdravotné opatrenia, najmä v odsunových táboroch musia smerovať v prvom rade k tomu, aby bolo zabránené vzniku a šíreniu nákazlivých chorôb /menovite odvrátenie, odsvrabenie a karanténovanie prisunutých a sústredených osôb/, ako aj podstatnému zhoršeniu celkového zdravotného stavu odsunovaných osôb.

5./ Normálnymi transportmi budú odsunovaní len zdravotne nezávadní, t.j. v transportoch nebudú:

- a/ osoby podozrivé z nákazlivých chorôb,
- b/ osoby potrebujúce nemocničné ošetrovanie,
- c/ duševne chorí.

Títo budú odsunutí osobitnými transportmi.

Tehotné ženy nebudú v transporte šesť týždňov pred a šesť týždňov po pôrode.

Ich odsun môže byť prevádzaný len so súhlasom a podľa pokynov príslušného úradného lekára.

6./ Pri prevádzaní odsunu treba prihliadať k tomu, aby jednak nebol nad mieru naprosto nevyhnutne rušený chod dôležitých hospodárskych odvetví následkom náhleho odčerpania nezbytných pracovných síl, jednak aby odsun bol prevádzaný v súlade s potrebami a postupom osídľovania.

Plynulý priebeh odsunu nesmie však byť tymito ohľadmi rušený, lebo treba mať stále na zreteli, že z dôležitých dôvodov politických je treba celkový odsun previesť v dobe čo najkratšej, a to i za cenu dočasných hospodárskych škôd.

7./ Konečný odsun sústredených osôb za hranice prevádza po stránke technickej čsl. vojenská správa, ktorá sústredené osoby prevezme zásadne na nakladacích stanicích a odovzdá ich spojeneckým armádam na území nemeckej ríše. /Smernice MNO č.j. 10.200 Dôv.hl.št. 7. odd. 1946/.

II. Sústredovanie osôb určených k odsunu.

1. K postupnému a plynulému sústredovaniu osôb určených k odsunu použije sa sústredovacích táborov po prípadnom ich doplnení, aby vyhovovali prevádzaniu odsunu. Ktoré z doterajších sústredovacích táborov budú prehlásené za odsunové a pre jaký obvod, určí V. odbor Povereníctva vnútra.

O hromadné stravovanie v sústredovacích a odsunových táborov postará sa Povereníctvo vnútra /V. odbor/. O hromadné stravovanie transportu, po jeho prevzatí čsl. vojenskou správou postará sa čsl. vojenská správa.

2. Potraviny určené pre vybavenie odsunovaných osôb budú uskladnené v odsunových táboroch. Obstaráva ich správca odsunového tábora, prípadne V. odbor Povereníctva vnútra.

3. Vystrojenie odsunovaných osôb prevedie V. odbor Povereníctva vnútra.

III. Výkaz osôb podliehajúcich odsunu.

1. Výber osôb, ktoré majú byť odsunuté prevádzajú zásadne okresné národné výbory /okresné správne komisie/ v Bratislave a v Košiciach národné výbory.

2. Odsunu podľa týchto smerníc podliehajú zásadne všetky osoby nemeckej národnosti, ktoré podľa dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. stratili československé št. občianstvo.

3. Za Nemcov sa nepovažujú Slováci, Česi a príslušníci iných slovanských národov, ktorí sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky prihlásili k nemeckej národnosti ak boli k tomu donútení nátlakom alebo okolnosťami osobitného zreteľa hodnými a ktorým bude vydané osvedčenie o národnej spoľahlivosti podľa vzoru „A“ obežníka Povereníctva pre veci vnútorné zo dňa 22. októbra 1945 č. 10.000/1-IV/1-1945, o úprave československého štátneho občianstva podľa dekrétu č. 33/1945 Sb.

4. Treba dbať o to, aby osoby nebezpečné a nepohodlné spolu s rodinami boli zaradované do prvých transportov.

5. Odsun sa nevzťahuje:

a/ na príslušníkov československých vojenských jednotiek, ktorí sú národnosti nemeckej, pokiaľ nebolo úradne vyslovené /:§ 2 ods. 3 dekrétu č. 33/45 Sb.:/, že sa im československé štátne občianstvo nezachováva;

b/ na osoby, ktoré preukážu, že si podaly do 10. februára 1946 žiadosť o zachovanie československého štátneho občianstva podľa § 2 ods. 1 a 2 ústavného dekrétu číslo 33/1945 Sb. a ktorým bolo vydané osvedčenie podľa vzoru „B“ vyššie citovaného obežníka, o dočasnom zachovaní československého štátneho občianstva, pokiaľ ich žiadosť nebola zamietnutá;

d/ na Nemcov, ktorí sa v dobe zvýšeného ohrozenia republiky, t.j. v dobe od 21. mája 1938 do 31. decembra 1945 prihlásili v úradnom hlásení za Slovákov alebo Čechov /: § 1. ods. 3 úst. dekrétu prezidenta republiky číslo 33/45 Sb.:/ a ktorým bolo podľa vyššie citovaného obežníka Povereníctva vnútra vydané osvedčenie o československom štátnom občianstve;

e/ na Nemcov súcich v platnom sväzku manželskom s osobou niektorej slovanskej národnosti a ich maloleté deti;

6. Rodinné sväzky nesmú byť rušené /plnoleté osoby nasadené do práce nie je treba už počítať do rodinného sväzku:/. Siroty a opustené deti nesmú byť odsunované bez sprievodcu starších a skúsených osôb.

Manželky a nepnoleté osoby podliehajú odsunu podľa hlavy rodiny /:zákonného zástupcu a pod.:/.

7. Odsunovou jednotkou je rodina. S hlavou rodiny treba podľa možnosti sústrediť a odsunúť aj zákonných a pokrevných príbuzných, prípadne iné osoby, ak sú odkázané na vydržovanie hlavou rodiny a ak podliehajú odsunu.

Do odsunovej jednotky treba zaradiť aj tú osobu, ktorá sa včas na odsun dobrovoľne prihlási, ak je národnosti nemeckej a ako taká stratila československé štátne občianstvo. O

takomto prihlásení spíše príslušný orgán písomné osvedčenie. Inak je dobrovoľný odsun neprípustný.

Odsun osôb duchovných /kňazi/.

8. Odsunu podliehajú i osoby duchovnej nemeckej národnosti, ktorejkoľvek kategórie, t.j. duchovní svetskí a radoví, ako i príslušníčky rehoľných radov ženských, keď sú u nich splnené všeobecné podmienky /predpoklady/ stanovené pre odsun osôb nemeckej národnosti.

Nakoľko však pozbavenie týchto osôb ich funkcie duchovných vyžaduje v niektorých prípadoch určité formálne i vecné opatrenia nadriadených orgánov cirkevných, nech je ich chystaný odsun vopred oznámený v primeranej lehote príslušnému biskupskému ordinariátu.

Ohľadom súkromného majetku duchovných osôb platia tie isté ustanovenia ako u ostatných osôb nemeckej národnosti.

Nepostrádateľní odborníci.

9. V každom prípade nech je bedlive dbané, aby odsunom nebol ohrozený chod takých výrobných alebo prevádzkových podnikov, ktoré sú pre hospodársky život mimoriadne dôležité.

Ktoré podniky, ústavy a pod. vyžadujú takýto ohľad, oznámi okresným národným výborom Osídľovací úrad pre Slovensko.

Nemeckí zamestnanci týchto podnikov, ktorí budú uznaní za sily zvlášť kvalifikované alebo za odborníkov - špecialistov a tiež pre prevádzku podniku za naprosto nepostrádateľných a toho času za nenahraditeľných, smú byť odsunovaní len podľa osobitných smerníc, ktoré budú vydané na návrh Osídľovacieho úradu pre Slovensko.

Menný soznam týchto zamestnancov v každom jednotlivom podniku zostaví okresný národný výbor /okresná správna komisia/ spolu s vedúcim závodu a závodným výborom a miestne príslušným inšpektorátom práce pri okresnom úrade ochrany práce a predloží ho V. odboru Povereníctva vnútra, ktoré v dohode s vecne príslušnými poverenictvami vypracuje soznamy definitívne.

Keď bude prikočené k ich odsunu, nech je to vopred v primeranej lehote oznámené okresným úradom ochrany práce a správe podniku, aby mohli učiniť opatrenie k nutným udržiavacím prácam. Dodanie týchto osôb /:a ich rodín:/ do odsunových alebo sústredovacích táborov nariadi V. odbor Povereníctva vnútra.

IV. Prevedenie prísunu do odsunového tábora.

Miesto z ktorého bude odsun prevedený /odsunový tábor/ určí V. odbor Povereníctva vnútra. Prísun sústredovacích osôb prevádza príslušný okresný národný výbor /:OSK:/, a to do najbližšieho jestvujúceho sústredovacieho tábora alebo priamo do odsunového tábora. Sústredenie osôb v odsunovom tábore riadi V. odbor Povereníctva vnútra /odsunový referent Povereníctva vnútra pôsobiaci v odsunovom tábore pre príslušnú odsunovú oblasť:/, ktorý určí aj miesto, čas a poradie tohto prísunu, a to do sústredovacieho tábora alebo priamo do odsunového tábora. Taktiež riadi aj prísun zo sústredovacích /pracovných/ táborov do odsunového tábora. Odsunový referent je pri tom povinný dbať o to, aby v odsunovom tábore nedošlo k neporiadkom a preplňovaniu avšak menovite o to, aby prísun do odsunového tábora a zostavenie /:vystrojenie:/ transportov dialo sa bez preťahov. Okresný národný výbor učíní ihneď opatrenie, aby všetky potrebné práce a doprava sústredovacieho alebo odsunového tábora byly prevedené pokiaľ možno rýchle a nerušene.

Za tým účelom okresný národný výbor učíní tieto opatrenia:

a/ zostaví menný soznam osôb, ktoré majú byť práve odsunuté s udaním presnej ich adresy, a to v štyroch rovnopisoch /:po jednom pre veliteľa transportu, pre miestny národný výbor, pre oblastnú osídľovaciú úradovňu a pre orgán, ktorý bude poverený zistením a zaistením majetku zanechaného odsunutými osobami/.

Za podklad pre zostavenie týchto menných súpisov treba použiť menné súpisy všetkých osôb nemeckej národnosti, ktorých zostavenie bolo uložené Osídľovacím úradom pod č. 363/I-46 zo dňa 18. II. 1946.

Tieto soznamy nech sú všetkým uvedeným orgánom bezodkladne doručené. Soznamy nech sú v mestách zostavené podľa ulíc v poradí čísiel domov, v menších obciach podľa čísiel popisných.

Do tohto soznamu nebudú pojaté osoby, uvedené pod lit. a/ - e/, čl. III. č. 4 týchto smerníc, na ktoré sa odsun nevšahuje a preto netreba ich ani sústrediť /:prísunúť:/.

b/ Postará sa o určenie veliteľa prísunového transportu, ktorý nech je pokiaľ možno príslušník SNB alebo brannej moci.

c/ Postará sa o mužstvo z radov SNB alebo vojska, potrebné na strážnu službu na shromaždišti a behom transportu.

d/ Ustanoví osoby, ktoré budú prevádzať podrobnú prehliadku zavazadiel odsunovaných osôb a ich prehliadku osobnú /:ženy nech sú prehliadané ženami:/.

Pri týchto prehliadkách nech je venovaná tiež zvýšená pozornosť tomu, aby odsunované osoby neodnášali so sebou rôzne predmety, listiny /napr. patenty, recepty pre špeciálnu výrobu:/ a pod., ktorých prezradenie a použitie v cudzine by mohlo ohroziť konkurenčnú schopnosť pri exporte niektorej dôležitej výroby tuzemskej, a aby neodnášali listiny, knihy a písomnosti historického, politického, protištátneho obsahu alebo významu.

Treba dbať o to, aby osoby, ktoré sa závažnejšie previnily proti ČSR a jej ľudu a patria preto pred ľudové súdy neunikly pri hromadnom odsune do cudziny.

e/ Požiada príslušného úradného lekára o opatrenie zdravotného dozoru na shromaždišti a pri transporte.

f/ Stanoví komisiu /prípadne podľa rozsahu prevádzaného odsunu i niekoľko komisií:/, ktorá prevezme a zaistí cennosti a iné predmety, ktorých vývoz za hranice je podľa platných predpisov zakázaný a ktoré pri osobnej a batožinovej prehliadke budú odsunovým osobám na shromaždišti odobrané.

Členom tejto komisie je v každom prípade zástupca okresného a miestneho národného výboru, SNB alebo vojska, ako i zástupca príslušného úradu finančnej správy, jemu treba miesto a dobu prevádzaného prísunu do sústred'ovacieho alebo odsunového tábora včas oznámiť.

g/ Opatrí dopravné prostriedky.

Pri odsune z miest ležiacich ďaleko od sústred'ovacieho /odsunového:/ tábora bude treba použiť dopravy po železnici alebo autobusmi, po prípade nákladnými autami a povozmi. Na prepravu treba použiť úverových blokov pre asociálne osoby, ktoré vystaví príslušná eskortujúca stanica NB.

I keď transport prevádzaný peši, treba opatriť povozy k dopraveniu detí, osôb nemocných a starých, chôdze neschopných a tehotných žien a pre dopravu zavazadiel odsunovaných osôb.

h/ Postará sa o to, aby každá rodina, prípadne každá jednotlivá osoba k odsunu určená bola vhodným spôsobom vyzoomená, že bude odsunutá.

Vyzoomenie bude obsahovať:

- 1./ meno hlavy rodiny a všetkých príslušníkov s udaním adresy,
- 2./ na ktorom mieste a kde sa majú shromaždiť,
- 3./ čo si môžu vziať so sebou do zahraničia,
- 4./ ako má byť prevedený uzáver bytu a stavania,
- 5./ čo majú odovzdať na shromaždišti,
- 6./ výstrahu.

K bodu h/2: Za shromaždište nech je určené miesto, pokiaľ možno na voľnom priestranstve, kde je možná náležitá prehliadka a dozor.

Miestny národný výbor opatří na shromaždišti stoly pre vykonávanie písomných prác, stoličky, alebo lavice /:v prípade nepohody a v zime i kryté miesto pre prácu úradných orgánov:/ a oddelené miesto pre osobnú prehliadku žien.

K bodu h/3: Každá odsunovaná osoba môže si vziať sebou 70 kg batožiny, včítane potravín nepodliehajúcich skaze na 7 dní. Osobám, ktoré tieto potraviny nemajú, treba umožniť

aby si ich obstaraly alebo z vlastných prostriedkov zakúpily. Váha batožiny nech je posudzovaná, pokiaľ to dopravné možnosti dovoľia, blahovoľne.

Pokiaľ je to colnými predpismi dovolené môžu si odsunované osoby vziať so sebou hnutelnosti, ktoré nevyhnutne sú potrebné k upokojeniu životných potrieb, alebo k osobnému vykonávaniu zamestnania týchto osôb alebo členov ich rodiny /:ako odev, periny, prádlo, domáce náradie, potraviny a nástroje:/.

Je neprípustné brať so sebou:

za /hotové peniaze v korunách, prípadne v iných menách, výjmc ríšske marky, najviac však 1.000 mariek na osobu,

bb/ vkladné knižky,

cc/ cenné hodiny, fotoaparáty, rozhlasové prístroje a písacie stroje /fotoaparáty sa posudia podľa predošlého odseku/,

dd/ cenné koberce a kožušiny.

Snubné prstene, ako i osobné pamiatkové predmety, pokiaľ vývoz týchto predmetov nie je zakázaný z dôvodov ochrany kultúrnych pamiatok alebo z iných dôvodov, nech sú odsunovým osobám ponechané.

Každá osoba má byť riadne oblečená, obutá a mať so sebou ročnej dobe primeranú prikryvku, ďalej jedálnu misku a príbor a všetky svoje osobné doklady, ako krstný list a domovský list, ďalej evidenčný lístok a občianskú legitimáciu, na ktorých bude po zaradení do transportu v odsunovom tábore trvale vyznačené prevedenie odsunu.

Na shromaždišti nech je prevedená dôkladná prehliadka zavazadiel i prehliadka osobná, aby bolo znemožnené odnesenie predmetov, ktoré nesmú byť vyvezené. Colná prehliadka bude prevedená v odsunovom tábore.

K bodu h/4: Pri odchode z bytu na shromaždište je odsunovaná osoba povinná uzamknúť vchody do miestností ňou obývaných, jako i prípadných miestností prevádzkových a prelepiť kľúčové otvory papierovou páskou tak, aby dvere nemohly byť otvorené bez porušenia pásky; túto pásku opatrí svojím menom.

K bodu h/5: Veci, ktoré nasmú byť vyvezené a ktoré podľa platných predpisov mali byť odovzdané, prinesú osoby k odsunu určené na shromaždište v balíkoch so soznamom obsahu: balík nech je označený plným menom a adresou majiteľa.

Balíky prevezmú vyššie uvedené komisie a pokiaľ možno hneď na mieste zistenia ich obsahu. Soznam majiteľom zostavený členovia komisie po prípadnej oprave podpíšu a vložia do balíka: potom sa balík riadne uzavre a opatrí odlačkom pečiatky príslušného MNV alebo ONV.

Všetky balíky sa shromaždia do debny alebo vreca, ktoré sa zapečatia a odovzdajú do úschovy MNV. Tieto opatrenia treba uviesť v periodických zprávach /L. a 15. v mesiaci/, podávaných okresnými národnými výbormi.

Kľúče od bytu a prevádzkových miestností, ktoré majiteľ riadne sviazané a svojim menom a adresou opatrené priniesol na shromaždište, prevezme do úschovy miestny národný výbor.

K bodu h/6: Vo vyrozumení o odsune podľa bodu h/ treba uviesť, že neuposlúchnutie nariadení o odsune, najmä poškodenie, zničenie alebo ukrytie zanechaného majetku, ktorý má byť odovzdaný, ako i napomáhanie takémuto činu bude prísne stíhané.

Okresné národné výbory svolajú vhodným spôsobom osoby k odsunu určené a postarajú sa o to, aby sa skutočne v stanovenú hodinu odobraly na shromaždište.

Hodina nech je stanovená tak, aby osobám k odsunu určeným bol daný patričný čas k prevedeniu nutných príprav.

Všetky časové dispozície nech sú učinené tak, aby k opusteniu bytu nedochádzalo v dobe nočnej a aby transport pokiaľ možno dorazil do sústredovacieho alebo odsunového tábora za denného svetla.

Keď budú všetky práce na shromaždišti prevedené /:zistené osoby k odsunu určené, odovzdané balíky a cennosťami a kľúčami prevedená prehliadka osôb a zavazadiel atď./, nastúpi sa ihneď k odchodu do sústred'ovacieho alebo odsunového tábora.

Veliteľ transportu odovzdá správe sústred'ovacieho tábora /:odsunového tábora:/ menný soznam dopravených osôb a podá Povereníctvu vnútra V. odboru zprávu o prevedení prisunu.

Tento menný soznam treba zostaviť podľa odsunových jednotiek a u každej osoby treba vyznačiť:

1. meno a priezvisko,
  2. vek,
  3. pohlavie,
  4. národnosť,
  5. trvalé bydlisko,
  6. zamestnanie,
  7. či a kde má príbuzného v americkom okupačnom pásme,
  8. kam by si prial odísť /len pokiaľ ide o miesto v americkom okupačnom pásme v Nemecku/,
  9. či ide o osobu význačnejšie činnú v nacistickom hnutí.
- V kladnom prípade treba v tejto rubrike uviesť „fanatický nacista“.
10. Osobné doklady, legitímácie a pod., ktoré má u seba
  11. sumu československých platných platidiel, ktoré eskortujúci veliteľ odovzdá súčasne s Nemcami správe sústred'ovacieho alebo odsunového tábora do depozitu,
  12. sumu ríšskych mariek, ktoré má u seba.

IV. Predbežné zaistenie majetku zanechaného odsunutými osobami.

1. Keď bude rozhodnuté v ktorých obciach bude najbližší odsun prevádzaný, oznámi okresný národný výbor miesto a čas odsunu orgánu, ktorý je príslušný podľa povahy zanechaného majetku k jeho zaisteniu.

2. Ihneď po odsune bude hospodárske zvieractvo /kone, hovädzí a bravčový dobytok, zajace, hydina a pod./ / spísané a podľa okolností shromaždené do väčších stajní alebo ohrád. Miestny národný výbor určí osoby, ktoré sa budú starať o jeho opatrovanie a dbá, aby opatrovanie bolo riadne prevádzané.

Okresné národné výbory sú povinné urobiť všetky opatrenia, potrebné k zaisteniu majetku odsunovaných Nemcov, podľa príslušných konfiškačných noriem.

3. Na vhodných miestach v obci, ako i všetkých vchodoch do miestností opustených Nemcami, nech je vylepená vyhláška Okresného národného výboru, v ktorej bude stanovené:

a/ Zákaz vstupu do miestností /bytu, prevádzkových miestností atď./ Nemcami opustených. Vstup do týchto miestností bude dovolený len osobám, ktoré sa preukážu písomným povolením okresného národného výboru, spolupodpísaným orgánom určeným pre zaistenie opusteného majetku.

b/ Zákaz akéhokoľvek poškodzovania, ničenia alebo scudzovania zanechaných majetkových predmetov s vyhrážkou prísnych trestov páchatel'om, ktorí budú ihneď zatknutí a odovzdaní súdu na potrestanie.

Bude vhodné pohroziť, že mená páchatel'ov budú verejne vyhlásené v obci ich pobytu a vyvesené na obecnej doske.

4. Podľa potreby, keď pôjde o väčší rozsah alebo väčšie množstvo zaisteného majetku, postará sa okresný národný výbor o stráženie majetku SNB alebo vojskom a urobí všetky iné vhodné opatrenia, aby opustený majetok bol uchránený pred odcudzením, poškodením alebo zničením.

VI. Záverečné ustanovenia:

1. Činnosť, ktorú má podľa týchto smerníc vykonať okresný národný výbor /OSK/, vykonajú v Bratislave a v Košiciach národné výbory v tesnej spolupráci s oblastnými veliteľstvami NB.

2. Príslušný okresný národný výbor podá vždy k 1. a 15. dňu každého mesiaca Povereníctvu vnútra a Osídľovaciemu úradu pre Slovensko v Bratislave podrobnú zprávu o priebehu odsunu vo svojom okrese, v ktorej mimo iného bude osobitne treba uviesť, z ktorých miest a koľko osôb v uplynulých 14 dňoch bolo odsunuté s udaním ich veku a pohlavia /koľko mužov a žien a koľko detí do 14 rokov/ aké skúsenosti boli získané, prípadne aké opatrenia by mali byť urobené, aby vyskytujúce sa závady boli pre budúcnosť odstránené. V poslednej zpráve okresné národné výbory budú hlásiť skončenie prísunu Nemcov svojho okresu do sústredňovacieho alebo odsunového tábora.

3. V najbližšom čase bude prevádzaný odsun Nemcov len do amerického okupačného pásma.

Zástupcovia čl. úradov, zúčastnení pri pojednávaní bližších podmienok prevádzania odsunu Nemcov do amerického okupačného pásma, zaviazali sa orgánom americkej vojenskej správy, povereným prijímaním odsunovaných Nemcov, že odsun bude prevádzaný skutočne podľa ustanovení týchto smerníc.

Je v najväčšom záujme nášho štátu, aby tieto záväzky boli všetkými činiteľmi, pri prevádzaní odsunu zúčastnenými vo všetkých smeroch bezpodmienečne dodržané, lebo ich porušenie by malo za následok prerušenie odsunu a jeho opätne zahájenie bolo by spojené s veľkými ťažkosťami.

Prevádzanie odsunu bude sledované delegáciou Medzinárodného červeného kríža.

Treba mať ešte na zreteli aj to, že postupu všetkých našich orgánov pri prevádzaní odsunu bude venovaná zvýšená pozornosť aj dopisovateľmi rôznych zahraničných časopisov, z ktorých niektorí by istotne použili akékoľvek porušenie zásady usporiadanosti a ľudskosti, najvyššími štátnymi činiteľmi opätovne zdôraznenej, k zľahčovaniu dobrej povesti nášho štátu v cudzine.

Je preto nutné, aby odsun /prísun do táborov/ bol prevádzaný spôsobom nezávadným.

Vzhľadom na to, že podľa ujednanej dohody bude odsun Nemcov do amerického okupačného pásma zahájený vo väčšom rozsahu už v najbližšej dobe, okresné národné výbory sú bezpodmienečne povinné postarať sa o to, aby všetky práce spojené s odsunom Nemcov a prísunom do táborov boli prevádzané s najväčším možným urýchlením.

Vládny zmocnenec pre odsun
Nemcov zo Slovenska
S k a r b a v.r.

Za správnosť vyhotovenia
prednosta manip. kanc. V. odboru:

A MV SR Levoča, f. E - 5, inv. j. č. 1

MINISTERSTVO VNITRA

Vládní zmocněnec pro provádění odsunu Němců.

Č.: B-300/2233

V Praze dne 27. března 1946.

Úřadu předsednictva vlády
/do rukou pana plk. Bergera/D ů v ě r n ě !v P r a z e .Věc: Odsun Němců. Ponechání specialistů a nepostrádatelných
pracovních sil v Československu.

Postupné zvyšování tempa při provádění odsunu Němců z Československa způsobilo, že v poslední době se objevují stále výrazněji snahy některých průmyslových a výrobních kruhů, účinně podporovaných jednotlivými ústředními úřady, aby z odsunu byly definitivně, nebo na delší dobu /několik let/ vyňaty velmi silné kontingenty pracovních sil z celé řady pracovních oborů, jakož i příslušníci jejich rodin. Tak bylo již vládním usnesením stanoveno, že z odsunu má být vyňato celkem 17.000 horníků, 60.000 zemědělských pracovních sil, a 43.000 průmyslových dělníků z důležitých hospodářských odvětví, všichni i se všemi rodinnými příslušníky. Tato skutečnost znamená - bere-li se jako základ průměrně rodina s 3 1/2 členy -, že by v republice bylo ponecháno celkem 420.000 Němců pouze z titulu nenahraditelnosti ve výrobě. Protože pak v Československu bude ponechána také většina Němců, žijících ve smíšených manželstvích a Němci, kterým bude ponecháno čsl. státní občanství, nutno počítati s tím, že po provedení transferu zůstane v Československu okrouhle 700.000 - 750.000 Němců. Tento vysoký počet Němců, který by zde takto zůstal, nemohl být pro nedostatek statistických podkladů vzat ve zmíněných usneseních vlády v úvahu. Ponechání tohoto počtu Němců v republice bylo by v rozporu jak se zásadami košického programu, tak i s četnými jednoznačnými projevy nejvyšších ústavních činitelů i s opětovnými závažnými prohlášeními, která v tom směru učinil pan prezident republiky. Bylo vždy a opětovně zdůrazňováno, že odsun Němců, jehož provedení se podařilo mezinárodně prosadit, je dalekosáhlým a vedle obnovení naší samostatnosti největším politickým úspěchem naší zahraniční i vnitřní politiky a jeho nekompromisní uskutečnění znamená pro budoucnost republiky tolik, že je třeba smířiti se i se značnými hospodářskými škodami, které transfer nesporně má v zápětí. Ohled na tyto ztráty nesmí však nikdy vésti k tomu, aby nebylo důsledně využito jedinečné příležitosti zbaviti naše země německého nepřátelského živlu, který po staletí oslaboval naše národní síly a ohrožoval v kořenech existenci státu a národa. Nelze se zbaviti dojmu, že zejména některé ústřední úřady, které podporují kompromisní snahy průmyslových a výrobních kruhů, pokud jde o odsun Němců, neuvědomují si plný dosah významu transferu a přeceňují závažnost dočasných hospodářských ztrát a škod. Je nutno mít na zřeteli skutečnost, již vícekrát zdůrazněnou nejvyššími činiteli, že obnovení a znovuvybudování blahobytu a průmyslové i výrobní prosperity spočívá především na faktorech, které jsou odvislé od nás samotných. Je to v prvé řadě řádný a vyhovující hospodářský plán, podstatné zvýšení pracovní morálky a výkonnosti a nekompromisní reorganizace dosavadního poměru produktivních a neproduktivních pracovních sil. Rozhodně je krajně neprozíravé vyhýbat se akutnímu, třeba drastickému řešení tohoto problému tím, že se ponechá v republice silná německá pátá kolona.

Předpoklad, že by snad Němci mohli býti odsunuti až za delší dobu několika let, je zcela lichý, protože možnost transferu Němců je časově omezena a je více než pravděpodobné, že spojenci nepřipustí provádění dodatečného odsunu po skončení termínu. Tato časová omezenost odsunu postihne nás velmi nepříjemně také proto, že Němci odsouzení podle retribučního dekretu k trestům na svobodě, po odpykání trestů nebude pravděpodobně možno odsunovati, takže také z tohoto důvodu nutno počítati s tím, že několik desítek tisíců odsouzených Němců zůstane ještě v republice a to právě těch nejnevítanějších.

Jako vládní zmocněnec k provádění odsunu Němců dovoluji si zdvořile požádati, aby bylo znovu a bedlivě uvažováno o dosavadních vládních usneseních, pokud jde o vynětí kontingentů pracovních sil, a aby zejména v zemědělství byl stanovený počet radikálně snížen. Možno sice oprávněně předpokládati, že budeme schopni asimilovati Němce ze smíšených manželství a že vhodným rozptýlením zneškodníme politickou i národnostní expansi přiměřené německé menšiny, avšak je nesporné, že původní stav předpokládaný zmíněnými usneseními vládními by takové možnosti a záruky neposkytoval.

Vládní zmocněnec
pro provádění odsunu Němců:

SÚA Praha, f. ÚPV - T, kr. č. 308, a. j. 127/a

KRAJSKÉ VELITELSTVO ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI V BRATISLAVE

Číslo: A-4814/10212-1951.

Bratislava, 14. januára 1952.

MNB-veliteľstvo štátnej bezpečnosti
I. sektor, ref. 12P r a h a .

K číslu: 13914/10612-51, zo dňa 4. 12. 1951.

Činnosť Nemcov v kraji - hlásenie.

Prílohy: ./.

V smysle Vášho dožiadania vo veci politickej činnosti a smýšľania osôb nemeckej národnosti hlásim, že u týchto, za posledný mesiac nepozorovať žiadnu zvýšenú politickú alebo inú verejnú činnosť. Neboli zistené žiadne konkrétne prípady o ich schôdzovaní, alebo aktivizovaní vzájomných stykov. Nemci, ktorých kompromituje činnosť, počas fašistického režimu, ako napr. príslušníci fašistických branných síl, snažia sa žiť nepozorovane a utiahnute a neupútajú nijakým spôsobom na seba pozornosť.

Nemci tunajšieho kraja ako celok, z väčšej časti nie sú zástancami dnešného režimu v ČSR. Dôvod tkvie v tom, že veľká časť týchto osôb bola počas okupácie na význačných miestach, ktoré z hľadiska finančného boli pre nich výhodné. Mnohí z nich boli menší a väčší obchodníci a iní živnostníci a títo takmer všetci stoja dnes na platforme triedneho nepriateľa, len myzivé percento Nemcov intelektuálov podporuje aktívne dnešný režim v ČSR. Tieto spoločenské vrstvy v prevážnej väčšine očakávajú konflikt Východu zo Západom v nádeji, že s podporou záp. mocností bude im vrátená ich bývalá sláva a moc.

Nemci robotníckeho pôvodu, sú takmer všetci zapojení do budovateľského úsilia a ich výkony na jednotlivých úsekoch sú pozoruhodné i keď z radov Nemcov je len malé percento robotníkov.

Poznatky, ktoré boli zistené o mladej generácii Nemcov, pripravujúcich sa na odchod do záp. Nemecka dokazujú, že títo teraz zaujímajú vyčkávacie stanovisko a ďalšie pokyny zo záp. Nemecka.

Iné poznatky doposiaľ zistené neboly.

Za krajského veliteľa štb.
Veliteľ I. oddelenia

npor. Š e p e ľ a .

Archív MV ČR Praha, Mapa zpráv č. 27, II. správa, IV. odbor MV, 305-406-2